

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

2016/1.

A történelemtudomány, a regionális tudomány,
a földrajztudomány, és a gazdálkodás- és
szerveztudományok művelőinek folyóirata

IX. évfolyam

1. szám

No. 32.

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK RO-

VAT: Kabai Gergely–Szabó Pál: A hazai fejlesztéspolitika és térszervezés kapcsolódásának változása az Európai Unió csatlakozás tükrében; Győri Ferenc–Pál Ágnes: Az ipari termelés szerepének és területi szerkezetének változása Magyarországon napjainkban; Uzzoli Annamária–Tagai Gergely–Király Gábor–Czifrusz Márton–Koós Bálint: A klímaváltozás és a demográfiai folyamatok kapcsolata Magyarországon – járási szintű előrejelzések 2051-ig; FIATAL REGIONALISTÁK ROVAT: Haffner Tamás: A pécsi erőmű korszakváltásai – szén-felhasználástól a biomasszáig; RÉGIÓ-TÖRTÉNETI KUTATÁSOK ROVAT: Baranyi Béla: Gondolatok a területi kohézióról a Kárpát-medencében a régiótörténeti kutatások szem-szögéből; Bajor Tibor: Az I. Világháborút lezáró békeszerződés máig tartó hatása a Kárpát-medence vasúthálózatára; GAZDASÁG-TÖRTÉNET ROVAT: Kaposi Zoltán: A kaszópusztai vadászatok (1912–1926); TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ ROVAT: Suba János: A történelmi magyar-román határszakasz felülvizsgálta 1941-ben; Nagy Miklós Mihály: Erdély és a Partium a magyar hadtörténelemben; GAZDÁLKODÁS- ÉS VEZETÉSTUDOMÁNYI ROVAT: Gergely Éva –

Közép-Európai
Monográfiák
Könyvsorozat
No. 13

V. Taylor
Vezetéstudományi
Konferencia

VIII. Több
nemzetiségű államok...
konferencia

VIII. Régiótörténeti
kutatások konferencia

V. Újra gondolt
negyedszázad
konferencia

Köztes-Európa
társadalomtudományi
folyóirat No. 17-18

IX. Régiók a Kárpát-
medencében innen és túl
konferencia

VIKEK
Közlemények
No. 13

Taylor gazdálkodás- és
szerveztudományi
folyóirat No. 20-21

Közép-Európai
Közlemények No. 32

Nagy Richárd: Gazdasági szakos hallgatók tanulási motivációjának és személyes kompetenciáinak vizsgálata; Kárász Dávid Sándor: A magyar labdarúgás erőtere; OKTATÁS FEL-SÓOKTATÁS ROVAT; Katona Norbert: Mindenki másképp egyforma? Stratégiai fókuszpontok mintázata a piaci szerkezet tükrében; Keczer Gabriella: Felsőoktatás Kínában 2: decenralizáció, piacosítás, privatizáció és nemzetközi nyitás POLITIKAI FÖLDRAJZI ROVAT: Csüllög Gábor–Gulyás László: A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése 1918–1920: RECENZIOK: Miklós Péter: „A nemzet érdekeit tartva szem előtt”. Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről Barankovics István Alapítvány–Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest, 2014. 110 old. Ismereteti: Haág Zalán István: ESEMÉNYEK, KONFERENCIÁK: Beszámoló a IX. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferenciáról.

EGYESÜLET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA
ALAPÍTVÁ 2006

Közép-Európai Közlemények

**A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata**

IX. évfolyam 1. szám, 2016/1. No. 32.

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László – Szegedi Tudományegyetem

Főszerkesztő-helyettes:

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Kaposvári Egyetem, Budapesti Corvinus Egyetem

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

Prof. Dr. Baranyi Béla – Debreceni Egyetem – a „Régiótörténeti kutatások rovat” vezetője
Dr. habil. Gál Zoltán – KE és MTA KRTK – a „Regionális tudományi közlemények rovat” vezetője
Dr. PhD Veres Lajos – Dunaújvárosi Egyetem – a „Fiatal regionalisták rovat” vezetője
Prof. Dr. Gazdag Ferenc – NKE, Budapest – a „Politikatudomány rovat” vezetője
Hajdú Zoltán DSc – MTA KRTK – a „Politikai földrajz rovat” vezetője
Dr. habil. Keczer Gabriella – SZTE – a „Gazdálkodás- és vezetéstudomány rovat” vezetője
Dr. PhD Miklós Péter – SZTE – az „Újragondolt negyedszázad rovat” vezetője
Dr. habil. Marjanucz László – Szegedi Tudományegyetem
Prof. Dr. Majoros István, DSc – Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Dr. PhD Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem
Dr. habil. Papp Norbert – Pécsi Tudományegyetem
Dr. PhD Sipos Anna Magdolna – PTE FEEK

Határon túli tagjaink

Dr. PhD. Andrej Tóth – Silesian university in Opava, University of Economics, Prague
Prof. Dr. Nagy Imre – University of Novi Sad, Újvidék
Dr. PhD. Tonk Márton – Sapient EMTE, Kolozsvár

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására

Elnök: Dr. Gulyás László

Székhely: 6727 Szeged, Lówy Sándor utca 37. e-mail: gulyasl@t-online.hu

ISSN 1789-6339
HU ISSN 1789-6339

Technikai szerkesztő:
Kádas Gabriella

Nyomda:
Innovariant Kft., Szeged

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

Folyóiratunk lektorált folyóirat. Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két PhD vagy Dsc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás titkosan történik.

Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:

1. **MATARKA** (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
2. **EPA** (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
3. **HUMANUS** (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottságától C-kategóriás folyóirat minősítést kapott.

Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a Dsc eljárás során tudományos folyóiratként fogadja el.

Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.

Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:

- A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.hu
- SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>

TARTALOMJEGYZÉK

REGIONÁLIS TUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK ROVAT

- Kabai Gergely–Szabó Pál:** A hazai fejlesztéspolitika és térszervezés kapcsolódásának változása az Európai Unió csatlakozás tükrében 7
- Győri Ferenc–Pál Ágnes:** Az ipari termelés szerepének és területi szerkezetének változása Magyarországon napjainkban..... 22
- Uzzoli Annamária–Tagai Gergely–Király Gábor–Czirfusz Márton–Koós Bálint:** A klímaváltozás és a demográfiai folyamatok kapcsolata Magyarországon – járási szintű előrejelzések 2051-ig 39

FIATAL REGIONALISTÁK ROVAT

- Haffner Tamás:** A pécsi erőmű korszakváltásai – szénfelhasználástól a biomasszáig 49

RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK ROVAT

- Baranyi Béla:** Gondolatok a területi kohézióról a Kárpát-medencében a régiótörténeti kutatások szemszögéből..... 57
- Bajor Tibor:** Az I. Világháborút lezáró békeszerződés máig tartó hatása a Kárpát-medence vasúthálózatára 65

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

- Kaposi Zoltán:** A kaszópusztai vadászatok (1912–1926)..... 72

TÖRTÉNETI FÖLDRAJZ ROVAT

- Suba János:** A történelmi magyar–román határszakasz felülvizsgálta 1941-ben 84
- Nagy Miklós Mihály:** Erdély és a Partium a magyar hadtörténelemben..... 98

GAZDÁLKODÁS- ÉS VEZETÉSTUDOMÁNYI ROVAT

- Gergely Éva–Nagy Richárd:** Gazdasági szakos hallgatók tanulási motivációjának és személyes kompetenciáinak vizsgálata..... 114
- Kárász Dávid Sándor:** A magyar labdarúgás erőtere 123

OKTATÁS-FELSŐOKTATÁS ROVAT

- Katona Norbert:** Mindenki másképp egyforma? Stratégiai fókuszpontok mintázata a piaci szerkezet tükrében 134
- Keczer Gabriella:** Felsőoktatás Kínában 2: decentralizáció, piacosítás, privatizáció és nemzetközi nyitás 147

POLITIKAI FÖLDRAJZI ROVAT

- Csüllög Gábor–Gulyás László:** A román állam területi kialakulásának története IV. Nagy-Románia születése 1918–1920 158

RECENZÍÓK

Miklós Péter:

„A nemzet érdekeit tartva szem előtt”.

Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről

Barankovics István Alapítvány–Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest, 2014. 110 old.

Ismerteti: Haág Zalán István 171

ESEMÉNYEK, KONFERENCIÁK

- Beszámoló a IX. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl konferenciáról 173

KABAI GERGELY*–SZABÓ PÁL**

A HAZAI FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS TÉRSZERVEZÉS KAPCSOLÓDÁSÁNAK VÁLTOZÁSA AZ EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁS TÜKRÉBEN

VARIABLE LINKAGE BETWEEN THE DEVELOPMENT AND TERRITORIAL POLICY IN HUNGARY BEFORE AND AFTER THE EU ACCESSION

ABSTRACT

There were two significant milestones in the lives of Central and Eastern European countries. One was the political, social and economic change of regime during which the former centralized system was demolished. The other was the accession to the European Union, which provided an opportunity for this macro region for convergence as well as a social, economic and regional cohesion in Europe. Both of them had a significant effect on the development policy of the countries, thus that of Hungary as well. The exclusivity of the top-down policy ceased. Nevertheless, due to the learning of democratic patterns, the lack of balance in political power and the lack of funds a kind of reflection period was characteristic of the development policy the result of which was a kind of mixture of top-down and bottom-up policy. By joining the European Union clear external rules and mechanisms of action came into effect. Significant funds became accessible that strengthened the centralization and the top-down approach in the Hungarian development policy. The regional dimensions of the development endeavours appeared in many different ways in our country, but finally the regional formations that were suitable for serving the top-down development policy strengthened. The individual areas were affected miscellaneously by the regional dimension of the development tendencies. While funds were provided by the European Union for them, the bottom-up initiatives were not sufficiently welcomed. Such an area is in many ways that of Lake Balaton, which is homogeneous as far as tourism is concerned but administratively, thus from the perspective of development policy, it is split. Due to the top-down approach as well as the strengthening of the bureaucratic development policy the role of this area in the development policy is fading. This can later have a negative effect on the valuable, unique character of the region.

1. Bevezetés

A kelet-közép-európai országokban az 1990-es évekre lezajló politikai, társadalmi, gazdasági rendszerváltozás során lebontották a korábbi centralizált rendszereket. Az új kor-szak fejlesztéspolitikáját az alsóbb területi szintekről meginduló önállósodási és fejlesztési törekvések, ám a továbbélő paternalista szemlélet, valamint a forráshiány jellemezte. Horváth¹ szerint a regionális politika kialakulását, megerősödését ekkor három tényező akadályozta leginkább: az önálló regionális politika korlátozott kormányzati támogatottsága, a fejlesztési intézményrendszer gyengeségei, illetve a területi közigazgatási kérdések részleges megoldatlansága. A 2000-es években a kelet-közép-európai országok az európai integ-

* Kabai Gergely társadalomkutató, PhD-hallgató, PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola Politikatudományi Program.

** Dr. Szabó Pál geográfus, habil. egyetemi adjunktus, ELTE Regionális Tudományi Tanszék, Budapest.

rációval egyes szakpolitikai kérdésekben lemondtak szuverenitásukról, és fejlesztéspolitikájukat az uniós rendszerhez kellett igazítaniuk. Ezzel azonban a fejlesztési rendszerük jelentős külső forrásokhoz jutott,² amely viszont a felsőbb szintű koordináció megerősödését eredményezte. E folyamat nyomon követhető Magyarország esetében is, amelyet a tanulmányunk első felében a bottom-up (alulról szervezett) és top-down (felülről irányított) szemlélet változásainak, valamint e kérdéskör területi dimenzióiban vizsgálunk.

A rendszerváltozást követő társadalmi és gazdasági változások eltérő hatással voltak az egyes poszt szocialista térségekre: nyertesei és vesztesei egyaránt voltak az átalakulásoknak.³ A bekövetkező forráshiány nyomán a fejlesztéspolitikai sok esetben (Magyarországon is) leszűkülött a kisebb térségi válságkezelésekre.⁴ Mivel a depressziós és a még prosperáló térségek egyaránt kevés központi forráshoz jutottak, az 1990-es években megerősödtek az alsó szintű horizontális, bottom-up jellegű kezdeményezések. Ez főként ott volt látványos folyamat, ahol korábban is hagyományai voltak az alulról-építkezésnek. Ennek Magyarországon a Balaton térsége legszembetűnőbb példája,⁵ amely mindezek mellett - országos jelentősége nyomán - a szakpolitikában egyedi szabályozást kapott, sőt önálló fejlesztési státuszt ért el. E térség az elmúlt évtizedekben mégsem tudta ezen potenciálját kihasználni. A tanulmányunk második felében ennek okát, fejlesztéspolitikai összefüggéseit tárjuk fel.

2. A bottom-up és a top-down fejlesztéspolitikai területi aspektusai

Munkánk elméleti keretét a felülről szervezett (top-down) és az alulról építkező (bottom-up) fejlesztéspolitikai, valamint a területi szintek kapcsolata jelenti, mivel utóbbiak indikátorai e szakpolitika működési jellemzőinek. Pike és társai⁶ szerint a top-down rendszer esetében a beavatkozást igénylő térségek meghatározása központilag történik, amely nyomán a fejlesztéseket centralizáltan finanszírozzák, irányítják, többnyire dekoncentrált szervek révén, és az ágazati szemlélet dominál. Ezzel szemben a bottom-up rendszer esetében a fejlesztendő térség kialakítása endogén igények alapján történik, és így a fejlesztések koordinálásában a horizontális együttműködések és a decentralizáltság dominál, lokális vagy regionális fejlesztéspolitikai keretében. E kétfajta szemlélet egymás mellett is létezhet, sőt kombinálható,⁷ amelyre a mezo-szint az ideális keret Crescenzi és Rodríguez-Pose⁸ szerint. A két rendszer szerepét, viszonyát, a működés hatékonyságát meghatározza az adott állam berendezkedése, szerveződése.⁹ Egy unitárius berendezkedésű államban a felülről szervezett fejlesztéspolitikai megközelítés valószínűsíthető, míg egy föderatív-jellegű állam működés általában nagyobb teret és lehetőséget enged az alulról-építkező kezdeményezéseknek, fejlesztéspolitikának. A gyakorlatban a bottom-up rendszerek működése jelentősen függ attól, hogy milyen mértékű a döntési kompetenciák átadása (decentralizáció), valamint milyen formában áll rendelkezésre helyi erőforrás és mennyiben kell központi források megszerzésére törekedni.

A jelenség területi aspektusának fő kérdése, hogy a fejlesztési célú területegységek kötődnek-e a területi közigazgatás egységeihez vagy nem. Az első esetben az ország területi közigazgatási beosztása az alap, amelynél vagy a központi fejlesztési elképzelések dekoncentrált közigazgatási szerveken keresztül jelennek meg a területi egységekben (top-down), vagy pedig a területi közigazgatási egységek vezetői saját stratégiájukat dolgozzák ki, érvényesítik felsőbb szinten, és ezt követik az adott, hivatalosan lehatárolt területi közigazgatási egységben (bottom-up). A második esetben viszont a fejlesztendő terület kialakítása nem kötődik létező területi közigazgatási egységhez, hanem az érdekeltek elképzelései révén jönnek létre az új területi formációk. Itt vagy felülről kijelölt területekről és top-down szemléletről, vagy alulról, meghatározott céllal szerveződőkről (bottom up) beszélhetünk, amelyek kialakítását törvényi szabályozás biztosíthatja. Az első kategóriában töké-

letes térfelosztással találkozunk, utóbbiak esetében viszont átfedések, üres területek is lehetnek (egy egység több helyre is tartozik, illetve akár egyik helyre sem).

A fejlesztési stratégia jellegét azonban meghatározza, hogy melyik területi formációra készül. A területi egységek és a fejlesztés kapcsolatának kérdését frappánsan fogalmazza meg Lengyel: „A régióknak van problémájuk, vagy a problémáknak van régiójuk?”¹⁰ Ennek taglalásához a régió elméleti jellemzőihez kell visszanyúlnunk.

A különböző tudományos régió meghatározások¹¹ összegzéseként az emelhető ki mindössze közös jegyként, hogy a régió társadalmi jellemzők alapján összetartozó földrajzi térrészt jelent. Ugyanakkor ez elég tág meghatározás, számos tértípus belefér, viszont nincs több, széles konszenzussal elfogadott elem a szakmai meghatározásokban.¹² A fogalom így különböző kontextusokban kap mélyebb és konkrétabb tartalmat, amikor már gyakorlatilag egy-egy típusa jelenik meg. Három régiótípust emel ki több szakértő: a homogén régiót és a funkcionális (csomóponti) régiót a társadalmi és gazdasági folyamatok oldaláról nézve, valamint a területpolitikai régiót a társadalom szerveződési, szervezési oldalán,¹³ emellett a közigazgatási régiótípus fordul még elő a szakirodalomban.

A homogén régió esetében a területegységet közös (természeti, társadalmi, gazdasági) jellemzők kötik össze belülről. A csomóponti régiónál az egységek inkább kötődnek egy pólushoz, mint a többihez. Az első esetben a hasonlóság, a második esetben viszont a különbözőség, az elsónél a közös, a másodiknál a kiegészítő jellemzők kötik össze belülről a régiót, ezért is nehéz a fentebb leírtnál konkrétabb definíciót adni e téregység kapcsán. Mindkettő esetében emellett a szomszédos, hasonló jegyeken alapuló/hasonlóan szerveződő térrésztől való elkülönülés is fontos jellemző.¹⁴

Kérdés, hogy a területpolitikai, illetve közigazgatási régiók miként kapcsolódnak e két típushoz. A területpolitikai és közigazgatási régiók esetében nagy különbség az előzőekhez képest, hogy konkrét és minél stabilabb határokkal kell rendelkezniük. E határok kijelölésekor általában igyekeznek figyelembe venni a területi társadalmi, gazdasági jellemzőket, folyamatokat, amelyek meghatározók az adott céllal létrehozandó területi beosztás szempontjából, de tény, hogy egyéb (leginkább politikai)¹⁵ tényezők is módosítják a beosztásokat. A területi közigazgatási egységek esetében a térség szerveződése, szervezése, irányítása a fontos, így a központ és vonzáskörzet meghatározása a cél (lásd. csomóponti régiók). A fejlesztési célú területi egységek azonban a homogén jellemzők (pl. elmaradottság, határ mentiség) miatt jönnek létre alulról szerveződve, vagy felülről kijelölve. Ezen jelenségek miatt a területi közigazgatás és a területi tervezés elválhat.

Végezetül, ha a fejlesztéspolitikai rendszereket és a régiótípusokat nézzük, akkor véleményünk szerint négyfajta csoportot különíthetünk el (1. táblázat). A top-down rendszernél a csomóponti régiók az unitárius országok közigazgatási és akár területfejlesztési egységei, a fejlesztéspolitika így jut alanyokhoz (helyzetfeltárás és fejlesztési stratégia is készülhet rá); ebben az esetben a közigazgatási egységnek vannak problémái. A top-down rendszerben a homogén régiók, országos érdek alapján, központilag kijelölt területekként jelenhetnek meg (közös jellemzőn alapuló határ menti zónák, elmaradott országrészek stb.); itt a problémának van központilag kijelölt térsége.

Ha a bottom-up szemléletet nézzük, akkor a csomóponti régiók a föderális berendezkedésű országok közigazgatási és általában fejlesztési egységei; az ilyen egységek azonban nem igazán a homogenitásra szerveződtek egykoron, és történelmi események alakították területüket, határaikat, sőt központtal (csomóponttal) is rendelkeznek; azaz inkább jellemző itt, hogy a közigazgatási egységnek vannak problémái. A homogén régiók a bottom-up rendszerben közös problémákra és célokra helyben szerveződő és önkéntesen kialakított fejlesztési régiók, amelyre alulról jövő közös, akár felsőbb szinten is érvényesítendő stratégia születik, azaz a problémának van régiója.

1. táblázat. Régiótípusok és fejlesztéspolitika kapcsolata**Table 1. Types of regions in the development policy**

	Felülről szervezett fejlesztéspolitika	Alulról építkező fejlesztéspolitika
Csomóponti régió	adminisztratív régiók unitárius államban	adminisztratív régiók föderális államban
Homogén régió	felülről szervezett fejlesztési régiók (nemzeti prioritás)	alsó szinten szerveződő fejlesztési régiók (regionális érdekek)

Forrás: Saját szerkesztés

A fejlesztési stratégia a két csomóponti régiótípus esetében sokoldalú és összetett, amely abból ered, hogy ezek közigazgatási célból jöttek létre. A homogén régiók esetében viszont egyöntetűbb lehet a stratégia, mivel a térség közös jellemzői (homogenitása) miatt a problémák általában közösek. Kérdés, hogy vajon mindezek hogyan működnek a gyakorlatban?

Ahhoz, hogy Magyarország területi rendszerét és a Balaton térségének helyzetét átlásuk, szükséges a meghatározó gyakorlati kereteket, konkrétan az Európai Unió regionális politikáját erről az oldalról megnézni.

Az Európai Unió esetében a fejlesztéspolitikát összetetté teszi, hogy nem csak országos fejlesztéspolitikáról és regionális politikáról van szó, hanem az integráció révén egy nemzetek feletti szféráról is, így három területi szint kapcsolatában lehet értelmezni a top-down és bottom-up rendszert.

Az Európai Unió regionális (kohéziós) politikája a közösség által elfogadott elvekből, elvárásokból következik, és a közös célokat a tagországok szakpolitikáinak figyelembe kell venniük.¹⁶ A kohéziós politika tehát adott, azaz ennek alapelvei, működési struktúrája egy régió felől nézve merev, mindössze a tagállamok lobbizhatnak esetenként különböző egyedi igényekkel.

Az uniós regionális politika alapelvei közül lényeges elsőként kiemelni a szubszidiaritás elvét. Ez az idea gyakorlatilag az integráció kezdete óta hangsúlyos, és a 2007-es lisszaboni szerződés újra megerősítette és államközi szintre emelte. A lényege, hogy az egyes problémákat azon a területi szinten kell megoldani (régió, ország, EU), ahol ez a legjobban megvalósítható.¹⁷ A decentralizáció kötődik ehhez, amely – szintén fontos – alapelv szerint a különböző döntések meghozatalára és végrehajtására lehetőség szerint az állampolgárokhoz lehető legközelebbi szinten kerüljön sor.¹⁸ Lényeges kiemelni, hogy a szubszidiaritás elvének területi dimenziója arra is vonatkozhat, hogy bizonyos feladatok hatékony megoldása nem rögzített területi közigazgatási egységekhez kapcsolódhat, hanem akár újabbak létrehozatalához is (pl. EGTC, CLLD, ld. később.) Mindehhez a partnerség alapelve is csatlakozik, amely a területi szintek közötti együttműködést írja elő.¹⁹ Ezek elvi háttérrel biztosítanak a bottom-up rendszerek érvényesülésének, de a gyakorlat ezt esetenként felülírja.

Az országos szint alatti térségek integráción belüli érvényesülésének megnyilvánulása volt a „Régiók Európája” gondolat és törekvés az 1990-es, 2000-es években. Az integráció elmélyülésével a nemzetállamok súlya csökkent, a régiók szerepe viszont egyre inkább felértékelődött, főként a regionális politikában. Egy 1988-as európai parlamenti határozat rögzítette, hogy a régió a legalkalmasabb földrajzi és intézményi keret a regionális politikai tervezés és programozás részére,²⁰ és a fejlesztéspolitikában így a régiók kerültek az előtérbe.²¹ Mindez elméletileg a tagországokon belüli fejlesztéspolitika bottom-up jellegét tovább erősíthette, mivel az egyes elmaradott régiók megfogalmazhatták saját elképzeléseiket, amelyek később önálló regionális operatív programok formájában is testet ölthettek. Ez akkor volt igazán bottom-up jellegű, ha ezek olyan régiók voltak, amelyek önálló döntési kompetenciákkal, valós hatalommal voltak felruházva. A kelet-közép-európai országokban azonban ez nem működött ilyen egyszerűen.

Az EU fejlesztéspolitikája és a területi szintek kapcsolatára a közelmúltban nagy hatással volt az ún. Barca-jelentés, amely a korábbi rendszerrel szemben fogalmazott meg kritikát és a jövőbeni fejlesztések irányát elsősorban a place-based szemléletben látta: az Unióban a gazdasági és társadalmi fejlődésre irányuló szakpolitikát több, egymástól eltérő térség egyedi igényeihez kell szabni. Ezzel a fejlesztések fókuszába a dokumentum szerint a funkcionális régiók kerültek. A Barca-jelentés szemléletében a bottom-up jelleg is határozottan jelen van, de továbbra is szükségesnek látja az uniós szintű koordinációt.²²

A konkrét, fejlesztési régiókat tekintve, megállapítható, hogy többféle típusa van jelen az Európai Unió regionális politikájában. A kiemelt ezek közül a *NUTS* rendszer és szintjei. Ezt a területi rendszert a központi regionális statisztikai adatgyűjtés generálta, és az egyes tagállamoknak meg kellett jelölniük (vagy létre kellett hozniuk) az egyes területi szintjeiket e rendszerben.²³ Több ország esetében ezek területi közigazgatási egységek is, ám valahol különvált a területi közigazgatás és a területi tervezés,²⁴ és így összességében nagyon változatosak az EU-ban, nagyságukat, funkcióikat, státuszukat stb. tekintve.²⁵ Ennek köszönhetően mind a bottom-up, mind a top-down jelleg megfigyelhető az egyes országok NUTS 2 szintjeit elemezve.

Az EU egy másik fontos regionális politikai célja – az előzőhöz képest jóval kisebb mértékű támogatást élvező, elveikben a területi kohézió erősítését célzó – a határmenti területek együttműködését elősegítése. Ezek keretében létrehozhatók határmenti régiók (jelenlegi ciklusban az ún. EGTC), amelyek részben bottom-up jellegűek, de a top-down szemlélet is jelen van Dühr és társai szerint.²⁶ Szintén új a lokális fejlesztéseket előmozdítani szándékozó CLLD rendszer, ebben a legújabb ciklusban épül be az EU regionális politikájába. Kiépülésekor kifejezetten a bottom-up rendszer érvényesülne, alapozva a korábbi időszak LEADER térségek helyi fejlesztéspolitikai eredményeire.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az EU szabályozási irányelveiben és fejlesztéspolitikai rendszerében a kettőség a jellemző: elveikben szerepet kap a bottom-up jelleg, ugyanakkor esetenként ezt vagy központilag nem tudják/nem akarják kezelni, vagy pedig a tagállami hozzáállás (akár a területi közigazgatási rendszere) miatt a top-down jelleg válik meghatározóvá. Utóbbi kifejezetten igaz a kelet-közép-európai országokra, így Magyarországra is. A következő fejezetben ezt fejtjük ki részletesebben.

3. A top-down és a bottom-up fejlesztéspolitika területi dimenziói Magyarországon

Magyarország fejlesztéspolitikájában a szocializmus idején, a politikai rendszer jellegéből adódóan, a top-down rendszer volt a jellemző, és a hivatalos közigazgatási egységeken kívül nem voltak önállóan szerveződő területi formációk. A rendszerváltozás lezárta a szocialista rendszer területfejlesztési gyakorlatát, és az ez követő átmenet részben felszámolta azok eredményeit.²⁷

1990 után a különböző új jogi szabályozások lehetőséget adtak az alulról jövő kezdeményezéseknek, amelyek egyik formája a területi alapon való társadalmi, gazdasági szerveződés volt. Ekkor, főként az 1990-es önkormányzati törvény elfogadásakor, a szakmai és politikai oldal egyaránt a decentralizáció és a bottom-up közigazgatási modell kiépítése mellett volt.²⁸

A rendszerváltozással járó társadalmi, gazdasági krízisek helyi kezelése miatt ebben az időszakban egyrészt megindult a területfejlesztés top-down irányú szervezése (pl. hátrányos helyzetű térségek kijelölése és támogatása), másrészt helyi, majd ennek nyomán térségi szintű fejlesztési célú kezdeményezések is megjelentek. Ezek hatására a meglévő területi egységek mellett létrejöttek a különböző fejlesztési céllal felálló új térségek is.

A korszak meghatározó tényezője az ágazati politikák dominanciája és a forráshiány volt. A különböző területi szintek esetében sem az alulról-építkező, sem a felülről irányított törekvések nem tudtak kiteljesedni; és az átmenet időszakában egy vegyes fejlesztéspolitikai rendszer alakult ki. A működés zavarait jól példázzák a jogszabályok gyakori változásai, a területi egységek többszöri módosításai. A forráshiányon az EU előcsatlakozási alapjai, majd az EU pénzügyi alapjai változtattak, amelyek azonban a hazai területfejlesztés gyakorlatát is gyökeresen megváltoztatták. Ebből itt csak a területi szintek, egységek kéréseire, és ezek fejlesztéspolitikai következményeire térünk ki.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás több változást hozott a magyarországi területi szintek esetében: összefoglalva leginkább az volt a jellemző, hogy az alulról jövő kezdeményezésekre felálló térségeket, térségi beosztásokat sorra felváltották a felülről diktált területi felosztások, egységek, eszközöként az egyre inkább felerősödő top-down fejlesztéspolitikának.²⁹

Magyarországon a NUTS és LAU rendszer szerint 5 szint található. Ebből a NUTS 1 szinten három, funkciók nélküli statisztikai régió, a NUTS 2 szinten hét fejlesztési régió van, míg a NUTS 3 szinten a megyéket és a fővárost találjuk. A LAU 1 szinten a többször átalakított kistérségek, jelenleg az ún. járások, a LAU 2 fokozaton pedig a települések vannak. Ezekből a NUTS 2 és NUTS 3, valamint a LAU 1 szint az, amelyeken keresztül a top-down és bottom-up rendszer viszonya elemezhető.

Az 1996-os területfejlesztési törvény kimondta, hogy a fejlesztéspolitikában kétféle régió lehet: a tervezési-statisztikai régió, valamint a fejlesztési régió, amelyet a megyék, társulással, önállóan alakíthattak ki. Ez utóbbi folyamat meg is indult, de különböző elmentmondások miatt az 1998-as Országos Területfejlesztési Koncepció 7 fejlesztési régiót határozott meg a tervezési-statisztikai régiókkal megegyezően. Sok vita után az ország 2004-es uniós csatlakozásáig sikerült meghatározni, hogy e régiók legyenek az EU regionális politikájának alanyai (NUTS 2 szint), szemben a választott testülettel rendelkező területi közigazgatási egységekkel, a megyékkel, amelyek NUTS 3 szintűek lettek.³⁰ E folyamat révén a top-down fejlesztéspolitika nyert teret, főként, hogy a régiók élére kerülő regionális tanácsok testületeiben a jogszabályi előírás révén a kormányzati képviselők lettek többségben, és a 2007–2013-as ciklusra pedig hét operatív program készült a hét régióra, jelentős kormányzati kontrollal.

A 2014-20-as uniós fejlesztési ciklusra történő felkészülés több változást hozott. Közben továbbra is a NUTS 2 szint egységei a konvergencia célkitűzés alanyai, ugyanakkor a megyék (NUTS 3) lettek az EU-támogatások kedvezményezettjei. A megyék Európai Unióhoz való csatlakozás előtti, egyébként is gyenge, szakpolitikai szerepe 2004-után után fokozatosan csökkent, és az uniós támogatások elosztásának központi célokat szolgáló formái miatt szerény hatalma és szerepe volt a közigazgatásban és a fejlesztéspolitikában. Az új ciklussal járó megváltozott szerepre e szint egységei azonban nem voltak felkészülve, így gyors ütemben zajlik az apparátus kiépítése, és mindehhez erős támogatást kapnak központi irányból. A megyei szerep felértékelése miatt így csak két területi operatív program készült az országra: egy a fővárosi régióra, egy pedig a vidéki hat régióra. Utóbbiak viszont így a top-down szemlélet továbbélését vetítik előre a magyarországi fejlesztéspolitikában.

A LAU 2 szint esetében szintén megfigyelhető a bottom-up és top-down rendszer keverése, vetélkedése, majd utóbbi felülkerekedése. A rendszerváltozás után az államigazgatás ösztönözte a települési társulások, kistérségek létrejöttét, és ezek hatására többféle típus alakult meg.³¹ Mindezek mellett a KSH 1994-ben létrehozott egy országos kistérségi besorolást is adatgyűjtési célból. Az 1996. évi területfejlesztési törvény hivatalos formába öntötte a kistérséget, mint területfejlesztési egységet, aminek nyomán sorra szerveződtek

illetve alakultak át a korábbi különböző kistérségi szerveződések. Mindezt ösztönözte, hogy a hivatalos kistérségek tagot delegálhattak a megyei területfejlesztési tanácsokba, másrészt a top-down területfejlesztés támogatási rendszere. Ennek hatására megindult a megyékben az alulról jövő szerveződéseknek a hivatalos kistérségi felosztáshoz való idomulása. Innentől kétféle formája élt a kistérségnek: egyrészt a hivatalos, felülről kijelölt kistérségek (amelyek száma és területi beosztása azonban többször megváltozott az évek alatt), másrészt az alulról jövő kezdeményezések alapján létező különböző településegységek társulási formációi. Utóbbiak önerőből, pályázati forrásokból stb. tudták magukat fenntartani.

A következő látványos lépést egyrészt a hivatalos kistérségi területfejlesztési tanácsok megjelenése (a területfejlesztési törvény 2004. évi módosításával), másrészt az ún. hátrányos helyzetű (HH) és leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek kijelölése és jelentős anyagi támogatása jelentette. Ezek tovább erősítették a top-down fejlesztéspolitikai rendszert. A 2010-es kormányváltást követően a kistérségi szint megszűnt, illetve újra csak bottom-up kezdeményezésként, önálló társulásként létezhetnek tovább. Ezzel szemben egy, a korábbinál is erősebben top-down szemléletű egység jött létre a járások 2013-as bevezetésével. A járás eredetileg egy dekoncentrált államigazgatási szintként lett meghatározva, azonban 2014-ben a területfejlesztési törvény módosításával a fejlesztéspolitika alanyává is vált. Kérdéses, hogy a jövőben ezt a szerepét milyen formában fogja tudni betölteni.

A magyarországi területfejlesztés térségi kérdései kapcsán végezetül még két térséget kell kiemelnünk: a fővárosi agglomerációt és – amelyet részletesen tárgyalunk – a Balaton térségét. A többször idézett 1996. évi területfejlesztési törvény ezt a két speciális hazai térséget megnevezte, státusszal ruházta fel. Előbbi a fővárost és a környező megyét (Pest) jelenti, kiemelt státusza emiatt indokolt. Az elmúlt húsz évben többször is nekigyűrűközt a fejlesztéspolitika e térség kezelésének, többféle kísérlet volt a közös területfejlesztési döntéshozás megvalósítására, ám a területi közigazgatási különállás ezt gyakorta beárnyékolta. Ráadásul Pest megye, mivel a fővárossal egy NUTS 2 régiót alkot, így kimaradt és kimarad az EU kiemelt regionális politikai támogatásaiból, amelyre gyakorta a különválás megyei közgyűlésen történő megszavazásával válaszolt. Ezt az államigazgatás nem hagyta jóvá, így a jelenlegi ciklusban is egy fejlesztési régióként léteznek (egy ROP alanyai), viszont a korábbi regionális fejlesztési tanács helyett a két közigazgatási egység (Budapest és Pest megye) külön és együtt is próbálja a fejlesztéspolitikáját gyakorolni.

A másik nagyobb területű, speciális térség a Balaton és környéke, amely mint Magyarország második legkedveltebb belföldi és külföldi turisztikai célpontja, szintén kiemelt figyelmet kap a hazai fejlesztéspolitikában, ám ez sok problémával, visszassággal párosult. Gyakorlatilag egy alulról szerveződő, bottom-up fejlesztéspolitikát támogató, folytató térségről van szó, amely azonban ezt nem tudta érvényesíteni, így a top-down rendszer elemeként tekinthetünk rá. A következő részben ezt, az országosan egyedülálló fejlesztéspolitikai helyzetű térséget elemezzük közelebbről.

4. A Balaton térsége és a fejlesztéspolitika

A magyarországi területi politika vonatkozásában a Balaton térsége egy olyan példát jelent, amely szemléletesen mutatja az alulról és felülről szervezett rendszerek és fejlesztési eszközök ellentmondásait.

A Balaton térségében már a 19. század végén olyan gazdasági és társadalmi folyamatok indultak el, amelyek számos tekintetben egységesítették az egyébként közigazgatásilag

megosztott, társadalmi és természetföldrajzi tekintetben is részben heterogén területet. A fokozatosan kiépülő idegenforgalmi szerep, a felismert gazdasági érdekezésség, a települések rendkívül gyorsan lezajlott polgárosultsága egy területi kötődésében többé-kevésbé egységes helyi társadalmat hozott létre, amely alulról építkezve kezdte meg a térség fejlesztését.³² Ezen törekvések a 19–20. században sokat lendítettek a térség helyzetén, ám a szocializmus időszakában, a rendszer jellegéből adódóan, ezek háttérbe szorultak, és a központi fejlesztési elképzelések (főként egy tömegturizmust kiszolgáló nyaralóhely célja) váltak dominánssá.

Az 1990-es magyarországi rendszerváltozás komoly társadalmi, gazdasági, és fejlesztéspolitikai következményekkel járt a Balaton térsége esetében is. A 1990-es évek elején (több előzmény nyomán) a tavat erő természeti katasztrófák (algásodás, angolnapusztulás, vízminőség romlása) következtek be, amelyek kezelése elhúzódó folyamat volt. Ráadásul a turisztikai piac általános változása révén évről-évre egyre kevesebb vendég fordult meg a tó partján, és a magyar gazdaság általános recessziójával együtt a balatoni turizmus-gazdaság is hanyatlásnak indult. Egyre inkább világossá vált, hogy a Balaton szerepe részben átalakult, és további átalakításra vár. Mindezen problémák halmozódása ösztönzőleg hatott az alulról-építkező szerveződések újbóli kialakulására, valamint e folyamatok közvetve a regionális identitás újbóli megerősödésével, a társadalmi kohézió kialakulásával is párosultak.³³

Az 1990-es években rendkívül megerősödött a helyi civil szektor, amely egy évtized alatt megteremtette régiós érdekképviselését is, és aktívan lobbizott a térség ügyeinek előre vitelében, valamint egy önálló fejlesztési térség megalakulásáért, korlátozott sikerekkel. Ezekben az években jött létre a térségi önkormányzatok közös érdekképviselőre a Balatoni Szövetség, valamint több más egyéb alulról-építkező szervezet és mozgalom is. A lokális gazdaság-szervezés tekintetében nagy jelentőségű volt a turisztikai desztinációmenedzsment szervezetek meghonosodása a térségben, amelyek alulról építkező szerveződésként a helyi és térségi ügyek aktív képviselői napjainkban is.³⁴ Mindez azt mutatja, hogy az átmenet időszakában a térségben erős igény és képesség volt egy bottom-up jellegű fejlesztési rendszer kialakítására.

Az 1996-os területfejlesztési törvénnyel, elismerve nemzetgazdasági szerepét, valamint az elmúlt évtizedek előzményeire építkezve, a térség speciális, kiemelt státuszt kapott. Mindezt az alulról érkező nyomás is elősegítette. Ezzel létrejött a Balaton Kiemelt Üdülőkörzet (BKÜ), amelyet kezdetben három megye 154 települését, illetve napjainkra már 180 helyhatóságot foglal magába.

A BKÜ kiemelt státusza három tényezőben jelentkezett. Egyrészt a természet, táj és környezeti értékek védelmében 2000-ben a térség önálló területrendezési törvényt kapott (ún. Balaton törvény). Másrészt létrejött a térség fejlesztését irányító testület (Balaton Fejlesztési Tanács), amelyben, az első években az alulról-építkező szervek, a helyi közelet képviselői is nagy számban jelen voltak a központi hatalom reprezentánsai mellett. Harmadszor pedig a BKÜ részére önálló, decentralizált központi források álltak rendelkezésre, amelyek elosztása részben helyi hatáskörök révén valósulhatott meg. Ehhez a BKÜ tervezési kompetenciákat is kapott, így a különböző fejlesztési rendszerek és időszakok kapcsán elkészíthette saját fejlesztési stratégiáit. Az ezredforduló időszakában a térség irányításában a decentralizált jelleg határozottan érvényesült, amely mellé bottom-up jellegzetességek is kapcsolódtak.

A fenti eredmények nyomán az EU csatlakozás előkészítése során a térségi közéletben megjelent az a gondolat, hogy a BKÜ alakuljon önálló (akár) NUTS 2 régióvá, vagy ha ez nem kivitelezhető, akkor legalább a törvényileg kiemelt jellege az új fejlesztéspolitika rendszerében is jelenjen meg. Ezt az elképzelést a korabeli magyar kormány nem támogat-

ta, a területi programok alapjának a fejlesztési régiókat szánta, amelyek azonban a Balaton térségét több részre osztották, hiszen a három érintett megye három különböző NUTS 2 régióhoz tartozott. Ennek nyomán az uniós fejlesztéspolitika első hazai ciklusa (2004–2006) a BKÜ fejlesztése szempontjából rendkívül kudarcos volt. Az ágazati és területi források sokszínű rendszeréből a BKÜ pályázói csak jóval az országos átlag alatt tudtak támogatásokhoz jutni. A korábbi decentralizált rendszer után, az új központosított fejlesztéspolitika a Balaton térségének válságát mélyítette.³⁵

A 2007–2013 közötti fejlesztési időszakban sok szempontból megismétlődött e helyzet. Térségi szinten még határozottabban került megfogalmazásra, hogy valamilyen elkülönült Balaton programra lenne szükség, de ezt a központi hatalom csak rendkívül korlátozottan ismerte el. Bár voltak összehangolási kísérletek, de a BKÜ fejlesztése továbbra is három NUTS 2 régió három operatív programjából (ROP), valamint központi ágazati programokból valósulhatott meg. A fejlesztések további gátját jelentette, hogy a ciklus második felében a magyarországi ROP-ok teljes mértékben központi irányítás alá kerültek, a területi visszacsatolások rendkívül szerények voltak, amely még nehezebbé tette a balatoni érdekek megjelenését.³⁶ Hiába volt törvényileg deklarált kiemelt jellege a térségnek, mindez a fejlesztések során ismét nem érvényesült.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy a különböző fejlesztési tereket sem sikerült összehangolni. A BKÜ nem csak a ROP-ok között volt megosztott, hanem határait LAU1 kistérségek, LEADER szervezetek, valamint önkormányzati társulások illetékességi is metszetek, amely a hatáskörök, támogatások közötti szinergia hiányát fokozták.³⁷

Az EU csatlakozást követően természetesen továbbra is működtek a különböző alulról-építő szervezettek, azonban a fejlesztéspolitika működésére ezek gyakorlatilag csak minimális hatással voltak. Az egyre inkább top-down irányba változó rendszerben az érdekérvényesítés csatornái egyre szűkebbé váltak. A nemzetközi hitelválság begyűrűzése a helyi beruházási kedvet teljesen leredukálta, valamint a keresleti piacot is jelentősen csökkentette. Ezek a negatív változások a 2007–2013 fejlesztési időszak sikerességét is jelentősen csökkentették.

Jelen tanulmány elkészítésének idején még nem értékelhető teljes mértékben a fejlesztési ciklus balatoni hatása, de általános megállapítások már tehetők, főként a stratégiaileg fontos idegenforgalmi ágazat vonatkozásában. A forrásszerzés hatékonyságában a korábbi időszakhoz képest jelentősen jobban működtek a BKÜ pályázói és számos infrastrukturális beruházás, sikeres projekt valósult meg. Ugyanakkor a stratégiaileg lefektetett turizmusfejlesztési célok elérése elmaradt. Nem valósultak meg szezonhosszabbító projektek, komoly vonzerőt képviselő nagyberuházások és a vonzerők dekoncentrálna helyett a beruházások, az amúgy is komoly turisztikai potenciállal rendelkező városokban, mikrotérségekben valósultak meg. A komoly sikerek és minőségi előrelépések ellenére a turisztikai fejlesztésekben hiányzott a kohézió, a projektek csak minimálisan tudtak összekapcsolódni. Egy korábbi értékelés rámutatott, hogy a kiemelt idegenforgalmi térség (akkor még) 179 településének 2/3-ára semmilyen turisztikai fejlesztési forrás nem érkezett a fejlesztési ciklus feléig.³⁸

A legújabb empirikus vizsgálataink (2014) rámutatnak a Balaton térségében tapasztalható fejlesztéspolitika megítélésének ezekhez kapcsolódó változásaira.³⁹ A balatoni közelet és alulról-építő szervezettek képviselői, valamint a helyi döntéshozók 56%-a nem tartotta megfelelőnek a 2004-utáni fejlesztési rendszert és mindösszesen 14% nyilatkozott támogatóan. A többségében negatív ítélet ellenére a kitöltők több mint 45%-a mégis úgy vélte, hogy a megvalósult fejlesztések többnyire pozitív hatásúak voltak a térség életére. Ugyanakkor figyelemreméltóan magas volt azok aránya (33%), akik szerint a forráskihelyezés nyomán megvalósult fejlesztések semmilyen érdemi változást nem okoztak a BKÜ helyzetében.

A fejlesztések végrehajtásában a legnagyobb bizalom alapvetően az állami, vagy igazgatási (tehát top-down) szervek felé fogalmazódott meg körükben. A válaszok alapján a legerősebb elvárás a Balaton Fejlesztési Tanács irányában mutatkozik (22,3%), de szinte azonos arányban (21,5%) látnának szívesen közvetlen kormányzati szerepvállalást a térség jövőjének alakításában is. A válaszadók a települések és társulásaik irányában is nagy bizalommal lennének a fejlesztések során (19,2%). A *bottom-up* jellegű kezdeményezések korábban taglalt erőssége ellenére a fejlesztéspolitikai kérdések kapcsán tehát közel sem szilárd e színtér megítélése. Ezt mutatja az is, hogy egyetlen alulról építkező szervezet sem érte el a 10%-os támogatottságot a megkérdezettek körében. Az elmúlt fejlesztési időszak megítéléséről sokatmondó, hogy a válaszadók 93%-a vélte úgy, hogy 2014-et követően egy önálló balatoni forráskeretre és program lenne szükség, amely hazai és uniós forrásokat egyaránt magában foglal.

A magyarországi területpolitika fókuszába a 2010-es kormányváltást követően a régió helyett a nagymúltú megye került. 2014-től a területi fejlesztések alapjává is megye vált, önálló gazdaságfejlesztési forrásokkal felruházva. A Balaton térség fejlesztéspolitikai kudarcai mellett ez az új szakpolitikai irány is legalább olyan fontos tényező volt abban, hogy a balatoni regionalizmus gondolata az EU csatlakozás időszakához képest jelentősen gyengült. 2001-ben, amikor a régiók ügye rendkívül aktuális kérdés volt Magyarországon, egy önkormányzatisággal rendelkező Balaton térség létrehozásának, valamint a Balaton régió gondolatának támogatottsága 73, ill. 66%-os volt.⁴⁰ 2014-ben a hasonló mintán végzett lekérdezés során az önkormányzatiság támogatottsága már csak 49%-os volt, míg a Balaton régió létrehozásának gondolatát csak 54,5% támogatta.

A fenti értékek változása azt mutathatja, hogy a felülről szervezett és irányított fejlesztések az alulról jövő kezdeményezések lassú elsorvadását okozhatják, amely úgy tűnik kihat a regionalizmus, az önrendelkezés gondolatára is. Megfelelő ösztönzők hiányában ezek a bottom-up folyamatok nem tudnak megerősödni és inkább a top-down megoldások irányában hajthatják a helyi várakozásokat és elképzeléseket.

5. Konklúzió és jövőkép

Az Európai Unióhoz való csatlakozás komoly hatással volt a magyarországi fejlesztéspolitikára. Ez a szemlélet és a területi rendszerek tekintetében látványos volt, mivel a magyarországi szerényebb költségvetési keretek miatt a jelentős uniós támogatások egyértelműen a központi döntések, top-down szemlélet fokozatos felerősödését hozták el hazánkban. Ugyanakkor az is tény, hogy a bottom-up rendszerek, bár voltak ígéretes kezdeményezések, de nem tudtak igazán meghonosodni, amelynek hátterében a központi hatalom ilyen jellegű működés iránti idegenkedése, a történelmi hagyományok hiánya és a területi szervek hiányzó képességei egyaránt megfigyelhetők.

A fentiek alól a Balaton térsége jelent kivételt, ahol már a 19. század végétől megfigyelhetők az alulról-építkező fejlesztési szemlélet és hozzá kapcsolódó rendszerek. Mindez indokolta, hogy tanulmányunkban e vidéket részletesebben is érintsük. Az elmúlt időszakot áttekintve, egyértelműen látszik a top-down rendszerek – amelyben a balatoni érdekek csak minimálisan tudtak megjelenni – korlátozott eredményei e térségben.

2010-et követően, amikor egyértelművé vált, hogy az uniós szakpolitikai direktívákban nagyobb szerepet kapnak a place-based típusú fejlesztési eszközök, sokan úgy gondolták, hogy a térség számára végre lehetőség lesz egy az alulról építkező, hagyományaihoz kellően illeszkedő, beágyazott és így feltehetően sikeres program megvalósítására. Tíz év felülről szervezett fejlesztései után érezhetően nagy remények mutatkoztak abban az irányban,

hogy az új eszközök (ITI, CLLD) révén újból lehetőség lesz a balatoni decentralizált forrásfelosztásra.

E várakozásokat erősítette, hogy az Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió valamint 2013-ban kormányhatározat újból megerősítette a térség fejlesztéspolitikailag kiemelt jellegét. Mindezek nyomán 2014-ben a 19 megyéhez hasonlóan, a BFT élve a területfejlesztési törvényben biztosított jogaival, jelentős uniós támogatás mellett önálló tervezést végzett a BKÜ számára. Ennek köszönhetően készült el a 2014–2020 időszakra vonatkozóan a térség fejlesztési koncepciója, stratégiája és az ajánlások szintjén az operatív programokra történő lebontása is.⁴¹ Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy az új fejlesztési eszközök sokkal kisebb szerepet kapnak a különböző hazai programokban.

A pozitív reményeket tovább fokozta, de a helyi döntési kompetenciák iránti várakozásokat is letörte, hogy a Brüsszelben elfogadott Partnerségi Megállapodás több tekintetben is foglalkozik a Balaton térségével. Kiemelendő, hogy a dokumentum elismeri, hogy a térség differenciált beavatkozások kíván, hogy a táji – természeti – kulturális örökségeinek fokozott védelmére van szükség, és potenciális fejlesztési lehetőségeit ágazatilag szükséges kezelni. Ugyanakkor a dokumentum már egyértelműen leszögezi, hogy várhatóan semmilyen külön decentralizált forrásfelhasználás nem fog rendelkezésre állni a Balaton számára.⁴²

Mindezzel nyilvánvaló vált, hogy a következő hétéves ciklusban sem fognak teljesülni azokat a helyi vágyak és elképzelések, hogy egy decentralizált pénzalap révén legalább fejlesztéspolitikai értelemben jöjjön létre egy viszonylag nagy önállósággal rendelkező Balaton régió. Sőt, úgy tűnik, hogy a korábbiakhoz képest még centralizáltabb fejlesztési rendszer fog kialakulni. A Balaton térség számára egyelőre egyik országos operatív programban sem kerültek lehatárolásra jelentős fejlesztési források, illetve (2015 április) semmilyen döntés nem született arról, hogy milyen formában fognak tudni teljesülni a Partnerségi Megállapodásba foglalt vállalások.

Az EU tagságunk második évtizedében a fejlesztéspolitika tekintetében várhatóan tovább erősödik a top-down szemlélet, amely a bottom-up kezdeményezések számára továbbra sem fog tudni teret engedni. A Balaton térség vonatkozásában ez olyan módon jelentkezhet, hogy országos jelentősége folytán a top-down fejlesztési rendszerben mindenképp kiemelt szerepű marad a térség, ám a végrehajtásban ez már nem biztos, hogy önállósult formában jelenik meg.

JEGYZETEK

1. Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
2. Kengyel Ákos (2008): Kohézió és finanszírozás. Akadémiai Kiadó. Budapest. Szabó Pál (2004): Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban. In. Bernek Ágnes–Kondoroszi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
3. Horváth Gyula (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
4. Nemes Nagy József–Fekete Attila–Kulmann Ádám–Szabó Pál (2000): A területi fejlődés „állami” és „piaci” útjai az 1990-es években. Területi Statisztika 2000/3. szám. 203–220. old.
5. Oláh Miklós (2007): A megtalált régió. Comitatus – Önkormányzati Szemle. 2007/3. szám. 3–18. old.
6. Pike, Andy–Rodríguez-Pose, Andrés–Tomaney, John (2006): Local and Regional Development. Routledge. London.
7. Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
8. Crescenzi, Riccardo–Rodríguez-Pose, Andrés (2011): Reconciling top-down and bottom-up development policies. Working Papers Series in Economics and Social Sciences. 2011/03. szám.

9. Rechnitzer János – Smahó Melinda (2011): Területi politika. Akadémiai Kiadó. Budapest.
10. Lengyel Imre (2003): Verseny és területi fejlődés. JATEPress. Szeged. 75. old.
11. lásd pl. Ashworth, Gregory–Bora Gyula (1999): Fogalmi meghatározások: vállalat, tér, szervezet. In. Ashworth, Gregory–Bora Gyula (szerk.): Térbeli elrendezés és a vállalat I. 9–51. old.; Nemes Nagy József (1998b): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.; Vanhove, Norbert – Klaassen, Leo Hendrik (1980): Regional policy: A European Approach. Saxon House. Rotterdam.
12. Szabó Pál (2005): Régió: „meghatározott területi egység”. In. Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. Regionális Tudományi Tanulmányok 12. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 7–61. old.
13. Vanhove, Norbert – Klaassen, Leo Hendrik (1980): Regional policy: A European Approach. Saxon House. Rotterdam.; Lengyel Imre–Rechnitzer János (2005): Regionális gazdaságtan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
14. Szabó Pál (2005): Régió: „meghatározott területi egység”. In. Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. Regionális Tudományi Tanulmányok 12. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 7–61. old.
15. Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
16. Rechnitzer János–Smahó Melinda (2011): Területi politika. Akadémiai Kiadó. Budapest.
17. Szabó Pál (2004): Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban. In. Bernek Ágnes–Kondorosi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
18. OJEU (2010): Official Journal of the European Union. LIII. szám. Letöltve: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ.C:2010:083:FULL&from=HU> 2015. 01. 15. 10:45.
19. Nagy Sándor Gyula (2013): A kohéziós politika 2007–2013 között. In. Nagy Sándor Gyula–Heil Péter (szerk.): A kohéziós politika elmélete és gyakorlata. Akadémiai Kiadó, Budapest.
20. Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
21. Szalay László (2002): Régiók Európája, az Európai Unió regionális politikája. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. Budapest. Letöltve: <http://www.bmeip.hu/download/engemiserint/EU%20regionalis%20politikaja.pdf> 2015. 01. 08. 15:33
22. Barca, Frederico (2009): An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report. Letöltve: http://www.euterritorial-agenda.eu/Related%20Documents/report_barca_v0605.pdf, 2010. 05. 26. 11:15
23. Szabó Pál (2004): Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban. In. Bernek Ágnes–Kondorosi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
24. Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
25. Szabó Pál (2004): Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban. In. Bernek Ágnes–Kondorosi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
26. Dühr, Stefanie–Colomb, Claire–Nadin, Vincent (2010): European Spatial Planning and Territorial Cooperation. Routledge, New York.
27. Fábíán Attila–Forman Balázs (2011): Alkalmazott strukturális politikák Közép-Európában. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó. Sopron.
28. Pálné Kovács Ilona (2001): Regionális politika és közigazgatás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
29. Szabó Pál (2013): Régió- és/vagy térségfejlesztés. In. Buday-Sántha Attila (szerk.): Régiók fejlesztése (Konferenciakötet III.) Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Pécs. 164–176. old.
30. Agg Zoltán (2007): A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban. ELTE. Budapest.

31. Farkas Tibor (2003): A kistérségek a vidékfejlesztés és a területfejlesztés hálójában. In: Nemes Nagy József (szerk.): Kistérségi mozaik. Regionális Tudományi Tanulmányok 8. ELTE. Budapest. 19–38. old.
32. Marton István (2013): A Balaton régió fejlődése – A regionális gondolkodás és a turizmus fejlődésének összefüggései a Balaton térségében. *Acta Scientiarum Socialium* 39. szám. 161–179. old.
33. Oláh Miklós (2007): A megtalált régió. *Comitatus – Önkormányzati Szemle*. 2007/3. szám. 3–18. old.; Kabai Gergely (2014): A balatoni társadalom kohéziójának kérdései. *Területi Statisztika*. 2014/4. szám. 376–393. old.
34. Kabai Gergely–Oláh Miklós (2010): Gazdasági Kamarától a TMD-ig. Vállalkozói együttműködések a Balatonnál. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2010/8–9. szám. 75–86. old.
35. Oláh Miklós–Dombi Gábor–Retz Tamás (2009): Veszíthet versenyképességéből a Balaton! A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet pályázati aktivitása és forrásszerzési eredményessége az NFT – I.-II. időszaka alatt. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2009/182. szám. 3–30. old.
36. Kabai Gergely (2013): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet mozgástere a fejlesztéspolitika rendszerében 2006–2012 között. *DETUROPE – The Central European Journal of Regional Development and Tourism*. 2013/2. szám.
37. Gerzanics Annamária (2007): Ameddig a takaró ér – A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének felülvizsgálatáról szóló törvényjavaslat területi hatálya. Falu, város, régió. 2007/2. szám. 26–30. old.; Pósa Péter (2010): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet fejlesztésének néhány közigazgatási problémája. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2010/194. szám. 110–148. old.
38. Pannon.Elemező Iroda (2013): A turizmusfejlesztés területi kohézió szempontú értékelése. Kutatási jelentés. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megbízásából készítette Pannon. Elemező Iroda (konzorciumvezető). Kutatásvezető: Dr. Szabó Pál. Budapest. 2013. Letöltve: http://www.nfu.hu/a_turizmusfejlesztes_teruleti_kohezio_szempontu_ertekelese 2013. 06.13. 11:14.
39. Jelen tanulmány társszerzője, Kabai Gergely 2014 során készített kérdőíves vizsgálatot a balatoni közelet képviselői körében. Teljes térségi közeleti mintából végül 166 kitöltött kérdőív érkezett vissza (38%). A válaszadók széles köre és száma összességében leképezi a helyi közelet képviselőinek valamint az alulról-építkező szervezeteknek a véleményét.
40. Oláh Miklós (2002): Az érintettek többségén nem múlik. Vélemények és javaslatok a Balaton régió területi kérdéseiről. *Comitatus – Önkormányzati Szemle*. 2002/7–8. szám. 52–72. old.
41. Lásd: http://www.balatonregion.hu/a_balaton_regio_2014-20_tervezesi_feladatai_dokumentumai
42. Partnerségi Megállapodás (2014): Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra. Készítette a Miniszterelnökség a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal közreműködésével. Budapest, 2014. 223. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Agg Zoltán (2007): A megyerendszer változó szerepe a magyar közigazgatásban. ELTE. Budapest.
- Ashworth, Gregory–Bora Gyula (1999): Fogalmi meghatározások: vállalat, tér, szervezet. In: Ashworth, Gregory–Bora Gyula (szerk.): Térbeli elrendezés és a vállalat I. 9–51. old.
- Barca, Frederico (2009): An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report. Letöltve: http://www.euterritorial-agenda.eu/Related%20Documents/report_barca_v0605.pdf, 2010. 05. 26. 11:15
- BKÜ Helyzetelemzés (2013): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Hosszútávú Területfejlesztési Konceptiója 2014–2020 Helyzetelemzés. Készítette a Balatoni Integrációs és Fejlesztési Ügynökség Közhasznú Nonprofit Kft. 2013. http://www.balatonregion.hu/a_balaton_regio_201420_tervezesi_feladatai_dokumentumai Letöltés ideje: 2013. december 10. 14:01
- Crescenzi, Riccardo–Rodríguez-Pose, Andrés (2011): Reconciling top-down and bottom-up development policies. Working Papers Series in Economics and Social Sciences. 2011/03. szám.

- Dühr, Stefanie–Colomb, Claire–Nadin, Vincent (2010): *European Spatial Planning and Territorial Cooperation*. Routledge, New York.
- Fábián Attila–Forman Balázs (2011): *Alkalmazott strukturális politikák Közép-Európában*. Nyugat-Magyarországi Egyetem Kiadó. Sopron.
- Farkas Tibor (2003): A kistérségek a vidékfejlesztés és a területfejlesztés hálójában. In: Nemes Nagy József (szerk.): *Kistérségi mozaik. Regionális Tudományi Tanulmányok* 8. ELTE. Budapest. 19–38. old.
- Gerzánics Annamária (2007): Ameddig a takaró ér – A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet Területrendezési Tervének felülvizsgálatáról szóló törvényjavaslat területi hatálya. *Falu, város, régió*. 2007/2. szám. 26–30. old.
- Horváth Gyula (1998): *Európai regionális politika*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Kabai Gergely (2013): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet mozgásterét a fejlesztéspolitika rendszerében 2006–2012 között. *DETUROPE – The Central European Journal of Regional Development and Tourism*. 2013/2. szám.
- Kabai Gergely (2014): A balatoni társadalom kohéziójának kérdései. *Területi Statisztika*. 2014/4. szám. 376–393. old.
- Kabai Gergely–Oláh Miklós (2010): Gazdasági Kamarától a TMD-ig. Vállalkozói együttműködések a Balatonnál. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2010/8–9. szám. 75–86. old.
- Kengyel Ákos (2008): *Kohézió és finanszírozás*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lengyel Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés*. JATEPress. Szeged.
- Lengyel Imre–Rechnitzer János (2005): *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
- Marton István (2013): A Balaton régió fejlődése – A regionális gondolkodás és a turizmus fejlődésének összefüggései a Balaton térségében. *Acta Scientiarum Socialium* 39. szám. 161–179. old.
- Nagy Sándor Gyula (2013): A kohéziós politika 2007–2013 között. In: Nagy Sándor Gyula–Heil Péter (szerk.): *A kohéziós politika elmélete és gyakorlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nemes Nagy József (1998a): Vesztesek – nyertesek – stagnálók. *Társadalmi Szemle* 53. szám. 5–18. old.
- Nemes Nagy József (1998b): A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. Budapest.
- Nemes Nagy József–Fekete Attila–Kulmann Ádám–Szabó Pál (2000): A területi fejlődés „állami” és „piaci” útjai az 1990-es években. *Területi Statisztika* 2000/3. szám. 203–220. old.
- OJEU (2010): *Official Journal of the European Union*. LIII. szám. Letöltve: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2010:083:FULL&from=HU> 2015. 01. 15. 10:45.
- Oláh Miklós (2007): A megtalált régió. *Comitatus – Önkormányzati Szemle*. 2007/3. szám. 3–18. old.
- Oláh Miklós (2002): Az érintettek többségén nem múlik. Vélemények és javaslatok a Balaton régió területi kérdéseiről. *Comitatus – Önkormányzati Szemle*. 2002/7–8. szám. 52–72. old.
- Oláh Miklós–Dombi Gábor–Retz Tamás (2009): Veszíthet versenyképességéből a Balaton! A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet pályázati aktivitása és forrásszerzési eredményessége az NFT – I.-II. időszak alatt. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2009/182. szám. 3–30. old.
- Pannon.Elemező Iroda (2013): A turizmusfejlesztés területi kohézió szempontú értékelése. Kutatási jelentés. A Nemzeti Fejlesztési Ügynökség megbízásából készítette Pannon.Elemező Iroda (konzorciumvezető). Kutatásvezető: Dr. Szabó Pál. Budapest. 2013. Letöltve: http://www.nfu.hu/a_turizmusfejlesztes_teruleti_kohezio_szempontu_ertekelese 2013. 06. 13. 11:14.
- Partnerségi Megállapodás (2014): Magyarország Partnerségi Megállapodása a 2014–2020-as fejlesztési időszakra. Készítette a Miniszterelnökség a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Nemzetgazdasági Tervezési Hivatal közreműködésével. Budapest, 2014.
- Pálné Kovács Ilona (2001): *Regionális politika és közigazgatás*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest – Pécs.
- Pike, Andy–Rodríguez-Pose, Andrés–Tomaney, John (2006): *Local and Regional Development*. Routledge. London.
- Pósa Péter (2010): A Balaton Kiemelt Üdülőkörzet fejlesztésének néhány közigazgatási problémája. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2010/194. szám. 110–148. old.

- Rechnitzer János–Smahó Melinda (2011): Területi politika. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Szabó Pál (2004): Regionális különbségek és regionális politika az Európai Unióban. In. Bernek Ágnes–Kondorosi Ferenc–Nemerkényi Antal–Szabó Pál: Az Európai Unió. Cartographia Kiadó. Budapest.
- Szabó Pál (2005): Régió: „meghatározott területi egység”. In. Nemes Nagy József (szerk.): Régiók távolról és közelről. Regionális Tudományi Tanulmányok 12. ELTE Regionális Földrajzi Tan-szék – MTA-ELTE Regionális Tudományi Kutatócsoport, Budapest. 7–61. old.
- Szabó Pál (2013): Régió- és/vagy térségfejlesztés. In. Buday-Sántha Attila (szerk.): Régiók fejlesztése (Konferenciakötet III.) Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar. Pécs. 164–176. old.
- Szalay László (2002): Régiók Európája, az Európai Unió regionális politikája. Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma. Budapest. Letöltve: <http://www.bmeip.hu/download/engemiserint/EU%20regionalis%20politikaja.pdf> 2015. 01. 08. 15:33
- Vanhove, Norbert – Klaassen, Leo Hendrik (1980): Regional policy: A European Approach. Saxon House. Rotterdam.

GYÖRI FERENC*–PÁL ÁGNES**

AZ IPARI TERMELÉS SZEREPÉNEK ÉS TERÜLETI SZERKEZETÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGON NAPJAINKBAN

CONTEMPORARY CHANGES IN THE ROLE AND SPATIAL STRUCTURE OF INDUSTRIAL PRODUCTION IN HUNGARY

ABSTRACT

We want to present the historical back-ground of the changes in the industry of Hungary emphasizing the continuousness in terms. The renewing and transforming of the industry of Hungary is a permanent process. After the fall of socialism the interest of the multinational companies and enterprises strengthened regarding the role of investors. In this transition economy the role of the market has immensely been emphasized, the role of the privatization is a characteristic feature this time. One and a half decades after the regime change Hungary joined the European Union (2004). The economy of Hungary became an open economy. From 2008 the structure of the industry has been changed. The economic crisis caused a lot of structural changes regarding a set of the connections in the economy. Today a re-industrialization process can be observed. The industrial output is increasing, the driving force of the process is the automotive industry. The traditional NE-SW axle presented the previous line of the main territory of the production of the industry. The new territory is the northern part of Transdanubia, instead of the previous area. Hungary's industry is still in a period of transition. It depends on the effects of globalization, the world's economic processes, the volume of operating capital, the success of economic restructuring and the possibilities for cooperation between eastern and western economies. All these factors influence Hungarian economy as a whole, since it is closely related to both European and global economies.

1. Bevezetés

A rendszerváltást követően a kelet-közép-európai országok jelentős gazdasági szerkezet-átalakítást hajtottak végre, így gazdasági szerkezetük ma már nem tér el jelentős mértékben az Európai Unió átlagától.¹ Eközben az ipari fejlődés napjainkban az átlagostól eltérő irányt mutat: míg az EU-28 átlagos ipari termelése folyamatosan csökken, a kelet-közép-európai térség országainak mutatói folyamatosan javulnak. Magyarország már 2013-ban az európai élmezőnyhöz tartozott az ipar 26%-os hozzájárulásával az összes bruttó hozzáadott értékhez, ami 7 százalékponttal haladta meg az uniós átlagot.² Ezzel az ipari növekedési rangsorban a 9. helyen állt.

Az ipar térnyerése tükröződik a gazdasággal kapcsolatos híradásokban, elemzésekben is, melyek gyakran tárgyalják a munkahelyteremtő, kapacitásbővítő beruházásokat. Tény, hogy nem csak az európai, de a tengerentúli és a távol-keleti cégek is egyre elégedettebben nyilatkoznak a magyarországi termelési és befektetési környezettel kapcsolatban. Jól körvonalazódni látszik egy újraparosodási folyamat, melynek tartalmát és területiségét na-

* Dr. PhD Györi Ferenc tanszékvezető főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

** Dr. habil. Pál Ágnes egyetemi magántanár, ny. főiskolai tanár, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

gyobbreszt a globális gazdasági környezet változása, a nemzetközi fejlődési tendenciák és kapcsolatok fejlődése, kisebb részben a helyi adottságok határozzák meg.

A dinamikus ipari növekedés azonban véletlenül sem jelenti a korábban teret vesztett szocialista ipar újbóli térfoglalását. Az újraiparosodás egy olyan összetett folyamatként bontakozik ki, amely elsősorban az információ-technológiai eszközök előállításával foglalkozó iparágak megjelenésével, a nagyobb hozzáadott értéket termelő, high-tech ágazatok expanziójával (pl. IKT, járműipar, gyógyszergyártás) és a hagyományos ipari ágazatok (pl. tömegtermelő könnyűipar, vas- és acélipar) súlyának csökkenésével jellemezhető. Vagyis, egyaránt jelenti a legmodernebb ágazatok, tevékenységek, termékek megjelenését ott, ahol eddig ilyesmivel nem foglalkoztak és a gazdasági szerkezet változását is.³

Tanulmányunk célja, hogy röviden áttekintsük a magyar iparfejlődés szakaszait, a rendszerváltozást követő átalakulás következményeit, valamint a napjainkra rendkívül nyitottá vált gazdasági környezetben zajló újraiparosítási folyamat jellemzőit.

2. A magyar ipar fejlődésének másfél évszázada

Magyarország ipara az Osztrák-Magyar Monarchia korában, a Kiegyezés (1867) után lendült fel, s töretlenül fejlődött egészen az I. világháborúig. Ebben az időben a nagy múltú selmecbányai akadémiának (1735) és a budai ipartanodából létrehozott Műegyetemnek (1872) köszönhetően ugrásszerűen meg növekedett a műszaki végzettségű szakemberek száma.⁴ Ekkor alakultak ki az ipar jellegadó nagyvállalatai, valamint speciális, a nemzetközi piacokon is keresett termékei (pl. malom-, szesz-, cukor-, hús- és konzervipari termékek). Az exportra termelő élelmiszeripar, valamint a Kárpát-medence vasúthálózatának kiépítése ösztönzőleg hatottak a bányászat, a kohászat, valamint gépipar kibontakozására is. Ez utóbbi fejlődése a századforduló körül, a kor legmodernebb és számos innovációt megvalósító ágazataiban gyorsult fel igazán (pl. villamosgépipar, hajóipar, malomipari gépek, járművek és vasúti gördülőanyagok gyártása).⁵ Mérnökeink, ipari feltalálóink kitűnő teljesítményét már a 20. század elején nemzetközi szinten jegyezték.

Az államhatárokat megváltoztató, hatalmas területi veszteségeket okozó 1920-as trianoni békediktátum megnyirbálta természetes gazdasági és közlekedési térkapcsolatokat, ami az ipari fejlődés lelassulásához vezetett. A gyárak kevesebb, mint fele, az érclelőhelyek, erdők töredéke maradt az új, egyharmadára zsugorodott magyar államterületen. Az egységes gazdasági tér feldarabolása nem csak Magyarország, hanem a Kárpát-medence valamennyi országának regionális fejlődését hátrányosan befolyásolta.⁶ A gazdasági traumát a két világháború között a magyar iparba beáramló külföldi működő tőke enyhítette. A fejlődés húzó ágazatává kezdetben a textil- és ruházati ipar vált, de hamarosan gyors termelésbővülés játszódott le a vas- és fémipar, a gépipar, az elektrotechnika és a vegyipar területén is. A nagy cégek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a műszaki fejlesztéseknek, találmányoknak, melyek nemzetközi viszonylatban is versenyképessé tették a magyar ipari termékeket.⁷ Ebben az időben a gyáripari keresők valamivel több, mint fele a nehéziparban, harmada a könnyűiparban, tizedrésze pedig az élelmiszeriparban talált megélhetést.

A II. világháborúban a nemzeti vagyon kétötöd része elpusztult, az ország ipari üzemének nagy része tönkrement. „A termelőeszközök pusztulását tetézte, hogy előbb a német, majd a szovjet hadsereg szisztematikusan kifosztotta az országot, elhurcolva az épen maradt gépek és berendezések jórészét”.⁸ Az ország szovjet megszállás alá, a Szovjetunió politikai és gazdasági érdekszférájába került. Az 1945 utáni ipari fejlődésben alapvetően öt szakaszt különíthetünk el.

1. szakasz: A háború utáni újjáépítéssel egy időben az országra kényszerített szocialista társadalmi-gazdasági modell gyökeres változást hozott az ipari termelőeszközök tulajdonviszonyaiban, a foglalkoztatottak számában és ágazati megoszlásában is. A tíz főnél többet foglalkoztató üzemek államosították, a kisipari termelés pedig csak szövetkezeti formában maradhatott fenn. A pártállam gazdaságpolitikai elképzeléseinek megfelelően az egész gazdaság legfőbb dinamizáló tényezője az iparfejlesztés lett.⁹ A tervutasításos rendszer hadigazdálkodásra emlékeztető iparpolitikája a „lokomotív” szerepet a nehéziparnak szánta, ami főként a hazai nyersanyagok kitermelésére és feldolgozására rendezkedett be, a többi ágazat rovására. A magyar ipar – hasonlóképpen a keleti blokk más országéihoz – egy Moszkvából vezérelt rendbe tagozódott be a KGST keretein belül.

2. szakasz: Az 1960-as években az iparfejlesztési stratégiában szemléletváltás következett be: fokozatosan előtérbe kerültek a hazai adottságokra alapuló feldolgozóipari fejlesztések. Megkezdődött a rurális térségek, elsősorban az Alföld „iparosítása”, ami azonban többnyire csak a gyenge termelékenységű üzemek, elavult technológiák fővárosból „vidékre” költöztetését jelentette. Mindez – az ipari foglalkozás gyors és látványos bővülése ellenére – napjainkig ható elmaradottságot épített be a régióba.¹⁰ A szocialista iparosításnak ez a kezdeti, extenzív szakasza csak az 1960-as évek végén, a természeti és társadalmi erőforrások kimerülése következtében zárult le.

3. szakasz: Az újabb lökést az intenzív iparfejlesztés fontosságának felismerése, az „új gazdasági mechanizmus” 1968-as bevezetése adta. A gazdasági reformintézkedések lazítottak a centralizált vállalatirányításon, ami a nemzetközi munkamegosztásba való jobb beilleszkedést eredményezte. Lényegében a tervgazdálkodás megváltozott szabályokkal folyt tovább, ami „ideig-óráig” előnyösen hatott a termelés hatékonyságára, technológiai színvonalára, a termékszerkezetre, valamint a termékek minőségére és árára is. Ugyanakkor a magyar ipari termékekkel még így is jószerivel csak a keleti blokkon belül lehetett kereskedni, s nagyrészt az is csak cserekereskedelmet jelentett.¹¹

4. szakasz: Az 1980-as években azután egyre inkább kiütköztek azok, az egész gazdaságra teherként nehezedő, így az ipart is sújtó gyengeségek (pl. anyag- és energiapazarló termelés, elavult gépek, berendezések, nagyvállalatok túlsúlya), amelyek újra az ipari fejlődés lelassulásához vezettek. Ezt felismerve a pártállami vezetés újabb reformintézkedésekre szánta el magát, melyek hatására megindult a Nyugat felé történő gazdasági és pénzügyi nyitás, sőt a kisvállalkozások néhány új formáját is engedélyezték.¹² Az újradefiniált tervgazdálkodás, az egyre erősebben fújó „reformszelek” azonban nem hozták meg a várt eredményt: a külkereskedelmi egyensúly lassan felborult, a gazdaságot pedig csak tőkés hitelfelvétellel, hatalmas eladósodás árán lehetett tovább működtetni. A felvett kölcsönöket az állam a fogyasztási színvonal fenntartására, a vállalatok és szövetkezetek likviditásának megőrzésére, illetőleg különféle – a világpiac által kevésbé akceptált – fejlesztésekre fordította. A politikai rendszerváltoztatást nagyban siettetették azok az elkerülhetetlenné vált újabb intézkedések, melynek eredményeként az állami és a szövetkezeti tulajdon mellett a termelésben egyre nagyobb teret kaphatott a magángazdaság. A piacgazdaságra való áttérés elkerülhetetlenné vált.

5. szakasz: A rendszerváltással, az 1990-es évektől új fejezet kezdődött a magyar ipar történetében. Az ország 1996-ban az OECD, majd 2004-ben az EU tagja lett, ami az egész magyar gazdaság nemzetközi pozícióját alapvetően megváltoztatta. A következőkben ezt tesszük górcső alá.

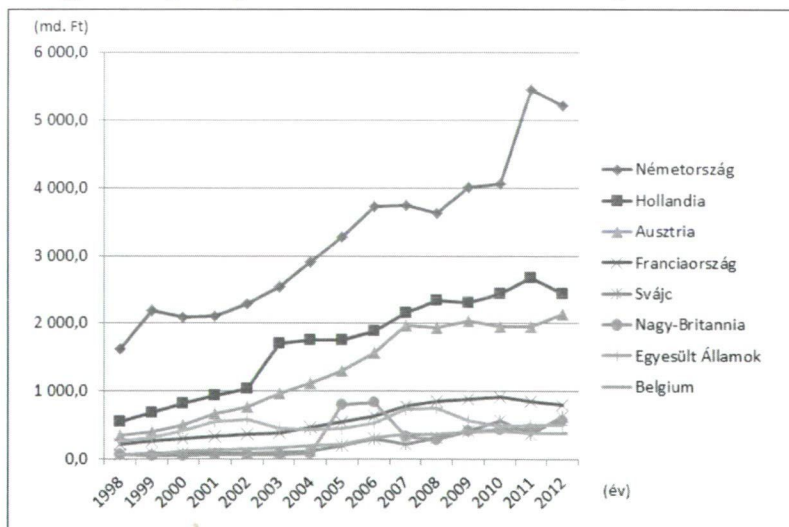
3. A magyar ipar fejlődése a rendszerváltástól napjainkig

A *rendszerváltozással* az egész magyar gazdaság és ezen belül az ipar helyzete is alapvetően megváltozott. Megnőtt a *külföldi befektetők* érdeklődése, amit tükrözött a multinacionális cégek számának ugrásszerű növekedése is.¹³ A rendszerváltást megelőzően főként német, osztrák, svájci, brit és olasz tőke érkezett az országba, majd azt követően megnőtt a holland, francia, amerikai és belga tőke érdeklődése is (1. ábra). A távol-keleti befektetők közül ma Dél-Korea a 9., Japán a 11., Szingapúr a 17., Kína pedig a 22. a befektetők rangsorában.

A külföldi befektetők két hullámban érkeztek Magyarországra, az első hullám a privatizációs korszakot fogja át, míg a másodikat a 2000-es évek zöld- vagy barnamezős beruházásai jellemezték.¹⁴ 1989-től az országba érkezett külföldi tőke körülbelül évi 40%-át fektették az iparba.¹⁵ A megindult gyors „piacosítás” és privatizáció iparunk területi és ágazati szerkezetében markáns változásokat hozott.¹⁶

A termelőeszközök rendkívül gyors privatizálása azonban számos negatív következménnyel is járt. Az egyik, hogy a még állami tulajdonban lévő vállalatoknak lehetőségük sem maradt arra, hogy az új, piaci körülmények között megmértesék magukat. A többségében újdonsült külföldi tulajdonosok a rendkívül jutányos áron megszerzett vállalatokat rendre leépítették, majd bezárták, jobb esetben saját anyavállalatuk telephelyévé fokozták le. Így, azok piacait, olcsó erőforrásait megszerezvén, könnyen megszabadulhattak potenciális versenytársaiktól,¹⁷ ami egyenesen vezetett az *ipari termelés* drasztikus visszaeséséhez. Sajátos adat, hogy a rendszerváltást követően a GDP 3 év alatt 20%-kal esett vissza, és az elhúzódó transzformációs válság következtében csak a 2000. évre tudta feltornázní magát a korábbi szintre.

1. ábra. A Magyarországon legtöbb külföldi tőkét befektető országok 1998–2012. között

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

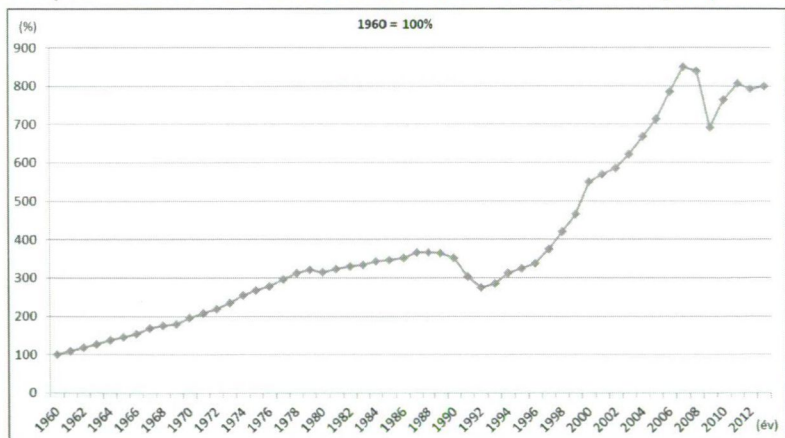
Az ipari termelés volumenének három év alatt közel 1/3-ával történő visszaesése mindenekelőtt a védett kelet-európai piacok elvesztésének, a belföldi kereslet csökkenésének, valamint a beáramló import termékek versenyének volt köszönhető (2. ábra). Az iparvállalatok számának fogyatkozása részleges „ipartalanodást” eredményezett. A termelés vissza-

esésének negatív következményeit fokozta továbbá az infláció, valamint az egyre növekvő munkanélküliség is. Így, dacára annak, hogy a vállalkozás szabadságának köszönhetően az *ipari szervezetek* száma folyamatosan növekedett, az ipari foglalkoztatottak száma ez idő alatt közel 80 ezer fővel csökkent.¹⁸ Összességében elmondható, hogy korábbi ipari termelő kapacitás közel fele vált feleslegessé.¹⁹

Az ipari termelés növekedése 1993-tól lassan – szinte a várakozások ellenére – indult meg. Az 1996-tól egyre dinamikusabbá váló felfutás egészen 2007-ig tartott. Ez a kedvezőbb világ gazdasági folyamatoknak és annak az aktív kormányzati iparpolitikának volt köszönhető, mely a szakképzett, olcsó munkaerőt kiejánlván, hatalmas adókedvezményekkel igyekezett a külföldi tőkét Magyarországra csalogatni. Az intézkedések időlegesen stabilizálták az ipar helyét a nemzetgazdaságban, a külföldi működő tőke beáramlása pedig nagyban segítette a szerkezeti átalakításokat, a modernizációt, valamint az ipari kivitel növekedését is.²⁰ A *termelői* számottevő javulását eleinte a feleslegessé vált létszám leépítése okozta, majd 1996-tól kezdődően a termelésben alkalmazott korszerű vezetési-szervezési módszerek és a korszerű technika alkalmazása javította a termelői.²¹

Súlyos problémaként merült fel azonban, hogy a külföldi vállalatok olyan kedvező üzleti feltételeket élvezhettek, melyeket egyetlen magyar gazdasági szereplő sem. Ennek következtében az ipari vállalatok, illetve termelőeszközök nagyobb hányada külföldi tulajdonba került, a termékszerkezet pedig egyértelműen a függő gazdasági perifériákra jellemző az olcsó szerelvénygyártás irányába tolódott el.²² Persze kétségtelen az is, hogy a rendszerváltozást követő évtizedben az országban működő külföldi tulajdonú *leányvállalatok* nagyban hozzájárultak az élenjáró technika adaptációjához, a gazdaság modernizációs folyamataihoz. Ám, kvázi „modern szigetekként”, nemigen álltak kapcsolatban és alig-alig működtek együtt a hazai vállalatokkal, vállalkozásokkal. A kialakult szituáció a gazdasági szerkezet amúgy is meglévő dualitását erősítette, ami ugyan nem volt ismeretlen a többi közép-kelet-európai ország számára sem.²³

2. ábra. Az ipari termelés volumenindexének változása Magyarországon (1960-2013)

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

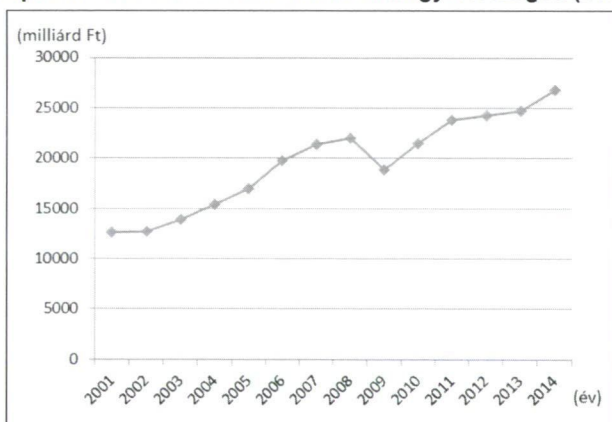
A növekedést biztosító, főként zöldmezős *beruházások* már egyre inkább a magas hozzáadott értéket termelő exportorientált ágazatokba (pl. járműgyártás, elektronika, villamos gépípar) irányultak. Az államilag garantált beruházási kedvezmények mellett fontos vonzórónak bizonyult a kiépített infrastruktúra, a kedvező földrajzi(-logisztikai) helyzet, az emberi erőforrás meglévő szakmasztruktúrája, és a régebben kialakult kooperációs kapcsolat-

rendszer. Mindez főként Budapest-környéki központi régió és a nyugati országrész egyes térségei számára nyújtott előnyt.

Mivel az ipari termelés és értékesítés alakulását a világgazdasági, de legfőképpen az európai gazdasági folyamatok befolyásolták természetes, hogy az ezredfordulót követő világgazdasági válság Magyarországon is éreztette hatását. Ugyanakkor tény az is, hogy az 1990-es évek közepétől a 2000-es évek közepéig csak egyetlen európai ország, Írország volt képes Magyarországnál nagyobb ipari növekedést produkálni.²⁴ A rendszerváltástól számítva az ipari termelés a 2000-ben elért 18%-os évi növekedési csúcs után, a 2003–2007 közötti ipari konjunktúrának köszönhetően bővült jelentősebben (évi 7-10%). Ebben nagy szerepet kapott a 2001-2006 közötti időszakra kidolgozott, szakképzett munkaerőre, innovációra és tőkebevonásra támaszkodó új gazdaságfejlesztési modellel a Széchenyi Terv.²⁵

2008-ban soha nem látott *gazdasági válság* söpört át a világon, ami az ipari mutatók szinte mindegyikében visszaesést eredményezett Magyarországon. Az ország a versenyképességét meghatározó „competing on the cheap” gazdaságfilozófia és gyakorlat csődöt mondott.²⁶ Az ipari termelés értéke zuhanni kezdett (3. ábra). A válság mérséklésére a regnáló kormány rövid és hosszú távú kormányzati akcióterveket dolgozott ki, melyek azonban rövidesen háttérbe szorultak a második Orbán-kormány az újraiparosítást zászlajára tűző gazdasági- és iparpolitikai céljai mögött (Új Széchenyi Terv, 2011). A válság enyhülésével egy időben hozott intézkedések jelentősen hozzájárultak a gazdasági légkör javulásához.

3. ábra. Az ipari termelés értékének változása Magyarországon (2001-2014)

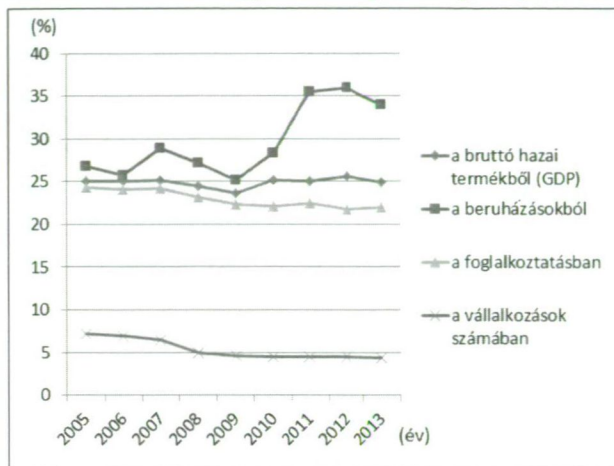

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

4. A magyar ipar mai helyzete

Az ipar magyarországi súlyára jellemző, hogy évek óta a *bruttó hazai termék* (GDP) körülbelül 1/4-ét adja. Az ipari *beruházások* értéke (gépek, berendezések vásárlása, építési beruházások), valamint azok részesedése az összes beruházásból 2010-ben ugrott meg (4. ábra). Az ipari beruházások az összes magyarországi beruházási érték körülbelül harmadát, a pénzügyi beruházások leszámításával közel felét adják.

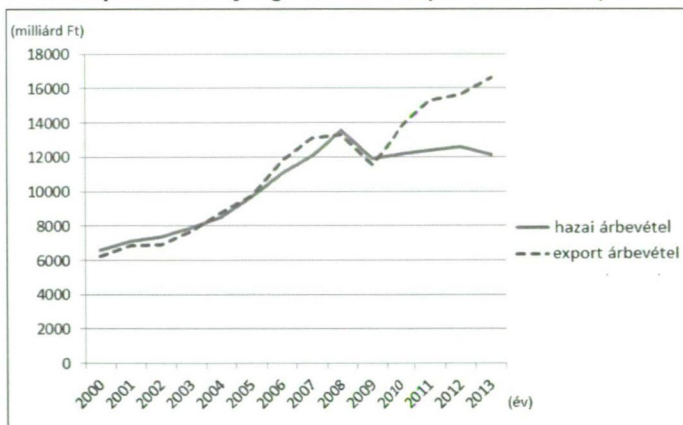
4. ábra: Az ipar részesedése GDP-ből, a beruházásokból, a foglalkoztatásból és a vállalkozásokból a magyar nemzetgazdaságban (2005-2013)

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

Az ipari *foglalkoztatottak* részarányának rendszerváltás után bekövetkezett csökkenése napjainkban megállni látszik. Részarányuk az utolsó öt évben 22% körül alakult, de a versenyszférára vonatkozó adatok ennél jóval kedvezőbbek (34%) és jelentős emelkedést mutatnak. 2013-ban az ipari alkalmazásban állók száma (a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozásoknál) 625 ezer fő volt, 0,6%-kal több mint egy évvel korábban. Az összes ipari munkavállaló 3/4 részét fizikai foglalkozásúak teszik ki. Sajnos strukturális munkanélküliség is tapasztalható: előfordul, hogy az ipari munkahelyekre nincs elegendő munkaerő, vagy képzettségük nem felel meg teljesen a piaci igényeknek.

5. ábra: Az ipari tevékenység belföldi és export árbevétele (2000-2013)

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

Noha az ipari tevékenységből származó belföldi és export együttes *árbevétele* a válság hatására 2009-ben jelentősen visszaesett, de 2013-ra már megközelítette a 30 billió Ft-ot (100 milliárd euró), ami több mint kétszerese a 2000. évi szintnek. A gyors bővülés elsősorban az export növekedésének volt betudható (5. ábra). Az utolsó két évtizedben – a

2009-es válságév és 2012 kivételével – mindig az exportértékesítés volt a növekedés mozgatórugója, amiben a feldolgozóipar járt az élen. Ez természetesen jelzi a külső konjunktúrától való függést is (KSH 2014).

A rendszerváltozás után bekövetkezett cégalapítási láz megváltoztatta az ipar szervezeti struktúráját. Az új típusú ipari vállalkozások (gazdasági társaságok) köre rohamosan bővült. Az állami vállalatok közül elsőként a legkedvezőbb helyzetűek alakultak át gazdasági társasággá, illetve az újonnan létesített társaságok a legjövődélmezőbb területeken koncentráltak.²⁷ Ezzel párhuzamosan sok nagyvállalat és sok sikertelenül induló vállalkozás zárta be kapuit. Az életképtelen vállalkozások megszűnésével az ipari vállalkozások száma napjainkra 74 ezerre csökkent. Ennek még így is több mint 4/5-öd részét képviselik a kisvállalkozások (5 fő foglalkoztatott alatt), melyek az ipari termeléshez alig 5%-kal járulnak hozzá.²⁸ A vállalati struktúra tehát túlságosan elaprózott, a skála másik végén pedig túl kevés valódi hazai nagyvállalat található.²⁹ Az ipari termelés így is erősen koncentrált: 70%-át az alig több mint 400 nagyvállalat (250 fő felett) adja. A duális gazdasági szerkezet további problémája, hogy míg a magyarországi nagyvállalati kör hatékonyságát tekintve európai szinten van, a kis- és közepes vállalkozások (KKV-k) hatékonysága mindössze 40%-a az európai átlagnak.

Az ipari termelés döntő hányadát (94%) adó *feldolgozóipar* napjainkban kisebb-nagyobb ingadozásokkal tovább bővül (1. táblázat), de termelése továbbra is a külpiazi eladásoktól függ. Ezen belül húzóágazatnak tekinthető a gépipar, s ezen belül is a járműgyártás, ami 2011-ben vette át a vezető szerepet a számítógépipartól, illetve az elektronikai és optikai termékek gyártásától (KSH 2014). Az ipari alkalmazottak egyharmada dolgozik a gépiparban.

A magyarországi *autógyártásnak* nagy hagyományai vannak: az első világháború előtt Magyarországon tíz, a két világháború között öt autómárkát, köztük magyar fejlesztésű modelleket gyártottak (pl. Marta, Magomobil). A szocializmus évtizedeiben Magyarország a KGST keretein belül haszonjármű-gyártásra specializálódott, jelentős autóbuszgyártó kapacitás épült ki. Az Ikarus a Mercedes mögött Európa második legnagyobb autóbuszgyártójává vált.

1. táblázat. Az ipari termelés értékének változása ágazatok szerint 2001–2013. között

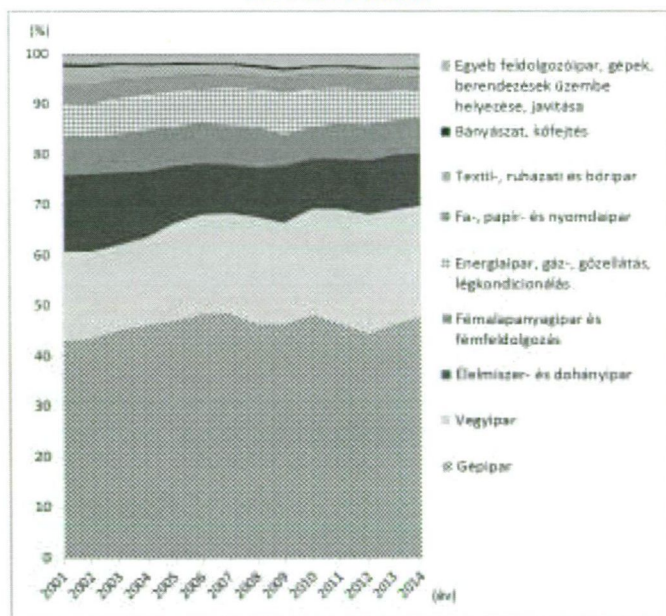
Év	Bányász	Feldolgozóipar	Energiaipar	Összesen
	milliárd Ft			
2001	67	11154	745	11966
2002	64	11295	806	12165
2003	65	12285	925	13275
2004	74	13677	1005	14756
2005	74	15004	1107	16185
2006	89	17664	1233	18986
2007	74	18886	1479	20439
2008	104	19329	1518	20952
2009	94	16401	1468	17963
2010	74	18905	1484	20462
2011	84	21042	1529	22655
2012	99	21470	1573	23141
2013	94	22103	1378	23576

Forrás: KSH 2015

A rendszerváltást követően – főként a piacok közelsége és a szakképzett munkaerő jelenléte miatt megélenkült az érdeklődés a magyarországi járműipari befektetési lehetőségek iránt. Az 1990-es évek elején újraindult a személygépkocsi gyártás (Suzuki, GM-Opel, VW-Audi). A járműgyártás ma – a globálisan szervezett járműipari termelési rendszerek részeként – a legdinamikusabban bővülő ágazatok közé tartozik: a benne érdekelt cégek száma az utolsó két évben háromszorosára nőtt. A körülbelül 1000 vállalat, mely a teljes ipari termelés körülbelül egyötödét adja, 2013-ban 80 ezer főt foglalkoztatott és több mint 5400 milliárd Ft értékű terméket állított elő. Az elmúlt évben csak a négy nagy autógyártó, a VW-Audi, a Daimler, a GM-Opel és a Suzuki több mint 2 és félezer új munkahelyet teremtett. Velük együtt a világ 10 legnagyobb autógyártója rendelkezik Magyarországon valamekkora termelő-kapacitással. Mindamellett a világ 100 legnagyobb autóiipari beszállítójának (pl. Continental, Bosch, Magna, Denso) fele Magyarországon szintén jelen van.³⁰ A 2014-es évben a járműipar belföldi eladásai az előző évhez képest majdnem 60%-kal emelkedtek.

A magyarországi autógyártó portfólió összességében a világ versenyképes mezőnyében van, s a nemzetközi nagyvállalatok jelenléte a hazai *beszállítói* kört is aktivizálja. A beszállító cégek, amelyek hozzáadott értékkel, illetve valamilyen konkrét termékkel járulnak hozzá a fő megrendeléshez, világszerte egyre több munkát vesznek át az anyavállalatoktól. Természetesen a „szerelősorra” csak az igazán tőkeerős nagyvállalatok képesek eljutni, ám a hazai kis- és középvállalkozások számára jó lehetőségeket, reális esélyt kínálnak a beszállítói lánc alacsonyabb szintjei is.

6. ábra. A magyar ipar szerkezetének változása az ipari termelés értéke alapján 2001-2014. között

Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

A jó nevű magyar *vegyiparban* eleinte a gumigyártás és a műanyagipar volt a növekedés fő biztosítója, ma vezető alágak a kokszyártás, kőolajfeldolgozás és a nagy tradíciókkal rendelkező gyógyszergyártás minősül (6. ábra). A feldolgozóipari rangsorban az

élelmiszeripari termelés áll a harmadik helyen, melynek a telephelyek számának csökkenésével, a termékszerkezet folyamatos változásával és az ágazatot uraló transznacionális vállalatok piacszerzési igyekezetéhez való kényszerű alkalmazkodás jellemzi.³¹

Magyarország földtani adottságainak köszönhetően az ipar ágazati szerkezetében a legkisebb súlya (0,4%) a *bányászatnak* van. Sok mélyművelésű szén- és ércbánya már az 1980-as években bezárt, a kohászati üzemek közül is csak egy (Dunaújváros) maradt talpon. Az *energiaipar* (villamosenergia-, gáz-, gőzellátás, légkondicionálás) területén (5,6%) újabban gyorsuló visszaesés tapasztalható, mely a gázüzemű erőművek termelés csökkenés miatti mérséklődő földgáz-igényére, az energetikai korszerűsítések miatti alacsonyabb energiaigényre és az enyhébb telek következtében fellépő kisebb fogyasztásra vezethető vissza.

Az *ipari exportban*, csakúgy, mint a termelésben, a jól működő nemzetközi nagyvállalatok meghatározó részesedéssel bírnak. Ezekhez egyre több magyar cég csatlakozik beszállítóként, megjelenve ezzel a nemzetközi piacon, ám ezt a lehetőséget még mindig viszonylag kevesen tudják megragadni. Erre – összetettségéből fakadóan – az ipari exportból 30%-kal részesedő, fentebb tárgyalt gépjárműipar kínál kiváló lehetőségeket, melynek értékesítése a kelet-közép-európai országokhoz és Kínához hasonlóan – meghaladja az átlagos növekedést. Az ipari export további növeléséhez mindenekelőtt jól átgondolt ipar- és kereskedelem-politika és piacvédelem is szükséges.³²

A *külföldi tőkebefektetések* több mint fele már letelepült cégektől származik. 2012-ben az összes ipari beruházás (1539 milliárd Ft) 76%-át (1180 milliárd Ft) külföldi irányítású leányvállalat eszközölte. Ez az arány a feldolgozó iparban a legmagasabb (78%), ezt követi az energiaipar (65%) és a bányászat (52%). A legnagyobb befektetők többnyire az Európai Unióból érkeznek.

5. Területi szerkezetváltás és az ipari parkok

Az elmúlt negyedszázadban az iparban végbement radikális funkcionális változások az ipar *földrajzi megoszlását*, területi szerkezetét és sem hagyták érintetlenül. A szocialista érában két nagyobb, egybefüggő ipari zóna alakult ki az országban:

a) az ÉK–DNY irányban húzódó „ipari tengely”: Közép-Dunántúl és Észak-Magyarország középhegységi területei – a bányászatot, valamint az alapanyag- és energiaipari termelést tömörítette;

b) Budapest és agglomerációs övezete – a feldolgozóipari ágazatok széles spektrumával, a szocialista nagyvállalatok központjaival.

A rendszerváltozást követő ipari leépítés elsősorban a nehézipari, ún. válságágazatokat (bányászat, kohászat), valamint a „nem szerves fejlődés által iparosított”, fővárosi, vagy nagyvárosi székhelyű vidéki ipari telephelyeket, melléküzemágakat érintette.³³ Mindez magával vonta az ipari keresők számának és arányának csökkenését is. A legnagyobb visszaesés a fővárosban és környékén, következett be, ami az ipari szerkezetátalakítás mellett a szolgáltató szektor dinamikus bővülésének volt betudható. Ennek ellenére Budapest még mindig az ország első számú ipari központja, különösen az információs technológiával, kutatás-fejlesztéssel összefüggő, magasabb szintű ipari tevékenységet tekintve. A legtöbb Magyarországon működő nagyvállalat a központi régióban, ezen belül is a fővárosban található.³⁴

7. ábra. Az ipari termelés értékének megoszlása régióként (2011)

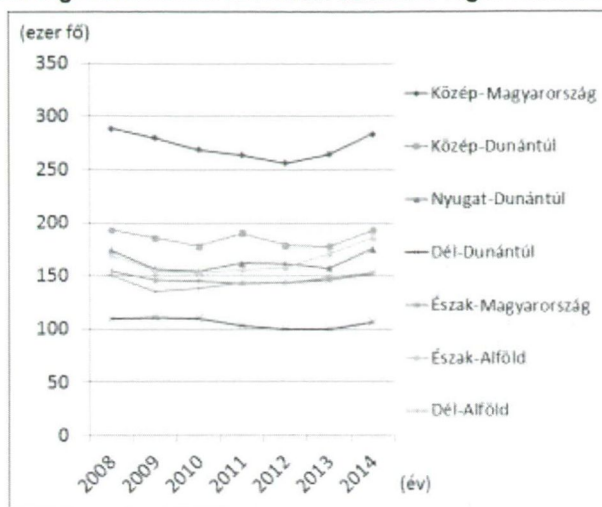

Forrás: KSH 2014.

A rendszerváltás után az iparba érkező *külföldi működő tőke* elsőként a központi körzet (Közép-Magyarország) iparának talpra állását segítette. A kedvező közlekedési kapcsolatoknak és a főváros gyors elérhetőségének köszönhetően hamar megnövekedett a városkörnyéki ipari parkok szerepe. Ezután a tőke egyre nagyobb arányban kezdett a Dunántúl északi felébe áramlani. Ezzel az ipari termelés súlypontja is nyugat felé tolódott, ahol a földrajzi közelségre, a jó közlekedési kapcsolatokra, a fejlett infrastruktúrára, a német nyelv nagyobb arányú ismeretére, valamint a képzett munkaerőre alapulva az ipari termelés új főhadiszállásai (pl. Esztergom, Komárom, Szentgotthárd) bontakoztak ki. Idesorolhatók azok a korábbi jelentős ipari központok is, amelyek a struktúraváltást kihasználva dinamizálni tudták gazdaságukat (pl. Győr, Székesfehérvár, Tatabánya). Ma ez az ipari tér ad otthont az ország ötszáz legnagyobb nyereségű cége közül többnek is (pl. GE, Audi, Nokia, Lear Co., Continental Teves, Alcoa-Köfém), amelyek többségükben a gépipar különböző ágazatait képviselik.³⁵ A területi egyenlőtlenség a regionális adatokban is tükröződik: az ipari termelés értékének nagyobb része a Közép-Magyarországi, valamint a Nyugat- és Közép-Dunántúli régióból kerül ki (7. ábra).

A műszaki jellegű *beruházások* valamint az *ipari növekedés* mértéke napjainkban Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom és Fejér megyében a legnagyobb. A világ nagy transznacionális vállalatai (pl. Philips, Nokia, Suzuki) közül többen is létesítettek itt leányvállalatot, melyet a legtöbb esetben beszállítóik is követtek.³⁶ Jóval kedvezőtlenebb az egykori ipari tengely mentén fekvő korábbi nehézipari központok (pl. Miskolc, Salgótarján, Ózd), valamint a Dél-Dunántúl és az Alföld nagyobb részének helyzete.

A 2008-as válságot követően az *ipari keresők* száma – a Dél-Dunántúl kivételével – valamennyi régióban csökkent. A növekedés leghamarabb a Dél-Alföldön, majd a Közép- és Nyugat-Dunántúlon, valamint az Észak-Alföldön indult meg. A Közép-Magyarországi régió az utóbbi két évben mutatott jelentősebb javulást. Ezzel egyidejűleg csak a két alföldi régió és a Nyugat-Dunántúl teljesítette túl a 2008-as szintet (8. ábra). Az általános javulás kétségtől látszik, de a régiók közötti differenciák továbbra is fennállnak.

8. ábra. Az ipari foglalkoztatottak számának változása régióinként 2008-2014. között

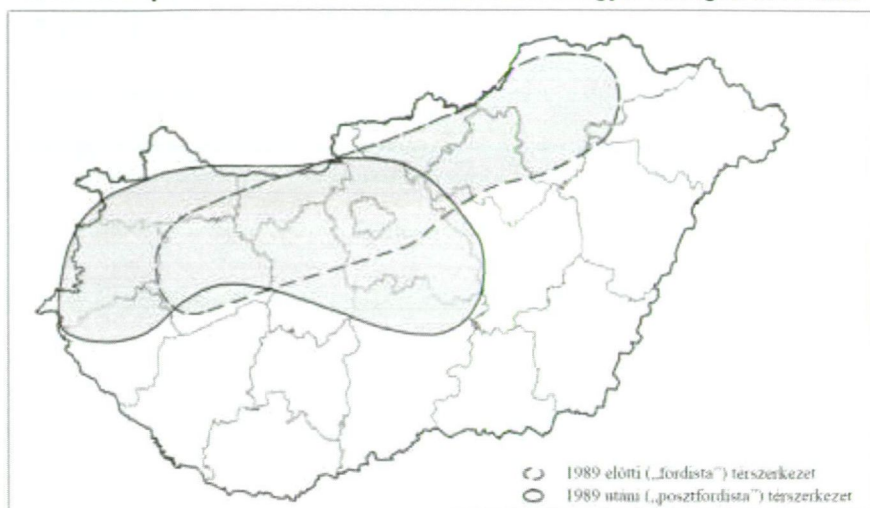
Forrás: KSH 2015 alapján a szerzők szerkesztése

Kiss Éva szerint³⁷ az újraiparosodási folyamatnak köszönhetően az egykori ÉK–DNy-i ipari tengelyt egy új, egybefüggő ipari térség váltotta fel, amelyet a Dunántúl északi felének tetemes hányada és a közép-magyarországi régió együttese alkot. Ehhez – a járműgyártás és a hozzá kapcsolódó beszállítói tevékenységek kapcsán – újabb, nagy ipari aktivitást mutató akcióközpont, Kecskemét környéke csatlakozik (9. ábra). Az új, „posztfordista” fejlődés eredményeként született ipari térség létrejöttében kiemelt szerepet játszott a külföldi tőke.

Ipari parkok alakulása a nyugati országokhoz képest késve indult meg hazánkban, de igen hamar népszerűvé váltak. Életre hívásukat különböző tényezők motiválták: pl. munkahelyteremtés régi ipari területek, illetve épületek újrahásznosítása, gyenge minőségű mezőgazdasági területek hasznosítása, határmenti fekvésből adódó körülmények, pályázati forrásokhoz való hozzájutás. Kelet-Közép-Európában az első funkcionális ipari parkot Győrben hozták létre 1991-ben, de hivatalosan Magyarországon csak 1997 óta beszélünk ipari parkokról. Nagyobb hányaduk zöldmezős beruházásként jött létre, de nem ritkák a régi ipari létesítményekben, vagy azok helyén létrejött objektum sem.

Az ipari parkok az urbanizáció speciális jelenségei. Többnyire „alulról szerveződve”, helyi vállalkozások, önkormányzatok kezdeményezésére jöttek létre, majd az 1990-es második felétől lehetőség nyílt számukra központi támogatások megszerzésére is. Ma az ország egész területén megtalálhatók, s az utóbbi évtizedek jelentősebb beruházásai nagyjából már ezekben valósultak meg. Számuk megközelíti a 250-et, mintegy 4000 vállalkozásnak adnak helyet és körülbelül 200 ezer főt foglalkoztatnak.³⁸ Sikerességük nagyban függ a helyi adottságoktól, kiváltképp a közlekedési kapcsolatoktól és az elérhetőségtől. Ugyanakkor az ipari parkok a fejlődés különböző fázisaiban vannak: Beteleültségük Kiss Éva adatai alapján³⁹ átlagosan 58%-os volt 2010-ben. Az ipari parkok jó alapot kínálnak az egymással versengő és kooperáló vállalatok térbeli csoportosulásainak, klasztereinek kialakulásához. A hazai gazdasági klaszterek kb. egyharmada kapcsolódik az iparhoz. A legtöbb ipari park Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön működik. Viszonylag egyenletes térbeli eloszlásuk azonban paradox módon nem hatott különösebben az ipari termelés térbeli egyenlőtlenségeire.

9. ábra. Az ipar területi szerkezetének átalakulása Magyarországon 1990 után

Forrás: Kiss É. 2008.

6. Összegzés, konklúziók

A magyarországi ipar komoly hagyományokkal rendelkezik, s ma – mint annyiszor – átmeneti állapotban van, folyamatos átalakuláson megy keresztül. A termelés ma már rugalmasabban kell, hogy kövesse az állandóan változó piaci igényeket, ezért a termékszerkezet és a termelés volumene is gyorsabban módosul, mint korábban. A tervutasításos rendszer bukását, majd a rendszerváltás utáni évek válságkezelő iparpolitikáját követően egy nyitott gazdaságban kell megállnia a helyét, melyben függ a világgazdasági folyamatoktól, a globalizáció hatásaitól, a működő tőkeáramlás irányától, a nyugati és keleti gazdasági együttműködések lehetőségeitől.

A napjainkban zajló újraiparosodás dominánsan a betelepülő nemzetközi nagyvállalatok beruházásain keresztül zajlik, ergo a globális ipari átrendeződés egyik részfolyamataként manifesztálódik. Mindazonáltal megjelennek benne a helyi adottságok is. A strukturális változások az ipar területi szerkezetét is folyamatosan alakítják. A hagyományos ipari területek többnyire megújultak, vagy funkciót váltottak, miközben jelentősen zsugorodtak is a rendszerváltás óta, de mellettük újak is megjelennek. Az újraiparosodási folyamat azoknak a térségeknek kedvezett, melyeknek földrajzi fekvése kedvező és rendelkeztek mozgósítható humán és egyéb erőforrásokkal. Az ipari termelés legdinamikusabban bővülő szegmensévé Magyarországon az utóbbi években a járműgyártás vált, de komoly struktúra és kapacitás alakult ki a gyógyszeripar, valamint az információs és kommunikációs technológiák területén is.

A magyar ipar jövőjét illetően reménykeltő, hogy hazai szereplői közül mára sokan képesek voltak integrálódni az európai gazdasági hálózatba, felvenni az elvárt tempót, s felkészülten fogadni a hazai és külföldi befektetőket, uniós forrásokat. Biztató az a – Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Programban (2014-2020) kinyilvánított – határozott kormányzati szándék is, hogy a bejövő uniós pénzek körülbelül 60%-a a gazdaságfejlesztést szolgálja, szemben a korábbi 25%-kal (2007-2013 közötti időszak). Ez a körülmény egyedülálló lehetőséget teremt arra, hogy a hazai ipari vállalatok, vállalkozások megszilárdítsák helyüket a nemzetgazdaságban és az EU gazdaságában.

Egyszersmind – az ország méretéből, termelő kapacitásainkból adódóan – a realitás az, hogy a magyar cégek elsősorban beszállítóként vegyék ki részüket a nemzetközi nagyvállalatok magyarországi termeléséből. A hazai vállalkozásokat tehát segíteni kell abban, hogy eredményes beszállítókká válhassanak, bővítve ezzel exportkapacitásukat, valamint innovatív termékeik számát a világpiacon. Nem szabad ugyanis elfelejtenünk, hogy a fejlődés sarokkövének tekinthető *innováció* ma már éppúgy jellemző a beszállítókra, mint az anyavállalatokra, sőt a beszállítók együtt sokkal többet költenek kutatás-fejlesztésre, mint a végtermék-kibocsátók. Kézenfekvő azon vállalkozások támogatása, melyek innováció-alapú és hatékonyságorientált működésen alapulnak, s nem csak a „túlélésre” játszanak.

A vállalkozói kultúra fejlesztésében, a piacra jutás elősegítésében a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara aktív közreműködése mellett nagy szerepet kaphatnak a jövőben azok, a nagyvállalatokat a kisebbekkel összekötő ún. integrátor cégek, akik mentorálással, tanácsadással, inkubációval, hálózatépítéssel, modern üzleti szolgáltatásokkal segíthetik a kis- és közepes vállalkozásokat. A KKV-k nagy számban már ma is képesek kiszolgálni a legnagyobb ipari szereplőket, mert javarészt hatékonyak, kreatívak, minőséget kínálnak annak ellenére, hogy egy-egy nemzetközi nagyvállalatnak időnként kihívást jelent megtalálnia és kiválasztania megfelelő beszállítóit. Azok a cégek, amelyek nemcsak a hazai beszállító lánc részesei, hanem az anyavállalat közvetlen beszállítóivá is ki tudják nőni magukat, nyugodtan kiléphetnek az európai piacokra, hiszen ugyanazokkal az elvárásokkal és körülményekkel fognak találkozni.⁴⁰

A területi struktúrát illetően továbbra is szükség van az ipari decentralizáció folytatására, elsősorban az ipari vállalkozások fővároson kívüli, saját gazdasági intézményei, telephelyei fejlesztésének támogatására, a nemzeti és helyi piac szereplőinek segítésére. Mindezt a humánerőforrás oldaláról tovább erősítheti a középfokú- és felsőoktatás műszaki képzéseinek fejlesztése. A duális szakképzésben résztvevők aránya hazánkban – a fejlett nyugat-európai országokhoz képest – még mindig sajnálatosan alacsony. Emellett a regionális egyetemeknek az eddiginél szorosabbá kell tenniük a termelő szférával történő stratégiai együttműködésüket a képzési kínálat, az innováció, a nemzetközi kutatás-fejlesztési tevékenység terén. A magyar ipar tartós sikerét csak a kormányzat, a felsőoktatás, valamint az üzleti szféra közötti folyamatos és érdemi párbeszéd szavatolhatja.

JEGYZETEK

1. Magyarország vonatkozásában lásd. Gulyás László (2009/a): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188. old.
2. KSH (2014): Jelentés az ipar 2013. évi teljesítményéről. Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/jelipar/jelipar13.pdf>. Letöltés: 2014. 12. 03.
3. Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. Tér és Társadalom. 2008/4. szám. 1–20. old.
4. Györi Ferenc (2011): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
5. Bora Gyula (1986): Ipar. In: Bernát Tivadar (szerk.): Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 79-156. old.
6. Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám. 140-147. old; Gulyás László (2009): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.

7. Hajdú Zoltán (1996): Történeti földrajzi folyamatok. In. Perczel, György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 64-146. old.
8. Probáld Ferenc (2011): A gazdaság általános jellemzői. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 140. old.
9. Perczel György (1996): Ipar. In. Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 284-370. old.
10. Enyedi György (1993): Az Alföld fejlődésének perspektívái. In. Timár Judit (szerk.): Az „alföldi út” kérdőjelei. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály. Békéscsaba. 13-16. old.
11. Szijártó Norbert (2012): Hogyan lett az iparpolitikából vállalkozáspolitikája? Az Európai Unió struktúrapolitikájához (ipar- és vállalkozáspolitikájához) történt magyar alkalmazkodás tanulságai. Köz-gazdaság tudományos füzetek. 2012/4. szám. 33-49. old.
12. Bod Péter Ákos (2014): Nem szokványos gazdaságpolitikák. Akadémiai Kiadó, Budapest.
13. Pál Ágnes-Pál Viktor (2009): Magyarország ipari térszerkezetének változása, különös tekintettel az Alföldre. In: Tóth, Szergej (szerk.): Tudományos és művészeti műhelymunkák. SZTE JGY Kiadó. Szeged. 321-328. old.
14. Mihályi Péter (2011): A magyar privatizáció enciklopédiája. Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
15. Kiss Éva (2011): Ipar. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 176-188. old.
16. Barta Györgyi (2002): A magyar ipar területi folyamatai 1945-2000. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
17. Csath Magdolna (2007): The Competitiveness of Economies: the Case of Hungary. In. Jabłoński, J. (szerk.): Foundations of Control and Management Sciences. No. 8., Poznan University Of Technology. Poznan. 17-32. old.
18. Kiss Éva (2011): Ipar. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 176-188. old.
19. Perczel György (1996): Ipar. In. Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 284-370. old.
20. Botos Balázs (2010): Az iparpolitika metamorfózisa. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
21. Sztankó Éva (2001): Az ipari termelékenység hatékonyságának változása az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében. EU Working Papers. 2001/2. szám. 3-19. old.
22. Csath Magdolna (2007): The Competitiveness of Economies: the Case of Hungary. In. Jabłoński, J. (szerk.): Foundations of Control and Management Sciences. No. 8., Poznan University Of Technology. Poznan. 17-32. old.
23. Günther, Jutta (2002): FDI as a multiplier of modern technology in Hungarian industry. Intereconomics. 2002/5. szám. 263-269. old. <http://hdl.handle.net/10419/42056> Letöltés: 2015. augusztus 24.
24. Kukely György (2004): A területi és ágazati struktúra átalakulása a magyar ipar húzóágazatában, a gépiparban. Földrajzi Értesítő. 2004/1-2. szám. 93-100. old.
25. Botos Balázs (2010): Az iparpolitika metamorfózisa. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
26. Csath Magdolna (2007): The Competitiveness of Economies: the Case of Hungary. In. Jabłoński, J. (szerk.): Foundations of Control and Management Sciences. No. 8., Poznan University Of Technology. Poznan. 17-32. old.
27. Nemes Nagy József (1992): A formálódó piacgazdaság regionalizmusa. Tér és Társadalom. 1992/1-2. szám. 69-76. old.
28. KSH (2014): Jelentés az ipar 2013. évi teljesítményéről. Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/jelipar/jelipar13.pdf>. Letöltés: 2014. 12. 03.
29. Mihályi Péter (2012): The Causes of Slow Growth in Hungary during the Post-Communist Transformation Period. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Budapest. 32 old. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1216.pdf> Letöltés: 2015. augusztus 30.
30. Bíró Csongor: Top 100 autóiipari beszállító – teljes lista. <http://www.autopro.hu/beszallitok/Top-100-autoiipari-beszallito-teljes-lista/14390/> Letöltés: 2015. április 30.
31. Probáld Ferenc (2011): A gazdaság általános jellemzői. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 139-147. old.

32. Botos Balázs (2010): Az iparpolitika metamorfózisa. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
33. Perczel György (1996): Ipar. In. Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 284-370. old.
34. Mihályi Péter (2012): The Causes of Slow Growth in Hungary during the Post-Communist Transformation Period. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Budapest. 32 old. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1216.pdf> Letöltés: 2015. augusztus 30.
35. Kiss Éva (2008): A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után, II. Területi Statisztika. 2008/5. szám. 544-553. old.
36. Kiss Éva (2011): Ipar. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképeiben. MTA FKI. Budapest. 176-188. old.
37. Kiss Éva (2008): A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után, II. Területi Statisztika. 2008/5. szám. 544-553. old.
38. Kiss Éva (2013): Sokszínű ipari parkállomány. In. Kiss Éva (szerk.): A hazai ipari parkok különböző dimenzióban. Dialóg Campus. Budapest-Pécs. 11-39. old.
39. Kiss Éva (2013): Sokszínű ipari parkállomány. In. Kiss Éva (szerk.): A hazai ipari parkok különböző dimenzióban. Dialóg Campus. Budapest-Pécs. 11-39. old.
40. Kihívások és lehetőségek a beszállítói lánc fejlesztésében. <http://www.abas.hu/blog/kihivasok-es-lehetosegek-beszallitoi-lanc-fejleszteseben> Letöltés: 2015. augusztus 30.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Barta Györgyi (2002): A magyar ipar területi folyamatai 1945-2000. Dialóg-Campus Kiadó. Budapest-Pécs.
- Barta Györgyi–Czirfusz Márton–Kukely György (2008): Újraiparosodás a nagyvilágban és Magyarországon. Tér és Társadalom. 2008/4. szám. 1–20. old.
- Bod Péter Ákos (2014): Nem szokványos gazdaságpolitikák. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bora Gyula (1986): Ipar. In. Bernát Tivadar (szerk.): Magyarország gazdaságföldrajza. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 79-156. old.
- Botos Balázs (2010): Az iparpolitika metamorfózisa. L'Harmattan Kiadó. Budapest.
- Csath Magdolna (2007): The Competitiveness of Economies: the Case of Hungary. In. Jabłoński, J. (szerk.): Foundations of Control and Management Sciences. No. 8., Poznan University Of Technology. Poznan. 17-32. old.
- Enyedi György (1993): Az Alföld fejlődésének perspektívái. In. Timár Judit (szerk.): Az „alföldi út” kérdőjelei. MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály. Békéscsaba. 13-16. old.
- Gulyás László (2009/a): A magyar gazdaság története a rendszerváltástól napjainkig. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 175-188. old.
- Gulyás László (2009/b): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.
- Gulyás László (2010): Trianon hatása a Kárpát-medence régióinak fejlődésére. Közép-Európai Közlemények 2010/4. szám. 140-147. old.
- Günther, Jutta (2002): FDI as a multiplier of modern technology in Hungarian industry. Intereconomics. 2002/5. szám. 263-269. old. <http://hdl.handle.net/10419/42056> Letöltés: 2015. augusztus 24.
- Győri Ferenc (2011): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Hajdú Zoltán (1996): Történeti földrajzi folyamatok. In. Perczel, György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 64-146. old.
- Kiss Éva (2008): A magyar ipar térbeli szerkezetének átrendeződése 1989 után, II. Területi Statisztika. 2008/5. szám. 544-553. old.
- Kiss Éva (2009): Industry. In. Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Hungary in Maps. Hungarian Academy of Sciences Geographycal Research Institute. Budapest. 153-163. old.

- Kiss Éva (2011): Ipar. In: Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 176-188. old.
- Kiss Éva (2013): Sokszínű ipari parkállomány. In: Kiss Éva (szerk.): A hazai ipari parkok különböző dimenzióban. Dialóg Campus. Budapest-Pécs. 11-39. old.
- KSH (2014): Jelentés az ipar 2013. évi teljesítményéről. Központi Statisztikai Hivatal. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/jelipar/jelipar13.pdf> Letöltés: 2014. 12. 03.
- KSH (2015): Ipar. Táblák (STADAT). https://www.ksh.hu/ipar_t Letöltés: 2015. 08. 24.
- Kukely György (2004): A területi és ágazati struktúra átalakulása a magyar ipar húzóágazatában, a gépiparban. Földrajzi Értesítő. 2004/1-2. szám. 93-100. old.
- Nemes Nagy József (1992): A formálódó piacgazdaság regionalizmusa. Tér és Társadalom. 1992/1-2. szám. 69-76. old.
- Mihályi Péter (2011): A magyar privatizáció enciklopédiája. Pannon Egyetemi Kiadó – MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Mihályi Péter (2012): The Causes of Slow Growth in Hungary during the Post-Communist Transformation Period. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont. Budapest. 32 old. <http://econ.core.hu/file/download/mtdp/MTDP1216.pdf> 2015. augusztus 30.
- Pál Ágnes–Pál Viktor (2009): Magyarország ipari térszerkezetének változása, különös tekintettel az Alföldre. In: Tóth, Szergej (szerk.): Tudományos és művészeti műhelymunkák. SZTE JGY Kiadó. Szeged. 321-328. old.
- Perczel György (1996): Ipar. In: Perczel György (szerk.): Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 284-370. old.
- Probáld Ferenc (2011): A gazdaság általános jellemzői. In: Kocsis Károly-Schweitzer Ferenc (szerk.): Magyarország térképekben. MTA FKI. Budapest. 139-147. old.
- Szijártó Norbert (2012): Hogyan lett az iparpolitikából vállalkozáspolitikai? Az Európai Unió strukturpolitikájához (ipar- és vállalkozáspolitikájához) történt magyar alkalmazkodás tanulságai. Köz-gazdaság tudományos füzetek. 2012/4. szám. 33-49. old.
- Sztankó Éva (2001): Az ipari termelékenység hatékonyságának változása az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében. EU Working Papers. 2001/2. szám. 3-19. old.
- Egyéb források:*
- Bíró Csongor: Top 100 autóipari beszállító – teljes lista. <http://www.autopro.hu/beszallitok/Top-100-autoipari-beszallito-teljes-lista/14390/> Letöltés: 2015. április 30.
- Kihívások és lehetőségek a beszállítói lánc fejlesztésében. <http://www.abas.hu/blog/kihivasok-es-lehetosegek-beszallitoi-lanc-fejleszteseben> Letöltés: 2015. augusztus 30.

UZZOLI ANNAMÁRIA*–TAGAI GERGELY**–KIRÁLY GÁBOR***–
CZIRFUSZ MÁRTON****–KOÓS BÁLINT*****

A KLÍMAVÁLTOZÁS ÉS A DEMOGÁRFIAI FOLYAMATOK KAPCSOLATA MAGYARORSZÁGON – JÁRÁSI SZINTŰ ELŐREJELZÉSEK 2051-IG

CONNECTION BETWEEN CLIMATE CHANGE AND DEMOGRAPHIC FEATURES IN HUNGARY – POPULATION PROJECTIONS TO 2051 AT MICRO-REGIONAL LEVEL

ABSTRACT

The article is based on the most important results and experiences of a national research project (EEA-C12-11). The priority of this project is that it delivers spatially disaggregated data on future demographic trends in Hungary through 2051, on the scale of LAU 1. The other special task in the research is to define the effects of climate change on socio-economic processes, especially on demographic features. The study examines the connection between these processes and climate change through heat waves, thereby addressing the needs of those social groups most vulnerable to climate change. The most important outcomes of the research project will facilitate adaptation to climate change and its effects, the provision of a scientific basis for such adaptation, the devising and implementation of measures pertaining to the individual regions, the establishment of strategies and similar pilot projects at a regional level and the improvement of the skills and abilities of the experts and policy makers concerned and of the climate awareness of society and local communities.

1. Bevezetés

Az elmúlt években felértékelődött a globális klímaváltozás regionális és lokális hatásainak kutatása, a társadalmi-gazdasági következmények több szempontú értelmezése és értékelése. Az éghajlatváltozás okozta időjárási szélsőségek fokozódó kihívást jelentenek a helyi közösségek számára, folyamatosan növekszik a társadalom és a gazdaság sérülékenysége, egyre fontosabbá válik az átalakuló és megváltozó feltételekhez, körülményekhez való sikeres alkalmazkodás. A klímaváltozás és klímaadaptáció, valamint a hozzá kapcsolódó fejlesztéspolitikai beavatkozások egyre nagyobb mértékben igénylik a tudományos eredményeken alapuló bizonyítékokat, amelyek így a szakpolitikai döntéshozók számára nyújtanak információkat a mitigációs és adaptációs intézkedések meghozatalához, és hatékonyabb megvalósításához.

* Dr. PhD Uzzoli Annamária tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

** Dr. PhD Tagai Gergely tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

*** Király Gábor PhD-hallgató, tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

**** Dr. PhD Czirfusz Márton tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest

***** Dr. PhD Koós Bálint tudományos munkatárs, MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Budapest.

A klímaváltozás és a klímaadaptáció bonyolult összefüggéseinek, valamint a helyi társadalmi-gazdasági folyamatokra gyakorolt komplex hatásainak multidiszciplináris értelmezésében mindinkább prioritást élvez a jövőbeli folyamatok, tendenciák prognosztizálása. Az éghajlatváltozás előrejelzése nem történhet meg a jövőbeli társadalmi-gazdasági folyamatok előrejelzése nélkül. Ugyanakkor a klímaváltozás társadalmi-gazdasági hatásait nehéz azonosítani, hisz a gazdasági életben, a demográfiai viszonyokban, a társadalmi jelenségekben számos változás következhet be a klímaváltozástól függetlenül is. Hasonlóan nehéz mérni, hogy a változásokból mekkora a klímaváltozásra visszavezethető hatás. A klímaváltozás az egyik olyan meghatározó tényező, amely hatással van a társadalmi-gazdasági, népesedési, jövedelmi stb. folyamatokra. Igaz, vannak olyan szektorok, amelyek érzékenyebbek a klímaváltozás hatásaira, például a mezőgazdaság, az erdészet, a halászat, az energiagazdálkodás, az infrastruktúra, az egészségügy, a turizmus. A klímaváltozás társadalmi-gazdasági következményeinek előrejelzése számtalan bizonytalansági tényezőt foglal magába, mégis az elkövetkezendő években még nagyobb hangsúlyt kell fektetni az ilyen jellegű kutatásokra, módszertani háttérük megújítására, illetve eredményeik gyakorlati felhasználhatóságára.

Magyarországon a klímaváltozás kockázatainak előrejelzése több okból is rendkívül aktuális. Egyrészt a Kárpát-medence fajgazdagságát veszélyezteti az évszázad közepére becsült 1,4-2,6°C-os átlaghőmérséklet növekedés, másrészt pedig hazánk klímaváltozásnak való kitettsége jelentős mértékű, elsősorban a középhőmérséklet emelkedése és a csapadékmennyiség jelentős időbeli változásai miatt. A hazai szakpolitikák számára különösen fontos a klímaváltozás megelőzése mellett a következményekhez való alkalmazkodás feltételeinek megteremtése és a lehetőségek kiaknázása.

2. A kutatási projekt bemutatása

A tanulmány az EGT Alapok által finanszírozott, Magyarország hosszú távú társadalmi-gazdasági fejlődési pályájának előrejelzése című kutatás eredményeiből és elméleti-módszertani tapasztalataiból mutat be néhány részletet.¹

A kutatás alapvetően a társadalomtudományi szemléleten és módszertanon alapszik, azon belül hangsúlyt fektet a térbeli folyamatok bemutatására is, elsősorban lokális léptéken. Fő célkitűzése a klímaváltozás lehetséges hazai társadalmi és gazdasági következményeinek, valamint a káros hatásokra adható válaszoknak, adaptációs lehetőségeknek módszertani fejlesztése és elemzése járási szinten. Az eredmények birtokában a projekt 2050-ig modellezi a várható folyamatokat a népesedési jelenségek, a gazdasági átalakulások és a földhasználati változások tekintetében. Ezzel lényegében Magyarország hosszú távú társadalmi és gazdasági fejlődési pályájának előrejelzését teszi meg.

A szakmai szempontok alapján a kutatási feladatok megvalósítása két munkacsomaghoz kötődik:²

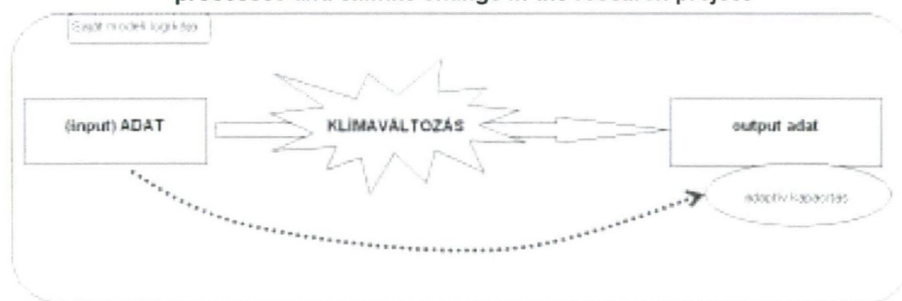
1. Szakirodalmi feltárás: célja a klíma modellezés és a társadalmi-gazdasági modellezés magyarországi eredményeinek értékelő összegzése, és a tapasztalatok beépítése a modellalkotás folyamatába. Ennek során egyrészt a klíma modellezés nemzetközi irodalmának és a hazánkban alkalmazott klíma modelleknek az áttekintése történik meg, illetve bemutatásra kerül a klíma modellek és a társadalmi-gazdasági folyamatok kapcsolatrendszere. Másrészt a társadalmi-gazdasági modellezés eredményeinek elemzésében hangsúlyt kap az európai és hazai tapasztalatok összefoglalása annak függvényében, hogy a klímaváltozás szerepe hogyan jelenik meg ezekben a modellekben. Továbbá fontos szempont a hazai társadalmi-gazdasági folyamatok területi

modellezésének ismertetése, különös tekintettel a területi modellezés 1945–1990 történetére.

2. Modellalkotás: A modellépítés és a módszertani fejlesztések célja, hogy demográfiai, gazdasági és földhasználati témákban lehessen vizsgálni és számszerűsíteni a társadalmi-gazdasági térbeli folyamatok és a klímaváltozás kapcsolatát különböző földrajzi léptékeken és időtávokon (1. ábra). Az eredmények a Nemzeti Adaptációs Térinformatikai Rendszer (NATÉR) részét fogják képezni³, így a NATÉR új, társadalmi-gazdasági típusú, a jövőre vonatkozó adatokkal egészül ki. A számszerű eredmények mellett a projekt javaslatokat fogalmaz meg a NATÉR-be szolgáltatott adatok használhatóságáról, így támogatva a klímaváltozással kapcsolatos szakpolitikai döntéshozatal továbbfejlesztését. Az adaptív kapacitás javítására vonatkozó szakpolitikai ajánlások megfogalmazását pedig egy megyei szinten reprezentatív kérdőíves felmérés előzi meg, amely a lakosságnak a klímaváltozás helyi következményeivel kapcsolatos attitűdök vizsgálatára fókuszál.

1. ábra. A társadalmi-gazdasági térbeli folyamatok és a klímaváltozás kapcsolatának alkalmazott modell logikája a projektben

Figure 1. The model logic applied to the relationship between socio-economic spatial processes and climate change in the research project

Forrás: Suvák A. 2015.

A kutatási projekt legfontosabb eredményei és tapasztalatai hozzájárulnak az éghajlatváltozáshoz és annak hatásaihoz való alkalmazkodás elősegítéséhez, az adaptációhoz kapcsolódó tudományos támpontok kialakításában való közreműködéshez, a területileg behatárolható intézkedések meghozatalához és megvalósításához, a térségi szintű stratégiák és hasonló mintaprojektek megalapozásához, valamint az érintett szakmai, döntéshozói szereplők felkészültségének és a társadalom, illetve a helyi közösségek klímatudatosságának javításához.

3. Alkalmazott módszerek

A jelen tanulmány a kutatás eredményei közül főként a 2050-ig várható népesedési jelenségeknek az előreszámítására és járási szintű bemutatására helyezi a hangsúlyt. A klímaváltozás következményeinek értelmezését közvetetten veszi figyelembe az előreszámítások során, elsősorban a klímaváltozás és az egészség kapcsolatrendszerének sajátosságain keresztül. Tehát a tanulmányban prezentált járási szintű népességszám-előrevetítés önmagában hordozza a jövőben a klímaváltozás miatt bekövetkező környezeti változások népességre gyakorolt hatásainak és összefüggésrendszerének feltárását. A klímaváltozás hatásai által érintett társadalmi és gazdasági folyamatok eltérő módon érvényesülnek a népesség egyes csoportjaiban. Emiatt fontos, hogy a területi népesség-előreszámítás ered-

ményei a népességváltozás várható jövőbeli alakulásáról nemek és korcsoportok szerinti bontásban is rendelkezésre álljanak.

A népességszám előreszámítások alapját az ún. kohorszkomponens (alkotóelem-módszer) eljárás képezi, amely a népmozgalmi jelenségek (termékenység, halandóság, vándorlás) legfontosabb mutatószámainak (teljes termékenységi arányszám, születéskor várható élettartam, vándorlási egyenleg) előrevetítésével készít prognózist a népességszám jövőbeni alakulására vonatkozóan. A népességszám továbbvezetésének modelljében az új belépők számát/arányát a születések határozzák meg. Egy adott népességi kohorszban lévő népesség demográfiai életútját pedig a halálozási/túlélési valószínűségek jelölik ki. Mindezt a korszpecifikus vándorlási jellemzők is módosítják. Így alakul ki egy olyan lépcsőzetes szerkezetű modell, amelyben a kiindulási népességszám minden lépésben (évről-évre vagy bizonyos időszakonként pl. 5 év) módosításra kerül az újonnan született, elhalálozó, továbbélő, oda- vagy elvándorolt népesség számával (arányával), minden korcsoportot érintő kombinációban. Így lépésenként meghatározható az előrevetített népességszám egészen az előreszámítási időszak végéig.

A módszer minden demográfiai jelenségre három forgatókönyvet ad meg: az ún. alacsony, az alap (közepes) és a magas hipotéziseket. A hipotéziseknek megfelelően a három előreszámítási változat hipotézisrendszere a következő:⁴

1. Alapváltozat (közepes változat): közepes termékenység, közepes élettartam, közepes vándorlási egyenleg.
2. Alacsony változat: alacsony termékenység, alacsony élettartam, alacsony vándorlás.
3. Magas változat: magas termékenység, magas élettartam, magas vándorlási egyenleg.

A közepes vagy alapváltozat azokat a hipotéziseket tartalmazza, amelyek a népesség jövőbeli változása szempontjából legvalószínűbb folyamatok bekövetkezését prognosztizálják⁵. Emellett az alacsony és magas változatok az alapváltozatnál kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb scenáriók lefutásával számolnak. Ezek az adott előreszámítási időszakban a népességváltozás határait jelölik ki.

A járási szintű előreszámítások 176 területegységre (175 vidéki járás + Budapest) vonatkozó számításokból álltak össze. A népességszám járási szintű területi előrevetítéséhez olyan modellalkalmazás felkutatása volt a cél a megalapozó vizsgálatok során, amelynek adatigénye könnyen kielégíthető, tudja kezelni a számos nagyságrendű modellezési egységek (járások) együttes szimulációját, modellezési folyamata átlátható, és igény szerint többször megismételhető a különböző hipotézisek lefuttatásához. Végül a Floridai Állami Egyetem demográfus professzora, Timothy Chapin által fejlesztett Excel-tábla alapú alkalmazással történtek az előreszámítások⁶. Az ebben felállított kohorszkomponens modell etnikai adatok alapján bontotta a modellezendő népességet csoportokra, és ezek szimultán prognózist futtatta le. A valamely szempont alapján társadalmi csoportokra felbontott népességtömeg analóg módon helyettesíthető meghatározott számú területegységgel is, így a módszer kiterjeszthető tucatnyi megyére vagy több mint száz járásra is. A járási szintre való „átprogramozás” után egy olyan modellalkalmazás jött létre, amely a bemeneti adatok és az ezekre vonatkozó hipotézisek egyszerű megváltoztatásával képes gyorsan újraszámolni a magyarországi járáások szintjén szimultán elvégzett népesség-előreszámításokat.

Az Excel-alapú járási kohorszkomponens-alkalmazásban a népesség-előreszámítás nemek és ötéves korcsoportok szerinti bontásban valósult meg, az előreszámítás kiinduló évei 2011, illetve ezt megelőző kétperiódusos referenciaidőszak kezdőévei (2001, 2006) voltak. A modell-szimulációk a következő bemeneti adatokra épültek:⁷

1. Születési információk: korszpecifikus termékenységi ráták alapján. A referenciaidőszakra és a kiindulási évre megadott információk mellett a jövőre vonatkozó termékenységi hipotéziseket az EUROPOP 2013 – az Eurostat rendszeres népességprognózisa – forgató-

könyveiből levezetve állapítottuk meg.⁸ Az egész országra vonatkozó jövőbeli adatok jelenlegi járási eloszlások szerint lettek arányosítva. Az alapfeltételezés, hogy az országra jellemző termékenység területi különbségei a jövőben is hasonlóak maradnak.

2. Túlélési ráták: Ezek határozzák meg az egyes előrevetített öt éves időszakokat megelőző népesség számát és korcsoportos megoszlásának jellemzőit. A túlélési ráták a kohorszkomponens-modellen kívül számolhatók ki, a mutatószám más indikátorokkal és arányszámokkal együtt (pl. adott korban várható élettartam, megélt korévek adott korcsoportban, halálozási ráta stb.) a halandósági táblák részét képezik. A járássokra vonatkozó korcsoportos halálozási információk alapján kialakultak a halandósági táblák a modellszámítás kiindulási évére és a referenciaidőszakra, míg a jövőre vonatkozó halálozási hipotéziseket szintén az EUROPOP 2013 ide vonatkozó adataiból (halálozási ráták) származtattuk és arányosítottuk járási szintre. Ezt követően a megfigyelési adatok alapján és a jövőbeli feltételezésekből számolható túlélési ráták adatsorai bemeneti adatként szolgálták a népesség-előreszámítási modellt.
3. Vándorlási tényező: az Excel-alapú modellben a népességváltozás vándorlási tényezőjét az alkalmazás számolja ki. Ennek alapja egy külön szimuláció, amely a referenciaidőszakokra érvényes (a jelenlegi modellben 2001–2006, illetve 2006–2011) tényadatait veti össze az ugyanezen időszakra vonatkozó termékenységi és túlélési ráták alapján számolt népességszám-továbbvezetés értékével. A megfigyelési és szimulációs adatok különbségeként adódó népességtöbbletet vagy -hiányt a modell vándorlási egyenlegként kezeli, és a két referenciaperiódus átlagos (el/oda) vándorlási rátáját viszi tovább a népességprognózisban. A migrációs adatok is kor és nem szerinti bontásban adóttak az alkalmazáson keresztül, és az érintett Excel-munkalapok átprogramozása lehetőséget teremt a jövőre vonatkozó vándorlási hipotézisek időbeli differenciálására is a modellben kiszámolt állandó érték helyett.

A népesség-előreszámítás hipotézisei közül az alapváltozat eredményeit használtuk a további számításokhoz. Ezekben hangsúlyossá tettük azoknak a korcsoportoknak az előrejelzését, amelyek leginkább veszélyeztetettek a hazai hőség hullámok idején.

4. Szakirodalmi előzmények – A hőhullámok hazai egészséghatásai

A projekt a modellalkotás folyamata során a klímaváltozás hazai hatásait a hőség hullámok egészségi következményeivel azonosította. A demográfiai jelenségekre vonatkozó előreszámítások eredményeinek értékelése tehát ez alapján történt.

Magyarországon a klímaváltozásból eredő várható hatások összességében a hőhullámok számának növekedését, a jelenleginél szélsőségesebb vízjárást, valamint a szélviharok intenzitásának és gyakoriságának növekedését jelenti.⁹ Magyarországon a klímaváltozás egészségkárosító hatásaival a 2000-es évek eleje óta foglalkoznak rendszeresen. Az egészséghatás-becslések legtöbb esetben az átlaghőmérséklet növekedésével együtt járó egészségkockázatok felmérésére irányultak.¹⁰ Másrészt az éghajlatváltozásnak való kitettség, azok egészséghatásaival szembeni érzékenység értelmezése napjainkban aktuális téma a különféle éghajlatváltozási sérülékenységvizsgálatokban, amelyekben egészségindikátorok alkalmazása történik meg.¹¹ A klímaváltozással összefüggő szélsőséges időjárási helyzetek okozta közvetlen, azonnali egészséghatások közé tartoznak a hőség hullámok miatti roszszullétek és többlethalálozások.¹²

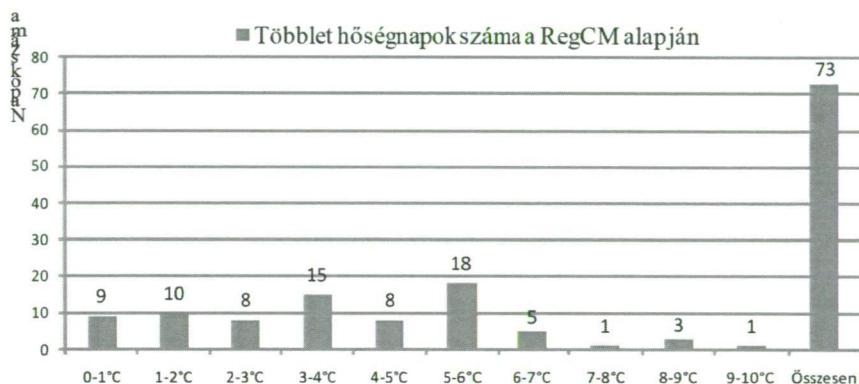
Leginkább az átlaghőmérséklet növekedésével együtt járó hőhullámok egészségkockázatainak felmérése alapos és részletes a hazai szakirodalomban. Ezek a nyári időszakban a

hőhullámokkal kapcsolatos halálozási és megbetegedési valószínűségek növekedésére hívják fel a figyelmet (pl. hőstressz, szív- és érrendszeri betegségek és halálozások, légzőszervi panaszok, bőrkütiések, fertőzések), amelyek különösen veszélyesek a kisgyerekekre, idősekre, krónikus betegek, a komplex értelemben vett hátrányos helyzetű lakosokra.¹³

Hazánkban a hőségriadós napok – három egymást követő napon a napi átlaghőmérséklet meghaladja a 25°C-ot – gyakorisága az éghajlati forgatókönyvek alapján 2021-2050 között az ország egész területén 20-70%-os növekedést fog mutatni (2. ábra).¹⁴

2. ábra. Többlet hőhullámos napok száma Magyarországon 2021-2050 között a referencia-időszakhoz képest (1961-1990)

Figure 2. Expected number of hot days in Hungary in 2021 and 2050 in relation to the reference period (1961 and 1990)

Forrás: Bartholy J. és mtsai 2010.; Páldy A. – Bobvos J. 2011.

Páldy Anna és kutatócsoportja vizsgálta Budapesten 1970-2000 között a napi halálozási és meteorológiai adatok összevetésével a hőmérséklet és a napi összes, illetve okspecifikus halálozás kapcsolatát, nyári időszakokra vonatkozóan. Megállapították, hogy a napi átlaghőmérséklet 5°C-os növekedése szignifikánsan, 6%-kal növeli az összes halálozás kockázatát, a legnagyobb mértékben, mintegy 10%-kal megemeli a szív- és érrendszeri betegségek miatti halálozás kockázata.¹⁵ A klímaszcenário alapján ezeket az összefüggéseket a Páldy Anna – Bobvos János szerzőpáros a 2007. évi budapesti lakosságra vonatkoztatta. Mivel 2007 nyári időszakában (május 1. – szeptember 30. között) 54777 haláleset történt Magyarországon, ezért a klímaváltozásnak tulajdonítható többlethalálozás ugyanolyan százalékos növekedését feltételezve 2021-2050 között évente átlagosan 150 többlethaláleset várható hazánkban.¹⁶

A hőhullámos napokon várható többlethalálozás leginkább az időskorú, 65 év feletti lakosságot érinti, ezért hőségriasztás idején kiemelt figyelmet kell fordítani az időskorú krónikus betegek, akik a leginkább veszélyeztetettek, tehát a klímaváltozás által érintett egyik legsérülékenyebb társadalmi csoport.¹⁷

5. Eredmények

Az ország egészére vonatkozó népesség-számítások eredményei a modell-szimulációk alapján a KSH Népességtudományi Kutatóintézetében elvégzett előreszámításokhoz hasonlóan alakulnak (1. táblázat).

A modell forgatókönyvei alapján 2051-ben a népességszám 8 és 9 millió fő között fog alakulni Magyarországon. A Népeségtudományi Kutatóintézet alacsony változatra épülő forgatókönyve alapján viszont a népességszám kb. 7,5 millió fő lesz. Ezzel szemben a saját számítások magas változata szerint a népességszám 9 millió fő körül fog alakulni 2051-ben. Azonban mindkét modellfuttatásban a további számításokhoz felhasznált alapváltozat értékeiben nincs nagy eltérés a két intézmény eredményei alapján: ezek szerint a hazai népességszám 2051-ben várhatóan 8,3-8,5 millió fő között lesz.

1. táblázat. Népességszám-előreszámítások főbb hazai eredményei

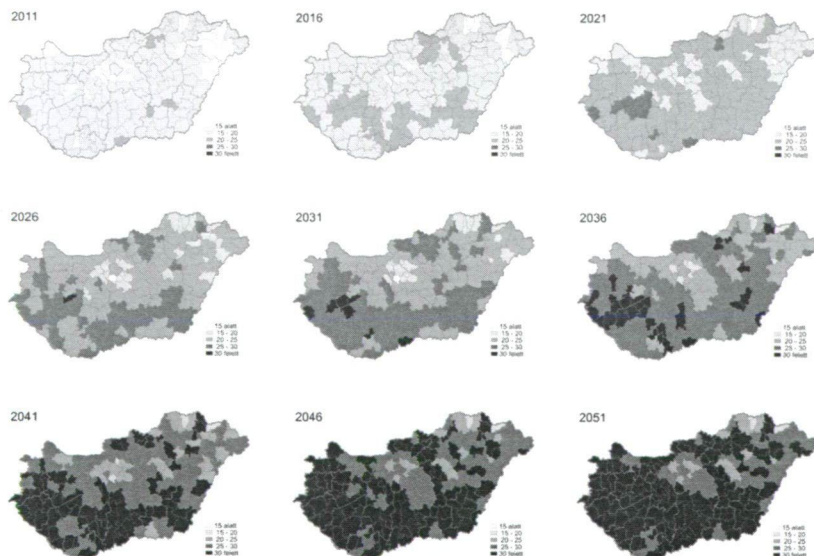
Table 1. Most important research results of the Hungarian population projections

Előreszámítások hipotézisei	KSH Népeségtudományi Kutatóintézet előre- számításai 2051-re (fő)	MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete előre- számításai 2051-re (fő)
1. Alapváltozat	8.295.579	8.437.955
2. Alacsony változat	7.542.438	8.004.576
3. Magas változat	8.773.097	9.072.214

Forrás: Földházi E. 2013. alapján saját szerkesztés

3. ábra. Az időskorú, 65 éves és idősebb népesség aránya a teljes lakosság körében (%) a járásokban, 2011–2051

Figure 3. Share of those aged 65+ in the total population (%) in districts (LAU1) 2011 and 2051

Forrás: Király et al. 2015.

Az idősödés folyamatának kibontakozása a század közepére az ország egész területét érinteni fogja. Az öregségi index 116% volt 2011-ben, ami 2050-re várhatóan 230%-ra fog nőni. A legutóbbi népszámlálási adatok alapján csak néhány járásban érte el a 65 év feletti lakosság aránya a 25%-ot 2011-ben (3. ábra). Azonban az 5 éves időszakokra megadott előreszámítások alapján 2016-tól fokozatosan növekszik az időskorú népesség aránya a

járásokban, 2026-tól egyre több járásban arányuk meghaladja a 25%-ot, 2036-tól pedig a 30%-ot. Lényegében a 2040-es évek második felétől várható az, hogy a járások többségében a lakosság legalább egyharmada a 65 év feletti korosztályhoz tartozik majd. Az előreszámítások alapján az időskorú népesség területi elhelyezkedésének jellegzetes térszerkezete prognosztizálható 2051-re: a legfejlettebb és a legkevésbé fejlett területeken lesz alacsonyabb az időskorú népesség aránya, míg az ország összes többi járásában arányuk meghaladja a 30%-ot. A Közép-Magyarország, az Észak-Magyarország és az Észak-Alföld régió legtöbb járásában nagyobb részt 25-30%, kisebb részt 20-25% között alakul majd az időskorú népesség aránya, valamint néhány nagyváros (pl. Győr, Szeged, Pécs) helyzete lesz kedvezőbb az országos átlagnál (3. ábra).

A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás szükségessége felhívja a figyelmet az előregezés társadalmi-gazdasági következményeire is. Magyarországon a klímaváltozás miatt a jövőben nő a hőség hullámok kockázata, amely leginkább az időskorú népességet veszélyezteti. A hőség hullámok egészségkárosító hatásai tehát az előrejelzések alapján az ország legnagyobb részét érinteni fogják, a hatásokra leginkább érzékeny időskorú népesség magas aránya miatt.

6. Összefoglalás

Az IPCC 5. Jelentése alapján a klímaváltozás a XXI. század legnagyobb környezetegészségügyi veszélye lesz.¹⁸ Tehát Magyarországon is fel kell készülni arra, hogy a jövőben a változó klimatikus és időjárási feltételek társadalmi-gazdasági hatásai fokozódnak. Emiatt szükséges a hazai társadalmi-gazdasági folyamatokra nézve előrejelzéseket, lehetséges forgatókönyveket megadni, amelyek a klímaváltozás következményeit is figyelembe véve felhívják a lakosok és a döntéshozók figyelmét a feltételezett összefüggésekre és várható következményekre.

A Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014-2025 kitekintéssel 2050-re c. szakpolitikai dokumentum vitaanyaga külön fejezetben foglalkozik a klímaváltozás emberi egészséget érintő hatásaival.¹⁹ Felhívja a figyelmet arra, hogy közegészségügyi szempontból kiemelt fontosságú Magyarországon a hőhullámok gyakoriságának növekedése. Prioritásként kezeli a hőhullámok elleni védekezés, azaz az alkalmazkodás egyéni és közösségi lehetőségeinek megerősítését, valamint az ún. klíma-egészségügyi hálózat fejlesztését. Ez utóbbi magába foglalja az egészségügyi ellátórendszer minőségi és mennyiségi fejlesztését – összefüggésben a klímaváltozásból eredő fokozott igénybevétellel (pl. mentő riasztások és kórházi ellátás növekedése hőhullámok idején) –, valamint a gyors és hatékony beavatkozás megszervezését (pl. hőségriadók, lakosok felkészítése). Mindezek mellett a jövőben szükséges lenne kidolgozni egy országos egészségtervet kifejezetten a hőség hullámok veszélyeivel összefüggésben, amelynek alapját képezheti a klíma-egészségügyi hálózat fejlesztése. A szociális ellátás infrastruktúra fejlesztésében pedig a jövőben figyelmet kell fordítani az idősödés folyamatának kibontakozására.

A kutatás tervezett folytatásában cél egyrészt definiálni a hőség hullámok idején az egészség szempontjából legfontosabb rizikótényezőket, másrészt értelmezni a társadalmi-gazdasági tényezők és a klímaadaptációs képességek közötti összefüggéseket a területi folyamatok függvényében, harmadrészt pedig járási szinten elemezni a hőség hullámokból eredő többlethalálozások alakulását és területi különbségeit, valamint mindezekre vonatkozóan előrejelzéseket tenni 2050-re.

JEGYZETEK

1. A tanulmány elkészítését az EGT Alapok támogatta (EEA-C12-11). A „*Magyarország hosszú távú társadalmi és gazdasági fejlődési pályájának előrejelzése*” c. projekt izlandi, liechtensteini és norvégiai támogatásból valósult meg.
2. További eredmények a következő oldalon olvashatók: <http://nater.rkk.hu/>.
3. Lásd: <http://nater.mfgi.hu/>.
4. Földházi E. (2013): Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között. Demográfia 56. (2–3. sz.) 105–143. old.
5. Lásd: Földházi E. 2012. és Földházi E. 2015.
6. A módszer részletes leírása a következő oldalon: <http://www.demog.berkeley.edu/~eddieh/toolbox.html>
7. Tagai G. és mtsai (2015).
8. Adatok forrása: http://ec.europa.eu/eurostat/data/database?node_code=proj.
9. Pálvölgyi Tamás – Czira Tamás – Bartholy Judit – Pongrácz Rita (2011): Éghajlatváltozási sérülékenység-vizsgálat a CIVAS modellben. In: Bartholy Judit – Bozó László – Haszpra László (szerk.) (2011): Klímaváltozás 2011. Klímaszcenáriók a Kárpát-medence térségére. MTA-ELTE, Budapest (<http://nimbus.elte.hu/~klimakonyv/Klimavaltozas-2011.pdf>)
10. Például Páldy Anna és mtsai (2004a) végeztek ilyen jellegű vizsgálatokat.
11. Többek között Farkas Jenő és mtsai (2015), vagy Obádovics Csilla és mtsai (2014) foglalkoztak klímásérülékenységi vizsgálatokkal.
12. Kohut László (2012): A globális klímaváltozás egészségügyi következményei. Repüléstudományi Közlemények XXIV. évf. (2. sz.) 695–705. old.
13. Kishonti Krisztina – Bobvos János – Páldy Anna (2007): A hőhullámok egészségre gyakorolt káros hatásainak ismerete Magyarországon a városi lakosság körében. Klíma-21 Füzetek 50. sz., 12–27. old.
14. Bartholy Judit és mtsai (2010) számításai alapján publikálta: Páldy Anna – Bobvos János (2011).
15. Páldy Anna – Bobvos János – Nádor Gizella – Erdei Eszter – Kishonti Krisztina (2004b): A klímaváltozás egészségi hatásainak vizsgálata: nemzeti egészségügyi hatásbecslés.
16. Páldy Anna – Bobvos János (2011): A klímaváltozás egészségi hatásai. Sebezhetőség – alkalmazkodóképesség. In: Tamás Pál – Bulla Miklós (szerk.) (2011): Sebezhetőség és adaptáció – A reziliencia esélyei, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest 97–114. old.
17. Páldy, Anna – Bobvos, János (2014): Health impacts of climate change in Hungary – A review of results and possibilities to help adaption. Central European Journal of Occupational and Environmental Medicine 20. (1–2.), 1–67. old.
18. IPCC 2014: Climate Change 2014 – Synthesis Report. Summary for Policymakers. 5th Report.
19. NÉSZ 2013: Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014–2025, kitekintéssel 2050-re. Vitaanyag 2013.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bartholy Judit – Pongrácz Rita – Torma Csaba (2010): A Kárpát-medencében 2021–2050-re várható regionális éghajlatváltozás a RegCM-szimulációk alapján. Klíma-21 Füzetek 60., 3–13. old.
- Farkas Jenő Zsolt – Rakonczai János – Hoyk Edit (2015): Környezeti, gazdasági és társadalmi éghajlati sérülékenység: esettanulmány a Dél-Alföldről. Tér és Társadalom 29. évf. (1. sz.) 149–174. old.
- Földházi Erzsébet (2012): A népesség szerkezet és jövője. In: Öri Péter – Spéder Zolt. (szerk.): Demográfiai portré 2012. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest 155–168. old.
- Földházi Erzsébet (2013): Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között. Demográfia 56. (2–3. sz.) 105–143. old.
- Földházi Erzsébet (2015): A népesség szerkezete és jövője. In: Monostori János – Öri Péter – Spéder Zolt (szerk.): Demográfiai portré 2015. KSH Népességtudományi Kutatóintézet, Budapest 213–226. old.

- Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) (2014): Climate Change 2014 – Synthesis Report. Summary for Policymakers. 5th Report. (https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/AR5_SYR_FINAL_SPM.pdf)
- Király, Gábor – Czirfusz, Márton – Koós, Bálint – Tagai, Gergely – Uzzoli, Annamária (2015): Long-term socio-economic forecasting for Hungary related to climate change. Warsaw Regional Forum 2015. (megjelenés alatt)
- Kishonti Krisztina – Bobvos János – Páldy Anna (2007): A hőhullámok egészségre gyakorolt káros hatásainak ismerete Magyarországon a városi lakosság körében. *Klíma-21 Füzetek* 50. sz., 12–27. old.
- Kohut László (2012): A globális klímaváltozás egészségügyi következményei. *Repüléstudományi Közlemények* XXIV. évf. (2. sz.) 695–705. old.
- Második Nemzeti Éghajlatváltozási Stratégia 2014-2025, kitekintéssel 2050-re. Vitaanyag 2013. (http://nak.mfgi.hu/sites/default/files/files/NES_final_131016_kikuld_kozig_egyeztetes.pdf)
- Obádovics Csilla – Hoschek Mónika – Pappné Vancsó Judit (2014): A társadalom klímaváltozással szembeni sérülékenysége A társadalom sebezhetőségének komplex vizsgálata a zalai kistérségekben. In: Kulcsár László (szerk.) (2014): A klímaváltozás társadalmi-gazdasági hatásai a vidéki Magyarországon. Kutatási zárójelentés. 25–44. old. (http://www.academia.edu/11185023/A_kl%C3%ADmav%C3%A1ltoz%C3%A1s_t%C3%A1rsadalmi-gazdas%C3%A1gi_hat%C3%A1sai_a_vid%C3%A9ki_Magyarorsz%C3%A1gon)
- Páldy Anna – Erdei Eszter – Bobvos J. – Ferenczi Emőke – Nádor Gizella – Szabó Judit (2004a): A klímaváltozás egészségi hatásai. *Egészségtudomány* 48. évf. (2–3. sz.) 220–236. old.
- Páldy Anna – Bobvos János – Nádor Gizella – Erdei Eszter – Kishonti Krisztina (2004b): A klímaváltozás egészségi hatásainak vizsgálata: nemzeti egészségügyi hatásbecslés. (http://mta.hu/mta_hirei/a-klimavaltozas-egeszsegi-hatasai-felkeszules-a-nyari-hosegre-3251/)
- Páldy Anna – Bobvos János (2011): A klímaváltozás egészségi hatásai. Sebezhetőség – alkalmazkodóképesség. In: Tamás Pál – Bulla Miklós (szerk.) (2011): Sebezhetőség és adaptáció – A reziliencia esélyei, MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest 97–114. old.
- Páldy, Anna – Bobvos, János (2014): Health impacts of climate change in Hungary – A review of results and possibilities to help adaption. *Central European Journal of Occupational and Environmental Medicine* 20. (1–2.), 1–67. old.
- Pálvölgyi Tamás – Czira Tamás – Bartholy Judit – Pongrácz Rita (2011): Éghajlatváltozási sérülékenység-vizsgálat a CIVAS modellben. In: Bartholy Judit – Bozó László – Haszpra László (szerk.) (2011): Klímaváltozás 2011. Klímaszcenáriók a Kárpát-medence térségére. MTA-ELTE, Budapest (<http://nimbus.elte.hu/~klimakonyv/Klimavaltozas-2011.pdf>)
- Suvák Andrea (2015): A long term socio-economic forecasting for Hungary c. projekt bemutatása (EEA-C12-11). Prezentáció. REC workshop. Szentendre, 2015. augusztus 26.
- Tagai Gergely – Király Gábor – Koós Bálint (2015): A modellezés lehetőségei: demográfiai előreszámítás. Kézirat. Társadalmi-gazdasági folyamatok előrejelzése 2050-ig c. projekt beszámolója. MTA KRTK RKI, Budapest 23 p.

HAFFNER TAMÁS*

A PÉCSI ERŐMŰ KORSZAKVÁLTÁSAI – SZÉN FELHASZNÁLÁSTÓL A BIOMASSZAIG

CHANGE OF ERA IN PÉCS POWER PLANT FROM COAL – TO BIOMASS CONSUMPTION

ABSTRACT

The Pécs Power Plant was plant and built from 1951 to 1965. It burned coal which was mined in the Mecsek Mountains close to it. The capacity of the power station was increased from 1959 to 1965. After that its output was more than 200 MW. After the Mecsek Coal Mines' bankruptcy, the power plant acquired Zobák mine and the two other surface mines. After 1995 the Hungarian government started to privatize Hungarian power stations. After two rounds the MVM couldn't sell the Pécs Power Plant because the government wanted to sell it with the coal mines and the recultivation's cost scarred off the investors. In the end the American "Croesus Investment Found" bought it with the mines. At the beginning of the 2000's the power plant stopped to using coal and developed two gas and a biomass use boiler. In 2013 it expended with a straw use boiler. Today the Pécs Power Plant uses only renewable energy resources.

I. Pécsi Erőmű létesítése

Magyarország energiahordozókban szegény állam, ezért az ország energiapolitikáját, a felhasznált energiahordozók szerkezetét nagymértékben meghatározta az energiainport-függőség. A II. világháborút követően szovjet mintára létrejött extenzív, energiaigényes iparához szükséges erőforrásokat kizárólag a KGST országaiból, azon belül is nagymértékben a Szovjetunióból szerezhetette be. Az 1950-es éveket az ellátási problémák határozták meg, míg az 1960-as évekre a hazai termelés fokozásával és az import ellátási láncok kiépülésével javult az ellátásbiztonság. A bányászat extenzív fejlesztésével 1965-re érte el a hazai széntermelés a maximumát. Ekkor csak a mélyművelésű bányákból évi 31,8 millió tonna szenet termeltek ki. Az 1960-as évek közepén szinte kizárólag a szén jelentette a magyarországi erőművekben felhasznált energiahordozót, amit a meglévő erőművek mellett az évtized végéig megépített nyolc új szén erőműben használtak fel.¹

A pécsi erőmű tervezését a dél-dunántúli fogyasztók növekvő fogyasztási igényének kielégítése érdekében kezdték meg 1951-ben, tekintve, hogy a térség akkori két erőműve, a komlói- és a pécsújhegyi erőmű hosszú távon már nem tudta biztosítani a térség 110-120 MW-os energiaszükségletét.² A mecseki kőszén felhasználásával üzemeltetni kívánt erőmű helyszínének kiválasztásakor meghatározó szempont volt a napi 5-6000 tonna szenet felhasználó erőmű az energiaforráshoz minél közelebb történő telepítése. A működéshez szükséges dúsított szén a közelben, a Pécsújhegyi Dúsítóműben került előállításra, ahonnan annak szállítását gumihevederes szállítószalag segítségével, a közúti szállítás elkerülésével juttatták el az erőműbe. Vízszükségletét a Duna-csatorna megépítésével elégítették ki, ami az erőmű ellátása mellett alkalmas volt a város vízproblémáinak orvosolására is. A kapcsolt termelést végző erőmű a villamos energiatermelés mellett biztosította a város új

* Haffner Tamás PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola.

részeinek központi fűtés ellátását, valamint a város ipari üzemeinek gőzellátását. A politikai célok változásainak következtében a terveket többször módosították, míg végül 1953 áprilisában elfogadták a végleges, 96 MW névleges teljesítményű erőmű terveit. Az erőművet 1955 októberében kezdték építeni. A sikeres tesztek követően az erőmű II-es számú turbógenerátora 1959 decemberében kezdte meg a folyamatos villamosenergia-termelést.

1. táblázat. A száz MW-osnál nagyobb kapacitású erőművek építése Magyarországon a rendszerváltás előtt

Chart 1. 100 MW and higher capacity power plant construction before 1990 in Hungary

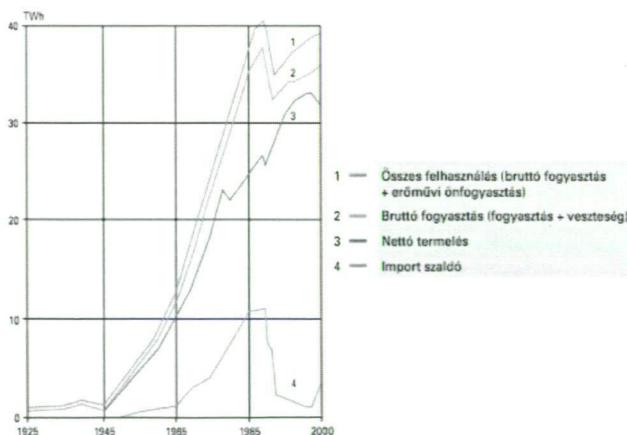
Erőmű vállalat	Telephely	Átadás	Tüzelőanyag
Bakonyi	Várpalota	1955(1975)	szén+szénhidrogén
Tiszai	Kazincbarcika	1957	szén
Tiszai	Tiszapalkonya	1959	szén
Bakonyi	Ajka	1962	szén
Pécsi	Pécs	1962(1966)	szén
Vértesi	Oroszlány	1963	szén
Dunamenti	Százhalombatta	1968(1976)	szénhidrogén
Vértesi	Tatabánya	1968	szén
Mátrai	Visonta	1973	szén
Tiszai	Tiszaújváros	1978	szénhidrogén
Paksi	Paks	1987	hasadóanyag

Forrás: saját szerkesztés Kajati (2008) és Mink (1995) alapján

Az erőmű rendszerváltást megelőző „életét” három nagy szakaszra bonthatjuk. Az alapítástól 1965-ig tartó első szakaszban került sor az erőmű kapacitásbővítésére. Először az úgynevezett „kibővítésre” került sor, mely során Pécs újonnan épült lakótelepének, Uránváros lakossági hőenergia igényének kielégítésére az erőmű termelő kapacitása egy kettős elvételes kondenzációs turbinával bővült, ami a kommunális hőigény mellett 30 MW névleges teljesítménnyel növelte az erőmű villamosenergiatermelő-kapacitását. Magyarország az 1950-60-as években közel exponenciális mértékben növekvő villamosenergia igénye indokoltta tette az erőmű további kapacitásbővítését

1. ábra. Magyarországi villamosenergia-felhasználás változása 1925-2000

Figure 1. Change of hungarian power consumption between 1925 and 2000

Forrás: Magyar Villamos Művek Közleményei. Dr. Stróbl Lajos (főszerk.)
XXXVIII. évfolyam 2. szám 6. old.

Az 1960-ban elfogadott beruházási programot követően, 1965-ig két 50 MW-os blokkal bővült az erőmű névleges kapacitása, ami ezzel meghaladta a 200 MW-ot. A bővítéseket követően 1983-ig tartó második időszakban az erőmű az 1965-ig kiépített infrastruktúrával, nagy kihasználtság mellett végezte a fogyasztók villamos energiával és hőenergiával történő ellátását. Ekkor az erőmű 27534 lakás, 511 közintézmény és 79 ipari hőfogyasztó igényét, valamint az ország villamosenergia-igényének közel 12 %-át elégítette ki. A III. szakaszban, mely 1983-tól a kilencvenes évek elejéig tartott került sor az erőmű rekonstrukciójára, melynek legfontosabb célja az energetikai szénfeleségek gazdaságos felhasználása, valamint a pécsi távhő ellátás hosszú távú biztosítása érdekében, a technikai színvonal emelése, a nehéz fizikai munka csökkentése, az irányítórendszer korszerűsítése, valamint környezetvédelmi célok megvalósítása volt. A rekonstrukció során az erőmű 8 kazánját 4 darab 160 tonnás nagy teljesítményű kazánra cserélték, míg a 2db 50 MW-os generátort 60 MW névleges teljesítményű szerkezetre cserélték, ami ideiglenesen 20 MW-tal növelte az erőmű kapacitását.³ A rekonstrukció költsége több mint 58 milliárd forint volt, melyet követően az erőmű névleges villamosenergiatermelő-kapacitása 190 MW-ra csökkent, míg hőenergia-termelő kapacitása 45 000 lakás potenciális ellátását volt képes biztosítani.⁴

II. Egyesülés a Mecseki Szénbányákkal

A Magyar Villamos Művek Tröszt rendszerváltást követő konszern típusú átalakításával párhuzamosan a tröszt tagvállalatai is gazdasági társasággá alakultak. A Pécsi Hőerőmű Vállalatnál 1992-ben ment végbe a társasági forma váltás. A vállalatból részvénytársasággá alakuló cég 50%-ban az Állami Vagyongazdálkodási, 46,7%-ban pedig az állami tulajdonú MVM Rt. tulajdonában maradt, míg a fennmaradó 3,3% a térségi önkormányzatok (Pécs, Komló, Orfű, Zamárdi, Harkány) tulajdonába került. Az átalakulás a rekonstrukciós folyamatot is megakasztotta, melynek indokaként Somosi László a Pécsi Hőerőmű Rt. akkori vezérigazgatója a szénellátási nehézségeket, pénzügyi források kiapadását, valamint a város fejlődésének leállását nevezte a megyei napilapnak adott interjújában. A vezérigazgató az erőmű további fejlődésének követelményeként a külföldi tőke bevonásának elengedhetetlenségét jelölte meg. Az átalakulás során a cég dolgozói állománya mintegy 50 fővel csökkent.⁵ Az erőmű addigi működése során a Mecseki Szénbányák által kitermelt szén használat fel, azonban az 1992-ben az előző évihez képest történő 45 %-os energetikai szén áremelés nyomást gyakorolt az erőműre, hogy alternatív alapanyagforrást keressen, mivel a villamos energia, illetve hőszolgáltatás termelői árának emelkedése meg sem közelítette ezt a szintet. Bár mind az importszén, mind az alternatív fűtőolaj ára olcsóbb volt, mint a Mecseki Szénbányák beszállítói ára, az erőmű a két cég közötti partnerség okán továbbra is a felszámolás közeli Mecseki Szénbányáktól vásárolta a termeléshez szükséges energiahordozót. Ez tovább növelte az amúgy sem rentábilis termelés veszteségét, ami 1991-ben megközelítette a 800 millió forintot.⁶ Az erőmű és a szénbánya közti kapcsolat végül a két gazdasági társaság egyesülésében teljesedett ki. A kormány 1992. július 17-i rendeletében közös szervezeti egységbe vonta össze a Mecseki Szénbányákat és a Pécsi Hőerőmű Rt.-t.

Az egyesülés ellen komoly kritikaként merült fel, hogy míg a szénbánya tetemes adóssággal rendelkezett, addig az erőmű veszteségességét szinte kizárólag az okozta, hogy a Mecseki Szénbányáktól szerezte be felhasznált szenet, így félé volt, hogy az egyesülés tartósan veszteségessé teheti a rentábilisan működni tudó erőművet.⁷ Az egyesülést követően a Pécsi Hőerőmű Rt. keretein belül működött tovább a Mecseki Szénbányák Komlói Bányüzeme, valamint két külszíni fejtése. A szénbánya vagyonának apportálásáról szóló szerződés aláírása után a társaság tőkeemelését hajtott végre, s az újonnan kibocsátott rész-

vényeket - melynek értéke közel 1,8 milliárd forint volt - a szénbánya hitelezői követelésének kielégítésére használták fel. 1995-ben felmerült a két „megörökölt” külszíni fejtés és a zobáki mélyművelésű bánya mellett egy új a várostól távolabb elhelyezkedő külszíni fejtési projekt megindításának ötlete. A beruházás megindítása mellett szólt, hogy a meglévő két külszíni fejtés 5-6 (Karolina), illetve 8 (Vasas) évre elegendő kitermelhető szénmenyisséggel rendelkezik, illetve az így kitermelt szén előállítási költsége (140-150 Ft/GJ) a világpiaci ár felét sem éri el.⁸ A nagybányaréti külfejtés végül csak terv maradt,⁹ míg a zobáki 2000. januárjában zárta be végleg kapuit. A társaság végül 2004 utolsó negyedévében fejezte be a széntermelést.

1995 elején kezdődött meg az erőmű új blokkjának tervezése. Az erőmű műszaki igazgatója egy 100-150 MW-os új blokk építését látta indokoltnak, melynek szükségességét erősítette, hogy az 1986-1992 között felújított blokkok élettartalma 20 év, míg egy új beruházás megvalósítási ideje 4-5 év. Az új blokk az eredeti tervek szerint széntüzelésűek lett volna, de már 1995-ben felmerült a gáztüzelés lehetősége. Az építési költségeket széntüzelés esetén 12 milliárd, míg gáztüzelés esetén 40 milliárd forintra becsülték.¹⁰ 1996 májusára készültek el a tervek, melyek egy új 150 MW-os széntüzelési blokk megvalósítását tartalmazták. A beruházás várható költségét ekkor már 23,7 milliárdra becsülték.¹¹ Az új blokk megépítéséről szeptemberben írt alá a Magyar Villamos Művek Rt. (MVM Rt.) és a Pécsi Erőmű Rt. (PE Rt.) szándéknyilatkozatot, melynek alapján a PE Rt. megépíti, az MVM Rt. pedig a kínált áron megvásárolja a megtermelt energiát.¹² A beruházás költségét 1997 végére már 50 milliárd forintra becsülték. A beruházás végül nem vehette kezdetét, mivel az MVM Rt. által kiírt kapacitásfejlesztési pályázaton, melyen a gázlehasználású erőművek versenyelőnnyel indultak, a Pécsi Erőmű Rt. a szándéknyilatkozat ellenére sem nyert.¹³ Ehelyett az erőmű a meglévő blokkok élettartalmának meghosszabbítását választotta.

III. Privatizáció

A rendszerváltást követő gazdasági változások megkövetelték a Nyugat felé forduló országokban az állami tulajdon csökkentését. Magyarországon a privatizációs folyamatok megindulása egybeesett a politikai rendszerváltással, azonban a stratégiainak számító energiaszektor privatizációs folyamata a többi szektomál jóval később, csak az évtized második felében vette kezdetét. Az energiaszektor privatizációjának megindítását a szolgáltatás biztonságáról való gondoskodás, az alacsony költséggel előállított és kedvező áru villamos energia biztosítása, szakmai befektetők bevonásának szándéka és a központi költségvetés deficitjének csökkentése motiválta. A részben MVM Rt. tulajdonába került, részben pedig állami tulajdonban maradt erőművek és áramszolgáltatók privatizációja az évtized második felében vette kezdetét. A szektor privatizációját három lépcsős folyamatként határozták meg, melynek során először az áramszolgáltató társaságok 49 %-át és a többségi tulajdon megszerzésének opciós jogát értékesítették, majd az erőműi társaságok 34/49 %-át, végül pedig az MVM Rt. részvényeinek 24 százalékát, illetve 25 százalék +1 részvény tulajdonjogának elővásárlási jogát kívánták értékesíteni. Az ezredfordulóig további 4 erőmű privatizációs tendere zárult sikerrel, így a Vértesi Erőmű, az MVM Zrt., valamint az MVM tulajdonában levő Paksi Atomerőmű maradt közvetetten állami tulajdonban.¹⁴ A privatizáció következtében a stratégiainak számító ágazathoz tartozó vállalatok szinte kizárólagosan külföldi tulajdonba kerültek, amely tovább növelte Magyarország külföldtől való függését az energetikai területén.

A PE Rt. privatizációjának előkészítését 1995-ben kezdte meg az MVM Zrt. Az ekkor megközelítőleg 15 milliárd forintos tőzsrstőkével rendelkező részvénytársaság iránt komoly

kereslet volt tapasztalható annak ellenére, hogy a társaság a megelőző három évben nem tudott felmutatni gazdasági eredményt. A cég privatizációjának tenderkiírását 28 cég vásárolta meg, melyek közül a német PreussenElektra AG és Energie-Versorgung Schwabrn AG, valamint a bostoni New England Electricity érdeklődése volt a legkomolyabb.¹⁵ A komoly érdeklődés ellenére a privatizációra nem került sor, mivel a részvénytársaság vagyonához tartozó bányákat is megvásárlásra kínálták, amelyek bezárásának és rekultivációjának várható költségei meghátrálásra késztették a szakmai befektetőket.¹⁶ A német Bayernwerk AG, mely a két sikertelen privatizációs körben is részt vett április végén újabb vételi ajánlatot tett a Pécsi Erőmű Rt. megvásárlására, melyben megerősítette az új erőműi blokk megépítésére való szándékát.¹⁷

1998. január 18-án megtörtént a társaság privatizációja, melynek során végül nem a németek, hanem az amerikai Croseus befektetési alap vásárolta meg a PE Rt. 54 %-os részvéncsomagját. A befektető részesedését tovább növelte a dolgozói részvények és a kisértvényesek részvényeinek felvásárlásával. A befektető a részvénytársaság 14,7 milliárdos tőzstőkéjét 740 millióra csökkentette, amely lépését azzal indokolta, hogy az Rt. 10 milliárdos saját vagyonához képest túlságosan magas volt a tőzstőke.¹⁸ A privatizációt követően 1998-ban az erőmű – az ágazatban szerénynek számító – néhány százmilliós nyereséggel zárta az évet.

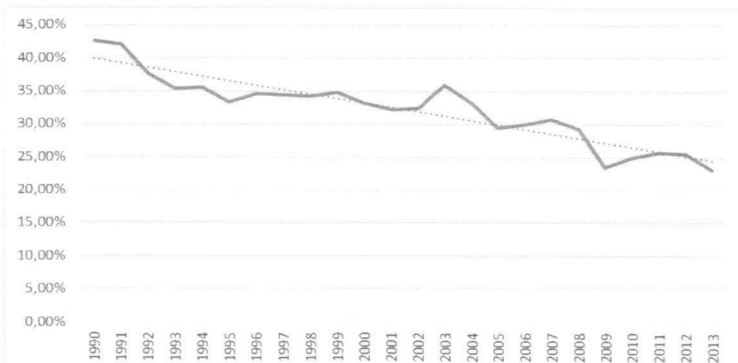
A privatizációt követően a pécsi erőművet üzemeltető társaság (Pannonpower Rt, majd Pannon Hőerőmű Rt.) mellé további társaságokat alapított, mellyel létrejött a Pannonpower-csoport. 2002-től Mecsek Energia Tanácsadó Kft.-ből Pannon Holding Zrt.-vé alakuló anyacég tulajdonában álló négy gazdasági társaság (Pannontrading Kft. /2010-től Pannon Biomassza kft./, Pannonenergy Kft /2003-től Pannongreen Kft./, Pannon-hő Kft., Pannon Hőerőmű Rt.) végezte az erőmű működtetésével, fejlesztésével kapcsolatos feladatokat.

IV. Energiaforrás-váltás

Magyarországon 1990-ben a bruttó hazai energiafelhasználás közel 43 %-át szilárd tüzelőanyag felhasználása adta. A szénfelhasználás abszolút mértékű csökkenése mellett a felhasznált energiahordozókon belüli aránya is fokozatosan csökkent, 2013-ban alig haladta meg a 23 %-ot.

2. ábra. Szilárd tüzelőanyag arányának változása a bruttó hazai energiafelhasználásban 1990-2013

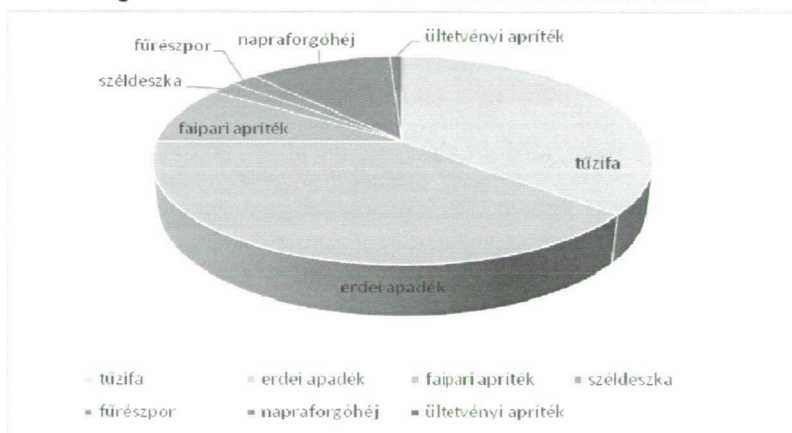
Figure 2. Solid fuels ratio in Hungarian primer energy consumption between 1990-2013

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatai alapján

A szénfelhasználás abszolút és relatív csökkenését többek közt a korábban szénfelhasználású erőművek leállítása, csökkenő termelése és/vagy alternatív energiaforrásra történő átalakítása okozta. Ez utóbbi folyamat ment végbe a pécsi erőműben is. A privatizációt követően meginduló, 2004-ben befejeződő rekonstrukciót követően két szenes kazánt gáz, illetve olajtüzelésűvé alakítottak át, illetve létrehoztak egy új biomassza tüzelésű blokkot. A Pannongreen Kft. által üzemeltetett 49,9 MW névleges teljesítményű biomassza blokkban tűzifát, erdei apadékból gyártott aprítékot, fűrészipari mellékterméket, napraforgóhéjat, valamint az cégcsoport tulajdonában álló energiaültetvényen megtermelt nyárfaaprítékot használnak fel. A cégcsoport 2004-ben egy 45 hektáros területen pilot jelleggel hozta létre energiaültetvényét, melynek területe az elmúlt egy évtizedben tízszeresére növekedett. Az átlagosan 20-30 t/ha/év hozamú, 95 %-s megeredési arányú energiaültetvény az erőmű biomassza blokkjának 1 %-nyi energiaforrás-igényét képes kielégíteni.

3. ábra. Pécsi Erőmű biomassza kazánjában felhasznált energiaforrás összetétele
Figure 3. Structure of used biomass in Pécs Power Plant

Forrás: saját szerkesztés Pannonpower csoport adatai alapján

Az átalakítást követően az erőmű szennyezőanyag kibocsátása látványosan csökkent. Az egységnyi villamosenergia-termelésre jutó szén-dioxid, nitrogén-dioxid és szilárd káros anyag kibocsátás a harmadára, a kéndioxid és szén-monoxidkibocsátás közel a huszadára csökkent.

2. táblázat. 1 MW villamosenergia-termelésre jutó szennyezőanyag kibocsátás (t)

Chart 2. Pollutant output per 1 MW of electricity production (t)

Szennyezőanyag	1995	1999	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Kén-dioxid	33,94441	28,88868	31,17831	21,2173	19,98962	11,72621	1,431067	n.a.	1,431067
Szén-monoxid	1,836071	1,622371	0,279827	0,328181	0,409932	0,152642	0,02028	0,017445	0,02028
Nitrogén-oxidok	3,552208	3,047398	3,138983	2,148988	2,476079	1,483903	0,758546	0,224602	0,758546
Szilárd	1,667074	0,77761	0,765393	1,035788	1,144915	1,04233	0,036274	0,400141	0,036274
Szén-dioxid	1311,635	1161,173	1342,163	981,273	1088,123	902,1137	281,8216	227,8494	281,8216

Forrás: Saját szerkesztés MEKH adatai alapján

A rekonstrukciós projekt lezárását követően a cégcsoport megkezdte egy bálázott lágyszárú mezőgazdasági melléktermékek felhasználására alkalmas vibrációs rostély-tüzelésű, természetes keringésű kazán építésének előkészítését. Az 1998-ban alapított, 42 országban jelen lévő nemzetközi Dalkia csoporthoz tartozó Dalkia Energia Zrt. 2007-ben a megvásá-

rolta a Pannonpower Holding Zrt.-t, megszerezve ezzel a teljes Pannonpower-csoport tulajdonjogát. A megújuló energiaforrások alkalmazása mellett elkötelezett Dalkia csoport támogatta a beruházás megvalósítását. A Pannon-Hő Kft. által bonyolított beruházás keretében elbontásra kerültek a használaton kívüli, megmaradt szenes kazánok elbontása, melyek helyén felépült a 70 megawattnyi (MW) hő- és 35 MW-nyi névleges villamosenergia-termelő kapacitással rendelkező „szalmaerőmű”. Az új biomassza blokk 2013 végi átadását követően az erőmű teljes villamosenergia- és hőtermelését a két biomassza blokk adja, a gázfelhasználású kazánok tartalékként funkcionálnak.¹⁹

2015. január 1-vel a Dalkia-csoport beolvadt az 1853-ban alapított, vízközművi, hulladékkezelési energiatermelési és szállítási feladatokat végző nemzetközi Veolia csoportba. A Veolia részét képező Pannonpower csoporton belül jelenleg a Pannon Hőerőmű Zrt. végzi a pécsi erőmű blokkjainak, azaz a 49,9 MW-os faapríték-tüzelésű és a 35 MW-os, bálázható lágyszárú mezőgazdasági melléktermékekkel fűtött kazánok, üzemeltetését és karbantartását, továbbá a „szalmaerőmű” beindítása óta kizárólag tartalékként funkcionáló gázkazánok üzemképes állapotban tartását. A Pannon-Biomassza Kft a Pannonpower-csoport kereskedelmi és logisztikai feladatait látja el. Fő feladata a két biomassza-tüzelésű blokk fűtőanyagának beszerzése, valamint a biohamu értékesítése. A PANNONGREEN Kft. a 49,9 MW beépített teljesítményű biomassza felhasználású kazán, míg a PannonHő Kft. 35 MW-os mezőgazdasági melléktermék-tüzelésű biomassza kazánjának működtetését végzi.

V. Összegzés

A Pécsi Erőmű átalakítása példaként szolgálhat az összes olyan magyarországi erőmű tekintetében, amely fosszilis tüzelőanyag felhasználásával termel villamos energiát, vagy látja el a környező települések hőenergia szükségletét. Jól példázza, hogy megújuló energiával nemcsak háztartások, csak kistelepülések, hanem százezer fő feletti nagyváros energiaszükségletét is lehet részben, vagy egészben biztosítani. A számos előny mellett azonban szükséges odafigyelni a termeléshez kapcsolódó negatív externális hatásokra. A szalma felhasználásával a talajból kieső tápanyag pótlása, illetve a szalma akár 80-100 kilométer távolságból történő szállítása olyan káros anyag kibocsátással jár, ami például földgáz-felhasználás esetén nem jelentkezik, ezzel árnyalva a megújuló (megújítható) biomassza erőforrás felhasználásának előnyeit.

JEGYZETEK

1. Kajati Gy. (2008): 29. old.
2. Cserta P. (1999): 99. old.
3. Cserta P. (1999a): 68. old.
4. Csávolszky J. (1996): 258. old.; Braun A. – Rudolf P. (2003)
5. ÚDN 1992. március 3. 3. old.
6. ÚDN 1992. május 30. 7. old
7. ÚDN 1992. augusztus 7. 3. old
8. ÚDN 1995. március 24. 9. old.
9. Vass I. (2005): 35. old
10. ÚDN 1995. január 14. 9. old
11. ÚDN 1996. május 24. 1. és 7. old.
12. ÚDN 1996. szeptember 13. 6. old.
13. ÚDN 1999. február 27. 1. old.
14. Petlánovics P. (2007): 65. old.

15. ÚDN 1995. november 25. 12. old.
16. ÚDN 1996. április 3 10. old.
17. ÚDN 1997. április 28. 6. old.
18. ÚDN 1998. április 21. 6. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Braun Attila – Rudolf Péter (2003): A Pannonpower (Pécsi Erőmű) fejlesztése. Magyar Energetika. Dr. Büki Gergely (főszerk.) 2003/6 szám.
- Csávolszky Jenő (1996): Energiafejlesztés, - termelés In: Kassai Miklós (szerk.) Pécs-Baranya 100 éve a műszaki és természettudományos folyamatok történetében 1896-1996 Pécs: Baranya Megyei Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége 1996. 250-260. old.
- Cserta Péter (1999): A pécsi erőművek története. (I. rész). Pécsi szemle 1999 tél 93-108. old.
- Cserta Péter (1999a): A pécsi erőművek története. (II. rész). Pécsi szemle 2000 tavasz 64-77. old.
- Eurostat honlapja. ec.europa.eu/eurostat (letöltés ideje: 2015. 02.20.)
- Kajati György (2008): A magyar villamosenergia-ipar poszt szocialista átalakulása, doktori értekezés DE TTK.
- Magyar Villamos Művek Közleményei. Dr. Stróbl Lajos (főszerk.) XXXVIII. évfolyam 2. szám
- Magyar Energia- és Közműszabályozási Hivatal honlapja. www.mekh.gov.hu (letöltés ideje: 2015.02.28.)
- Mink Mária (1995): Villamosenergia-privatizáció. HVG, 45. szám, pp. 123-127.
- Új Dunántúli Napló: 1992. március 3. 3. old.; 1992. május 30. 7. old.; 1992. augusztus 7. 3. old.; 1995. január 14. 9. old.; 1995. március 24. 9. old.; 1995. november 25. 12. old.; 1996. április 3 10. old.; 1996. május 24. 1. és 7. old.; 1996. szeptember 13. 6. old.; 1997. április 28. 6. old.; 1998. április 21. 6. old.
1999. február 27. 1. old.
- Pannonpower csoport honlapja: www.pannonpower.hu (letöltés ideje 2015. 02.24.)
- Petlánovics Péter (2007): A tulajdonviszonyok változásának (privatizáció) összehasonlító elemzése Kelet-, Közép-Európa (Magyarország, Lengyelország) országaiban, szakdolgozat, BGF KFK
- Vass István (2005): A Mecseki Kőszénbányászat Külféjtéses művelése. Pécsi Szemle 2005 tél 26-35. o.

BARANYI BÉLA*

GONDOLATOK A TERÜLETI KOHÉZIÓRÓL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN A RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOK SZEMSZÖGÉBŐL¹

THOUGHTS ON REGIONAL COHESION IN THE CARPATHIAN BASIN FROM THE ASPECT OF REGIONAL HISTORY RESEARCHES

ABSTRACT

The paper written from the aspect of regional history – a particle discipline of regional science – starts from the fact that the radical geopolitical rearrangement following World War I resulted in new nation state frameworks in the Carpathian Basin which became the major obstacles for a long time to any cross-border cooperation and the deepening of the neighbourhood relations. For the development of the European regions, favourable conditions have been recently created by those processes strengthening cohesion policy whose long-term result could be the modern re-organisation of integrations that existed for centuries, the birth of a transnational economic space in the Carpathian Basin. It is a vested interest of Hungary then that the Carpathian Basin, following the similar long-term spatial strategy concepts of the EU, should make a new transnational macro-region in which the Hungarian inhabited areas could be parts of a common space of economic strategy. Leading this initiative, coming from its special geopolitical situation Hungary could also use this as an opportunity, by the system of meaningful cooperations, for the mutually beneficial handling of the dilemmas and disadvantages caused by the Trianon peace treaty.

1. Bevezetés

A regionális (területi) tudomány egyik részdiszciplínája, a régiótörténet szemszögéből készült tanulmány abból indul ki, hogy az első világháborút követő radikális geopolitikai átrendeződés nyomán Közép-Európában és a Kárpát-medencében kialakított új nemzetállami keretek hosszú időre a regionális fejlődés, az interregionális kapcsolatok kiszélesítésének, a kelet-európai térszerkezet egységesülésének (kohéziójának), az államhatárokon átívelő együttműködések és a szomszédsági viszony elmélyítésének legfőbb akadályává váltak mindenekelőtt Magyarország esetében. A Kárpát-medence térképét gyökeresen átrajzoló trianoni békeszerződés (1920) legsúlyosabb következménye ugyanis a példátlan nagyságrendű terület- és népességvesztésen túl elsősorban az volt, hogy a kikényszerített új államhatárok gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és etnikai értelemben korábban már szervesen összetartozó térszerkezeti egységeket, valóságos régiókat szabdaltak szét Magyarországra és új szomszédai között, miközben a határ menti kapcsolatok egész rendszerét újra kellett pozícionálniuk. A határon átnyúló együttműködést mindmáig hátrányosan érintő következmény azonban mégiscsak a gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek szinte minden összetevőjét meghatározó viszonylag homogén térszerkezet „széttöredezése”, következképpen a kettős perifériahelyzet, az ún. külső (határ menti) perifériák kialakulása lett az államhatárok érintkező oldalain.²

* Prof. Dr. Baranyi Béla DSc, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar; az MTA Regionális Tudományi Bizottság tagja, a Régiótörténeti Albizottság társelnöke.

Az európai régiók fejlődési irányainak alakításában, a felmerülő problémák ellenére, kedvező feltételeket teremtettek újabban azok a kohéziós politika erősítését szolgáló folyamatok, amelyek távlatos eredménye évszázadokon át formálódott integrációs kapcsolatok modern formában történő újjászerveződése, egy nagy Kárpát-medencei transznacionális makroregionális gazdasági tér létrejötte lehetne. Magyarország eminens nemzetpolitikai érdeke tehát, hogy az EU hasonló hosszú távú területi stratégiai terveit követve, a Kárpát-medence is képezzen olyan új transznacionális makrorégiót, amelyben a magyar lakta területek egységes nemzetstratégiai tér részévé válhatnak. A kezdeményezés élére állva, sajátos geopolitikai helyzeténél fogva Magyarország érdemi együttműködések rendszerén alapuló lehetőségeket kínálhatna többek között a Trianon okozta dilemmák és hátrányok kölcsönösen előnyös kezelésére is. Különösen, hogy az Európai Unió belüli kohézió szolgálatában a makroregionális gazdasági stratégiák mellett, azokkal szoros összefüggésben ma már felértékelődött a területi kohéziót erősítő egyéb identitásképző tényezők, mint például a közös történelmi múlt, élmények és hagyományok, a földrajzi összetartozás, kulturális értékrendszerek, az interetnikus kapcsolatok szerepe is. A kedvező változások optimális esetben új jövőalternatívák lehetőségeit vetítik előre a területi kohézió ügyét illetően is.

A kohézió ügye az integrálódó Európában továbbra is a legfontosabb prioritások egyike. Szinte közhely ma már, hogy a 28 tagországot tömörítő Európai Unió kezdetektől fogva nem egyértelműen csak egy nagy integrációs szervezet, hanem olyan értékelvű közösség, amely a szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva a regionális egyenlőtlenségek a tagállamok, a különböző régiók és települések közötti fejlettségbeli különbségek mérséklését, az elmaradott térségek felzárkóztatását és fejlesztését tekintette elsődleges céljának. Az elődszervezet, az Európai Gazdasági Közösség (1958) létrejötte óta töretlenül érvényesülő célok az 1970-es évek elején meginduló bővítési politika, az ezredforduló után felgyorsuló keleti bővítések (2004, 2007, 2013) nyomán váltak különösen fontossá, miután az uniós átlaghoz viszonyítva kevésbé fejlett országok nyertek felvételt. Emiatt a fölöttébb heterogén fejlettségűvé vált Közösség regionális politikájának stratégiai elveit még inkább a kohéziós politika határozta meg, amelyet a Római Szerződést (1957) módosító Egységes Európai Okmány (1986) a Közösség egészének harmonikus fejlődését szolgáló gazdasági-társadalmi és szociális összetartozás legfőbb elvi és gyakorlati alapvetéseként újfent deklarált.³

Maga a „területi kohézió” fogalma, a szó transznacionális határokon átvívelő makroregionális értelmében csak később jelent meg az EU 1996-tól időnként közreadott kohéziós jelentéseiben. Legutóbb éppen az EU hatodik, az integráció gazdasági, társadalmi és területi kohéziójáról 2015-ben készített Kohéziós Jelentés kvázi az új dimenziók sorába emeli, illetve a korábbiakhoz képest hangsúlyosabban kezeli a területi kohézió, a regionális kapcsolatok, az innovatív programok, a közös kihívásokra, közös válaszok és megoldások keresésének ügyét. Van olyan markáns álláspont, amely ettől várja a Kelet-Nyugat kohéziójának szorosabbra fűzését az EU közösségi politikájában, többek között például a Dunamenti, az Adria-Jón-tengeri, a Balti-tengeri, valamint a közép-európai térség államai és régiói által képviselt európai transznacionális makroregionális stratégiák esetében.⁴

A fentiek előrebocsátása után joggal vethető fel tehát a kérdés, hogy a már működő, országhatárokon átnyúló és egymáshoz kapcsolódó térségi stratégiákra is támaszkodó transznacionális makrorégiók tapasztalatainak figyelembevételével, miért ne lehetne életre hívni valami hasonló intézményesült formát a Kárpát-medence országainak és régióinak gazdasági együttműködésére alapozva? A gondolat megvalósítása azért mégsem ennyire egyszerű, különösen nem a Kárpát-medencében, még abban az esetben sem, ha a nemzetközi integrációk ma már hatékony válaszok lehetnének a geopolitikai kihívásokra a belső kohézió erősítésében érdekelt Európai Unióban. De vajon elégségesek-e ezek a válaszok abban

a régióban, ahol éppen Magyarország a formálódó makroregionális stratégiákra tervezett térség centrumországa? Talán éppen emiatt sem érdektelen válaszokat keresni ezekre a kérdésekre, ha csak egy gondolat kísérlet erejéig is.

2. Területi kohézió aspektusai Kárpát-medencei vetületben

Tudatában vagyok annak, hogy az európai horizont jelentős kitágulása ellenére, a területi kohézió kérdése ismert okokból továbbra is kényes, érzékeny és megosztó téma maradt a Kárpát-medence térségében. Ám az is egyre nyilvánvalóbb minden érintett nemzet számára, hogy területfejlesztési szempontokból az integrálódó Európában nehezen tartható fenn az az öröklött helyzet, amely ma már komoly akadályokat képez az európai térszerkezet egységesülésének folyamatában, különösen ami a Kárpát-medencét illeti, ahol korábban kiépült és működőképes természetes kapcsolatok szakadtak meg. Éppen ezért a gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában megkülönböztetett szerepet kell tehát tulajdonítanunk az európai integrációs kapcsolatoknak a jövőben azokban az országokban, amelyek a közelmúltban az Európai Unió tagjai lettek. A csatlakozás alapkövetelményévé vált ugyanis, hogy az új tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a regionális kohézió határokön átnyúló fejlesztésének lehetőségeit.

A területi kohézió gondolata nem egészen újkeletű a magyar regionális tudomány művelői körében sem. A Kárpát-medencei makroregionális stratégiai együttműködés ügyét tudományos megközelítésben legmarkánsabban és legkövetkezetesebben mindeztideig az MTA Regionális Kutatások Központja (RKK, az akadémiai átszervezések után KRTK) képviselte tudományos műhelyeiben, többek között a nemzetközileg elismert határtudomány, a határon átvívelő együttműködés, a területi kohézió kérdéseinek a kutatásában a közelmúltban fájdalmasan korán elhunyt Horváth Gyula korábbi RKK igazgató, haláláig az MRTT elnöke vezetésével. A Kárpát-medencei területi kohézió helyzetéről és feladatáról általa készített szakmai dokumentumok és tudományos jelentések megállapításai ma is érvényesek. Önmagukért szólnak az azokban felsorolt eredmények is, amelyeket az MTA RKK a magyar regionális tudomány fejlesztésében és a Kárpát-medence térszerkezeti kérdéseinek kutatásában eddig elért.⁵

Részben a fenti dokumentumokból „építkezve” készítette el és bocsátotta rendelkezésemre Horváth Gyula professzor, kvázi segítségül szolgáló, „promóciós” anyagként azt a ma is birtokomban lévő tézissort, amelyet a már hivatkozott szakmai anyagokkal együtt alkalmam volt felhasználni a „Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma Szakmapolitikai Munkacsoportjának” alakuló ülésén, az Országházban tartott előadásomban 2011. november 16-án.⁶ Előadásom hangsúlyozott zárogondolataként fogalmaztam meg már akkor magam is a Kárpát-medencei transznacionális, illetőleg transzregionális makroregionális gazdasági térség létrehozásának szükségességét.

Hasonló szándékkal szervezte meg a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) kezdeményezésére az MTA RKK Debreceni Osztálya 2010-ben a nagy múltú Debreceni Nyári Egyetem keretei között az országban is első alkalommal a Kárpát-medencei Területfejlesztési Nyári Egyetemet. A határon túli régiókból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Muravidék, Szlavónia) érkezett fiatal magyar területfejlesztési kutatók, szakértők és gyakorlati szakemberek számára „A területi kohézió jövője a Kárpát-medencében” címmel meghirdetett kurzus deklarált célja, fontos törekvése ugyancsak az volt, hogy elősegítse a magyar területpolitika versenyképességének erősítését és a Kárpát-medencei területi kohézió felada-

tainak megfogalmazását. Mint a rendezvény vezetője és házigazdája csak sajnálni tudom ma is, hogy a kivételes és sikeres kezdeményezés a nagy érdeklődés ellenére sem folytatódott a későbbiekben, holott történészként, a regionális, közelebről pedig a határtudomány művelőjeként régtől fogva meggyőződéssel, mi több már-már „rögeszmésen” képviseltem a transznacionális, illetve transzregionális együttműködés, valamint a területi kohézió ügyét a Kárpát-medencében. Függetlenül attól, hogy a térség geopolitikai helyzete, az integrációra való érettség változatos formái miatt a kívánatos állapot elérése várhatóan hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusoknak, kutatóknak, gazdasági szakembereknek egyaránt.

Mérsékelt optimizmusra ad okot azonban, hogy a fejlődés területi terjedésében a nemzetiségi tényezők a korábbiakhoz képest ma már korlátozottabb szerepet játszanak, jóllehet a széttagolt magyar nemzet egyes részeinek jövőjét manapság is elsősorban a nemzetállamok fejlesztési, stratégiai formálják, miközben a magyar kormányzatok támogatáspolitikája csak lassú, kevésbé átütő korrekciókra képes ma még. Az utóbbi viszont hatékonyabbá tehető, amennyiben a magyar fejlesztési koncepciók jobban számításba veszik a határokon átívelő, több régiót felölelő együttműködések potenciális szükségleteit és hatásait, különösen most, hogy a Magyarországot határoló országok többsége már az EU tagja vagy előrehaladott tárgyalásokat folytat. Mindenekelőtt a két legnagyobb népességű szomszédos ország (Románia és Szlovákia) uniós csatlakozása teremtett kedvező feltételeket a hosszú távú stratégiaalkotás számára. Az Európai Unió regionális strukturális politikája ugyanis nagytávlatú transzregionális (országhatárokon átnyúló, egymáshoz kapcsolódó) térségi stratégiákra is támaszkodik. Jelenleg kilenc-tíz makrorégióra készülnek uniós tervek, formálódnak közös fejlesztési elképzelések, stratégiai együttműködések, amelyek révén a magyarlakta területek jelentős része egységes stratégiai térré válhatna, a területi kohézió ügye pedig összekapcsolható lenne a magyar lakosságú területek kohéziójának programjával.

A Kárpát-medencei makrorégió mellett – a modern kori európai történelemben már többé-kevésbé sikereket eredményezett integrációs tapasztalatokon kívül – az alábbi érvek szólnak:

- Közel 25 millió fős térség kohéziós problémái (nehézkes megközelíthetőség, korszerűsítésre váró gazdasági szerkezet, főváros központú modernizációs térségek) sok hasonlóságot mutatnak, a modern európai fejlesztési irányok meghatározását, a programok megvalósításának finanszírozását a közös célok elősegíthetik.
- A Kárpát-medence környezetének egységes védelme, a közös árvízvédelmi programok hatékonysága fokozható.
- Az új területfejlesztési hajtóerők (magas szintű üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) méretgazdaságossági követelményei jobban teljesíthetők, a gazdaság versenyképességi elemei előnyösebben fejleszthetők.
- A térség regionális centrumainak (nagy- és középvárosainak) hálózatos együttműködése hozzájárulhat a policentrikus fejlődés európai uniós célkitűzésének megvalósításához, a több központú regionális fejlődés stratégiai igényének érvényesítéséhez.
- A határ menti együttműködésekben új célok fogalmazhatók meg, a szomszédos területek kooperációjában erősödhet a lokális munkaerőpiacok és szolgáltatási hálózatok optimális hasznosításának követelménye.
- A térség – Európában egyedüli etnikai összetétele következtében – a demokratikus hatalomgyakorlás, a regionális autonómiák új típusú működésének kísérleti telepe lehet. A transznacionális makrorégió intézménye hozzájárulhat decentralizált és regionalizált államberendezkedésre való áttérés nemzeti akadályainak leküzdéséhez.⁷

A legjobb reményeink szerint megvalósuló Kárpát-medencei tervezési együttműködés keretét is egy ilyen új európai makrorégió adhatná, amelyek között kooperációs kapcsola-

tok gazdasági és területfejlesztési hatásai megtervezhetőek, kohéziós következményei becsülhetőek, a programok operacionalizálhatók lehetnének. E munkában valamennyi ország regionális tudományi műhelyei jelentős feladatokhoz juthatnak. A kutatási, tervezési és fejlesztési programok európai uniós támogatásokra is számíthatnak. Többek között emiatt is indokolt, hogy már a 2014–2020 közötti uniós programozási periódusban a magyar fejlesztéspolitika a korábbiaknál sokkal markánsabb álláspontokat képviseljen a Kárpát-medencei gazdasági tér kohéziójának erősítését szolgáló intézkedések körét és tartalmát illetően, amelynek meg kellene mutatkoznia a magyar támogatáspolitikai különböző formában is. A Kárpát-medence formális regionalizálásának intézményesítése, optimális esetben a létrejövő transznacionális stratégiai együttműködések eredményeként gazdasági fellendülést eredményezhetne az érintett országokban, erősíthetné a Kárpát-medence gazdasági-társadalmi kohézióját, a régiók fejlődését felgyorsíthatná, közvetett módon pedig akár elő is mozdíthatná a térségi autonómiák ügyét. A transznacionális makrorégió kialakításában többek között ezért is lenne indokolt Magyarországnak kezdeményező szerepet vállalnia.

A jövőalternatívák tervezésekor azonban nem hagyhatók figyelmen kívül fontos geopolitikai realitások és egyéb külső tényezők sem (például az egymás iránti gyanakvás légkörének továbbélése a szomszédsági kapcsolatokban), amelyek globalizálódó világunkban is késleltethetik a nemzetközi regionális integrációk eredményességét, különösen egy olyan sajátos helyzetű térségben, mint amilyen a Kárpát-medence. Ismert okokból máig nem vált ugyanis az együtt élő népek közös tértudatának a hordozójává. Már pedig az érintett államok közös legitimitációja és kooperáció nélkül a területi kohézió ügyét nem koronázhatja siker, még az integrálódó „közös Európában” sem. Erre a súlyos következményre hívja fel nyomatékosan a figyelmet Hajdú Zoltán, miközben maga sem zárja ki a területi kohézió lehetőségét a Kárpát-medence interregionális kapcsolataiban. Következtetéseivel aligha lehet vitatkozni: „Meg lehet ugyan fogalmazni hangzatosan – írja –, hogy a Kárpát-medence magyar belgazdasági tér, de ennek a gyakorlatba történő, egyoldalú érvényesítésére sem a magyarság egészének, sem a mindenkor magyar kormányoknak nincs lehetősége. Ugyanakkor az EU, a Duna stratégia, a szomszédsági kapcsolatok, a határokon átnyúló alrendszerek, a magyar szállásterületek együttműködése ténylegesen kínál egy valós, nem konfrontációra, hanem az együttműködések rendszerére (településközi, régióközi, államközi) épülő lehetőséget a jövőben.”⁸

3. Összegzés

Végül mit üzen a téma és a hozzá kapcsolódó gondolatkísérlet a régiótörténet művelőinek? A Trianon utáni Magyarország összességében a kényszer szülte nehéz körülmények közepette is képes volt alkalmazkodni az új helyzethez, újraértelmezni, újrapozicionálni és kezelni a határ menti együttműködést az utódállamokkal a legszükségesebb kapcsolattartás szintjén, itt a Kárpát-medencében. A legutóbbi időkig nem volt képes azonban megoldani a határmentiség és/vagy határrégiók dilemmáját, az államhatárokon átívelő kapcsolatok értelmezésében és gyakorlati megvalósításában. Nemcsak az országon múltott, hogy a határokon átnyúló együttműködése ne egyszerűen csak „határmentiséget”, az államhatárok szomszédos oldalain elhelyezkedő térségek és települések esetleges kapcsolatait jelentse, hanem annál jóval többet, „...transznacionális interakciót szomszédos régiók és szereplők között egy közös életér megőrzése, irányítása és fejlesztése érdekében”.⁹

A regionális tudományban széles körben elfogadott értelmezésből következik tehát, hogy a határrégiót mint határon átnyúló együttműködést magában foglaló kategóriát, a transznacionális regionalizmust szomszédos vagy nem szomszédos régiók és szereplők – nemzetállamok közvetítése nélkül – határon átnyúló interakciójaként határozza meg a defi-

níció. Ennek a normatív elvárásnak a teljesülését ígéri manapság az integrálódó Európában a határok nélküli együttműködés irányába mutató paradigmaváltás, amely minden ismert problémájával együtt is elvezethet a transznacionális és interregionális együttműködések olyan új intézményi kereteinek a létrejöttéhez, mint amilyenek az újabban már szép számmal létrejött európai együttműködési társulások (EGTC és/vagy ETT), vagy amilyenek a területi kohéziót legmagasabb szinten megvalósító Kárpát-medencei transznacionális gazdasági makrorégió létrejöttét gondoljuk.

A területfejlesztési tevékenységek teljes körét érintő, 2006-tól Európa szerte megjelenő új együttműködési formák, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC) vagy Európai Területi Társulások (ETT) jogi kereteinek megjelenésével egyidőben fokozatosan erősödnek a tagállamok regionális és helyi szervezeti keretei közötti új típusú közös tevékenységek a határtérségekben, amelyekből néhány év eltelte után is mára már mintegy tizenöt található Magyarország trianoni határait övező határregiókban. Kivételes jelentősége ennek az intézményesítési folyamatnak elsősorban abban rejlik, hogy az EGTC-k olyan új típusú jogi személyiséggel rendelkező intézményi formák, amelyek az érintett határregióban együttműködő települések, különböző szintű önkormányzatok, kistérségek, állami intézmények, mikrorégiók, gazdasági szervezetek közvetlen és önkéntes államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkeznek, kvázi határon átnyúló megyék, hatósági jogkörök nélkül. Az EGTC előnye tehát más hasonló intézményi megoldásokkal szemben, hogy államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkezik, és eljárhat az illetékes hatóságoknál minden érintett EU tagállamban. Hozzá téve ehhez, hogy az EGTC-k funkcionalitása szempontjából létrehozható négy nagy szervezeti formája (közvetlen határ menti területfejlesztési, hálózati, programozási, valamint projekt típusa) közül külön-külön és/vagy együtt kiváló lehetőséget nyújt transznacionális makrorégiók, stratégiai együttműködések létesítéséhez. Az új típusú határközi intézményi struktúrák kiépülése, interregionális szerepük és funkciójuk erősödése végső soron a határ menti kapcsolatokban Európa-szerte zajló paradigmaváltás lényegét érintik.¹⁰

A szándékok eredményes megvalósítása természetesen feltételezi Magyarország határregióiban hálózatszerűen működtetett intézményi együttműködésre épülő transznacionális irányokba történő fejlesztését, más szóval az államhatárok meghalódását, a határon átvélő integrációk szorosabbra fűzését, ami végső soron hozzájárulhat az egykor széttöredezett térszerkezeti struktúrák megújításához, nem utolsósorban pedig egy új Kárpát-medencei transznacionális gazdaságstratégiai makrorégió létrejöttéhez.

Az államhatárok merev elválasztó jellegének mérséklése, esetleg felszámolása, a határok spiritualizálódása ugyanis minden kelet-közép-európai rendszerváltó ország elemi érdeke. Különösképpen a Kárpát-medencében, ahol Magyarország szomszédsági kapcsolatainak újragondolása már csak a történelmi örökség hátrányos következményeinek a csökkentése, a határmentiségben rejlő előnyök kiaknázása miatt sem mellőzhető. Ezt a törekvést kedvezően befolyásolhatja az államhatárok „lebontása”, légiesítése, a jó szomszédsági viszony kialakítása. Még akkor is, ha a határok nélküli „régiók Európája” létrejötté ma még inkább csak egy vágyott vagy elvárt jövőalternatíva, semmint egyik napról a másikra megvalósítható realitás. Am erről a célról itt a Kárpát-medencében eleve lemondani több mint hiba, az európai integráció és a Schengen-folyamat felkínálta nagy történelmi esély elszalasztása. Ebben pedig megvan a felelőssége és teendője a régiónörtörténeti kutatásokat végző szakembereknek is. Kutatási téma és tennivaló bőségesen akad majd. A régiónörtörténet művelőin is múlik immár, hogy a Horváth Gyula sorozatszerkesztésével, az MTA RKK kiadásában megvalósult nagyszabású vállalkozás, „A Kárpát-medence régiói” sorozat folytatásaként mihamarabb elkészüljön a vele egyetértésben korábban tervbe vett önálló régiónörtörténeti tematikus kiegészítő kötet is.¹¹

JEGYZETEK

1. A tudományos közlemény Szegeden, a VIII. Régiótörténeti kutatások című konferencia plenáris ülésén, 2015. november 4-én elhangzott előadás szerkesztett, tanulmánnyá formált verziója.
2. Lásd erről részletesebben: Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. 49–76. old.; Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Tér és Társadalom*, 2. sz. 25–43. old.; Baranyi Béla (2014): A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. *Közép-Európai Közlemények*, 3–4. sz. 50–64. old.; Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest. Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
3. Az EU regionális (strukturális) politikájának stratégiai céljaival részletesebben foglalkozik Baranyi Béla (2013): Integrált területfejlesztés c. munkája. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen, 186 old.
4. Lásd ezzel kapcsolatban dr. Veres Lajos főiskolai tanár, Duna Stratégia Igazgató „A Kelet-Nyugat Kohézió európai és globális dimenziói” címmel a VIII. Regionális Kutatások Konferencián (Szeged, 2015. december 4.) elhangzott előadását
5. A rendelkezésre álló terjedelmi keretek nem teszik lehetővé a témához kapcsolódó összes szakmai anyag és kutatási eredmény felsorolását. Közülük az általam két legfontosabbnak ítélt dokumentum: a.) A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának eredményei a határon túli magyar regionális tudomány fejlesztésében és a Kárpát-medence térszerkezeti kutatásában. Pécs, 2010. december 15. 15 old.; b.) Szakmai beszámoló „A magyar területpolitika Kárpát-medencei és nemzetközi versenyképességének erősítését szolgáló programok támogatására kötött VI-SZ/62/2/2010. sz. szerződés teljesítéséről” c. kormányprojekt zárójelentése. Pécs, 2011. január 25. 7+1 old. (Az első dokumentumot RKK igazgatójaként, a másodikat MRTT elnökeként jegyezte Horváth Gyula professzor.)
6. Horváth Gyula (2011): Területi kohézió a Kárpát-medencében. *Trendek és teendők*. (Tézisek). Dátumszám nélküli kézirat. 6 old.
7. Uo.: 3–4. old.
8. Hajdú Zoltán (2015): A Kárpát-medence geopolitikai helyzete. In: Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Szerk.: Fábíán Attila, Bertalan Laura. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 67. old.
9. Schmitt-Egner, Peter funkcionális megközelítés tükröző definícióját idézi: Baranyi Béla (2007): i.m. 38. old.
10. Baranyi Béla (2009): i.m. 25–43. old.; Ocskay Gyula – Jaschnitz Mátyás (2010): Tradicionális vonzáskörzeti és funkcionális kapcsolatok a Kárpát-medencében – a kiterjedő kapcsolatok új perspektívái. *Falu–Város–Régió*, 2–3. sz. 80–85. old.
11. A Kárpát-medence régiói című monográfiásorozat az MTA RKK és a Dialóg Campus Kiadó közös kiadásában, Horváth Gyula indított útjára 2003-ban a Székelyföld c. könyvvel, amelyet kötet szerkesztőként is jegyzett. A tizenöt kötetesre tervezett sorozatból eddig tizenhárom jelent meg. Az előkészületben lévő Észak-Magyarország, valamint a Burgerland című kötetek is hamarosan elérhetők lesznek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav., bőv. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 318 old.
- Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Tér és Társadalom*, 2. sz. 25–43. old.
- Baranyi Béla (2014): A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. *Közép-Európai Közlemények*, 3–4. sz. 50–64. old.

- Baranyi Béla (2013): Integrált területfejlesztés. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen, 186 old.
- Gulyás László (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Hajdú Zoltán (2015): A Kárpát-medence geopolitikai helyzete. In: Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Szerk.: Fábián Attila, Bertalan Laura. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 45–72. old.
- Horváth Gyula (2010): A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának eredményei a határon túli magyar regionális tudomány fejlesztésében és a Kárpát-medence térszerkezeti kutatásában. Pécs, 2010. december 15. 15 old.
- Horváth Gyula (2011): Szakmai beszámoló „A magyar területpolitika Kárpát-medencei és nemzetközi versenyképességének erősítését szolgáló programok támogatására kötött VI-SZ/62/2/2010. sz. szerződés teljesítéséről” c. kormányprojekt zárójelentése. Pécs, 2011. január 25. 7+1 old.
- Ocskay Gyula – Jaschnitz Mátyás (2010): Tradicionális vonzáskörzeti és funkcionális kapcsolatok a Kárpát-medencében – a kiterjedő kapcsolatok új perspektívái. Falu–Város–Régió, 2–3. sz. 80–85. old.

BAJOR TIBOR*

AZ I. VILÁGHÁBORÚT LEZÁRÓ BÉKESZERZŐDÉS MÁIG TARTÓ HATÁSA A KÁRPÁT-MEDENCE VASÚTHÁLÓZATÁRA

ABSTRACT

The Hungarian railway network with the latest and most advanced in the XIX–XX. at the turn of the century. The railway network plays a crucial role not only within the country's borders, but the whole of Europe. The nationalities wanted to create their own state in the Austro - Hungarian monarchy. The Entente validate their own political and economic interests of the Páruzi peace talks, was used for the national aspirations. The world changes strengthened the political aspirations of the Entente. The strategic interests also justify their decisions. Soviet Russia and the European labor movement organization of great danger to the Entente countries. Politicians of the Entente countries have developed the boundaries of the Central European countries, on the basis of these two reasons. They split up the single railway network in small units. Austria wants now to standardize the components, according to their own interests. Hungary can not promote their own interests in the field of European rail services.

A királyi Magyarország részvétele az európai kereskedelmi szállításokban

A magyar királyság alapvető gazdasági problémája volt évszázadokon keresztül, az európai és ázsiai kereskedelem feltételeinek folyamatos biztosítása. A szállítás formája és eszköze a XIX. század végéig gyakorlatilag szekér, vagy lábon hajtott jóság. A honfoglalást megelőzően már több ezer évvel kialakult a folyókon és az ásott csatornákon történő szállítás a Rajna folyótól a Moszkva folyóig, de a Kárpát-medence országa, a magyar királyság ebben a kapcsolatrendszerben – földrajzi–domborzati viszonyai miatt – nem tudott, illetve csak korlátozott eredményességgel tudott részt venni. Az egyetlen folyó, amely belép, illetve kilép a Kárpát-medencéből, a Duna. (A Duna, mint az európai vízi út része, már a VIII. században felmerül a Frank Birodalomban.) Nyugati irányba a Dunán a középkorban, Bécs árumegállító joga érvényesült, keletre pedig a Vaskapun keresztül a Fekete-tengerre vezet az út és csak hatalmas kerülővel lehet visszatérni Európába. A lábon hajtott jóság és a szekéren szállított áru szállításbiztonsága és mennyisége a tartós megalapozott kereskedelmet nem tette lehetővé.

A vasúti szállítások jelentőségének felismerése a magyar politikában

A XIX. század közepéig a szállítás formája és a kereskedelem helyzete nem változott a Habsburg Birodalom területe és a nyugat-európai országok viszonylatában. Változást a vasút hozott az ország nemzetközi és hazai gazdasági életében. A Habsburg Birodalom Európa egyik legnagyobb területű birodalma, a keleti – nyugati irányú közlekedésben szinte kikerülhetetlen. A birodalom tett is róla, hogy ne lehessen kikerülni. Bécs és Budapest központtal az országhatároktól, illetve a határon túli gazdasági központokig kiépülnek a vonalak még a XIX. század végéig. A vasút adta lehetőségeket meglepően koránt felismerte a magyar politika is, és a kontinensen Angliát követően – Ausztriával egyetértésben – megkezdte a vasúti hálózat kiépítését. A vasúthálózatnak két igényt kellett kielégítenie a kezdetektől fogva:

* Dr. PhD Bajor Tibor főiskolai tanár, International Business School Budapest.

1. a Bécs központú birodalmi érdekeket,
2. a budapesti központú magyar belpolitikai és nemzetközi kereskedelmi érdekeket.

Széchenyi kezdeményezésére elfogadták a Magyarország vasúthálózatának fő tervezett irányvonalai 1836. évi XXV törvénycikket.¹ A törvénycikkben meghatározott fő útirányok:

- „1-ször Pestről Bécs felé Austria határszéléig
- 2-szor Pestről a magyar tengeri rév partokig
- 3-szor Pestről Zimonyig
- 4-szer Pestről Morva és Szilézia széléig
- 5-ször Pestről Galícia határszéléig
- 6-szor Pestről Erdélyig, Kolosvár felé
- 7-szer Pestről Erdélyig, Nagy-Szeben felé
- 8-szor Bécsről, s illetőleg Ausztriának határszéleitől egy részről a magyar tengeri révpartig, más részről Eszékig, s így tovább Török Országig
- 9-szer Bécsről, s illetőleg Ausztriának határszéleitől Magyar Országban keresztül Krakkóig
- 10-szer Nagy-Szombattól Kassáig
- 11-szer Kassától Krakóig
- 12-szer Miskolcztól Galícia s Orosz Ország felé
- 13-szor Sziszektől a magyar tengeri révpartokig”²

A megnevezett útirányok országhatáron kívüli célállomásai:

- 1-es vonal az osztrák birodalom fővárosa, amelynek gazdaságilag és politikailag alárendelt másodközpontja Budapest. Az osztrák birodalmi határokon belül érvényesített politikai akarat alapján (Andrássy gróf birodalmi miniszter által megformált politikai akarat a realizmus elhárítása érdekében) Budapesttel azonos szintű másodlagos közlekedési központ nem tud kialakulni. Prága, Zágráb, Krakkó közlekedési központ szerepe nem terjed ki az osztrák birodalom egészére, csak térségi (birodalmon belüli regionális) központ.
- A 2-es vonal célja a sajátos magyar nemzetközi kereskedelmi és gazdasági érdekek alapvető megvalósítása feltételének megteremtése: tengeri kikötői összeköttetés biztosítása az ország különböző belső gazdasági központjaival. Ez a közlekedési összeköttetés szükséges feltétel az osztrák birodalmon belüli Magyarország bármilyen szintű önálló nemzetközi kereskedelme megteremtéséhez. Ez a vasútvonal azonban nem csak a magyar királyság egészének, hanem a királyságon belül kialakult, vagy kialakuló régiók – önálló gazdasági térségek – erősödéséhez is hozzájárult. A későbbiekben az 1921. évi XXXIII. törvénycikkben ez konkrét megfogalmazásra is kerül, mint különleges Cseh-Szlovák érdek.
- A 3-a és a 8-as vonal a hagyományosnak mondott Kelet-Balkán és Törökország felé megvalósuló kereskedelem érdekeit szolgálta. Ennek a vonalnak kiépítése a Közel-kelet és a Balkán felől érkező kereskedelmet Budapest és ezen keresztül Bécs irányába kívánta terelni.
- A 4-es vonal a mindenkor magyar királyság régi nagy álmát kívánta megvalósítani: Bécs, mint kereskedelmi útvonal kikerülését. (E terv megvalósítása érdekében már az 1335-ben megszervezett visegrádi királytalálkozón Károly Róbert magyar, János cseh és III. Kázmér lengyel király, valamint a Német Lovagrend, Károly morva örgróf, I. Rudolf szász és III. Boleszló sziléziai-legnicai herceg vett részt.) A valóságban ezt a tervet sohasem sikerült megvalósítani.
- Az 5-ös, 11-es és 12-es útvonal gyakorlatilag egy célt szolgált: az orosz cári birodalom, az osztrák birodalom, valamint azon belül Magyarország közötti gazdasági

kapcsolatok kiépítését és eredményes megvalósítását, valamint Galícia bekapcsolását a birodalom gazdasági életébe. Az első, Varsót elérő vasútvonalat, a Varsó–Bécsi Vasutat 1845-ben nyitották meg. (Csak 1862-ben nyitották meg a Varsó–Szentpétervár vasútvonalat) A Varsó – Krakkó – Zsolna – Pozsony – Bécs vasútvonal mellett kiépült a Varsó – Krakkó – Zsolna – Kassa – Miskolc – Budapest vasútvonal is. Galícia felé egy másik útvonal is kialakult a XIX. száza utolsó negyedében – a magyar Észak-keleti vasút hálózat – amely a történelmi Vereckei-hágón keresztül valósította meg a közvetlen kapcsolatot. Az 1884. május 8-i jegyzőkönyvben a Lawoczne–országhatár vasútvonal üzemeltetését a cs. kir. államvasutak átengedték a Magyar Északkeleti Vasúttársaságnak. Ezt követően 1888. október 8-án Baross Gábor jóváhagyta a Magyar Északkeleti Vasúttársaság és a Császári– Királyi Osztrák Államvasutak Vezérigazgatósága által megkötött szerződést a Gácsországot és Magyarországot összekötő vasútvonalról, az átrakó és raktározó pályaudvarról.³

- A 6-os és a 7-es vonal Erdélyen és azon keresztül a Román Királyságon és Bulgárián át Törökország felé az északi kapcsolat biztosítása. Ezzel az osztrák császárság biztosította a maga számára Törökország kizárólagos vasúti összeköttetését Európában. Az erdélyi, szerbiai és horvát vonalak biztosították a magyar királyság nevezett részeinek vasúti összeköttetését az adriai-tengeri kikötővel.
- A 13-as vonal a Magyar Királyság vasútvonalainak összeköttetését biztosította az Adriai-tenger felé.

A vasútvonalak kiépítése minden esetben hurkot alkotott. A vágányokat csak egy nyomtávon építették meg, ezért minden vonalon fel kellett készülni az esetleges üzemzavarokra és biztosítani kellett a két irányú megközelítést. A vasútvonalak nyomvonalának ezen kívül több feltételnek kellett megfelelnie:

1. Az előbbieken megfogalmazott kereskedelmi igény az ország részegységeinek és a tengeri kikötő összeköttetésének biztosítása
2. az ország részegységeiben található és meg-, illetve kitermelt nyersanyagok eljuttatása az ipari,- mezőgazdasági feldolgozó központokba (a XIX. század alapvető gazdasági szükségszerűsége)
3. a belső piac kiépítése és stabilizálása
4. A nemzetközi gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok kiépítése az ország lehetőségeinek és igényeinek megfelelően
5. Az európai kereskedelmi és gazdasági pozíció stabilizálása és megerősítése

Az Osztrák – Magyar Monarchia vasúti hálózatának kiépítése

A Magyar Királyság európai színvonalú vasúthálózata a XX. század elejére kiépült, a megfelelő többirányú határátmeneti pontokkal és a belső gazdasági szükségszerűségeknek és igényeknek megfelelően. Az országos közúthálózat a vasúti szállítás igényeinek megfelelően alakult ki, illetve alakították ki.⁴ Minden településen – ahol volt vasútállomás – biztosítani kellett az állomáshoz való biztonságos eljutást, a mezőgazdasági termékek szállításának feltételeit. Ezzel Magyarország nemcsak a belső piacait tudta egységes rendszerbe szervezni, hanem európai gazdasági pozícióját is folyamatosan, sikeresen erősítette. A mezőgazdasági termékek szállítása a feldolgozó üzemekbe, a feldolgozást követően a késztermék eljuttatása az európai piacokra megvalósult. A biztonságos szállítás megszervezését követően az osztrák birodalmon belül és az európai gazdasági viszonylatban is a magyar gazdaság rendkívüli fejlődést produkált. A XX. század elejétől kezdve az európai és a nemzetközi mezőgazdasági export piacon a magyar gazdaság versenytárrá válik.

Az Osztrák Császárság vasúti hálózataival közösen a magyar vasút Európában szinte kikerülhetetlen, így komoly politikai tényezővé válik a világpolitikában. Sőt az osztrák birodalmi érdekek európai és bizonyos értelemben világpolitikai szinten is megjelennek. Európa közepén európai és világ hatalmi pozícióra törő – ma úgy mondanánk szállítás logisztikai – gazdasági hatalom. (Ezt a hatalmat saját fejlesztésű mozdony- és vagonparkkal, valamint, Ausztria – Magyarország határain belül létesített, de nemzetközi forgalmat lebonyolító közlekedési csomópontok – bajai dunai hajókikötő – kiépítésével erősítette.) Ez a pozíció a magyar gazdasági szereplők érdekeivel egybeesett, sőt erősítették a folyamatot. 1905-re gyakorlatilag az osztrák birodalom területén és így természetesen a magyar királyság területén is kialakult a vasúthálózat, amely alapjaiban a mai napig nem változott, illetve nem bővült új vasútvonalakkal.

Az I. világháborút követő változások Közép-Európában

A világháborút követő nemzetközi történelmi – politikai – gazdasági változások a pozíció jelentőségét felerősítik. A Kelet és Közép-európai, balkáni politikai változások kikényszerítik, hogy a világ- és európai politikai hatalmat gyakorlók érdekeik szerint a magyar és osztrák vasúti rendszert – felhasználva a közép-európai népek politikai önállósodásának törekvéseit – elemeire szedik szét, úgy, hogy egyetlen kialakult új állam se kerülhessen meghatározó helyzetbe.⁵ A magyar vasúti rendszer még mindig – a döntést követő közel 100 év után – abban a helyzetben van, amibe 1920-ban került. Ez a helyzet ma Magyarország gazdasági fejlődésének az egyik alapvető akadálya.

Közép- és Kelet-Európában az első világháborút követően meglehetősen - politikai és gazdasági értelemben – bonyolult helyzet alakult ki, amely meghatározta a magyar királyság jövőjét.

1. Az Osztrák – Magyar Monarchiából kialakult utódállamok, amelyek:
 - a) európai viszonylatban sajátos nemzetközi szerepet kaptak,
 - b) saját önállóságukat, Ausztriától és Magyarországtól való függetlenségüket kívánták megvalósítani
 - c) saját belső és nemzetközi helyzetüket kívánták megerősíteni
2. Szovjet-Oroszország létrejötte, és annak hatásai az európai politikai viszonyokra
 - a) a kommunista világforradalom lehetősége és eseményei Európában
 - b) a Magyar Tanácsköztársaság és hadászati eredményeinek hatása

Az Osztrák – Magyar Monarchiában a magyar részről elutasított „trializmus” következtében felerősödött – a német és cigány nemzetiséget kivéve – a nemzeti önállósodási törekvés. Ez a nemzeti törekvés párosult a Pánszlávizmus törekvéseinek elutasításával, főként 1917 után. Ezért két alapvető érdek jelent meg a közép-európai közlekedési helyzetben. A közlekedés ne szolgálja a magyar vagy osztrák érdekeket, de ne szolgálja a pánszláv – jelen esetben a szovjet-országi – érdekeket sem. Az osztrák és a magyar vasúthálózat megépítése során kialakított, a vasúti szállítás Bécs és Budapest indító és érkező állomás pozícióját felváltotta az utódállamok fővárosa. Így a belső szállítások esetében:

1. Galíciában Varsó és Kijev
2. Szlovákiában (Felvidék) Pozsony és Prága
3. Erdélyben Bukarest
4. Szerbiában (Dél-vidék) Belgrád
5. Horvátországban és Szlavóniában Zágráb és Ljubljana

A nemzetközi szállítások esetében:

1. Galícia: a Varsó – Németország szállítási vonal
2. Cseh-Szlovákia: Pozsony – Prága – Németország
3. Románia: Bukarest – Belgrád – Zágráb – Ljubljana – Olaszország – Franciaország

A változások következtében:

- Bécs és Budapest elvesztette a közép-európai meghatározó szállítási központ szerepét
- az ország különböző – gazdasági szempontból meghatározott – fő- és alközpontjait összekötő „pókháló szerű” vasúti hálózat egyközpontú sugaras rendszerűvé vált.
- Európai viszonylatban Ausztria és Magyarország szállítási nagyhatalomból perifériakus kikerülhető országgá vált, Európa közepén.

A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának hatása

Az Osztrák – Magyar Monarchia vasúthálózatának feldarabolásához nagyban hozzájárult a közép-európai nemzetiségek önállósodásán kívül Szovjet-Oroszország létrejötte és az ebből fakadó európai politikai viszonyok alakulása. A XIX. század közepétől egyre erőteljesebben terjed az egész világon – főként Európában – a politikai és gazdasági munkásmozgalom ideológiája. A K. Marx-által kidolgozott elméletet V. I. Lenin átdolgozta és radikalizálta.⁶ a bolsevik hatalom – a világforradalom eszméje alapján – a proletárforradalom exportjára törekedett.⁷ Az első világháborút követően több országban alakult Tanácsköztársaság és ezek a megalakult proletárdiktatúrák keresték a közvetlen összeköttetést Szovjet-Oroszországgal. Szovjet-Oroszországon kívül a Magyar Tanácsköztársaság volt a legerőteljesebb és a legtovább fennálló Európában, amelyik teljesítette is a világforradalom internacionalista eszméjét. A Párizsi béketárgyalásokon résztvevő és diktáló antant államok céljai csak a következők lehettek:

- az európai tanácsköztársaságok felszámolása
- a Magyar Tanácsköztársaság felszámolása mellett, a politikailag és gazdaságilag ingatag Közép-Európában egyetlen utódállam se tudja majd a közlekedési kapcsolatot (a kor legfejlettebb közlekedési eszköz, a vasút) önmagában kialakítani. (Kárpátalja ezért került Szlovákiához, ezt megelőzően sem a románok, sem a szlovákok nem tartottak rá igényt.)⁸

A döntés elérte a kívánt hatást. Az Osztrák – Magyar Monarchia utódállamai közül egy sem képes önálló európai vasúti szállítási funkciót betölteni. Az együttműködésre kényszerülő országok:

Németország felé:

- a) Ukrajna – Szlovákia – Csehország – Ausztria
- b) Ukrajna – Magyarország – Ausztria
- c) Románia – Ukrajna – Szlovákia – Lengyelország
- d) Románia – Magyarország – Ausztria
- e) Románia – Szerbia – Horvátország – Ausztria

Olaszország felé:

- a) Ukrajna – Szlovákia – Ausztria
- b) Ukrajna – Magyarország – Ausztria
- c) Románia – Magyarország – Ausztria
- d) Szerbia – Horvátország – Szlovénia

Ha az útvonalakat megvizsgáljuk, Ausztriát láthatjuk a legmeghatározóbb pozícióban. Mint egy tölcsér, úgy gyűjti össze a forgalmat. Ausztria törekszik is pozíciója további erő-

sítésére. A magyar, román, bolgár, szerb, horvát, szlovén és szlovák vasúti teherszállításban tulajdonossá, vagy a legnagyobb szolgáltatás megrendelőjévé vált. (az ukrán – magyar vasúti határforgalmi egyeztetésen az osztrák állami vasút képviselői is részt vesznek)

Konklúziók

Magyarország pozíciója az európai vasúti szállítások területén gyakorlatilag nem változott 1920-óta. Ezt az alábbi pontokban foglalhatjuk össze:

a) A vasúti hálózat jellemzői:

- A XX. században új vasútvonal nem került megépítésre az országhatáron belül. (a szlovén – magyar vasúti összeköttetés nem új vonal, hanem a régi – használaton kívüli vonal – felújítása.) A magyar vasúti hálózat rendkívül elhanyagolt. A jelenlegi fővonalai felújítások nem terjednek ki a mellékvonalakra.
- Az országhatárokon kívül került – a nemzetközi vasúti szállításokban fontos szerepet betöltő – vasútvonalak pótlására semmilyen kísérlet nem történt.
- Az országhatárok meghúzásával kialakult – Budapest központú – sugaras vasúti hálózat hátrányainak felszámolására szintén nem történt semmilyen lépés.
- A magyar vasúti hálózat csomópontjai – a Kárpát-medence térségében – elvesztették jelentőségüket. Tényleges kísérlet a folyamat megállítására nem történt az elmúlt közel 100 év alatt.

b) A vasúti teherszállítás jellemzői:

- A nemzetközi teherszállításban való részvétel Magyarország számára esetlegessé vált. A határok kialakításával Magyarország a Kárpát-medencében kikerülhetővé vált. Ez alapján egyetlen utódállam számára sem szükségszerű az országunkon keresztül elérni más európai országot.
- Az 1948–1990. közötti időszakban Magyarország a szövetséges államok együttműködése keretében jelentős szerephez jutott a tranzitszállításokban (szovjet – EGK viszonylatban), de 1990 után Magyarország politikai indítékok alapján a kapcsolatot felmondta. A lengyel kíméletlen érdekvégyesítési törekvések következtében ezt a pozíciót szinte lehetetlen visszaszerezni, most már az EU és Oroszország közötti szállításokban

c) Az osztrák törekvések következményei:

- Ausztria kihasználja, hogy a közép-európai vasúti teherszállítások irányító és szervezési központja Bécs így – akár csak a középkorban – meghatározó szerephez jutott a nyugat-európai országok felé irányuló szállításokban.
- Az osztrák állami vasúttársaság teherszállító üzletága vagy felvásárolta, vagy meghatározó megrendelője a magyar, szlovén, román, bolgár, horvát, szlovák vasúti teherszállítási üzletrészeket, üzletrészeknek

JEGYZETEK

1. Gulyás László (2009/a): Reformkori kísérletek a gazdaság fejlesztésére. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 31-44. old.
2. 1836. évi XXV tv.
3. A szerződés fontosabb tartalmi elemei a következők voltak: „I. cikk. Jelen szerződés alapját képezik a magy. kir. közlekedésügyi minisztériumban Budapesten 1884. évi május hó 8-áról a cs. kir. osztrák kormány képviselőivel felvett jegyzőkönyv és az, ezen jegyzőkönyvhöz kiegészítő alkatrészkül hozzáfűzött „Határozmányok a Lawocznétól az ország határáig terjedő vasúti vonal-

- rész üzletvitelére vonatkozólag és a lawocznei pályaudvar közös használata iránt”. Ezen iratok jelen szerződéshez, mint ennek kiegészítő alkatrészei hozzáfözzék”.²²
4. Gulyás László (2009/b): Regionális folyamatok a 19. században. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 93-95. old.
 5. Gulyás László (2009/c): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.
 6. V. I. Lenin (1903): Mi a teendő?
 7. Internacionálé 1919. március 6.
 8. Szász Zoltán szerk. (1986): Erdély története I-III. kötet. Budapest. Akadémia Kiadó.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1836. évi XXV tv.

Bajor Tibor (2001): A folyami szállítástól az autópályáig XXI. Század. Általános Vállalkozási Főiskola Tudományos Közlemények 2011/szeptember.

Bajor Tibor (2012). Lehet-e Magyarország Európa logisztikai központja? Magyar Logisztikai Évkönyv 2012. Magyar Logisztikai Egyesület. Budapest.

Bajor Tibor-Prykhodko Volodimir (2014): Kárpátalja logisztikai rendszere. Köztes-Európa 2014/2-3. szám

Erdősi Ferenc (2000): A közlekedés fejlődésének területpolitikai vonatkozásai és hatása a területekre és településekre Magyarországon 1944-ig OKTK Pécs.

Erdősi Ferenc (2010): A visegrádi országok vasúti közlekedése MÁV Budapest.

Frissnyák Zsuzsa (2009): Volt egyszer egy vasút. Indóház kiadó. Budapest.

Gulyás László (2009/a): Reformkori kísérletek a gazdaság fejlesztésére. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 31-44. old.

Gulyás László (2009/b): Regionális folyamatok a 19. században. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó 93-95. old.

Gulyás László (2009/c): Az első világháború és a Trianon következményei a magyar gazdaságra. In. Gulyás László (szerk.): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 101-112. old.

Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közlekedési földrajza Dialóg-Campus. Budapest-Pécs

Lenin V. I. (1903). Mi a teendő?

Macmillan, Margaret (2001): Peacemakers Six months that changed the world. Jonh Murray. London

Szász Zoltán szerk. (1986): Erdély története I-III. kötet. Budapest. Akadémia Kiadó.

Széchenyi István (1987): A magyar közlekedési ügyről. Könyvtérképesítő Vállalat. Budapest.

Internetes források

<http://www.railcargo.hu/hu/>

<http://www.regionalbahn.hu/2011/06/rail-cargo-hungaria-allami.html>

A magyar királyi államvasutak és a kezelésükben lévő helyi érdekű vasutak térképe. <http://www.vasutallomasok.hu/terk/MAVterkep.jpg>

2005-ös magyarországi vasúti térkép. <http://www.vasutallomasok.hu/terk/mav2005.jpg>

Tarján M Tamás (2015): 1919. március 6 I. Internacionálé 1919. március 6. Rubicolnine. 2015. április 6.

KAPOSI ZOLTÁN*

KASZÓPUSZTAI VADÁSZATOK (1912-1926)

HUNTINGS IN KASZÓPUSZTA (1912-1926)

ABSTRACTS

Kaszópusztá is a small village in the western part of Somogy County. The local hunting ground was created by Christian Kraft zu Hohenlohe-Öhringen, a wealthy German prince famous for his passion for hunting. Before that the area belonged to the village of Somogyszob and it was acquired by the prince in 1912 from the Cathedral Chapter of Esztergom. He enhanced the estate with further land purchases which ended up in a 115 km² area. The game preserve in Kaszó was made along the lines of his other land the Javorina Estate in the High Tatras. His hunting lodge was built of larch brought from Silesia. He developed public infrastructure including electricity, water supply and roads on his estate. He managed his estate in Prussian spirit. The prince, who was one of the wealthiest man of Germany also possessed huge industrial corporations, arranged world famous hunts in Kaszó where princes and emperors (including members of the Habsburg and the Hohenzollern families) were also present. The prince died in 1926 and his heirs paid less attention to the estate in Kaszó.

Bevezetés

1912-ben egy érdekes birtokvásárlás zajlott le Somogy megyében. Egy egyházi intézmény, jelesül az Esztergomi Főkáptalan eladta a mintegy 6000 holdas somogyszobi uradalmát a német Hohenlohe Kraft Keresztély hercegnek.¹ A földvásárlás már akkor és a későbbiekben is erős politikai vitákat idézett elő. Egyrészt a káptalani birtokok kötött földek voltak, amelyeknek az volt az alapfunkciója, hogy az egyházi intézmény működését finanszírozza. Másrészt az sem tetszett a kisbirtokosok szószólóinak, hogy korábban ők már kérték a Főkáptalant arra, hogy parcellázásra, vagyis kisgazdaságok kialakítására adjon bérbe párszáz holdat, de az következetesen elzárkózott a kérésüktől arra hivatkozva, hogy az egyházi birtok nem elidegeníthető. Harmadrészt probléma volt, hogy külföldi számára Magyarországon földet vásárolni miniszteri engedélyköteles volt, s csak ritkán nyílt rá alkalom. Ráadásul Hohenlohe még ugyanazon évben a szomszédos nagybirtokok egy részét is megvásárolta, s ezzel egy 20 000 holdas, egy tagban lévő uradalomhoz jutott hozzá. Dolgozatunkban ennek a folyamatnak a fontosabb állomásait vizsgáljuk meg, elsődlegesen azt szem előtt tartva, hogy milyen szándékok állhattak egy német mágnás magyarországi földvásárlásai mögött?

A Hohenlohe familia

Hohenlohe egy grófság, később hercegség neve is, amely a mai Baden-Württemberg tartomány keleti részén fekszik, egészen a bajor határig húzódva. 1806-tól kezdve Hohenlohe grófság a Württembergi Királyság részévé vált, 1871-től pedig betagozódott a Német Császárságba. Maga a Hohenlohe család régi német grófi (1631), majd birodalmi hercegi familia; mely a 12. századtól vezeti le családfáját. Az idők során igen szapora fa-

* Prof. Dr. Kaposi Zoltán, egyetemi tanár, PTE Közgazdaságtudományi Kar, az MTA doktora.

mília több ágon élt tovább. A család története több ágon is érinti Magyarországot. 1418-ban Zsigmond király Hohenlohe György passauai püspököt, aki egyben a király kancellárja is volt, apostoli kormányzóként az esztergomi érseki székre ültette.² Két és fél évszázaddal később Wolfgang J. Hohenlohe generális Zrínyivel együtt harcolt 1663–64-ben, s ott volt a szentgotthárdi csatában is. A 18–19. században kialakult a családnak egy olyan vonala, amely a porosz uralkodó mellett magas rangú katonai posztokat töltött be. 1764-ben Habsburg I. Ferenc császár a család főágát a birodalmi hercegek rangjára emelte.³ Az egyik Hohenlohe-Ingelfingen 1782-ben Amália von Hoym grófnő kezével megszerezte a Felső-Sziléziában lévő slawentzitz uradalmat, amit később hitbizománnyá tettek.⁴ A 19. század végén az egyik Hohenlohe német kancellár, egy másik pedig a 20. század elején rövid ideig Ausztria kancellárja volt.

A magyarországi vonal szempontjából számunkra fontos Hohenlohe Kraft Keresztély apja, Hohenlohe Hugo Frigyes Vilmos Jenő (1816–1897) porosz lovassági és gyalogsági tábornok volt. Hatalmas hitbizományi földbirtokokkal rendelkezett Württembergben, Bajorországban és Felső-Sziléziában is. Egy összeírásból tudjuk, hogy a németországi hitbizományi földjeiből mintegy 55 000 hektár erdő volt.⁵ 1861-ben kapta a porosz hercegi címet (Herzog von Ujest).⁶ A família az évszázadok során szinte minden fontos családdal házassági kapcsolatra lépett. Hugo Frigyes Vilmos felesége herceg Fürstenberg Pauline volt.⁷

Fia, Hohenlohe Kraft Keresztély (teljes nevén Christian Kraft zu Hohenlohe-Öhringen, Herzog von Ujest) 1848-ban született Öhringenben.⁸ Öhringen régi családi birtok volt, a mellette lévő Neuensteinben van az egyik ma is álló, régi családi kastély. A familiának ez az ága a 18. század vége felé már minden bizonnyal a sziléziai birtokon élt. Kraft Keresztély 1870-ig a Sziléziában lévő Liegnitzben járt egy humán jellegű iskolába, majd ezt követően Bonnban jogtudományt tanult.⁹ Rangon alul házasodott: felesége a szintén sziléziai, de lengyel származású, katolikus Lubraniec-Dambska Ottilie lett.¹⁰ A herceg gyors politikai karriert futott be. Születési előjog révén tagja volt a porosz felsőházaknak; 1871–1918-ig a württembergi tartományi gyűlés első kamarájának. Később már választott képviselőként is dolgozott. Politikai beállítódása Szabad Konzervatív Párthoz (Freikonservative Partei) kötötte.¹¹ 1912-ig a Reichstag tagja volt. Számos udvari és katonai tisztséget viselt. 1895–1899 között II. Vilmos császár első kamarása volt.

Arisztokraták, mint ipari vállalkozók

Közismert, hogy a 18. században a nagyhatalmi pozícióra vágyó Poroszország számára különösen fontossá váltak a felső-sziléziai területek. Szilézia sokáig németajkú terület volt, s a középkortól kezdve a közép-európai ipar egyik fellegvárának számított. Az ásványkincsekkel bőséggel rendelkező hegyvidéken a tulajdonosok szénbányászattal, vaskohászattal, színesfém-kohászattal; s mellette juhtenyésztéssel és textiliparral foglalkoztak. A sziléziai takácsok által gyártott szövet minősége vetekedett bármilyen más nyugat-európai ország iparosainak termékeivel. Korábbi uradalomtörténeti kutatásainkból is tudjuk, hogy a sziléziai birtokokról behozott tenyészkosok a 19. század során számos hazai agrárnagyüzem fejlődését, modernizációját segítették elő.¹² Szilézia fővárosa, Breslau kifejezetten gazdag város volt. Nem véletlen tehát, hogy a feltörekvő katonaállam, Poroszország és a Sziléziát birtokló Ausztria között a területért a 18. század közepe felé hatalmi harc indult meg. A háborúk eredményeképpen a poroszok megszerezték Szilézia nagy részét, s az 1763. évi béke aláírása után Sziléziából csak Troppau és Teschen maradt osztrák kézen.¹³

A Hohenlohe hercegek a 19. században kibővítették a Slawentzitzben lévő kastélyt, amely reprezentatív épületként hirdette a család dicsőségét. Slawentzitz nem csak családi

és birtokirányítási központ volt, hanem egyre inkább a sziléziai ipari vállalatok központja is. A hozzájuk került birtok mellé számos kisebb-nagyobb földet is vettek, folyamatosan bővítve a domínium területét, így a 20. század elején a birtok már 74 000 holdat tett ki.¹⁴ Az uradalomban vadászatokon többször megfordult Vilmos császár, az orosz cár, valamint a Habsburg főhercegek.¹⁵

1782-től kezdve a Hohenlohe-család tagjai igen sok pénzt fektettek a sziléziai ipari vállalkozások alapításába, s másfél század alatt igen sokat kerestek is vele. A familia az európai arisztokratáknak azon csoportjához tartozott (s ez Nyugaton egyáltalán nem volt ritka), amelynek tagjai felismerték a korai iparosodásban rejlő lehetőségeket, s hagyományos mezőgazdasági tevékenységük mellett ipari beruházásokat fundáltak. Könnyen felismerhető volt, hogy az angol gazdaságtól elmaradott, de hatalmas szunnyadó energiával rendelkező német gazdaságnak a nehéziparra nagy szüksége lesz. Ehhez az országnak minden lehetősége megvolt, gondoljunk csak a Ruhr-vidék, a Harz-hegység, vagy éppen Szilézia gazdaság- és természetföldrajzi adottságaira. Kraft Keresztély időszaka alatt, de már előtte apja által irányítva is, főleg a cinktermelést futtatták föl.¹⁶ Kraft Keresztély 1899-1917 között több új bányát nyitva növelte a termelést. Magánvállalatait 1905-ben Hohenlohehütte központtal részvénytársasággá szervezte át (Hohenlohe Werke AG). A bővülést mutatja, hogy a 19. század végén 7244 dolgozót foglalkoztattak, de a háború előtt, 1913-ban már 10 000 munkása volt. Felismerve a kor technológiai változásait, részese volt a Felső-sziléziai Elektromos Művek létrehozásának is. Kraft Keresztély nemcsak Sziléziában, hanem német birtokain is számos ipari beruházást fundált, ezek közül emeljük ki az Oehringer Bergbau AG-t.¹⁷ Ipari vállalkozásai mellett egy kereskedelmi társaságot is megalapított. Munkájának volt kézzelfogható eredménye is: 1912-ben az éves jövedelme 7 millió márka volt, s 151 millió márkás vagyonával a leggazdagabb német familiák között szerepelt.¹⁸ Vagyonát ipari vállalkozásai, a németországi hitbizományi földjei, erdei, a sziléziai birtokai, s az alább bemutatandó magyarországi két uradalma tett ki.

Herceg Hohenlohe Kraft Keresztély Magyarországon

A javorinai uradalom megszerzése és kiépítése

Ezek után nyilván jogos a kérdés, hogy mit is keresett egy német arisztokrata, egy ipari nagyvállalkozó Magyarországon? Azt már említettük, hogy Közép-Európa különböző vidékein hatalmas földbirtokai voltak a hercegnek, aki ugyanakkor híres vadász is volt, s aki a társadalmi ranglétrán hasonló pozíciót elfoglaló arisztokratákkal, de egyedül is igen sokat vadászott. A vadászat abban a korban a közösségi lét egyik tipikus formája volt a német, az osztrák és magyar arisztokrácia soraiban. A közös vadászatok, akárcsak a gyógyfürdők igénybe vétele stb. erősítette e réteg összetartozását, s egyben segített fenntartani e csoport zártságát.¹⁹ A Sziléziában élő hercegek kapcsolatba kerültek a Salamon Aladár tulajdonát képező észak-tátrai földekkel. Hohenlohe a Tátrában először 1878-ban járt, Javorinán és a Tengerszemnél. Egy évvel később a herceg 500 000 guldenért megvásárolta a javorinai és lándoki birtokot (a Jávör-völgyet és magát Javorinát, valamint a tőle keletre fekvő földeket).²⁰

Javorina a 18. században egy kis goral falu volt. Lakossága főleg hegyvidéki állattartással, kisebb mértékben földműveléssel foglalkozott. 1759-ben az akkori tulajdonos egy kis vasművet hozott létre, amely valamennyire biztosabb megélhetést is eredményezett. 1873-ban azonban átadták a Kassa - Oderberg közti 362 km-es vasútvonalat,²¹ amely a környék iparos településeinek nagy előnyt jelentett. Javorina viszont 50 km-re feküdt a vasúttól, s ez ipara versenyhelyzetét rontotta. Az uradalom romló eredményei miatt az 1870-es évek

második felében megpróbálták életet lehelni a gazdálkodásba, ezért átalakították a menedzsmentet. Kégel Eduárd főerdész próbálta modernizálni a gazdálkodást, egy kis papírgyárat épített, valamint az ekkor fellendülőben lévő vadászat és turisztika felé fordult. A szarvasállomány frissítése céljából a felső-sziléziai Hohenlohe birtokokról hoztak szarvasbikákat. Az eredményeket látva vette meg Hohenlohe herceg a javorinai uradalmat, s irányítására megtartotta vezetőként a főerdészt.²² A következő években az új tulajdonos folyamatosan bővítette az uradalmat. 1897–98-ban Márriássy Ferenc örököseitől megvette Felsőhágit a Batizfalvi-völgygel és a Menguszfalvi-völgygel. Megvette a Poprádi tavat is. Ehhez még 1904-be a zsdjári úrbéresektől további birtokokat vásárolt a Bélai-Tátra déli oldalán, egészen a Béla-patak-völgyéig. Amikor a Csorba tó és térsége bekerült a vásárlandók körébe, Darányi Ignác földművelésügyi miniszter gyors elhatározással megvette a Szentiványi családtól a magyar kincstár részére a területet, nehogy a német herceg kezébe kerüljön.²³ Mindenestül a saját tulajdonba került tátrai földek mérete mintegy 50 000 hold lehetett. Ehhez jöttek még azok a környező földek, amelyeket hosszú távú bérleti szerződésekkel használt.²⁴

A herceg jelentősen átalakította Javorina falu életét. A vásárlás után azonnal megkezdődött a gazdaság fejlesztése. Megpróbálták a törvényi rendelkezéseknek megfelelően rendbe tenni az erdőket, s egyben hasznosítani is azokat. A fakitermelés és fafeldolgozás nem meglepetés, hiszen az a felvidéki uradalmak hagyományosan egyik legfontosabb üzemága volt. A semmire sem használható, öreg és beteg erdőket letarolták. Az ország alacsonyabban fekvő, s erdők nélküli területei hatalmas keresletet biztosítottak faanyag iránt, így nem okozott problémát a fa értékesítése. Megalapítottak egy papírlémezgyárat (más néven kartongyárat) is. Lépéseket tettek a vadgondozás kialakítására. A birtokigazgatásnak új épületet emeltek. 1884-ben Javorinának azon részén, ahonnan kilátás nyílt a környező hegyekre, 1300 méteres magasságban vadászkastélyt építettek.²⁵ A kastélyhoz a vörösfenyőt a sziléziai erdőkből hozták. A javorinai kastély mellett a Tátra déli oldalán, Barlangligeten és Felsőhágin is épült egy-egy vadászház. Mindez persze javította a helyi lakosság megélhetési lehetőségeit, hiszen a beruházásokhoz főleg helyi munkaerőt használtak föl, ugyanakkor hosszú távú álláslehetőségeket is kínáltak a birtok üzemeltetésével. A foglalkoztatottak között voltak sziléziai és tiroli területekről származók is.²⁶ A helyieknek norvég stílusú fatemplomot építettek.²⁷ A herceg összesen 41 millió koronát ruházott be a javorinai uradalom fejlesztésébe.²⁸ Jelentős társadalmi mecenatúrát is végzett, így számos templomot, egyházi szervezetet támogatott jelentős adományokkal. Erre vonatkozóan csak két esetet említünk: Tátralomniczon a templomalap vagyonát 1000 koronával támogatta, Barlangligeten pedig 2600 koronával járult hozzá a templom elkészültéhez.²⁹

A legnagyobb változást a herceg által kialakított vadaspark hozta. A vadak elszaporodása érdekében az első tíz évben teljes vadászati tilalom állt fenn. Egy hatalmas méretű, mintegy 23 000 holdnyi birtokot olyan kerítéssel vettek körbe, amely megakadályozta az állatok kitörését. A Tátrából lassan kipusztult kárpáti szarvasok helyébe sziléziai szarvasokat importáltak. 1901–1924 között a Dél-Alpokból, Abesszíniából és a Himalája vidékéről származó 120 kőszáli kecskét hoztak. 1885-től indult meg a bölények betelepítése, az első évben 44 darabot hoztak, kettő kivételével mind amerikai volt. Gondozták a tátrai medveállományt, valamint nagy figyelmet fordítottak a zergékre. A hegyi tavakban pisztrángot tenyésztettek. Amíg a herceg élt, nagyon sok pénzt fordítottak az állatok etetésére, téli szállásának biztosítására, farkasok és egyéb ragadozók kilövésére, illetve az orvvadászok megfizetésére.³⁰ Az állomány felfejlesztése persze azt a célt is szolgálta, hogy a főúri vadászatoknak legyen háttére.

A hercegnek a tátrai turizmus fejlődésében játszott szerepe ellentmondásos megítélésű. Azt tudni kell, hogy az 1850–60-as években az európai és hazai polgári gondolkodásba a természet megőrzése, szeretete, a turizmus, s annak különböző formái egyre mélyebben

épültek be. A hazai társadalom közép- és felső rétegének tagjai egyre nagyobb figyelemmel fordultak a különböző turisztikai lehetőségek felé. Ennek a változó közgondolkodásnak is köszönhető a Magas-Tátra iránti érdeklődés. Az 1870-es években a tátrai gyógyvíz országosan is közéismertté tette Magyarország legmagasabb hegységét. Szontagh Miklós hosszú távú elképzelései és bérlete révén kiépültek a Tátra déli oldalán azok a fürdőtelepülések, amelyek a társadalom színe-javát vonzották.³¹ A természeti gondolkodás eredménye lett a Tátrában való természetjárás és hegymászás lehetőségének a felismerése, amihez persze szükség volt térképezésre, hegybejárásra, szakemberekre. Hamar megalakultak azok a szakmai és társadalmi egyesületek, amelyek révén kiépülhetett a Magas-Tátra komplex turizmusa. Közülük a legjelentősebb a Kárpát-egyesület volt.³² Az egyesületek segítséget nyújtottak mindenben: menedékházakat emeltek, túraútvonalakat jelölték ki stb.

Hohenlohe herceg a Magas-Tátrában tett birtokvásárlásaival sokfajta érdeket sértett. Mivel a herceg a területeit megpróbálta dél felé is kiterjeszteni, így szükségszerűen beleütközött két problémába. Egyrészt nagyon sok földet halmozott össze, s ez a korabeli közvélemény számára nehezen emészthető volt, hiszen – mint ahogyan utaltunk már rá – a külföldiek birtokvásárlása engedélyhez volt kötve. A külföldiek földszerzésére a közvélemény már úgy tekintett, mint nem kívánatos jelenségre,³³ hiszen a hajdani hazai köznemesség, s jelentős mértékben az arisztokrácia egy része is, elvesztette már földjei egy részét. Hohenlohe folyamatos birtokszerzési szándéka parlamenti vita szintjére került, ahol a földművelésügyi miniszternek kellett megoldani a helyzetet. Végül is a 1902. március 24-én megszületett a megegyezés a minisztérium és a herceg között. Az egyezményben a herceg elfogadta, hogy további ingatlanokat és vadászati jogot a Magas-Tátra déli lejtőjén már nem szerez. Ha a mégis szüksége lenne rá, akkor az csakis a miniszter beleegyezésével, birtokcsere révén lehetséges. A herceg elfogadta, hogy az országos érdekeket szem előtt tartva 10 éven belül „fokozatosan emelkedő arányban, azután pedig lehetőleg kizárólag magyar honos egyéneket fog alkalmazni”. Azt is kinyilatkoztatta, hogy támogatja a Kárpát-egyesület turisztikai törekvéseit, elbontatja a szabad járást biztosító műveket, sőt, az utakat ő maga tartja karban, avagy az egyesület is karban tarthatja azokat. Hohenlohe vállalta, miszerint több helyen, így például a Poprádi tónál, a Tengerszem alatt, a Békás tavaknál stb. „...egy-egy menedékházat fog tetszése szerint vagy maga felépíttetni, vagy ilyenek építését a magyarországi Kárpát-egyesületnek megengedni.”³⁴ A feltételek nyilván áldozattal jártak, ugyanakkor a mindenkorai törvényeknek megfelelően biztosították a herceget arról, hogy egyéb birtokain háborítatlanul tevékenykedhessen. A vita még 1904 tavaszán is fellángolt, hiszen a politikai ellenzék nehezményezte, hogy a kérdés kapcsán a kormányzat hajdan úgy tárgyalta egy herceggel, mint „valami hatalommal”, s még olyan törvényjavaslat benyújtását is előre vetítették, amely a Magas-Tátra vidékén idegenek általi birtokvásárlást egyszerűen megtiltana.³⁵

A somogyszobi (kaszópusztai) uradalom

Hohenlohe herceg második magyarországi uradalomvásárlása egy Somogy megyében lévő birtokot érintett. Somogyszob Nyugat-Somogyban fekvő, a 20. század elején már mintegy 1800 fős település volt. A falu a 18. század elején Nádasdy Tamás grófé volt, de aztán 1720 körül az Esztergomi Főkáptalan igazolni tudta korábbi birtokjogát, s visszavetete.³⁶ Csaknem két évszázadon keresztül, egészen 1912-ig a Főkáptalan volt a legnagyobb földbirtokosa.³⁷ A falu jelentőségét több minden adta. Egyrészt területileg nagy kiterjedésű településről van szó: határához mintegy 8025 hold tartozott, köztük jó néhány pusztá is (Csillag-, Kaszó-, Kerékaraszi-, Kisbaráti-, Külvölgyi-, Mihályfa-, Nagybaráti- és Szomorú-puszták).³⁸ Másrészt a katolikus többségű megyei lakossággal szemben itt sokáig a re-

formátusok és az evangélikusok éltek többen, a 20. század elejére már jellemzőnek mondható katolikus többség csak a vasutak megépülése után alakult ki.³⁹ A falunak volt protestáns és katolikus temploma is. Emelte a település jelentőségét, hogy fontos állomása volt az 1872-ben átadott Bátaszék - Dombóvár - Kaposvár - Zákány vasútnak. Ehhez hozzávéendő, hogy a 19-20. század fordulója felé átadott két helyi érdekű vasútvonalnak (Balatonszentgyörgy - Somogyszob, Somogyszob - Barcs) is Somogyszob volt a végállomása, s ezzel nagy árufelvevő központtá vált a település.⁴⁰ A vasút nagy szerepet játszott a falu életében, hiszen az állomás irányításához állandóan ott élő, fizetését az államtól szerző személyzet kellett. Somogyszobon a lakosság alapvetően mezőgazdálkodással foglalkozott, ugyanakkor kétségtelen, hogy az iparosok és a szolgáltatásból élőknek nagyobb volt az aránya, mint más, hasonló méretű somogyi településeken. A fejlődést mutatja, hogy a háború előtt volt már a faluban olvasóköri, hitelszövetkezet és gőzmalom is. 1914-ben alakult meg az Iparoskör, szép könyvtárral, billiárdtal, színpadi berendezéssel.⁴¹

A somogyszobi uradalom csak egyike volt az Esztergomi Főkáptalan nagybirtokainak. 1900-ban a Főkáptalan mintegy 56 000 holddal rendelkezett Magyarországon, amelyből 26 000 hold volt az erdő. E földek egy része Komárom, Esztergom, Nyitra, Bars és Hont megyékben voltak, de találunk belőlük Zalában és Somogyban is jókora darabokat.⁴² A Somogyban lévő birtokok két nagyobb részre tagolódtak. A megye északnyugati vidékén Hollád, Fejéregyháza, Tapsony, Szenyér területén lévő földek 60 %-át tették ki a somogyi birtokoknak. E földek bőséges szántókkal, viszonylag jól művelhető területekkel rendelkeztek. Ezzel szemben a déli birtok, vagyis Somogyszob a belső-somogyi dombság vidékén feküdt, hatalmas nagy erdőségekkel, lápos, mocsaras vízi világgal (Baláta tó és környéke). Az 1850–60-as években az erdők és a legelők elkülönítése után a somogyszobi uradalomból még mindig maradt a Főkáptalan tulajdonában 6097 kat. hold. A dualizmus időszakában ezen a területen a Főkáptalan egy agrárnagyüzemet alakított ki. 1895-ben az uradalom 1603 hold szántóval és 556 hold réttel rendelkezett, de legnagyobb kiterjedésű művelési ág kétségtelenül az erdő volt a maga 3612 holdjával.⁴³ Több olyan térkép is maradt, amely szerint az erdőket a törvényi előírásoknak megfelelően üzemtervnek megfelelően kezelték.⁴⁴ 1895-ben az egyházi uradalom 88 főt foglalkoztatott cselédként. A termelésre utal a 2 lokomobil, a 3 cséplőszekrény, a 61 eke. Nagy jelentősége lehetett az állattartásnak is: 532 szarvasmarhát, 411 sertést, 2575 juhot és 43 lovat írtak össze.⁴⁵ S végül tegyük még hozzá, hogy alapvetően vadban gazdag vidékről van szó, a vidék hatalmas erdőségei nemcsak a Főkáptalan birtokain, hanem a szomszédos Festetics, Somssich, Inkey és Szegedy-Ensch földeken is híres vadászatok rendezését tették lehetővé.

Nem véletlen, hogy e vadban gazdag vidék, a hatalmas szarvasbikák kilövésének lehetősége felkeltette a vadászszenvvedélyéről híres a herceg figyelmét. Vélelmezhetően egy, a szomszédos hg. Festetics-birtokon megejtett vadászat terelte figyelmét Somogyszob felé. A herceg 1909-ben kibérelte a Főkáptalan erdeinek vadászati jogát. 1912-ben pedig viszonylag gyors tárgyalások után 7 millió koronáért megvásárolta a somogyszobi uradalmat.⁴⁶ Az egyházi intézmény részéről Fehér Gyula dr. prelátus kanonok, a Főkáptalan gazdasági előadója, valamint Seyler Vilmos főszámvevő utaztak le Somogyszobra, hogy a herceg megbízottjának átadják a birtokot. A közvélemény megnyugtatóására azt közölték, hogy az eladott birtok helyébe a Főkáptalan egy másikat akar venni.⁴⁷

Somogyszob megszerzésével azonban korántsem értek véget herceg vásárlásai, mivel az új tulajdonos jóval nagyobb területben gondolkodott (a javorinai latifundium volt a minta). Hohenlohe 1912-ben további négy birtokvásárlással kibővítette az uradalmát. A Somogyszobtól északra lévő Inkén megvette Szegedy-Ensch Sándor báró birtokának kisebb részét 1,2 millió koronáért.⁴⁸ Valamivel később megvette a birtok nagyobbik részét is, így együttesen több mint 5000 holdat szerzett meg. Mellette, a Somogyszobtól északnyugatra

fekvő Iharosban báró Inkey Pál birtokából vásárolt meg 1500 holdat. Festetics Tasziló hercegtől megvette a berzencei-csurgói uradalom Szentá nevű településéből a Somogyszob – Zákány vasútvonaltól északra lévő 4200 holdat. A herceg terjeszkedett kelet felé is, ahol gróf Somssich Gyula Bolháson lévő birtokából vásárolt meg 1600 holdat.⁴⁹ Nem ismerjük sajnos az összes vásárlás pontos paraméterét, de nagyjából úgy becsülhetjük, hogy az összes vásárlás révén mintegy 20 000 holdas birtokot szedett össze. Tegyük hozzá, hogy Somogyban, de általában a dél-dunántúli vármegyékben is, az ilyen méretű nagybirtokok egyáltalán nem voltak ritkák. Hohenlohe birtokánál lényegesen nagyobb latifundiummal rendelkeztek Somogyban az Esterházyak, a Hunyadyak, a Széchenyiek és a Festeticsek.⁵⁰

Hogy nem egy véletlenszerű vételről van szó, azt az is mutatja, hogy egymással szomszédos birtokokat vásárolt, vagyis egybefüggő vadászbirodalmat akart kiépíteni. Minderre az adottságok megvoltak. Mind az öt falu igen nagy határu település volt, együttes kiterjedésük 37 291 holdat tett ki; ugyanakkor mindegyik faluban hatalmas erdők terültek el (a 11 697 holdas Szentán például 8530 hold erdő volt), összesen 19 659 hold nagyságban, vagyis a terület 53%-a erdő volt.⁵¹ Ezeknek az erdőknek vette meg a nagy részét a herceg, az összevásárolt uradalmában az erdők aránya mintegy 65%-ot tett ki.

Adataink alapján úgy kalkulálhatunk, hogy ezer holdanként kb. 900 000 – 1000 000 koronát költött a földekre, vagyis összesen kb. 19–20 millió koronáért jutott a Somogy megyei földjeihez. Feltehetjük a kérdést, hogy az eladók miért váltak meg a földjeiktől? Valószínűleg az arisztokrácia felhalmozott adósságai, valamint a viszonylag magas vételi ár jelenthette a fő okot. Hohenlohe gazdag ember volt, de egy 20 millió koronás vásárlás még az ő pénztárcáját is megviselte, ezért kénytelen volt a javorinai uradalmából egyes darabokat eladni, hogy anyagi helyzetét rendezni tudja.⁵²

A birtokvásárlások után gyors tempóban kiépítették az uradalmi rendszert. Itt két irányú tevékenységről van szó. Egyrészt az erdőkből javorinai mintára vadászparadicsomot csináltak. A birtokközpontot a Somogyszobhoz tartozó, tőle nyugatra, az erdőben található Kaszópusztára helyezték át, ami sokkal jobb volt a hercegnek, mintha a nagy falu közepén kellett volna élnie. Kaszó az évek során egyre inkább igazgatási központtá vált. A birtokon egyrészt az Esztergomi Főkáptalan által korábban alkalmazott gazdatiszteket és cselédeket alkalmazták. Gyuricza Miklóst, a Főkáptalan kiskomáromi uradalmának segédtisztjét a herceg kinevezte uradalmi intézőnek.⁵³ Másrészt pedig Javorináról, s más birtokokról is nagy számban telepítettek át munkásokat, dolgozókat. A kaszói uradalom élére a javorinai jószágigazgatót, majd utána fiát, ifj. Kégel Árpád mezőgazdasági mérnököt helyezték.⁵⁴ Kaszón 1912–13-ban egy vadászkastélyt építettek, amely később a herceg legfontosabb lakhelyeinek egyikévé vált. A kastélyhoz a vörösfenyőt a sziléziai erdőkből hozatta a herceg. A kastély az 1910. évi bécsi vadászati kiállításon használt Hohenlohe-pavilon mintájára készült. (Egyes források szerint magát a pavilont szállították le Kaszóra.) Később egy oldalszárnyat is építettek hozzá, s így vendégek fogadására is alkalmassá vált.⁵⁵ A vadász-kastély előtt szép parkot alakítottak ki. Maga a település könnyen megközelíthető volt, hiszen a Déli Vasút vonalán Nagykanizsáig lehetett utazni, ahonnan már saját hintóján vagy szánján közlekedhetett a nagybirtokos. A régi kaszói csárdát és az ott lévő kunyhókat lebontatta, s ezek helyére épültek fel azok a házak, amelyekben a gazdasági alkalmazottak laktak.⁵⁶ Birtokain kiépítette az áramellátást: joggal jegyzi meg egyik szakirodalmi forrásunk, miszerint Kaszónak jóval korábban volt villanyvilágítása, mint a környék nagyobb településeinek. 1913-ban épült fel Kaszón a víztorony, s lefektették a vízvezetékrendszert is.⁵⁷ Kaszó a kövezett úttal, villannyal, vízzel együtt már az alapvető komfortot biztosította. Hamar megkezdődött az erdők rendbetétele, amelyek döntően tölgyből, bükkből, gertyánból és körisből álltak. Ezeket minden vágás után újraültették.⁵⁸ Atalakították és vendégek fogadására alkalmassá tették a Bolháson lévő vadászházat is.⁵⁹

Másrészt viszont az is fontos, hogy a birtokok megvásárlásával nemcsak erdők, hanem egyéb mezőgazdasági területek is a herceghez kerültek. Ebből következően a birtokok jelentős részén nagyüzemi gazdálkodást folytattak. 1914-ben a mintegy 20 000 holdas Hohenlohe uradalomban 21 hold belső telek, 5070 hold szántó, 1150 hold rét, 1684 hold legelő, 25 hold szőlő is volt, nem is beszélve a Baláta tó környéki mocsaras, nádas, földadó alá nem eső 975 holdról. A szántógazdálkodásban ötös és hatos vetésforgót használtak. Nemcsak gabonát és kukoricát, hanem takarmánynövényeket és egyéb kapásnövényeket is termeltek (cukorrépát 50, dohányt 60 holdon). Jelentős állatállománnyal rendelkeztek. A 65 darabos loállomány muraközi-belga keresztezés vagy lipicai volt. 180 ökör segítette a gazdálkodást, de foglalkoztak hízlalással is. A juhállomány nem volt nagy, mindössze 800 darabos merinói nyáját tartottak, de a terület nem is nagyon volt alkalmas birkák tartására. Annál nagyobb volt a sertések szerepe: a tartási körülményekre kevésbé igényes mangalicából 640 darabos állományuk volt, s 130 anyakoca biztosította a szaporulatot. Akárcsak a környék uradalmaiban, itt is volt egy halastó, amelyben pontyot tenyésztettek, helyi értékesítésre. Volt két motoros malma a hercegnek, egyik Somogyszobon, a másik Inkén, ugyanott két téглаégetője is, amelyek az évi 600 000 darabos téglatermeléssel egyrészt az uradalmi építkezések háttérét adták, másrészt pénzt is hoztak. A gazdaság magas szintű gépesítettségét mutatja, hogy az uradalomnak a háború előtt volt két 8 LE-s gőzcséplő készlete, egy Canterpillar diesel motoros magánjáró szántógépe, s 5 kéveköto aratógépe. Foglalkoztak némi szőlőtermeléssel is: a filoxéra utáni időkben a legfontosabb borszőlőfajta a rizling lett.⁶⁰ Ha mindezt összehasonlítjuk a térség más uradalmainak leírásaival, azt mondhatjuk, hogy a Hohenlohe uradalom kétségkívül magasan fejlett gazdaság volt.⁶¹

Az 1990-es években még élő, volt alkalmazottak, vagy leszármazottaik elbeszélései alapján tudunk egy keveset mondani a tulajdonos személyéről is. Az evangélikus vallású Hohenlohe herceg nem nagyon foglalkozott másokkal, meglehetősen zárkózott ember volt. Úgy egészében a magyar arisztokrácia nagy részét semmibe vette, alig akadt olyan helyi főrangú, akivel legalább jó kapcsolatokat ápolt volna. Rangban ilyen csak egy volt a közelben, mégpedig a szomszédos csurgói - berzencei uradalom tulajdonosa, herceg Festetics Tasziló. Hohenlohe távolságtartó magatartása miatt nem csoda, hogy az ő társaságát sem nagyon keresték. Alkalmazottjait porosz keménységgel kezelte (ez egyébként Festetics hercegre is igaz).⁶² Tisztviselői csak a megfelelő öltözkében jelenhettek meg előtte. A vadászszemélyzetet osztályokba sorolta, s úgy fizette. Minden embere katonai fessséggel, szinte vigyázz állással fogadta. A herceg felesége korai halála után agglegény volt, de egyben a nők gavallér barátja is, számos romantikus történet vagy legenda maradt utána. Növelte az elfogadottságát, hogy támogatta a környék egyházait, templomait, adományaira mindig lehetett számítani. Az evangélikus egyháznak biztosított adományai nemcsak Somogyszobon vagy Javorinán, hanem a német területeken is sokat számítottak; s kétségtelen, hogy a somogyszobi egyesített protestáns gyülekezetnek is nagy segítséget jelentett működése fenntartásában.⁶³ Élete utolsó éveiben már alig tudott járni, s hordszékkel vitette ki magát a szarvaslesre.⁶⁴

Az 1914 közepén elkezdődő háború áttételesen az uradalmat és annak lakosságát is megviselte. Mindjárt a háború elején Somogyszobról mintegy 100 főt hívtak be katonának, amivel igencsak megfogyatkozott a munkáskéz. A későbbiekben a kormány hadifoglyokat adott át a nagyobb agrárbirtokosoknak, ám ez pótlásnak kevés volt, s hatékonysága sem volt túl nagy. Még nagyobb csapást jelentett a háború befejeződése utáni kb. egy éves időszak. A hazatért, s önjáróvá vált volt katonák hatalmas vadászatokat rendeztek a vadsparkban, korabeli leírás szerint szinte életveszélyes volt belépni az erdőbe. A szarvas- és őzállományt szinte teljesen kiirtották. A Tanácsköztársaság alatt némileg normalizálódott a helyzet, mivel begyűjtötték a fegyvereket. Somogyszobon is megalakult egy munkástanács Fazekas József vezetésével, de erőszakos események nem történtek.⁶⁵

A háború, illetve az azt követő viharos idők után sor került a Nagyatádi Szabó István nevével fémjelzett földreformra, ami természetesen a Hohenlohe-földeket is érintette. A korábbi mintegy 20 000 holdas területéből a herceg is kénytelen volt leadni. 1920–24 között mintegy 2300 holdat veszített el a nagybirtokos.

1. táblázat. A kaszói uradalom területe (1925)

falu	szántó	kert	szőlő	rét	legelő	erdő	nádas	összes terület
Somogyszob	876	9	15	443	359	3259	-	5082
Inke	2711	3	5	323	257	1508	-	4913
Iharos	181	1	-	123	13	590	-	933
Szenta	11	-	-	104	435	4424	-	5069
Bolhás	247	11	-	266	407	695	-	1678
Összesen	4026	24	20	1259	1471	10476	-	17675

Forrás: Gazdacímtár, 1925. 266–286. old. alapján szerkesztve.

A birtokpolitikai változások eredményeképpen 1925-ben már csak 17 675 holdas területtel rendelkezett a herceg. Látható, hogy a legnagyobb terület Somogyszobon, Szentán és Inkén volt, hozzájuk képest Bolháson és Iharosban lényegesen kisebb földdel rendelkezett. Bolhás birtoklása viszont egy érdekes történet. A föld valójában a Bolhási Ingatlanforgalmi Rt. nevére volt bejegyezve, de az utolsó holdig a herceg bérelte. Valójában az Rt-ben a saját emberei voltak, akik azonban csak papíron voltak tulajdonosok, valójában a herceg földjéről volt szó.⁶⁶

A két világháború között az agrárarak esése, a mezőgazdaság alacsony jövedelmezősége természetesen az uradalmat is érintette. Túl nagy volt a birtok, magas az állandó költségek összege, az adó, így nem véletlen, hogy új bevételi források után kellett nézni. A tulajdonos az 1920-as években a birtokrészek hasznosítását más módon gondolta megvalósítani. A herceg az Inke faluban lévő birtokából 1607 holdat bérbe adott gróf Bethlen István-nak, a magyar miniszterelnöknek; egy inkei vállalkozónak, Weiler Samunak 551 holdat árendált, de kisbérletekre is átadott 634 holdat. Egyébként Bethlen gróf 12 évre, 1923–1935 közötti időre bérelte a földet.⁶⁷ Az 1923 őszén megkötött bérleti szerződésben 1200 hold szántó, valamint kisebb rét, legelő és szőlő került Bethlen grófhhoz. (Az inkei kastély nem került a miniszterelnökhöz, ha Bethlen Inkére utazott, akkor a 4-5 szobás tisztai házban lakott, viszonylag szerény körülmények között.)⁶⁸ Később már a somogyszobi területeket is bérbe adták. A csurgói Goldberger Ödön kormányfőtanácsos, uradalmi ügyvéd 805, a somogyszobi Mayerhofer Ödön 1256 holdat bérelt a hercegtől.⁶⁹ Goldberger Bolháson is bérelt földeket. Erdőt viszont nem adtak bérbe, de arra általában nem is volt kereslet. A Bolháson lévő régi kúriát eladták két helybéli embernek, akik azt elbontották, s anyagából pajtát és istállót építettek. A másik, ma is meglévő kúriát megtartották, amikor később a kaszói kastély leégett, s az új még nem épült fel, akkor a herceg lakta, ha eljött vadászni.⁷⁰

Hohenlohe Kraft Keresztély herceg 1926. május 14-én a kaszói vadászkastélyban halt meg. Temetése a vadászkastély nagytermében május 17-én délután 5 órakor kezdődött meg Németh Pál esperes, lelkész (Vése), Mesterházy Sándor esperes (Vése), Seregély István szepetneki lelkész, Belák János segédlelkész (Vése) és a vései evangélikus dalárda közreműködésével.⁷¹ Másnap a halottat elszállították Javorinára, ahol folytatódott a temetési szertartás, majd pedig az 1922-ben meghalt, s ott eltemetett felesége mellé helyezték.⁷² Érdekes, hogy a hercegnek maig nincs kriptája, mindössze egy nagy sírkő mutatja, kié is a sírhely.

Mivel a hercegnek nem volt gyereke, így birtokait, s minden vagyonát népes rokonsága örökölte. A német hitbizomány és a két magyarországi uradalma testvére gyerekeire szállt. Az örökös, Hohenlohe Hugo Felix Ágost 1890-ben született Madridban, s 1962-ben halt meg Stuttgartban.⁷³ August herceg nem költözött Kaszóra, helyette Slawentzitzben és a német birtokokon éltek. Problémák persze adódtak az örökséggel. Már Kraft Keresztély

élete vége felé is nehéz volt Javorina helyzete, hiszen az a trianoni békével Csehszlovákiához került, illetve egy része a lengyel-csehszlovák határvita tárgyát képezte. Rögtön az első világháború végén - még a csehszlovák-lengyel határ kijelölése előtt - a herceg azt javasolta a lengyel államnak, hogy vásárolják meg a javorinai - lándoki birtokait. Varsóban azonban úgy döntöttek, hogy a javorinai Tátra csak egy "*rakás kő*", amiért kár pénzt adni.⁷⁴ Többször felmerült az uradalom eladásának szükségessége. 1926-ban a csehszlovák állam megvásárolta Felsőhágit és környékét, végül 1936. január 1-jén vette meg a Csehszlovák Állami Erdészeti Központja a javorinai és lándoki birtokot. A vételár 18,2 millió korona volt.⁷⁵

A trianoni Magyarországon maradt kaszói uradalom a herceg halála után veszített jelentőségéből. 1927-ben váratlanul leégett a kastély, s a lángok martalékává vált az épületben minden. Korabeli újságcikk adatai szerint másfél méteres hamu maradt csak (szinte minden fából készült), s mivel korábban a kártevők ellen olajjal kenték le az épületet, így a tűznek nem tudott semmi sem ellenállni. Egyedül a téglából és cserépből épített kandalló maradt meg a hamu alatt.⁷⁶ Ezt követően - megakadályozandó az újabb balesetet - már egy kőből lévő épületet húztak fel a helyére. Ráadásul a Szegedy-Ensch örökösök pert indítottak az inkei birtokrész visszaszerzésért, mivel úgy gondolták, hogy azt jogtalanul adta el hajdan ősük. Erre minden jogalapjuk meg is volt, s elindult a vagyonfelmérés.⁷⁷ Az uradalmi erdőség már csak néhány vadászat helyszínéként volt fontos a hercegi család számára. Az 1940-es évek elején a kaszói uradalom még mindig 16 273 holdat tett ki, amivel a hazai szabad forgalmú és hitbizományi birtokok között a 22. legnagyobb kiterjedésű volt.⁷⁸ A második világháború elején a bombázások miatt biztonsági okokból Ágost herceg családját is ide költöztette.⁷⁹ A szovjet előrenyomulás miatt azonban a hercegi család visszaköltözött német földjeire. Ezzel a Hohenlohe hercegek kaszói birtoklása gyakorlatilag véget ért. A térségben megjelenő bolgár katonai csapatok garázdálkodása után a kaszói gazdaságnak egy évig nem volt tulajdonosa, lényegében szabad rablás folyt a területen, majd 1946-50 között a Szovjet Javak Igazgatósága alá került. Kaszó végül is 1950-ben lett a magyar állam tulajdona.⁸⁰

JEGYZETEK

1. A dolgozatban szereplő területi mértékegységek kat. holdban vannak megadva.
2. Fatuska János (1998): 90. old.
3. Kegel Árpád (2012): 52. old.
4. Schlesier Gottesfreund, 65. évf. 11. szám (2014. november)
5. Erdészeti Lapok, 1901. március. A cikk alapja egy Frankfurter Zeitungban megjelent összeírás.
6. Gudenus János (1990): 550. old.
7. <http://www.deutsche-biographie.de/sfz33331.html>
8. https://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Kraft_zu_Hohenlohe-%C3%96hringen
9. Ugyanott.
10. <http://www.magas-tatra.info/2014/08/hol-nyugszik-hohenlohe-herceg.html>
11. https://de.wikipedia.org/wiki/Christian_Kraft_zu_Hohenlohe-%C3%96hringen
12. Jó példa erre a herceg Batthyány család hitbizományi gazdálkodása. Lásd: Kaposi Zoltán: (2009)
13. Ember Győző (1989): 369–373. old.
14. www.oliver-rost.homepage.t-online.de/reichsten-preussen; Skibiczki, Klemens (2002): 24–25. old.
15. <http://www.stimme.de/heilbronn/nachrichten/stadt/top1-Der-reichste-Mann-nach-dem-Kaiser>
16. Taddey, Gerhard (1993): 7–15. old.
17. Ugyanott, 14. old.
18. Skibiczki, Klemens (2002): 27. old. Táblázat.
19. A főúri fürdőlethez lásd: Kósa László (1999): 174–206. old.
20. Kegel Árpád (2012): 52. old.
21. Ugyanott. Lásd még: Abau-Torna és Kassa (1896): 253–254. old.

22. Kegel Árpád (2012): 52. old.
23. Huszadik Század, 1901. szeptember.
24. <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/h/hohen.html>
25. Kegel Árpád (2012): 53. old.
26. <http://www.magas-tatra.info/2012/12/christian-hohenlohe-herceg-vadaskertje.html>
27. Kegel Árpád (2012): 54. old.
28. Kegel Árpád (2012): 53. old.
29. Tiszai Evangélikus egyházközség jegyzőkönyvei. 1906. augusztus.
30. <http://www.magas-tatra.info/2014/04/a-tatra-szimboluma-zerge.html>
31. Lásd: Kósa László (1999) művét.
32. Ótátrafüreden, 1873-ban alakult meg a Magyarországi Kárpát Egyesület, az ország első, a világ hetedik turista klubja. Lásd: <http://www.karpategyesulet.hu/nyitolap/>
33. Ehhez lásd: Kaposi Zoltán (2013): 264–284. old.
34. Képviselőházi Napló, 529. szám. (1904) 183–191. old.
35. Huszadik Század, 1904. április.
36. Reiszig Ede (1914): 148. old.
37. A Főkáptalan Somogyszob helyett a Veszprém megyei Mezőkomáromot vette meg gróf Draskovich Ivántól. Lásd: Jankovich Tihamér (1936): 54. old.
38. Reiszig Ede (1914): 148. old.
39. Jankovich Tihamér (1936): 16. old.
40. Erdősi Ferenc (1982): 157–211. old.
41. Jankovich Tihamér (1936): 17. old.
42. Az Esztergomi érseki tartomány (1992): 187. old.
43. Gazdacimtár (1895): 109. old.
44. Magyar Nemzeti Levéltár, Somogy Megyei Levéltár. IV. B. 428. 82.d. 179. Somogyszob.
45. Gazdacimtár, 1895. 109. old.
46. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 28. old.
47. Esztergom, 1912. június 23.
48. Zala, 1912. július 30.
49. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 28. old., Zala, 1912. július 31.
50. Lásd pl. Gazdacimtár (1911) adatait.
51. Mezőgazdasági statisztika (1895): 168-174. old.
52. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 28. old.
53. Esztergom, 1912. augusztus 4. (17. évfolyam, 34. szám.)
54. Evangélikus Órálló, 1911. (7. évfolyam) 8. szám.
55. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 52. old.
56. Ugyanott
57. Ugyanott.
58. Ujváry Imre (1914): 301–343. old.
59. Nagy-Nagy, 2004. 55.
60. Ujváry Imre (1914): 341. old.
61. Összevetésünk alapja: Ujváry Imre (1914): 301–314. old. közti uradalmi kimutatás
62. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 35. old.
63. Harangszó, 1926. június 13.
64. Nagy Jenő - Nagy Eszter Dóra (2004): 40. old.
65. Jankovich Tihamér (1936): 17–18. old.
66. Ugyanott, 22. old.
67. Kanyar József (1989): 503. old.
68. Romsics Ignác (1991): 219. old.
69. Gazdacimtár (1935): 258. old.
70. Jankovich Tihamér (1936): 22. old.
71. Harangszó, 1926. június 13. A térség legnagyobb evangélikus gyülekezete Vésén működött.
72. Hol nyugszik Hohenlohe herceg? In: <http://www.magas-tatra.info/2014/08/>
73. Gudenus János József (1990): 550. old.

74. Hohenlohe Christian. In: <http://www.fsz.bme.hu/mtsz/mhk/csarnok/h/hohen.html>
75. Kegel Árpád (2012): 60. old.
76. Új-Somogy, 1927. február 19.
77. Somogyi Újság, 1928. szeptember 2.; 1928. október 12.
78. Beszélő számok (1945): 72. old. Táblázat.
79. Nagy Jenő – Nagy Eszter Dóra (2004): 56. old.
80. Ugyanott, 56–57. old.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Abaúj-Torna és Kassa (1896): Magyarország vármegyéi és városai. 1. Abaúj-Torna vármegye és Kassa. (Szerk.: Borovszky Samu). Budapest.
- Az Esztergomi érseki tartomány (1992): Az Esztergomi érseki tartomány térképeinek katalógusa 4. Az Esztergomi Főkáptalani Levéltár térképei (Szerk.: Dóka K. - Müller V.) Új Magyar Központi Levéltár
- Beszélő számok (1945): Beszélő számok (Szerk.: Zentay Dezső). XIII. kötet. Budapest
- Ember Győző (1989): Magyarország a Habsburg Birodalomban. In: Magyarország története 1686–1790 (Főszerk.: Ember Győző – Heckenast Gusztáv). Budapest. 369–373. old.
- Erdősi Ferenc (1982): Somogy megye közlekedési hálózatának kialakulása a XIX–XX. században. 3. A vasúthálózat kialakulása. In: Somogy megye múltjából 1982. Levéltári Évkönyv 13. (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár. 157–211. old.
- Fatuska János (1998): A 15 éves háború csatáinak ábrázolásai a weikersheimi Hohenlohe kastélyban. In: Tata a tizenöt éves háborúban (Szerk.: Fatuska János – Fülöp Éva Mária – ifj. Gyuszi László). Annales Tataienses I. Tata.
- Gazdacimtár (1895): A Magyar Korona Országainak Mezőgazdasági Statisztikája 2. kötet. Budapest, 1897.
- Gazdacimtár (1911): Magyarországi Gazdacimtár. (Szerk.: Rubinek Gyula). Budapest, 1911.
- Gazdacimtár (1925): Magyarország földbirtokosai és földbérlői (Gazdacimtár). Budapest.
- Gazdacimtár (1935): Magyarország földbirtokosai és földbérlői. Budapest.
- Gudenus János (1990): A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Budapest. 1. kötet
- Jankovich Tihamér (1936): A Veszprémi Egyházmegye múltjából. Plébániák története 3. Somogy-szob. Veszprém
- Kanyar József (1989): Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Kaposvár. 1. kötet.
- Kaposi Zoltán (2009): Kanizsa gazdasági struktúrájának változásai 1743–1848. Nagykanizsa
- Kaposi Zoltán (2013): A nagybirtok és az agrárszegénység kapcsolata Magyarországon. In: Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben (Szerk.: Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József). Pécs-Budapest. 264–284. old.
- Kegel Árpád (2012): Vadgazdálkodás a Magas-Tátrában. Javorina története 1875–1936 évek között. Erdészettörténeti Közlemények 2012.
- Képviselőházi Napló (1904): Képviselőházi Napló 529. szám. Budapest.
- Kósa László (1999): Fürdőélet a Monarchiában. Budapest. 174–206. old.
- Mezőgazdasági statisztika (1895): A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. 1. kötet. Budapest, 1897. KSH.
- Nagy Jenő – Nagy Eszter Dóra (2004): Kaszó 600 éve tényekben, anekdotában és képekben. Kaszó
- Reiszig Ede (1914): Somogy vármegye községei. In: Magyarország vármegyéi és városai. Somogy (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest
- Romsics Ignác (1991): Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest
- Skibiczki, Klemens (2002): Industrie im Oberschlesischen Fürstentum Pless im 18. und 19. Jahrhundert. Stuttgart
- Taddey, Gerhard (1993): Hohenlohe und Schlesien. In: Hohenlohe in Oberschlesien. Fürsten – Bauern – Bergleute. (Szerk.: Krauss, K-P. – Pawlitta, M. – Röder, A. – Weber, T.). München. 7-15. old.
- Tiszai Evangélikus (1906): Tiszai Evangélikus egyházkerület jegyzőkönyvei. 1906. augusztus. Lásd: hungaricana.hu/hu/view/Tiszai
- Ujváry Imre (1914): Mezőgazdaság, állattenyésztés, szőlőművelés, erdészet. In: Magyarország vármegyéi és városai 14. Somogy vármegye (Szerk.: Csánki Dezső). Budapest. 301–343. old.

SUBA JÁNOS*

A TÖRTÉNELMI MAGYAR-ROMÁN HATÁRSZAKASZ FELÜLVIZSGÁLATA 1941-BEN

THE REVISION OF THE HISTORICAL BORDER BETWEEN HUNGARY AND ROMANIA IN 1941

ABSTRACT

The territory and borders of Hungary changed in 1941. By annexing North Transylvania, Hungary regained its historical borders. A part of the „new” border was the same as the former one. In other words, the border had already been marked by border signs, only the coats of arms /armours/had to be changed. The historical borders underwent revisions in the years 1900 and 1910. As a result of the Peace Treaty of Trianon, this border ceased to be legal. It became legal again in 1941. As a consequence, it was necessary to guard and patrol the borders, in other words: check the border markers and survey points that had been placed previously.

This paper is about the revision of the border, which was carried out unilaterally by Hungary. The execution was confidential. It was carried out by the officers of the Hungarian border troops. They went along the borderline in the Carpathian Mountains, reset the borderline and visited the old border markers after 27 years. They made arrangements for the designation of the borderline in the Carpathian Mountains.

Bevezetés

A terület-visszacsatolások során Felvidék és Kárpátalja megszállásakor az ország eddigi térszerkezete, és geopolitikai helyzete megváltozott, ez tovább folytatódott Észak-Erdély visszatérével.¹ Ez természetesen maga után vonta a megnagyobbodott ország határának megváltozását. Kárpátalja visszatérével a kialakult „új” határ azonos volt a régivel, vagyis a határ már határjelekkel volt állandósítva, csak a címereket és az egyéb felségjelzéseket kellett megváltoztatni. Ez a határszakasz a maga 356 kilométerével határaink 10%-át jelentette.² A magyar csapatok a II. Bécsi döntést követően, Észak-Erdély megszállásakor felzárkóztak a bécsi döntőbíró által térképen megrajzolt demarkációs vonalra. Így – Magyarország a trianoni békeszerződés értelmében kijelölt határainak hossza, amely 2266 kilométer volt – a terület-visszacsatolások után 1225 kilométerrel, 54%-kal növekedett. Az 1031 kilométeres román határszakasz az egész határvonal 30%-át tette ki. Itt a határt a demarkációs vonal töltötte be, míg keleti részen a határ azonos volt az „ezeréves” Kárpátok gerincén futó határral.³ Később a térszerkezet és ezzel együtt az ország határának változása tovább folytatódott a Délvidék visszatérével.⁴

* Dr. PhD Suba János, alezredes, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Térképtár, térképtár-vezető.

1. Régi és új határok problémái

1.1. Redemarkáció

A magyar politikai vezetés a magyar–szlovák határkijelölés⁵ kapcsán nem kerülhette meg a magyar–román, magyar–szovjet határ kérdését sem.⁶ Medvey Aurél altábornagy a Határkijelölő Központi Bizottság⁷ elnöke 1941. január 10-én a Miniszterelnöknél tartott beszámolójában jelezte, hogy *„az ezer éves magyar–román határrészen bizonyos felülvizsgálati munkát kellene végezni, abból a szempontból, vajon a határ a természetben felismerhetően van-e megjelölve határjelekkel. Fellelhető ugyanis, hogy a régi határjelek nincsenek a helyükön. Ezzel kapcsolatban esetleg szükségesek lesznek tárgyalások a románokkal.”* Azonban kifejtette azt a nézetét is, hogy akár csak technikai tárgyalások felvétele a románokkal felettébb aggályos, mert hisz az ezer éves határ megbolygatására irányuló törekvéseknek ürügyet adhatnak a románoknak. A Miniszterelnök ezt helyeselte, és kihangsúlyozta, hogy csak egyoldalú tájékoztató munkálatokat szabad végezni, ezekről is értesíteni kell a honvédelmi minisztert és a vezérkar főnökét.

Vagyis a régi (történelmi) magyar–román kárpátokon futó határ határvonalának egyoldalú redemarkációját kellett végrehajtani. A korábban elvégzett határjelölés ellenőrzését, felülvizsgálatát redemarkációnak nevezzük, ami általában új határjelzések elhelyezésével, a régiéik megváltoztatásával, esetleg kicserélésével jár. Hasonlóan, redemarkációt hajt végre azon államok közös bizottsága, amelyeknek a határaitól van szó, mégpedig a megállapodott műszaki irányelvek, utasítások alapján. A redemarkáció lehet egyoldalú, amikor egy állam hajtja végre, illetve kétoldalú, amikor közösen hajtják végre az ellenőrzést. Az államhatárok demarkációjával vagy redemarkációjával összefüggésben van azok rendszeres kitűzése is, esetleg a kitűzés kiegészítése, pótlása.⁸

Korabeli megfogalmazás szerint: *„1941. évben meg kell állapítani azt, hogy Magyarországon és Oroszországon (Ukrajna), valamint Magyarországon és Románia határának az alatt körülírt ezeréves részén a régi határjelek megvannak-e és ha igen, milyen állapotban.”* (Suba J. 2002b). E feladat végrehajtására a Határkijelölő Központi Bizottság a honvédség segítségét kérte. A határvadász alakulatok rendelkeztek megfelelő erővel, szervezettel és mivel a terepen voltak, felsorakoztak a határvonalra, átvették annak őrzést, alkalmasnak látszottak e feladat megoldására. A trianoni magyar–román határon egyébként 1937-ben volt egy remarkáció, amikor is közösen felülvizsgálták a határjeleket.⁹

1.2. Határvadászok

A magyar határőrizet katonai jellegű volt. 1938-ban a Határőrség egységeit 24 határvadász-zászlóaljja szervezték át, amelyek három puskás és egy géppuskás századból, zászlóalj közvetlenekből, továbbá egy-három portyázó századból álltak. 1940 őszén Magyarországon határait 12 portyázó osztály, 16 határvadász-zászlóalj és a 9 határvadász dandár védte.¹⁰ A határvadász-zászlóaljak látták el a közvetlen határvédelmet, melyek mozgékony egysége a határvadász portyázó század volt annak ellenére, hogy a határ teljes lezárására nem volt lehetőség. Ennek feladata a határzár és a figyelés végrehajtása volt saját előkészületek leplezése céljából is. A határvadász portyázó század a határvédelmi csapatok legelől lévő, már békében is teljesítő része volt, melynek alegységei a határvadász őrsők voltak közvetlenül a határvonalon állomásozva. Harcerezének megfelelőbb volt, ha halogató harchoz csoportosult, késleltetve az ellenség előretörését, hogy a mögötte akár 40–50 km-rel hátrább lévő határvadász-zászlóalj gyülekezzen, és harcba lépessen.

A határvonal állandó megfigyelését a 3 főből álló figyelő őrsők járőrözéssel végezték, kiterjesztve a határvonal mögötti 2–4 km kiterjedésű sávra is az ellenőrzést, megakadá-

lyozva az ellenséges behatolást. Rossz látási viszonyok esetén ki kellett terjeszteni a megfigyelést a hátsó fontosabb utakra és irányokra. Bőséges lőszerellátást kaptak, és mozgékony vezeték nélküli híradó eszközökkel szerelték fel, így napokig harcolhattak akár elszigetelve is.

Az őrsökhöz tartozott egy hivatásos tiszthelyettes, mint őrsparancsnokhelyettes, egy hivatásos határvadász nyomozó tiszthelyettes, akiket külön tanfolyamokon készítettek fel erre a speciális feladatra, s egy hivatásos, vagy továbbbszolgáló írnok tisztes, vagy tiszthelyettes. A legénység kizárólag alaposan válogatott, az első tényleges katonaesztendejét letöltött, magyar nemzetiségű honvéd lehetett. Az őrsök általában tiszthelyettes vezetésével működtek. A tisztek vezetése alatt lévő őrsöket tiszti őrsöknek nevezték. Kis őrs, ideiglenesen kikülönített őrs volt, általában hegyvidéken hozták létre. Az őrsök elhelyezésének megnevezése a mindenkor rendelkezésre álló térképen szereplő névmegírás szerint történt.¹¹

A portyázás elsősorban az illegális határátlépések és a csempészet megakadályozására irányult, de fontos szempont volt a kémgyanús személyek kiszűrése és a kettősbirtokosok tevékenységének ellenőrzése is.¹² Ahol vasút vagy út vezetett keresztül a határon, ott a határvadászok a határrendőri kirendeltségekkel közösen látták el a legfontosabb feladatokat.¹³

A Honvédelmi Miniszter az 571.105/19.-1941. HM. számú rendeletében utasította a magyar–oros (ukrán) határ déli részén, valamint a magyar–román határ ezeréves részén állomásozó valamennyi honvéd határvadász tiszti őrs, portyázó század, határvadász zászlóalj, és határvadász dandárparancsnokságot, hogy nyújtsanak segítséget a határjelek felülvizsgálatában.¹⁴

2. Régi „új” határ (szakasz) felülvizsgálata

A magyar országhatár „ezeréves” részén elhelyezett határjelek felülvizsgálásának az volta a célja, hogy a felülvizsgálattal megbízottak megállapítsák, hogy az ott elhelyezett „régebbi időkből” származó határjelek megvannak-e még és ha igen, milyen állapotban. A felülvizsgálat még arra is kiterjedt, hogy az ezzel megbízottaknak a határ természetbeni megjelölését is meg kellett vizsgálni (erdőátvágások, határdombok stb.), és ahol a határvonal megtalálása, illetve azonosítása a természetben kétséges lett volna, azt a Határkijelölő Központi Bizottságnak jelenteni kellett.

A Határkijelölő Központi Bizottság azután a saját hatáskörén belül, illetőleg a saját műszaki személyeztetével egy későbbi időpontban gondoskodni kell arról, hogy az elpusztult, vagy megrongált határjeleket pótolják, illetve a határvonalat minden kétséget kizáró módon megjelöljék.

2.1. térképi alapanyag

A határvonal felülvizsgálatára a korabeli legnagyobb méretarányú térképet az 1:25 000 méretarányút használták. Ezek a térképek Magyarország III. katonai felmérésének alaptérképei voltak.¹⁵ A megvizsgálandó történelmi határvonal 29 darab huszonötezres fedőterületű térképen volt bejelölve. Ezek a következők voltak: 4873/1, 4873/2, 4873/4, 4874/3, 4974/1, 4974/3, 4974/4, 5074/2, 5074/4, 5074/3, 5174/2, 5175/1, 5175/3, 5175/4, 5175/2, 5275/2, 5276/1, 5276/3, 5376/2, 5376/4, 5376/3, 5476/1, 5476/2, 5476/4, 5576/2, 5577/1, 5577/3, 5677/1, 5677/3.

Az ezeréves határok felülvizsgálása a régi (1939. évi) magyar–oros (ukrán)–román hármashatárpontnál kezdődött. A határvonal megjelölése a térkép alapján a következő volt: Ez a pont a 4873/1. szelvényszámú 25 000-es térképen a Stog (Stoch) 1655-tel megjelölt

háromszögelési pont. Innen dél-keleti irányban folytatódik egészen Zabola község határában fekvő 121-es számú határoszlopig. Ez a pont az 5677/3 szelvényszámú 25 000-es térképen a Harai oldala (Fata Arsoiei) 1687 m-es magassági pontjától mintegy 100 m-re fekszik dél-nyugati irányban és „121” megírással van ellátva. (Az 5677. szelvényszámú 1 : 75 000 méretarányú térképen a Mt. Arisoara 1687 m-es pontjától délnyugatra fekvő „Kord. P.” megírású pont.)

2.2. A munkálatok megszervezése

A határjelek felülvizsgálását a határvadász őrsök tiszti parancsnokai végezték el, az őrsük határszakaszán. Az altisztek által vezetett őrsök határszakaszának felülvizsgálatát fele-fele részben a két szomszédos tiszti őrsparancsnoknak kellett elvégezni. Ezeket az illetékes portyázó század parancsnoka jelölte ki.

1941. május végén és június elején az érintett határvadász zászlóalj parancsnokságokhoz kiszálltak a Határkijelölő Központi Bizottság egy-egy műszaki tagja akik – a zászlóaljparancsnokságokhoz berendelt határvadász zászlóalj határsávjába eső határvadász őrsök tiszti parancsnokainak – a munkálatokkal kapcsolatos minden felvilágosítást és útbaigazítást ott a helyszínen megadták.¹⁶ A Határkijelölő Központi Bizottság eligazító tagjainak a végrehajtásra vonatkozó utasításait a munkálatokat végző tisztek (tiszti őrsparancsnokok) kötelesek voltak pontosan betartani. A miniszteri rendelet előírta, hogy a Határkijelölő Központi Bizottság tagjainak esetleges kívánságait a helyi viszonyokkal ismerős határvadász parancsnokságok tőlük telhető módon támogassák, s őket munkájukban minden lehetséges módon segítsék. (Előfogatok, autó kellő ellátása, elszállásolás, ételmezés stb.)

A munkálatoknál esetleg mutatkozó nehézségeket közvetlenül a Határkijelölő Központi Bizottság vezetőségének kellett jelenteniük. Innen kellett felvilágosítást kérni, ha műszaki szempontból kételyek merültek fel. A HKB. tagjainak működésével kapcsolatosan felmerült kiadásokat (kocsi, autóköltség, szállások díja stb.) a HKB. fedezete. Kincstári helyiségek vagy járművek igénybevétele esetén a HKB. tagjai csak a szabályzatokban megállapított térítványokat fizették. Az utasítás kiemelte, hogy a határjelek felülvizsgálatával kapcsolatosan a honvédkincstár terhére költségeket nem szabad felszámítani. Az őrsparancsnokok külön díjazásban részesültek Külön szabályozták a redemarkációs munkálatok végrehajtását. A végrehajtáshoz szükséges térképeket, határleírásokat és egyéb munkarészeket minden megbízott tiszt külön megkapta. A munkálatok folyamatosságának biztosítása érdekében a felülvizsgálatban résztvevő tisztek részére szabadságot csak egészen kivételes esetben engedélyeztek addig, amíg határszakaszuk felülvizsgálását be nem fejezték. A már megkezdett munkálatok alatt áthelyezett tisztek bevonultatását lehetőség szerint elhalasztották a munkálatok befejezéséig. A munkálatokat titkosnak minősítették, ezért azok részleteit csak a felelős parancsnokságokkal és a Határkijelölő Központi Bizottság tagjaival volt szabad közölni.

2.3. A határvonal szakaszolása

A munkálatok megkönnyítése, vezetése érdekében a felülvizsgálandó határvonalat beosztották, szakaszolták. A Határkijelölő Központi Bizottság a felülvizsgálatra kerülő határ-részt három főszakaszra és 19 szakaszra osztotta fel. Minden főszakasz műszaki munkálatait a Határkijelölő Központi Bizottság egy-egy kirendelt tagja vezette. Az egyes szakaszokban a munkálatokat a megbízott tiszt (tisztjelölt) végezte. A munkálatok legfelsőbb ellenőrzését és felülvizsgálását a HKB. vezetője, Medvey Aurél altábornagy és a HKB. helyettes vezetője, dr. Mersich Róbert miniszteri osztályfőnök irányította.

A határfőszakaszokat az ABC nagybetűivel jelölték.¹⁷ Északról kezdve és délkeleti irányban haladva I, K, L nagybetűk jelölték. A szakaszok megjelölése a határfőszakasz nagybetűjével és ugyancsak északról délkeleti irányban haladva római számokkal történt. (Pl.: K. VI. szakasz.)

A határfőszakaszok kiterjedése: Az I. határfőszakasz a régi (1939. december havi) magyar–oros (ukrán)–román hármashatárpontonál kezdődik. Ez a pont a 4873/1. szelvény-számú 25 000-es térképen a Stog (Stoch) 1655-el megjelölt háromszögelési pont. Innen a felülvizsgálandó határ nagyjában délkeleti irányban húzódik a Valea Deaca megírású völgy-ben fekvő 963-as magassági pontig. Ez a pont a 4974/4. szelvény-számú 1 : 25 000 méretarányú térképen a 705/657 km² keleti szegélyvonalának közepe táján fekszik. Az I. határfőszakasz műszaki munkálatait a HKB. részéről Bognár Gábor műszaki főtisztviselő vezette.

A K határfőszakasz az I. határfőszakasz végpontjánál kezdődik, onnan délre, majd délkeletre húzódik és tart a Gyergyódomok községtől keletre fekvő 41-es számú határoszlopig. Ez a pont az 5276/3. szelvény-számú 25 000 méretarányú térképen a 626/723 km²-ben fekszik és 41 1073 megírással van ellátva. A K. határfőszakasz műszaki munkálatait a HKB. részéről dr. Rédey István törzsmérnök vezette.

Az L. határfőszakasz a K. határfőszakasz végpontjánál kezdődik, onnan dél-délkeletre húzódik és tart a Zabola község határában fekvő 121-es számú határoszlopig. Ez a pont az 5677/3. szelvény-számú 25 000-es térképen a Harai oldala (Fata Arsoei) 1687 m-es magassági pontjától mintegy 100 méterre fekszik délnyugati irányban és 121 megírással van ellátva. Az L. határfőszakasz műszaki munkálatait a HKB. részéről Rédey László m. kir. főmérnök vezette.

A határszakaszok kiterjedése

Az I. I szakasz a 4873/1. szelvény-számú 25.000-es térképen a 911/568 km²-ben fekvő Stog 1655-tel megjelölt pontnál kezdődik és tart a 4873/4. szelvény-számú 25 000-es térképen a 920/558 km² délnyugati részén fekvő 1684-gyel jelölt háromszögelési pontig, mely alatt ezen a térképen a Budyowska welke megírás van (2/2-5).

Az I. II szakasz az I. I szakasz végpontjánál kezdődik és tart a 4873/4. szelvényen a 926/553 km² észak-keleti sarkánál fekvő Luston nevű háromszögelési pontig (2/2-4).

Az I. III szakasz az I. II. szakasz végpontjánál kezdődik és tart a 4974/1. szelvény-számú 25 000-es térképen a 732/636 km² észak-keleti részén fekvő 1769-es megírású háromszögelési pontig (2/2-3).

Az I. IV. szakasz az I. III. szakasz végpontjánál kezdődik és tart a 4974/1. szelvényen 723/649 km² dél-keleti sarka közelében ábrázolt határjelig (2/1-2).

Az I. V. szakasz az I. IV. szakasz végpontjánál kezdődik és tart a 4974/4. szelvény-számú 25 000-es térképen a 705/657 km² keleti szegélyvonalának közepe táján fekvő 963-as magassági pontig (2/1-1).

A K. I. szakasz az I. V. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5074/3. szelvény-számú 25 000-es térképen a 652/684 km² nyugati felének közepe táján fekvő azon pontig, ahol a Tesna imputita megírású patakba, annak kanyarodójánál, a délkeleti irányból jövő kis ér beleömlik (33-3).

A K. II. szakasz a K. I. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5174/2. szelvény-számú 25 000-es térképen a 660/674 km² nyugati oldalán fekvő azon pontig, ahol a 660-as észak-déli irányú km vonal az országhatárt metszi (33-2).

A K. III. szakasz a K. II. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5174/2. szelvény-számú 25 000-es térképen a 668/66 km² északi felének közepe táján elhelyezett 7/c jelű határjelig, mely a térképen 1318-as számmal van megírva (33-1).

A K. IV. szakasz a K. III. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5175/4. szelvény-számú 25 000-es térképen a 695/662 km²-ben fekvő 1023-mal jelzett háromszögelési pontig (21-4).

A K.V. szakasz a K. IV. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5157/4. szelvényen a 702/656 km² dél-keleti sarka közelében fekvő 196-os számú háromszögelési pontig, mely ezen a térképen Betca Strunga-ruilui megírással van ellátva (21-3).

A K. VI. szakasz a K. V. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5276/1. szelvény-számú. 25 000-es térképen a 712/641 km² dél-nyugati sarka közelében fekvő 27-es számú határjelig (21-2.).

A K. VII. szakasz a K. VI. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5276/3. szelvény-számú 25 000-es térképen a 723/626 km² észak-nyugati sarka közelében fekvő 41-es határjelig (21-1).

Az L. I. szakasz a K VII. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5376/2. szelvény-számú 25 000-es térképen a 735/610 km² északi részének közepe táján fekvő 56-os határjelig, mely pont ezen a térképen Tarhavas megírással van ellátva (32-5).

Az L. II. szakasz az L. I. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5376/3. szelvény-számú huszonötzres térképen a 728/598 km² észak-nyugati sarka közelében fekvő 64-es határjelig, mely pont ezen a térképen Popoi (Pipás) 1277 megírással van ellátva (32-4).

Az L. III. szakasz az L. II. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5476/2. szelvény-számú 25 000-es térképen a 734/588 km² keleti szegélyének közepe táján fekvő 129-es háromszögelési pontig, mely pont a Szulcza patak völgyében fekszik és a huszonötzres térképen Finance-Wach II. 767. megírással van ellátva (32-3).

Az L. IV. szakasz az L. III. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5476/2. szelvényen a 744/582 km² dél keleti részén fekvő 84/a jelű határjelig, melytől nyugatra van a Magyaros megírás (32-2).

Az L. V. szakasz az L. IV. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5576/2. szelvény-számú 25 000-es térképen a 749/566 km² déli szegélyénél fekvő 93-as határjelig. Ez a pont a térképen a Kis Nemer nevű háromszögelési pont közelében fekszik. (32-1).

Az L. VI. szakasz az L. V. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5677/3. szelvény-számú 25 000-es térképen a 757/525 km² közepe táján fekvő azon pontig, ahol a Putna patak észak-déli irányból kelet-nyugati irányba fordul (24-4).

Az L. VII. szakasz az L. VI. szakasz végpontjánál kezdődik és tart az 5677/3. szelvény a 754/522 km² keleti oldalának közepe táján fekvő 121-es határjelig. Ez a pont ezen a térképen a 121-es megírással van ellátva, ettől északkelet felé a Harai oldala felírás olvasható (24-3).

2.4. Munkaokmányok

A HKB. munkatársai a megbízott tisztek (tisztjelöltek) részére a határvadász zászlóalj parancsnokságoknál tartott eligazítás alkalmával kiadta az 1 : 75 000 és az 1 : 25 000 méretarányú térképeket. A 25 000-es térképen fel volt tüntetve vastag vonallal az ezeréves határ, fel voltak tüntetve a régebben elhelyezett határjelek, valamint a határ közelében fekvő háromszögelési pontok. A megbízottakat ellátták a régi magyar-román határ mentén az 1914. évi magyar-román határ nyomtatott határleírásaival is.¹⁸ Ilyen határleírások az 1914. évi magyar-galíciai és magyar-bukovinai határról nem készültek. Ezért ezen határrészekről a kataszteri térképeknek 1 : 10 000 méretarányú másolatait adták ki. Ezeken kívül megkapták még a térképekre berajzolt jelek jelkulcsát (magyarázataát), a rajzbeli és az írásbeli jelentésekhez a mintákat, valamint az ezek elkészítéséhez szükséges nyomtatványokat.

Az 1 : 75 000 méretarányú térképek¹⁹ az áttekintést szolgálták. A munkába vett határszakaszt 13 darab hetvenötezres térkép fedte le. Ezek a 4873. Ruszpolyána (1915), 4874. Szipot-Kamerale (1915), 4974. Kirlibaba (1916), 5074. Ujradna und Jakobený (1916), 5174. Marosborgó (1916), 5175. Bélbor (1915), 5275. Maroshéviz (1915), 5276. Gyergyóbékás (1915), 5376. Gyimes Pasz (1915), 5476. Csik-Ménaság (1915), 5576. Kézdivásárhely (1915), 5577. Ojto Pasz (1916), 5677. Putna Patak (1916) fedőterületű térképek voltak. Zárójelben az utolsó helyesbítés dátumát írtuk be.²⁰ Látható, hogy tartalmilag elavult negyedszázados térképek álltak rendelkezésre.

2.5. A felülvizsgálat menete

A felülvizsgálattal megbízott tiszteknek a következő feladatokat kellett végrehajtania: Meg kellett állapítani, hogy a zászlóaljnál tartott eligazításon kiadott térképeken a feltüntetett határjelek megvannak-e és ha igen, milyen állapotban.

Meg kellett állapítani, hogy az ezeréves országhatár a terepen (természetben) mindenütt kellőképpen megvan-e jelölve, és hogy az valóban „mindenütt minden kétséget kizáró módon” megtalálható-e vagy sem.

Meg kellett állapítani, hogy a kiadott térképeken feltüntetett, és a határvonal közelében fekvő háromszögelési pontok megvannak-e és ha igen, milyen állapotban.

Munkálatokat csak Magyarország területén végezhettek. A határjelek felülvizsgálata miatt a szomszédos idegen állam területére tilos volt átmenniük. A munkálatok idejét úgy kellett megválasztaniuk, hogy azok az alapfeladatuk - a határ őrzetével kapcsolatos egyéb teendők - ellátásában fennakadást ne okozzon. A helyettesüknek – ha elmentek – mindig tudniuk kellett, hogy hol tartózkodnak. A terepre egyedül nem mehettek. Minden alkalommal a parancsnoksága alá rendelt őrs állományából lehetőleg egy altisztet, de legalább egy tisztest vagy honvédet magával kellett vinnie. A feltalált határjelet és a háromszögelési pontokat meg kellett a annak mutatni.

A határ felülvizsgálásával kapcsolatos munkálatok végrehajtásának menete a következő volt: A térkép alapján fel kellett keresni a határjeleket. A feltétlenül felkeresendő határjelek a kiadott huszonötezres térképeken fel voltak tüntetve. Előfordulhattak esetek, amidőn a határjelek felkeresése vagy azonosítása a terepen igen nehéz volt. Ilyen esetekben segítséget nyújtott a szóban forgó község 1 : 2880 méretarányú kataszteri térképe. Ezek a térképeket az érintett községben a községházán (jegyzői hivatalban) megtalálhatók voltak. A határjelek ezeken a térképeken is fel voltak tüntetve. Ezekbe a megbízott tiszt (tisztjelölt) betekinthezett, és ha szükséges volt, ezekről másolatot készíthetett. Felhatalmazták, hogy felkérjék a helyi viszonyokat jól ismerő lakosokat arra, hogy az általuk ismert határjeleket mutassák meg.

Egy-egy határjel meg(fel)találásakor a határjel helyéről, fekvéséről, helyszínrajzi vázlatot kellett készíteni. Ezen a helyszínrajzi vázlaton fel kellett tüntetni a határjelet és a közelében fekvő részleteket. A vázlatnak olyanak kellett lennie, hogy annak alapján a határjel biztosan megtalálható legyen. Ahol lehetséges, a méreteket is be kellett írni a vázrajzba. A méreteket lépésekben is feltüntethették. Minden méret mellé oda kell írni azt, hogy milyen mértékegységben értendő a méret (méter vagy lépés). A vázlatot lehetőleg mérethelyesen kellett elkészíteni, és úgy hogy a rajz felső része legyen észak felé. A rajzon még ilyen elhelyezés mellett is nyíllal fel kellett tüntetni az északi irányt. Ahol a közelben, illetve könnyen elérhető távolságban semmi jellegzetes pont nem volt, ahonnan a pontot be lehetne mérni, ott a vázrajzon fel kellett tüntetni azt, hogy „Közeleli pontok hiányában bemérhetetlen”. A helyszínrajzi vázlatokon nagy súlyt kellett fektetni a domborzat ábrázolására.

A helyszínrajzi leíráson a határjel milyenségét és állapotát pontosan le kellett írni. Feltétlenül fel kellett tüntetni, hogy a határjel betonba ágyazott szögvasakból van-e készítve,

vagy terméskő, vagy esetleg beton-, illetve faoszlop. Le kellett mérni és fel kellett jegyezni a határjel méreteit is (keresztmetszet méretei, magasság a föld felszíne fölött). Fel kellett jegyezni pontosan a határjelen található felírásokat.

A határjel állapota is fontos volt. (Pl.: a kő délkeleti sarka mintegy 8 cm x 10 cm x 15 cm méretben le van törve). Vagy pl.: a határjel valószínűleg betonba ágyazott szögvasakból állott, de a szögvasak már hiányoznak. A megmaradt betontömbben azonban a szögvasak helye még látható, s így a régi jel középpontjának helye jól (megközelítőleg) megállapítható. Ha a határjel helyét nagy valószínűséggel feltalálták, de maga a határjelet nem találták meg, akkor ezt úgy írták le, hogy: „a határjel földfeletti jelzése elpusztult”.

Az utasítás kiemelte, hogyha az országhatárt végigjárva olyan határjeleket találunk, amelyek a 25 000-es térképen nincsenek feltüntetve, akkor ezekről is pontos helyszínrajz vázlatot kell készíteni és fel kellett tüntetni, hogy a két szomszédos és a térképen feltüntetett határpont között hol fekszik. (Pl.: határkő, a 96-os határjeltől 180°-re délkeletre, a 97-es határjeltől pedig 370°-re északnyugatra a határvonalon mérve.)

A feltalált határjeltől a kiadott határleírás alapján kellett haladni a következő határjel irányában. A bejárás alkalmával nagyon kellett figyelni a határleírásban feltüntetett és méterben kifejezett távolságokra. (Erre való tekintettel minden megbízott tisztnek [tisztjelöltnek] a bejárás előtt meg kellett mérnie az egyéni lépéshosszát.) A határleírásokban feltüntetett irányok betartását iránytűvel ellenőrizték.

Ezután kiadott határleírás szövegében meg kellett keresni a megtalált határjelet, a térkép és a határleírás szövege szerint követni az ezeréves országhatárt. Útközben – a kiadott minta szerint – le kellett írni, hogy a határ vonalát a határleírás és a térképek szerint minden kétséget kizáró módon lehet-e követni vagy sem és azt, hogy a határ megjelölése a természetben milyen. A határvonal bejárása alkalmával fel kellett jegyezni minden említésre méltó körülményt. Így pl: azt, hogy hol vonul a határ, és hogy az hogyan követhető. Különösösen az, hogy a határ határárokkal van-e megjelölve, van-e erdőirtás (erdőátvágás, nyiladék) a határvonal mentén, vagy csak szántók, legelők stb., között mezsgyén, vagy erdőben a fák között halad. A domborzatra vonatkozó adatokat is be kellett írni, azt, hogy a határvonal emelkedik-e avagy esik, a gerincen vagy a völgy talpán halad-e avagy az oldalban. Ez utóbbi esetben meg kellett mérni (lelépni) azt is, hogy milyen távolságban van a határ a gerincvonalától. Fel kellett keresni a határ közelében fekvő, a kiadott térképen megjelölt háromszögelési pontokat. A háromszögelési pontok felkeresése a térképek alapján ugyanúgy történt, mint a határjelek felkeresése. A feltalált háromszögelési pontokról ugyanolyan helyszínrajzi vázlatot kellett készíteni, mint a feltalált határjelekről. A helyszínrajzi leírásokon meg kellett még írni azt is, hogy a háromszögelési pontról milyenek a kilátási viszonyok. Itt azt is le kellett írni, hogy a pontról, mely háromszögelési pontok, hegy-csúcsok a határvonal mekkora szakasza látható. Jelenteni kellett azt is, ha egy háromszögelési pontot nem tudtak a terepen feltalálni. A helyszínrajzi vázlaton leírni a háromszögelési pontok milyenségét és állapotát, amely ugyanúgy történt, mint a határjelek leírása.

Külön rovatba kellett feljegyezni a határ bejárásánál észlelt vagy egyébként tudomásukra jutott minden olyan adatot vagy körülményt, melyet a megbízott tiszt (tisztjelölt) jelentésre érdemesnek tartott. Minden olyan rendkívüli körülményről írásbeli jelentést kellett tenni, ami a határvonallal a háromszögelési pontokkal, illetőleg a határt környező terep felmérésével kapcsolatos. Különösen fontos olyan tényeknek a jelentése, mint pl: az, hogy a szóban forgó területen a román uralom alatt háromszögelés vagy egyéb felmérés történt. A jelentés ebben a rovatában kellett jelenteni olyan adatokat, mint pl: amelyek a felmérési, illetve a térképi anyag megrongálására vagy elpusztítására vonatkoztak. (Pl.: A románok kivonulásuk alkalmával X. községből a kataszteri térképeket ismeretlen helyre magukkal vitték. Vagy: Az Y község területén fekvő és Z. tulajdonos birtokában lévő területen a

háromszögelési pontokat [köveket] kiszedték és eltávolították. Vagy: N. magyarországi község egy részét a román uralom alatt az M. nevű román községhez csatolták stb.).

A napi terepmunka befejeztével az aznap végzett munkálatokat azonnal, de legkésőbb a következő napon a kiadott mellékletben meghatározott jelzésekkel – a terepen készített helyszínrajzi vázlatokat és leírásokat olyan formában, hogy az HKB.-nek átadható legyen – a térképre kellett berajzolni, illetve a terepen készített munkarészeket újból elkészíteni. A munkarészekbe csak olyan adatokat volt szabad feljegyezni, amelyekről a terepen személyesen győződtek meg. Ha valamilyen adatot csak bemondás alapján jegyezték fel, akkor azt a körülményt feltétlenül megemlítették. (Pl.: A 184-es háromszögelési pontról, a határőrök bemondása szerint, tiszta időben látszik a Hoverla nevű hegy-csúcs is).

A munkálatok befejezésével – az ellenőrzések után, és aláírásuk után – azokat személyesen adták át a HKB. kijelölt munkatársának. Ezek a következők voltak: Az 1 : 25 000 méretarányú térkép (vagy térképek). Ezen a kiadott jelkulcs szerint fel volt tüntetve a bejárás eredménye. Számszerinti sorrendben az összes határjelek helyszínrajzi vázát és leírását. (Ha valamely határjelet nem találták meg, erről is kellett nemleges jelentést tenni.) Az összes kijelölt háromszögelési pont helyszínrajzi vázlatát és leírását. A határvonal leírását. Jelentést a különleges adatokról.

A munkálatokkal megbízott tisztek (tisztjelöltek) az elvégzett munkálatok szabályszerű elvégzése után díjazásban részesültek. Minden 5 km hosszú bejárt és leírt határért 1 napiapidíjnak megfelelő összeget kaptak. (Minden megkezdett 5 km határhossz teljesnek számított). Minden 10 db felkeresett határjelért, melyről helyszínrajzi vázlat és leírás készült 1 napiapidíjnak megfelelő összeg járt. (Minden megkezdett 10 db teljes 10 db-nak számított). Minden 5 db felkeresett háromszögelési pontért, melyről helyszínrajzi vázlat és leírás készült, 1 napiapidíjnak megfelelő összeget kaptak. (Minden megkezdett 5 db teljes 5 db-nak számított.) Például: akinek a határszakasza 23 km hosszú volt, és e szakaszon felkeresett 32 db határjelet és 11 db háromszögelési pontot és elkészített ezek helyszínrajzi vázlatát és leírását, annak a 23 km hosszú határszakaszért 5 napiapidíjat, a 32 db határjelért 4 napiapidíjat, a 11 db háromszögelési pontért pedig 3 napiapidíjat, tehát összesen 12 napiapidíjnak megfelelő összeg járt.²¹ Ha az átadott munkálatokat a HKB. kijelölt tagja rendben találta és átvette, akkor a megbízott tiszt (tisztjelölt) a megfelelő összegről a nyugtát kiállította, a HKB. azon tagjával, ki a munkarészeket átvette, aláírta és azt azzal a jelentéssel együtt, amelyben a munka befejezését és átadását jelentette, a HM. 19. osztályhoz szolgálati úton felterjesztette. Az összeget a HKB. a HM. 19. osztály útján utalta ki.

A következő őrsök vettek részt a határvonal redemarkációjában. A felsorolásnál északról déli irányba haladunk. A 2/2. portyázó század parancsnokság²² (Felső Visó) őrsai: Kapilas 1599 magassági pont (határvadász kis őrs), Ladescul 1590 magassági pont (határvadász kis őrs), Budyowska mala 1678. magassági pont (határvadász kis őrs), Vrf. Suligul 1694. magassági pont (határvadász kis őrs), 1600. magassági pont (határvadász kis őrs), Kamen 1722. magassági pont.

A 2/1. portyázó század (Borsa) őrsai: 1554. magassági pont (határvadász kis őrs), 1478. (határvadász kis őrs), 1151. magassági pont (határvadász kis őrs), 1151. magassági pont (határvadász kis őrs), 1247. magassági pont (Cimbrosława -tól EK-re) (határvadász kis őrs), D.Ormul 1547. magassági ponttól Keletre 2400 m-re (határvadász kis őrs), Par.Damoasei és a Cibo patak összefolyása 1275 magassági ponttól Északra (határvadász kis őrs), Cibó [patak torkolata] (határvadásztiszti őrs), Radnalajosfalva (Kirilbaba) (határvadász kis őrs), Aranyos Beszterce völgy 900 magassági pont (határvadász kis őrs).

A 33. Besztercei határvadász zászlóalj portyázó századának őrsai: Vrf Valfil 1591. (határvadász kis őrs), Koszna (határvadásztiszti őrs), Valea Kosna völgy (határvadász kis őrs), Párva Keletre 889 magassági pont²³ (határvadász kis őrs), 1096 magassági pont (Útkő-

nyök) (határvadász kis őrs), 969. vasúti őrház (határvadász kis őrs), 1149 magassági pont (határvadász kis őrs), Peatra Rosie Gnd P.²⁴ (határvadász kis őrs), Kelemen Cserbükk 1961. háromszögelési pont (határvadász kis őrs).

A 21. határvadász zászlóalj portyázó századparancsnoksága Gyergyótölgyesre települt. A négy őrs 9 őrsöt különített ki a havasok védelmére: Vrf. Paltinisu nyugatra 1342. háromszögelési pont (határvadász kis őrs), Neagra völgy Gnd Ksr²⁵ (határvadász kis őrs), 870 magassági pont (fűrésztelep) (határvadász kis őrs) Tiblesul mr. 1668 magassági pont (határvadász kis őrs), Bisztrica völgy elágazás 764. magassági pont (határvadász őrs), Bristriciora patak 952. magassági pont (határvadász kis őrs), Ptr. Rosie 1510. magassági pont (határvadász kis őrs), Tölgyes Poljanától Nyugatra 500 m-re 637. háromszögelési pont. (Csisacs) (határvadásztiszti őrs), Hegyes 1503 magassági ponttól Keletre 767. magassági pont (határvadász kis őrs), Bisztra patak (határvadász kis őrs), Gyergyóbékás (Almás mező) (határvadásztiszti őrs), Csipkés 1359 magassági ponttól Keletre 856 háromszögelési pontnál (határvadász kis őrs).

A Csíkszeredai 32. határvadász zászlóalj portyázó századának örsei: 836. Dél Crucea Risie D.²⁶ (határvadász kis őrs), Arista Tarkutei 1376.²⁷ magassági pont (határvadász kis őrs), Lapossarok 1604. magassági pont (határvadász kis őrs), Csülemér 1651. magassági pont Fnzw.²⁸ (határvadász kis őrs), 4. Gyimesbükk (határvadász tiszti őrs), Fehérbükk 1793. magassági pont²⁹ (határvadász kis őrs), 3. Csügés (határvadász tiszti őrs), Sósmező³⁰ (határvadász kis őrs), Pricskető Fnzw H.³¹ 623. magassági pont (határvadász kis őrs), 2. Csobányos völgy Fnzw H. 789 magassági pont (határvadász őrs), Lóberc (határvadász kis őrs).

A Kézdivásárhelyi 24. határvadász zászlóalj portyázó századának örsei Nagypataktól-Sósmezőn át egészen a Lóberc havasáig őrizték a határt. A század örsei: Fnzw H. Nagy Sándor 1555 magassági pont (határvadász kisőrs), Sallanc patak völgye Hg.H.³² 537. (határvadász kisőrs), Fnzw H. (Kishavas) (határvadász kisőrs), Sósmező (határvadász tiszti őrs), Fnzw H. 1082. magassági pont (határvadász kisőrs), Clabuoul 1360 magassági pont, DK-re Fnzw H. 1201 magassági pont (határvadász kisőrs), Meszták tető 1214 D-re Kutna patak völgye 699 magassági pont (határvadász kisőrs), Basa asztal 1652 magassági pont (határvadász kisőrs).

Az egyoldalú határjel felülvizsgálatát a kijelölt határvadász tisztek (tisztjelöltek) a kitűzött határidőre befejezték, és a dokumentációt átadták a Határmegállapító Központi Bizottságnak. Ez a munka voltaképpen a történelmi magyar–román határon 1900-ban megkezdett, majd az 1910-ben történt demarkáció folytatásának tekinthető, amely abban különbözött az eddigiektől, hogy egyoldalú és titkos volt.

JEGYZETEK

1. Csüllög Gábor (1998) Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagolódásában. In: Frisnyák S. szerk. (1998): *A felvidék történeti földrajza* Nyíregyháza. 243–253. old; Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2006): A Délvidék helye és szerepe a Kárpát-medence térszerkezetében. In: Kókai Sándor (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza*. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 251–274. old; Csüllög Gábor (2010): A Kárpát-medencei államter problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No 11.) 56–61. old; Csüllög Gábor (2012): A Közép-Európai Duna-völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 137–146. old.
2. Suba János (2002/a): A magyar–csehszlovák határszakasz határköveinek története 1938-ban In: Kapros Márta-Lengyel Ágnes-Limbacher Gábor szerk. (2002): *A Nógrád megyei Múzeumok évkönyve XXVI*. Balassagyarmat-Salgótarján. 139–160. old.

3. Suba János (1997): Terület-visszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941 között. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek* 1997. V./6. szám. 98–103. old; Suba János (2002/b): Magyarország államhatárának változásai 1867–1945 között (A Határmegállapító Bizottságok működése Magyarországon a XIX–XX. században.) Kézirat 1–125. old.
4. Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2006): A Délvidék helye és szerepe a Kárpát-medence térszerkezetében. In: Kókai Sándor szerk. (2006): *A Délvidék történeti földrajza*. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 251–274. old; Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor i. m. (2006) 55–68. old; Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
5. A csehszlovák állam széthullásáról lásd Gulyás László (2003): Gulyás László: A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. Tér és Társadalom 2003/3 szám 129–145. old; Gulyás László (2008): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő. 268–274. old; Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo. 266–292. old.
6. Suba János (2001/a): Határkijelölés a Felvidék visszatérése után (1938–1940) In: Fischer F. – Hegedüs K. –Majoros I. –Vonyó J. szerk. (2001): „Kárpát-medence vonzásában” Tanulmányok Polányi Imre emlékére. 463–482. old; Suba János (2003–2004): Az első magyar–szlovák határ leírása IN.: *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve 2003–2004 (XXVII–XXVIII kötet)* (Szer: Mattis F.–Bagyinszky Iné–Győriné Mojzses A.) Salgótarján. 61–80. old.
7. Suba János (2001/b): A Magyarországi határváltozások végrehajtói – a Határmegállapító Bizottságok a XX. Században In: *Tanulmányok a XIX–XX. század történetéből* A 2001. május 21–22-én tartott történész doktorandusz konferencia előadásai. ELTE BTK. Történettudományi doktori iskola Zeidler Miklós szerk. (2001) Budapest. 273–284. old; Suba János (2001/c): Magyarország államhatárának változásai 1867–1947 között (A Határmegállapító Bizottságok működése Magyarországon a XIX. XX. században.) Budapest PhD-értekezés.
8. Suba János (1999): Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése) *Honvédtudósok* 39. Magyar Honvédség Tájékoztatási és Médiaközpont 1999. 1–264. old; Suba János (2001/b): A Magyarországi határváltozások végrehajtói – a Határmegállapító Bizottságok a XX. Században In: *Tanulmányok a XIX–XX. század történetéből* A 2001. május 21–22-én tartott történész doktorandusz konferencia előadásai.. Zeidler Miklós szerk. (2001) ELTE BTK. Történettudományi doktori iskola. Budapest. 273–284. old; Suba János (2008/a): Államhatárok – a földrajzi tér elválasztása In: Szabó József–Demeter Gábor szerk. (2008) *Geographia generalis et specialis* Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára Debrecen. 381–386. old.
9. Suba János (2007): A trianoni határ határjeleinek felülvizsgálata a magyar–román határszakaszon 1937-ben In: „Az Európai és a magyar rendvédelem a XIX–XX. században” *Rendvédelem-történeti füzetek* XII. évf./15. sz. Budapest. 200–204. old.
10. Csima János szerk. (1996): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) 7 vázlat. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése.
11. Ezért igen változatos névmegírással találkozunk. A rendszeresített 75 000 méretarányú térkép névírását vették alapul. A korabeli dokumentumokban a térképszelvény száma mellett mindig szerepel a kiadás éve is. a könyvészeti adatoknál (Csima J.) is eltérő névmegírással találkozunk. Az őrsők beazonosításához elsősorban a 75 000 méretarányú térkép használható. (Suba J.)
12. Suba János (2003): Határátkelőhelyek vámutak a trianoni Magyarországon 1919–1938 In: Frisnyák Sándor–Gál András szerk. (2003): *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság*. Nyíregyháza–Szerencs. 539–556. old.
13. Suba János (2005/a): Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. In: Pap Norbert–Végh Andor szerk. (2005): *A Kárpát-medence politikai földrajza* IV. magyar politikai földrajzi konferencia Pécs 2004. okt. 7–8. 110–118. old.
14. Suba J. (2005/b): A Honvédség térképei In: Ravasz István szerk. (2005/b): „...És Újfént hadi-idők! (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. Petit Real Könyvkiadó. Budapest 2005. 328–332. old.

15. Magyarország III. katonai felmérését (korabeli terminológiával felvételét) I. Ferenc József császár rendelte el. Magyarországon 1872-től 1884-ig zajlottak le. A III. katonai felmérés, valamint az annak alapján készült térképművek geodéziai alapját a megfelelő számú csillagászati helymeghatározás, a teodolitokkal meghatározott háromszögelési hálózat, illetve a trigonometrikus magasságmérés alkotta. A háromszögelési és egyéb (tájékozódási, viszonyítási) pontok felhelyezése földrajzi koordinátaikkal történt. A domborzat ábrázolása az igen plasztikus geometriai csikozással történt, amelyet 20, illetve síkvidéken 10 m-es felezőszintvonalakkal, továbbá magassági pontokkal egészítettek ki. A színes, kéziratosszelvények mérete 76x56 cm, egy szelvény 264 km² területet takar. A történelmi Magyarország területét 1353 db felmérési szelvény fedi le. A kéziratosszelvények egy példányban készültek. A szelvényeket az első világháború idején méretarányuk miatt –tartalmi elavultságuk miatt sokszorosították. A hadsereg számára nyomtatott szelvények fekete színben, gyenge minőségben készültek. Ezeket később újra kiadták, de már rárajzolták a sztereografikus kilométerhálózatot. Suba J. (2004).
16. A Határkijelölő Központi Bizottság részéről: Medvey Aurél ny. altábornagy, a HKB. vezetője, Dr. Mersich Róbert miniszteri osztályfőnök, a HKB. helyettes vezetője, Dr. Rédey István törzsmérnök, Rédey László m. kir. főmérnök és Bognár Gábor műszaki főtisztviselő tartotta meg az eligazításokat. A Határkijelölő Központi Bizottság tagjai polgári ruhában jelentek meg és nyílt paranccsal – amelyet Medvey Aurél altbgy. írt alá, és amelyek a HKB. körbélyegzőjével voltak ellátva – valamint fényképes vasúti igazolvánnyal igazolták magukat. (Suba J. 2001c)
17. Suba János (2000): A trianoni magyar–román határ kitűzése 1921–1925 In: *Pótfüzet Az Alföld történeti földrajza* c konferenciakötethez. Frisnyák Sándor szerk. (2000): A Nyíregyházán 2000. április 18–19-én megtartott tudományos konferencia előadásai Nyíregyháza. 47–55. old; Suba János (2006/b): A magyar–román határ „pontosítása” a dualizmus idején In: *Határrendészeti tanulmányok* 2006. (III. évf. 1 szám (Különszám). (szerk.: Zán Krisztina) 47–60. old.
18. Suba János (2008/b): A magyar–román határszakasz kitűzése és térképezése 1886–1910 In: ” szerk.: Füleky György szerk. (2008): *A táj változásai a Kárpát-medencében Az erdélyi táj változásai*”. Környezetkimélő agrokémiáért Alapítvány. Szent István Egyetem. Gödöllő. 56–61. old.
19. Az 1 : 75 000 méretarányú részletes térképmű (Spezialkarte) a Habsburg Birodalom III. katonai felmérésének a legrészletesebb és legnagyobb méretarányú, kiadásra szánt térképműve volt. 1873 és 1889 között készült el. Nagy részletgazdagság, jól olvashatóság, erőteljes ábrázolási mód jellemezte. Domborzatábrázolása csikozásos, 100 méteres alapszintvonalakkal. Takarékosági szempontból fekete színben sokszorosították, ami megnehezítette – különösen a hegyvidéki területeken – az olvasását. Egy térképszelvény mérete 50x37 cm, s 1056 km² területet ábrázol. A történelmi Magyarországot 367, a trianoni Magyarországot 122 szelvény fedi le. A részletes térképek „naprakészéget” a gyakori kiadások biztosították, mivel a nyilvántartások alapján folyamatosan frissítették azokat. A magyar Honvédség is ezt az örökölt térképművet használta, természetesen a körülményeknek megfelelően aktualizálva. A sztereografikus térképrendszerbe átszerkesztett 75 ezres méretarányú térképszelvényeket 1920-tól kezdődően már sztereografikus vetületi kilométer-hálózattal ellátva adták ki, 1936-tól pedig a kilométerhálózatot katonai kilométerszámozással készítették ki. Suba J. (2005b).
20. A térképek a Hadtörténeti Térképtárban megtalálhatók. (Suba J.)
21. Az akkor érvényben lévő napidíjak a következők voltak: VIII. fizetési osztályban (százados): napi 14 pengő, IX. fizetési osztályban (főhadnagy) napi 12 pengő, X. fizetési osztályban (hadnagy) napi 11 pengő, és a XI. fizetési osztályban (zászlós) napi 10 pengő. (Suba János). Ez a példánál maradva azt jelentette, hogy a százados 168 pengőt, a főhadnagy 144, a hadnagy 132, a zászlós 100 pengőt kapott. Az átlag fizetés 200 Pengő volt.
22. A 2. határvadász zászlóalj a VIII. hadtest területén a 8. határvadász dandár alárendeltségében volt. Határőrizeti területe Aranyos Beszterce völgyétől Tiszabogdányig terjedt.
23. Kertecske vasutállomásnál (Suba J.)
24. Gnd P = Gendarmerie Post =csendőrhely rövidítése.
25. Gnd Ksn = Gendarmerie Kasarne= Csendőr laktanya rövidítése rövidítése
26. Ilyen néven csak 75 000 méretarányú térképeken szerepel (5376). Az 50 000 térképen név nélkül Meleghavastól D-re 1060,6 magassági pontként van megírva, a Barátos patak oldalában.

27. Az 50 000 méretarányú térképen Tarkő 1367 van írva (5376//K)
28. Fnzw = vámórház térképi megírás rövidítése.
29. Ilyen néven csak 75 000 méretarányú térképeken szerepel (5376). Az 50 000 térképen név nélkül Apahavastól D-re 1298,4 magassági pontként van megírva.
30. Ilyen név nem található a térképen. A körzetben van egy S.M. = Säge Mühle (fűrésztelep) jelölésű objektum megírás a Szulca (Sulta) patak völgyében a határon, ahol a Kerekes patak a Szulcába ömlik.(5376).
31. Fnzw H = vámórház térképi megírás rövidítése
32. Hg.H.= erdőórház térképi megírás rövidítése

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csima János szerk. (1996): Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945) 7 vázlat. A m. kir. Honvédség csapatainak elhelyezése.
- Csüllög Gábor (1998) Térszerveződési irányok a Felvidék regionális tagolódásában. In: Frisnyák S. szerk. (1998): *A felvidék történeti földrajza* Nyíregyháza. 243–253. old.
- Süli-Zakar István–Csüllög Gábor (2006): A Délvidék helye és szerepe a Kárpát-medence térszerkezetében. In: Kókai Sándor (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza*. Történeti Földrajzi Tanulmányok. Nyíregyháza. 251–274. old.
- Csüllög Gábor (2010): A Kárpát-medencei államtér problémái Trianon után. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 4. szám (No 11.) 56–61. old.
- Csüllög Gábor (2012): A Közép-Európai Duna-völgy történeti földrajzi jellemzői. In: Közép-Európai Közlemények V. évfolyam 3–4. szám (No. 18–19.) 137–146. old.
- Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938–1939) regionális vonatkozásai. *Tér és Társadalom* 2003/3. szám 129–145. old.
- Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai S (szerk.): *A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyházán 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai*. Nyíregyháza, Magyarország, 2006. 11. 17. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. 55–68. old.
- Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő–Gödöllő.
- Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908–1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Suba János (1997): Terület-visszacsatolások határkijelölő munkálatai 1938-1941 között. In: *Rendvédelem-történeti Füzetek* 1997. V./6. szám. 98–103. old.
- Suba János (1999): Magyarország határának kitűzése és felmérése 1921–1925 között. (A határmegállapító bizottságok működése) *Honvédtudósok* 39. Magyar Honvédség Tájékoztatási és Média-központ 1999. 1–264. old.
- Suba János (2000): A trianoni magyar-román határ kitűzése 1921–1925 In: *Pótfüzet Az Alföld történeti földrajza* c. konferenciakötethez. Frisnyák Sándor szerk. (2000): A Nyíregyházán 2000. április 18–19-én megtartott tudományos konferencia előadásai Nyíregyháza. 47–55. old.
- Suba János (2001/a): Határkijelölés a Felvidék visszatérése után (1938–1940) In: Fischer F.–Hegedüs K.–Majoros I.–Vonyó J. szerk. (2001): *„Kárpát medence vonzásában”* Tanulmányok Polányi Imre emlékére. Pécs. 463–482. old.
- Suba János (2001/b): A Magyarországi határváltozások végrehajtói – a Határmegállapító Bizottságok a XX. Században In: *Tanulmányok a XIX–XX. század történetéből* A 2001. május 21–22-én tartott történelem doktorandusz konferencia előadásai. Zeidler Miklós szerk. (2001) ELTE BTK. Történettudományi doktori iskola. Budapest. 273–284. old.
- Suba János (2001/c): Magyarország államhatárának változásai 1867–1947 között (A Határmegállapító Bizottságok működése Magyarországon a XIX–XX. században.) Budapest PhD-értekezés.

- Suba János (2002/a): A magyar–csehszlovák határszakasz határköveinek története 1938-ban In: Kapros Márta–Lengyel Ágnes–Limbacher Gábor szerk. (2002): *A Nógrád megyei Múzeumok évkönyve XXVI*. Balassagyarmat–Salgótarján. 139–160. old.
- Suba János (2002/b): Magyarország államhatárának változásai 1867–1945 között (A Határmegállapító Bizottságok működése Magyarországon a XIX–XX. században.) Kézirat 1–125. old.
- Suba János (2003): Határátkelőhelyek vámutak a trianoni Magyarországon 1919–1938 In: Frisnyák Sándor–Gál András szerk. (2003): *Kárpát-medence: természet, társadalom, gazdaság*. Nyíregyháza–Szerencs. 539–556. old.
- Suba János (2003–2004): Az első magyar–szlovák határ leírása. IN.: *A Nógrád megyei múzeumok évkönyve 2003–2004 (XXVII–XXVIII kötet)* (Szerk.: Mattis F.–Bagyinszky Iné–Györiné Mojzsos A.). Salgótarján. 61–80. old.
- Suba János (2004): Osztrák–magyar Monarchia katonai térképei (A tiszt legfontosabb segédeszköze) In: „*Boldogtalan hadiidők... „avagy: ami a „boldog békeidők” után következett 1914–1918* Ravasz István szerk. (2004): *Petit Real Könyvkiadó*. Budapest. 248–252 old.
- Suba János (2005/a): Határmenti forgalom szabályozása Magyarországon a két világháború között. In: Pap Norbert–Végh Andor szerk. (2005): *A Kárpát-medence politikai földrajza IV. magyar politikai földrajzi konferencia Pécs 2004. okt. 7–8.* 110–118. old.
- Suba J. (2005/b): A Honvédség térképei In: Ravasz István szerk. (2005/b): „...*És Újfént hadiidők!* (avagy a „boldog békeidők” nem térnek vissza) 1939–1945. *Petit Real Könyvkiadó*. Budapest 2005. 328–332. old.
- Suba János (2006/a): A trianoni magyar–román határszakasz térképei és leírása. In: Kiss A.–Mezősi G.–Sümegehy Z. szerk. (2006): *Táj, környezet és társadalom” Landscape, Environment and Society* Ünnepi tanulmányok Keveiné Bárány Ilona professzorasszony tiszteletére Szeged. 611–717. old.
- Suba János (2006/b): A magyar–román határ „pontosítása” a dualizmus idején In: *Határrendészeti tanulmányok* 2006. (III. évf. 1 szám (Különszám). (szerk.: Zán Krisztina) 47–60. old.
- Suba János (2007): A trianoni határ határjeleinek felülvizsgálata a magyar–román határszakaszon 1937-ben. In: „*Az Európai és a magyar rendvédelem a XIX–XX. században*” *Rendvédelem-történeti füzetek* XII évf./15. sz. Budapest. 200–204. old.
- Suba János (2008/a): Államhatárok – a földrajzi tér elválasztása In: Szabó József–Demeter Gábor szerk. (2008) *Geographia generalis et specialis* Tanulmányok a Kádár László születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos konferenciára Debrecen. 381–386. old.
- Suba János (2008/b): A magyar–román határszakasz kitűzése és térképezése 1886–1910 In: ” szerk.: Füleky György szerk. (2008): *A táj változásai a Kárpát-medencében Az erdélyi táj változásai*”. Környezetkímélő agrokémiaért Alapítvány. Szent István Egyetem. Gödöllő. 56–61. old.

NAGY MIKLÓS MIHÁLY*

ERDÉLY ÉS A PARTIUM A MAGYAR HADTÖRTÉNELEMBEN

THE ROLE OF PARTIUM AND TRANSYLVANIA IN HUNGARIAN MILITARY HISTORY

ABSTRACT

Hungarian military history is geographically tied to the Carpathian Basin, as the battles that determined the long-term fate of the Hungarian nation were fought in this geographical region, though Hungarians had also fought a great number of battles outside this area. Due to the physical geography of the Carpathian Basin, certain regions played a more important role than others in Hungarian military history. One of these special regions was Transylvania, which along with the adjacent Partium, became a symbol of the independent Hungarian state during the Ottoman rule. In addition, Transylvania, with its unique geographical separateness constituted a distinct sub-theater during the major wars of independence the Hungarians fought. The battles fought here generally did not have a great impact on the wars of independence, but they still influenced the outcomes. Thus Transylvania and Partium provide a special illustration of history and military geography, one which is inseparable from the Carpathian Basin. The present study discusses the geographical factors that made Transylvania a constant sub-theater of war in Hungarian military history. At the same time, it also describes the region's geography, touching on how this seemingly peripheral area became an independent power center during certain historical periods.

1. A hadügy erdélyi fejlődési útja?

Napjaink magyar társadalma sajátos módon viszonyul Erdélyhez, a Partiumhoz, és ezek történetéhez. Kétségtelen tény – amit jártunkban-keltünkben az utca emberénél tapasztalunk –, hogy e viszonyt erősen befolyásolják az érzelmi elemek, amelyek kettős jellegűek. A történelem irányában nyitott, tájékozottabb magyarság számára főleg Erdély megőrzött valamit az önálló magyar államiság történelmi jelképéből. Ám az anyaországi lakosság másik fele számára Erdély és a Partium kérdésköre – örököelve a szemléletmódot a hazai szocializmus évtizedeiből – a rendszerváltást követően immár negyed évszázaddal, még mindig kényes, elutasítandó témának számít, amiről jobb nem is beszélni. E két végleges, Erdéllyel és a Partiummal kapcsolatos vélekedés az elmúlt huszonöt év és az azt megelőző közel fél évszázados torz kultúrpolitika és oktatásügy következménye, amin az sem változtat, hogy a közelmúlt magyar történetírásában jelentős művek születtek e nagy tájcsoporthoz. Az Erdéllyel kapcsolatos, sokszor a politika által is gerjesztett heves indulatok mérsékléséhez, a történelmével kapcsolatos téves ismeretek lebontásához az út a történelmi, kulturális megismerésen keresztül vezethet. S legfőképpen azon át, hogy az anyaországi magyarság kellő mélységű tudással rendelkezzen arról: a Kárpát-medencén belüli medence, valamint az ahhoz kapcsolódó külső területek – politikai földrajzi szempontból – mely történelmi korban, milyen szerepet játszottak a magyarság történelmében. Tanulmá-

* Nagy Miklós Mihály, a hadtudomány kandidátusa, PhD földtudományok, nyugállományú és címzetes egyetemi docens, katonai szakíró.

nyunkban e feladat végrehajtásához szeretnénk hozzájárulni Erdély és a Partium mindenkor helyének meghatározásával a magyar hadtörténelemben.

Amikor a két világháború közötti évtizedek jelentős magyar hadtörténésze, Markó Árpád rövid szintézisben foglalta össze nemzetünk katonai történiáját, akkor abban külön fejezetet szentelt a kora újkor Erdélyi Fejedelemség háborúinak. Markó azzal a gondolattal kezdte, hogy miután Erdély elszakadt a Habsburg-vezetésű Magyarországtól, és önálló állami életet élt, ezt – saját erejének gyengesége miatt – csak a „...török hatalommal kiegyezve...” tehetete. Majd e tényből kiindulva vont le az alábbi következtetést: „...E politikai helyzet magyarázza meg, hogy hadügye sok vonatkozásban másképp fejlődött, mint a királyi Magyarorszáé. A magyar katonaságot Magyarország területén a XVI. és XVII. század mozgalmas éveiben kizárólag a török elleni védekezés és a végeken dúló harcok szakadatlan sorozata foglalkoztatta. Az erdélyi fejedelmek hadseregei harcaikat nem a török ellen vívták, hanem Erdély szabadságáért és a vallás ügyéért... Az erdélyi fejedelemség megalakulásától kezdve megfigyelhetjük, hogy az erdélyi hadügy eltér Magyarország többi részének véderőszervezetétől. Természetes, hogy a hadieszközök, fegyverek, felszerelés, ruházat, a hadszervezet, a csapatok tagozódásának alapelvei és elemei lényegében ugyanazok voltak, mint Magyarországon és az akkori nyugateurópai seregekben. De a magyar katonai mesterség fejlődése nemzeti szemszögből nézve Erdélyben kedvezőbb volt, mint a királyi Magyarországon...”¹ Amennyiben helyesen értelmezzük Markónak fent idézett sorait, valamint az általa írt fejezet mondanóját, akkor azt látjuk, hogy egykori neves hadtörténészünk a magyar hadtörténelem folyamatán belül egy külön, erdélyi fejlődési tendenciát feltételezett.

Hogy létezett-e, s ha igen, akkor milyen mértékben az erdélyi hadügy fejlődésének külön útja, azt a jövő alapos, mélyreható hadtörténelmi kutatásainak kell tisztázniuk. Magunk úgy látjuk, hogy annyiban Markó Árpádnak igaza van, amikor ezt a külön utat az önálló erdélyi államiséghez köti, amennyiben: „...Ennek az az oka, hogy az erdélyi fejedelmek független, önálló nemzeti hadseregeket vezettek hadba, míg a királyi Magyarország magyar katonasága – bár nemzeti jellegét a csapattesteken belül megőrizte – a nagy Habsburg-birodalmi hadseregnek csupán kisebbsége, alkotórésze volt. Az erdélyi fejedelmek, ellentétben Habsburg-házbeli királyainkkal, személyesen vezették hadinépeiket...”² Ám meggyőződésünk az is, hogy pusztán az erdélyi erők „nemzeti jellege”, már amennyiben egyértelműen beszélhetünk ilyenről a fejedelemség korában, még nem indokolja a külön utas fejlődést. Hiszen ezt a hadügy esetében leginkább az európaiktól eltérő szervezet, fegyverzet, harceljárások igazolnák, de mint az idézett szövegrészből látható, ezek létét maga Markó Árpád sem tagadta. Az erdélyi hadügy fejlődésének azonban a fejedelemség és a török hódoltság korában valóban vannak – mondhatnánk – kevésbé jelentős sajátos vonásai, amelyek azonban nem is annyira abból erednek, hogy egy adott nemzeti államról van szó, mint inkább abból, hogy a török határvidék sajátos – egyebek mellett – földrajzi viszonyaihoz kellett igazodni. Ami pedig a fejedelmek személyes hadvezetésének érvét illeti, azzal kapcsolatban óvatos megfontoltságra van szükség. Hiszen ebben a korban egyéb nemzetek uralkodói – például a svéd Gusztáv Adolf vagy XII. Károly – is maguk álltak a seregek élén, de ettől még egyáltalán nem biztos, hogy minden ilyen nemzetnek teljesen önálló, a többitől eltérő jellemzőket mutató hadügyi fejlődése lenne. Nem tagadható, hogy egyes korokban kimutatható a katonai társadalmi szervezet önálló fejlődési útja, ám ennek maga a hadügy belső logikája szab határt. Egyszerűen azzal, hogy a hadszíntéren szembenálló felek katonai kötelékei kölcsönösen idomulnak egymáshoz, és így bármelyik fél is vezet be egy kezdetben sikeres újítást, azt a küzdelem eredményes megvívása érdekében az ellenfél is átveszi vagy egy másik újítással válaszol rá.

A fenti eszmefuttatás ellenére is azt kell mondanunk, hogy Erdély és a hozzákapcsolt Partium – történelmi tájként – sajátos helyet foglal el a magyar hadtörténelemben. Megelő-

legezve tanulmányunk fő mondanivalóját, szakmai meggyőződésünk szerint e nagy tájcsoporthoz – az Erdélyi-medence határozott, de nem végleges elkülönülésével a Kárpát-medencén belül – folyamatosan hadtörténeti földrajzi perifériát alkotott, amely egy adott időszakban önálló államterként funkcionált. E megállapításunkat elsősorban arra a tényre alapozzuk, hogy a magyar hadtörténelem egésze Kárpát-medencei jellegű, és ezért – földrajzilag – az erdélyinek is annak kell lennie, jóllehet néhány sajátos vonást mutat. A magyar hadtörténelem Kárpát-medencei jellegének legfőbb ismérve, hogy a nemzetünk sorsát hosszútávon meghatározó fegyveres konfliktusainak, legjelentősebb szabadság- és függetlenségi harcainak helyszíne maga a Kárpát-medence. Mindez természetesen nem zárja ki, hogy magyar – olykor erdélyi fejedelmi – hadak ne jártak volna a Kárpát-medencén túli területeken, ám e vállalkozások többsége – a honfoglalás utáni magyar hadtörténelem egészét tekintve – epizódszerű esemény maradt. Ebben a kontextusban szemlélve még az erdélyi fejedelmek hadjáratai is Kárpát-medencei jellegűek.

Az eddig elmondottakat összegezve – sem földrajzi, sem hadtudományi szempontból – nem beszélhetünk a hadügy fejlődésének önálló erdélyi útjáról, hanem pusztán az Erdély különállásából fakadó olyan geográfiai tényezőkről és jelenségekről, amelyekkel egyértelműen leírható az Erdélyi-medence szerepe a magyar hadtörténelemben. Ahogyan Erdély történelme nem választható el Magyarországtól, ugyanúgy katonai története sem. A szakirodalom is ezt bizonyítja. Az utóbbi évtizedekben keletkezett, Erdéllyel és a Partiummal kapcsolatos művek alapján azt mondhatjuk, a Kárpát-medence e vidékeinek történelme jól dokumentált. Jelen tanulmányunkban nem vállalkozhatunk az Erdéllyel és a Partiummal foglalkozó szakirodalmi termés összefoglalására és értékelésére, így csak az általunk tárgyalt témához kapcsolódó művek szemléletmódjáról ejthetünk néhány szót. Ami feltűnő, s fenti állításunkat igazolja, az az, hogy még az Erdéllyel foglalkozó nagy monográfiánk szemléletmódja is átüt: Erdély és az egész Kárpát-medence története csak egy egészként értelmezhető.³ S ez fokozottan érvényes hadtörténelmi szakirodalmunkra is. Erdély tekintetében ennek fókuszában a fejedelemség időszaka áll, és miután a 16-17. század folyamán a Kárpát-medencében három jelentős államter – a Habsburg-birodalom, az Erdélyi Fejedelemség, az Oszmán Birodalom – létezett és vívta sokszor egymás elleni harcát, így ezek csakis a medence egészét figyelembe véve értelmezhetőek, amiből és a történelmi eseményekből egyenesen ered, hogy a fejedelemség és a Partium története is csak a másik kettőhöz való viszonyában fogható fel.⁴

Önálló erdélyi hadügyi fejlődésről szigorúan vett földrajzi szempontból sem beszélhetünk. Hiszen Erdély természetföldrajzi tényezőivel mutat ugyan bizonyos fokú elkülönülést a Kárpát-medencén belül, de ez a különállás mégsem olyan erős, hogy az egésztől teljesen eltérő társadalmi – ezen belül pedig katonai – fejlődést indukálhasson. Ebben a vonatkozásban is igazak Teleki Pál sorai: „...Az Erdélyi medence [sic!] és egész Erdélyország kicsinyben hasonmása az egész magyar medencének, Magyarországnak. Kisebb hasonmása a történelmi szerepben és a történelmi sorsban is. Jobb védekezési lehetőség és messze előretolt fekvése folytán mintegy integrált, fokozott hasonmása. És amint hasonmása Erdély az egész magyar, fátlan és erdős és magas hegyvidéki tájak szintézisének, úgy hasonmása életformák és népek szintézisének, összefogásának, úgy amint ezt Szent István elgondolta és amint Erdély magyar fejedelmei megvalósították, akik a magyar művelődésnek, a szász munkának előmozdítói s a megszülető román kultúrfejlődésnek és irodalomnak első mecénásai és minden szabadságnak, különösképpen a vallásszabadságnak őrzői voltak...”⁵

2. Természet determinálta hadszíntér

Erdélynek a magyar hadtörténelemben betöltött szerepét sajátos földrajzi viszonyai és a Kárpát-medencén belüli Központi-nagymedencéhez fűződő kapcsolata határozza meg. Az Alpok, a Kárpátok hatalmas íve, valamint a Dinaridák által körülzárt medencecsoport tagjai közül hadtörténelmi eseményeink fő színtere a Központi-nagymedence, a Nyugati-nagymedence és egyes időszakokban az Északi-Kárpátoknak a politikai földrajzi zárt határvidéket alkotó területe. Ez azonban nem zárja ki, hogy Erdély – különösen a fejedelemség időszakában – rövid periódusokban hadtörténeti földrajzi perifériaként is olykor szerephez jusson. E szerep elsősorban az önálló erdélyi állam korában érvényesül, és alapvetően azok a tényezők determinálják, amelyek a független államtér létezését is lehetővé tették. Miután a közelmúltban történeti földrajzi szakirodalmunkban több tanulmány is foglalkozott e kérdéssel, így csak e geográfiai faktorok – témánk szempontjából legfontosabb – elemeiről szólnunk.⁶

Erdélynek a Kárpát-medence egyéb tájaihoz való kapcsolódása Janus-arcú. E kettős jellegű viszonyra már utalt Mendöl Tibor is, amikor így fogalmazott: „...Hogy a magyar történelem folyamán Erdély, a »bérces házacska« hosszú időn át politikailag is ország, önálló fejedelemség, a magyar állameszme hordozója tudott lenni, azt a másik két hegyvidéki peremtájunkét messze felülmúló táji önállóságának, földje zárt egységének köszönheti. Mégis, minden táji önállósága ellenére is csak a Kárpát-medence szerves alkotórésze a kárpáti hegységíven belül, mert külső szomszédságától a Keleti- és Déli-Kárpátok 1500-2400 m magas, tömör hegységfala választja el, ellenben az Alföld felé a Keleti Szigethegység összedarabolt rögei között széles kapuvidékek nyílnak belőle a Szamos és a Maros, sőt még a Sebes-Körös mentén is...”⁷

Erdély előbb említett táji önállósága az őt a Nagyalföldről elválasztó és az Erdélyi-medence nyugati falát alkotó Erdélyi-szigethegység létéből ered. Ám e hegyvidék nem alkot olyan markáns és olyan erős válaszfalat, mint a Kárpátok íve. Tőle északra és délre hadakkal is jól járható folyóvölgyek – Szamos, Maros – vezetnek az Erdélyi-medencébe. Miután a térséget északon, keleten és délen széles hegyvidék keretezi, amelyen át csak a hágókon és a szorosokon lehet átkelni, így e két folyóvölgy révén, valamint a Maros és a Szamos folyóiránya miatt, Erdély a Kárpát-medence belseje felé fordult táj. Ám történelmi oldalával bármennyire is a Nagyalföldre néz, az Erdélyi-szigethegység miatt mégis bizonyos fokig elkülönül a Kárpát-medence egészétől. S ezen a ponton határozottan tetten érhető a Kárpát-medencei magyar államtérben ható politikai földrajzi centrifugális és centripetális erők egyensúlyi helyzetének kérdése. A magyar hadtörténelem eseményei és geográfiája – nagy általánosságban – azt bizonyítja, hogy ezek az ellentétes erőhatások folyamatosan jelen voltak népünk Kárpát-medencei históriájában. A Kárpát-medence mint medencecsoport három nagy elemből tevődik össze: Központi-nagymedence, Nyugati-nagymedence, Erdélyi-medence. Ezeket középhegyvidékek választják el egymástól. Ez a földrajzi képlet – pusztán logikailag – lehetővé tenné, hogy a Kárpát-medencén belül három medencei állam jöjjön létre, mint ahogyan az egy rövid ideig és töredékesen megvalósult a hódoltság korában. Ám ehhez szükséges lenne az is, hogy az említett nagymedencéket sokkal markánsabb, – mondhatnánk – a Kárpátokhoz vagy az Alpokhoz hasonló erősségű természetes akadályok válasszák el. A valóságban azonban ez nem így van. A Központi- és a Nyugati-nagymedencét egymástól elhatároló Dunántúli-középhegység átjárói és elsősorban a Duna jó természetes és sűrű kapcsolatrendszer tesz lehetővé. Az Erdélyi-medence határa ennél ugyan markánsabb, ám nem minden kapcsolatot elzáró jellegű. E tényezőknek a magyar történelemre és hadtörténelemre gyakorolt hatása, hogy ugyan időről-időre felerősödhetnek az államtér szétvetése felé ható centrifugális erők, ám ezek teljes érvényesülésének gátat

szab a medencecsoportot övező zárt hegykeret. Ennek köszönhető, hogy a magyar történelemben olykor feltűnő, az önálló uralmi tér létrehozására irányuló törekvések csak ideiglenes jelenségek lehettek: a Kárpátok természetes határán túl már nem tudtak terjeszkedni. A hegykoszorú a központi hatalmat erősítő centripetális erők külső kerete volt, s az is maradt mindvégig.

Visszatérve Erdély hadtörténeti földrajzához, itt a centrifugális és centripetális erők váltakozó kimenetelű játékának lehetünk tanúi. Főleg a török korban, amikor a magyar központi hatalom jelentősen meggyengül és igazgatási központja – Habsburg-centrumként – kikerül a magyar államtérből, akkor jutnak túlsúlyba az Erdély önálló államisága irányába ható centrifugális erők. Ez lesz a fejedelemség kora.

Az így létrejött erdélyi állam azonban részleges függetlenségét még a Kárpát-medencén belüli centrifugális politikai földrajzi erőhatások érvényesülése ellenére is elsősorban annak köszönheti, hogy a kor hódító nagyhatalma, a Török Birodalom határtérségében terült el. S ugyanolyan lényeges földrajzi tényező volt, hogy a katonailag a Kárpát-medencében összeütköző két nagyhatalom – Habsburg-birodalom, Oszmán Birodalom – hadai fő tevékenységi irányán – a Duna mentén – kívül, attól viszonylag nagy távolságra feküdt. Így ugyan bizonyos fokú politikai önállóságot élvezett, de – és ez hadtörténelmének ebben a korban jelentős faktora – a hódoltság időszakában mindvégig a török szupremációjú térségen belül maradt. Vagyis Erdély oly módon különült el a Kárpát-medence alföldi területeitől, hogy földrajzilag azokkal mindvégig kapcsolatban maradt. Ezt indokolták a katonaföldrajzi megfontolások is. Prinz Gyula a múlt század első évtizedeiben mutatott rá arra, hogy az alföldi jellegű magyar államnak mintegy politikai földrajzi „védőbástyaként” elemi érdeke volt Erdély birtoklása, elsősorban a kelet felől érkező támadásokkal szemben.⁸ Jóllehet Prinz Gyula megállapítása államföldrajzi szempontból nyilván helytálló, ám katonaföldrajzi szempontból kiegészítésre szorul. Egykori professzorunk értékelése szerint Erdély a Kárpát-medencétől keletre szerveződő nagy alföldi birodalommal szembeni védőbástya, ám mint ilyen a tatárjárást követően az orosz államtér teljes kifejlődéséig nem játszott szerepet. Ha pedig már a bástya hasonlatánál tartunk, akkor azt kell mondanunk, e bástya messze nem tökéletes, pontosabban fogalmazva féloldalas. Féloldalas abban az értelemben, hogy északon, keleten és délen valóban erős politikai földrajzi fala van, ám nyugaton nyitott. Katonaföldrajzi szempontból pedig a Kárpátok ugyan jó védelemre adnak lehetőséget, de – és e helyen hangsúlyoznunk kell a közvélekedéssel szemben – ahhoz éppen elég hágó és szoros vezet át rajta, hogy seregekkel be lehessen törni a Kárpát-medence alföldi területeire. Éppen Prinz Gyula számításai szerint a hegykoszorún mintegy 40 alacsony magasságú hágó található (37,5 kilométerenként egy),⁹ ami e „bástyát” ha nem is védhetetlenné, de a kívülről jövő hadakkal szemben katonai eszközökkel is oltalmazandóvá teszi. Ez pedig alapvetően meghatározza Erdély hadtörténeti földrajzát. A nyugati oldal viszonylagos katonaföldrajzi nyitottságára, valamint a hágók hadakkal való járhatóságára vezethető vissza, hogy már a középkorban, de leginkább a kora újkorban az Erdélyi-medencében gombamód szaporodnak a kisméretű, a láthatóan a környék lakossága számára oltalmat nyújtó megerősített helyek (templomvárak, kis várak, várkastélyok stb.).¹⁰ E bástya féloldalasságát bizonyító geográfiai tény az is, hogy Erdély határállandósági térképe sajátos képletet nyújt. Míg északi, keleti és déli határai nagy állandóságúak, addig a nyugatiak feltűnően sokat változnak és alacsony állandósági értéket mutatnak.¹¹ E féloldalasságra vezethető vissza, hogy a magyar történelem folyamán a hadak Erdélybe vezető útja – ismét általánosságban – nyugatról vezetett, ami természetesen nem zárja ki – főleg a török korban – a délről jövő támadásokat sem.¹²

A fent említett tényezők együttesen eredményezik, hogy Erdély hadtörténeti földrajzi perifériaként játszott szerepet nemzetünk történelmében. A Kárpát-medencében elfoglalt

peremi helyzetéből eredően általában nem itt terült el a fő hadszíntér. Ugyanakkor – minden elkülönülése ellenére is – nyugati oldalával szervesen kapcsolódott a Központi-nagymedencéhez (hadtörténelmünk állandó fő hadszínteréhez), ami viszont – a hadművészet belső logikájából fakadóan – oda vezetett, hogy legfontosabb fegyveres konfliktusaink során itt is hadszínteret kellett nyitni. Kívülről való viszonylagos védettsége pedig azt eredményezte, hogy a hadak járása Erdély felé a fő hadszíntéren keresztül történhetett, ami nagyban erősítette a hadtörténeti földrajzi periféria állandósulását.

3. Az erdélyi hadszíntér

Erdélynek és a Partiumnak a magyar hadtörténelemben játszott szerepe értelmezhetetlen a fő- és mellékhadszíntér közötti katonai kapcsolatok geográfiai tisztázása nélkül. Jóllehet hazai katonaföldrajzunk – az elméleti kérdésekkel szembeni idegenkedése miatt – még adós e problémakör mélyreható feldolgozásával, ám tanulmányunk témája mégis megköveteli e viszonyrendszer néhány elemének felvetését. Pusztán hadtudományi szempontból hadszíntér alatt olyan földrajzi térséget értünk, amelyben a hadviselő felek felvonultatják és fegyveres küzdelem keretében alkalmazzák kötelékeiket, vagyis ahol haditevékenységet folytatnak.¹³ Az úgynevezett hadműveletek céljától és a hadszínterek földrajzi adottságaitól függően beszélünk fő- és mellékhadszínterekről.¹⁴ E pusztán katonai szempontú meghatározásnál geográfiai aspektusból sokkal többet mond a modern hadelmélet alapművében Carl von Clausewitz, amikor a hadszíntér fogalmát – mai szakkifejezéssel élve a régió bizonyos tartalmi jegyeivel meghatározva – az alábbiak szerint adja meg: „...[A hadszíntér] E fogalmon tulajdonképpen az egész háború területének egy részét értjük, amely elhatároltsága folytán bizonyos fokig önálló egység. Elhatárolhatják: várak, nagy terepakadályok vagy a háború más területétől elválasztó jelentős távolság is. A hadszíntér nem pusztán része az egésznek, hanem önmaga is egy kis egész, és ezért – elhatároltságához mérten – a háború más színterén bekövetkező változások nem közvetlenül, hanem csupán közvetve hatnak rá. Elég arra gondolnunk, megtörténhet, hogy amíg az egyik hadszíntéren előnyomulunk, a másikon visszavonulunk, vagy amíg az egyiken védelmi hadműveletek folynak, a másikon támadunk. A fogalmat persze nem alkalmazhatjuk mindig ilyen élesen, itt csupán a tulajdonképpeni lényegre akartunk rámutatni...”¹⁵ Clausewitz itt idézett soraiban benne rejlik, hogy az egykori porosz katonai gondolkodó a hadszíntér fölött elhelyezkedő, fogalmilag nagyobb földrajzi kiterjedésű geográfiai kategóriát is feltételezett. A mai hadtudományban e több hadszínteret magában foglaló, jól körülhatárolható területet a háborús térség terminus technicusával illetjük.¹⁶ Amennyiben eltekintünk az utóbbi fogalomnak a hidegháború évtizedeiben használatos egyik, szinte abnormis tartalmú elemétől, nevezetesen, hogy a háborús térség egy vagy több kontinenst és a hozzájuk csatlakozó óceánt felölelő szárazföldi, vízi és légi térség, és megmaradunk a másik lényegi elemnél – a több hadszíntér halmazánál –, akkor ezt a magyar hadtörténelemre kivetítve, a következő hadtörténeti földrajzi képletet kapjuk.

A tömeghadseregek megjelenéséig, amikor a fegyveres erők nagysága a korábbi történelmi viszonyokhoz mérten jelentősen nagyobb hadszíntereket feltételezett – ilyen volt például az első világháború –, akkor a Kárpát-medence mint földrajzi régió egyetlen háborús térséget jelentett, amelyen belül több hadszíntér különült el. Így például az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc időszakában – pusztán geográfiai szempontból – élesen szétválasztható egy központi, egy déli és egy erdélyi, valamint egy északi hadszíntér, ami egyébként a honvéd erők csoportosításán is tükröződik. Az 1849. június közepi állapot szerint: Feldunai hadsereg, Észak-magyarországi hadsereg, Dél-magyarországi hadsereg,

Erdélyi hadsereg.¹⁷ Miként láttuk, Clausewitz felfogása szerint az egyes hadszínterek eseményei csak „közvetve” hatnak egymásra, ám a fő- és a mellékhadszíntér közötti viszonyrendszer – főleg egy olyan zárt, természetes határu háborús térségben, mint a Kárpát-medence – mégsem laza kapcsolatot feltételez. Ezt fő művében maga Clausewitz is elismeri, amikor a hadszíntér védelméről szólva így ír: „...Ha a győzelem hatása az egész elleneséges államra, tehát annak egész haderejére és területére kiterjed, vagyis ha az a mozgás, amelyet ereje zömére kényszerítettünk, a részeket is maradéktalanul magával ragadja, akkor ennél a győzelemnél többre nincs szükségünk, és erőnk megosztása felesleges lenne. Ha azonban az ellenség erejének és kettőnk országának van olyan része, melyre győzelmünk nem hat ki, ezekre a részekre figyelemmel kell lennünk, és mivel az országok területét a haderőhöz hasonlóan egy helyen nem összpontosíthatjuk, a területek védelmére az erőket meg kell osztatunk...”¹⁸ Ez az erőmegosztás már eleve megköveteli, hogy a hadszínterek eseményei között szoros kapcsolat legyen, ezért ilyennek fenn kell állnia a fő és a mellékhadszíntér között is. Ugyanakkor Clausewitz hangsúlyozza azt is, hogy az ország területbeli méretétől függ, hogy csak egy vagy több hadszíntéren folyik-e a fegyveres küzdelem.¹⁹ Mindezzel azt a szakmai véleményünket szeretnénk hangsúlyozni, hogy a Kárpát-medence esetében a fő- és mellékhadszínterek között nemcsak közvetett, hanem egyes esetekben – így például 1848-1849-ben – nagyon is közvetlen kapcsolat lehetséges, ez pedig éppen Erdélynek a medencecsoport belseje felé fordulásából, az előbbibe vezető jó hadművelleti irányokból mintegy magától adódik. Erdély egyes hadtörténelmi periódusait tekintve egyenesen azt kell mondanunk: mint mellékhadszíntér sorsa közvetlen kapcsolatban áll a Központi-nagymedencében, valamint a Felvidéken történelemmel.

Erdély hadtörténelmét három jelentős időszakra lehet felosztani: a honfoglalástól a török korig terjedő évszázadokra, az önálló Erdélyi Fejedelemség korára, valamint az azt követő etapra. Mindhárom korszaknak sajátos, az adott évszázadokra jellemző katonai célú tájhasználatra van. A középkori Erdély lassú benépesülésével a Kárpát-medencei magyar államter földrajzi periferiája volt.²⁰ Miután a kor háborúiban a hadak vonulása a Kárpát-medence déli kapuján, valamint a nyugati kapun át történt, Erdély kívül esett ezen. Az ország legfőbb, jelentős hadjáratok viselésére képes déli szomszédja a Bizánci Császárság, a Bolgár Birodalom, majd az Oszmán Birodalom lett, így Erdélyt komoly katonai veszély nem fenyegette. (A Kazán-szorostól kezdve a Duna és a Déli-Kárpátok között viszonylag gyenge államterek szerveződtek: Kunország, Arany Horda, Havasalföld.) Ez határozta meg Erdély katonai célú tájhasználatát, amely egyértelműen védelmi jellegű volt. A székelyek betelepítése a nyugati határszélről Erdélybe – az ezzel párhuzamosan kialakuló Székelyföld –, valamint a Szentföldet elhagyó Német Lovagrend ideiglenes területi berendezkedése a Barcaságban egyértelműen defenzív tájhasználatra utal. Az utóbbinak az önálló államter kialakítására tett próbálkozása azt bizonyítja, hogy az erdélyi hadtörténeti földrajzi periferia kívül esett a Kárpát-medencei fő hadszíntértől.²¹ A Német Lovagrend rövid erdélyi jelenléte jó példája a Kárpát-medencében ható centrifugális és centripetális politikai földrajzi erők egyensúlyának. A II. András király által 1211-ben a Barcaságba betelepített militáns egyházi rend kezdetben a kun betörések megakadályozását szolgálta. Az akkoriban a Kárpát-medence periferiája periferiájának számító vidékre ezzel egy időben az uralkodó német telepéseket hozott. A katonai rendről azonban hamar kiderült, hogy az államon belüli külön államteret akar kialakítani: egyre határozottabban érvényesült Dél-Erdélyben a magyar államterrel szembeni geográfiai centrifugális erő. Ennek nagymértékben kedvezett, hogy a rend birtoka addig szinte teljesen lakatlan területeket ölelt fel. Ám amikor a lovagok által kiépített térszerkezeti elem már annyira megerősödött, hogy 1224-ben a rend nagymestere azt mint valami önálló államot felajánlotta a pápának s az pedig el is fogadta, akkor a magyar központi hatalomnak lépnie kellett. A centrifugális erők egy barcasági,

egyházi lovagállam irányába hatottak. Ennek végső szervesülését a magyar államterületén már csak fegyveres úton lehetett megakadályozni: II. András 1225-ben katonai eszközökkel számolta fel az egyházi államot.²² A centripetális geográfiai erők kerekedtek felül.

Erdély következő fontos hadtörténelmi időszakában, a török kori önálló állam évszázadában – a központi hatalom gyengülésével és az oszmán államterület betüremkedésével a Központi-nagymedencébe – ismét a centrifugális geográfiai erők érvényesültek: megszületett az önálló erdélyi államterület. Ennek fennállása alatt nyugati határai többször változtak, míg a keletiek, északiak és déliek – a Kárpátok természetes választóvonalán húzódva – állandóak maradtak. Erdély, majd a hozzá kapcsolódó Partium, vagyis a fejedelemség államterete minden más ilyenhez hasonlóan – mondhatnánk történelmileg állandó – pulzálást mutatott. Az államok területének expanziója és zsugorodása teljesen természetes politikai földrajzi jelenség, jóllehet e változások mértéke országonként különböző, szinte szélsőséges eltéréseket mutat. Európa történetében – a példa kedvéért – igen nagy területi pulzálást produkáló államterület a mindenkor Oroszország, míg ezzel szemben kismértékű tágulás és összehúzódás jellemzi a svájci államterületet. A Magyar Királyság esetében is kimutatható e jelenség, amely főleg a kései középkorban és a hódoltság közel két évszázadában szembetűnő. Az erdélyi államterület esetében – tekintettel annak a magyar történelemben belüli viszonylag rövid fennállására (1571-1699)²³ – e pulzálást nagyfokúnak kell tartanunk. A Kárpát-medencében még 1526-ot követően is nagymértékben ható centripetális politikai földrajzi erőhatások következtében Erdély csak fokozatosan vált önálló fejedelemséggé. A Mohács, valamint a speyeri szerződés között eltelt közel fél évszázadban még inkább csak keleti Magyar Királyságról beszélhetünk, amelynek határai a Habsburgok és a Szapolyai-féle ország között – a Kárpát-medencén belüli hatalmi viszonyoknak megfelelően – változtak.²⁴ Amennyiben az önálló erdélyi államterület – Erdélyi Fejedelemség – születésüel elfogadjuk az 1571. évet, megszűnésüel pedig az 1699-et, akkor ez 128 éven át állt fenn. (A fejedelemség a későbbi századokban Habsburg tartományként, majd nagyfejedelemségként is fennmaradt, de önálló államiságát ekkor már elveszítette.) Az erdélyi határok történetét rövid írásában feldolgozó Fodor Ferenc ebben a 128 évben négy jelentős határváltozást – mint földrajzi állapotot – mutatott ki.²⁵ Az Erdélyi Fejedelemség határát 1571-ben, 1629-ben, az Oszmán Birodalom legnagyobb kiterjedésekor, valamint 1699-ben. (Véleményünk szerint az 1571. évi határt is változott választóvonalnak kell tekintetnünk az azt megelőző keleti és nyugati Magyar Királyság közötti viszonyok miatt.) Ez pedig azt jelenti, hogy a török korban az erdélyi államterület határai átlagosan 32 évente jelentős mértékben módosultak.

E fent említett határmódosulások arra vezethetők vissza, hogy – a Kárpát-medencén belüli politikai erőviszonyokon túl – Erdély nyugat felé fordult táji arcával nyitott volt, s így mintegy ösztönösen is rákényszerült arra, hogy a Királyhágón túl növelje államterületét, puffer zónát hozzon létre. Ez lesz a Partium és az egyéb csatolt területek politikai földrajzi funkciója. Ugyanakkor a nyugati határok előretolása biztosította azt is, hogy az Erdélyi Fejedelemség – még ha társadalmi potenciáljában nem is, de – területi kiterjedésében lehetőleg egyensúlyban legyen a Magyar Királysággal, valamint a török fennhatóságú térségekkel.²⁶ Erdély nyugati határainak kérdésével szorosan összefügg a hajdúság problémaköre is. A magyar történetírásban Rácz István már a múlt század hatvanas éveinek végén megfogalmazta, hogy e vagabund társadalmi réteg nemcsak a 16-17. századi magyar társadalomra volt jellemző, hanem hasonló faktoriala a kor lengyel és orosz államterületén és Balkánján is találkozunk.²⁷ Jóllehet a hajdúság mint társadalmi réteg története sokkal bonyolultabb annál, hogy e helyen pusztán néhány megállapítással napirendre térjünk jelensége felett – hiszen már szakavatott hadtörténelmi kutatójuk, Nagy László is négy csoportjukat (végvári hajdúk, szabadhajdúk, a hajdútelepülések kiváltságolt hajdúi, magánföldesúri hajdúk) különítette el²⁸ –, ám társadalmi rétegük földrajzi szempontból mégis van olyan fontos, hogy

tanulmányunkban foglalkoznunk kell vele. A hatvanas években a hajdúság történelmi kategóriájával kapcsolatban folytatott szakmai polémiában Perjés Géza mutatott rá arra a hadtörténelmi tényre, hogy a hajdúság önálló társadalmi réteggé szerveződése összefügghet a török kori határvédelem kérdéskörével.²⁹ A történeti topográfia szintjén ezt bizonyítja a Rácz István által a hajdútelepek 1606. évi területi elhelyezkedését bemutató térképvázlat is.³⁰ Ezt összevetve a Bocskai-szabadságharc utáni közvetlen politikai földrajzi képlettel, két tényező ötlük szemünkbe. Egyrészt az, hogy a települések zöme a Partium, valamint az úgynevezett hét vármegye egy része – Abaúj, Borsod, Szabolcs, Szatmár – területére esik. Másrészt az, hogy magánföldesúri hajdútelepek később létrejöttek a Rába mentén is. Ez utóbbiak telepítő tényezőjében magunk a császárváros, Bécs előtere védelmének megerősítését látjuk. A hajdúság ilyen módon történő letelepítésének nyilván volt egy Erdély – mint láttuk – viszonylag nyitott nyugati bejáratának elzárására irányuló szándéka is. Ám e mellett fel kell hívunk a figyelmet a hajdútelepek létesítésének társadalmi következményeire is.

A fenti következmények szoros összefüggésben állnak a magyar államhatárok kérdésével. Jóllehet ez tudományos igényességgel még nem bizonyított, de magunk azon a véleményen vagyunk, hogy az államhatárok fejlődésének lehet egy sajátos magyar útja is, amelynek fontos állomásaként felfogható a hajdúkérdés. Történeti földrajzi közhely, hogy az államhatárok fejlődése – általánosságban – mindig a sávszerűtől a vonalas felé halad. A 16-17. századi magyar államtér belső határai – eltérően a nyugat-európaiétól – a sávyszerű fajta felerősödése felé haladtak. A török államtér peremén kiépült, széles végvári zóna eleve megkövetelte ezt. Ám e védelmi övezet keleti része az Erdélyi Fejedelemség periferiája volt, vagyis a Kárpát-medencén belüli periféria periferiája. Az ilyen vidékek – s ez ismét geográfiai alaptétel – mindig kedveznek a sajátos helyzetű társadalmi rétegek kialakulásának, megtelepülésének. A normalizálódó állami és társadalmi viszonyokkal párhuzamosan megszűnő földrajzi perifériák, és a perifériák periferiáinak felszámolásával e társadalmi rétegek is eltűnnek. Ez történik majd a magyar hajdúsággal is a török kiűzését követően. Ám a 16-17. században e folyamatnak még csak a kezdetét látjuk: a földrajzi periféria periferiáján – főleg a Bocskai-szabadságharcot követően – a politikai geográfiai légüres térben lel hazára a szabad hajdúk vagabund társadalmi rétege.

A hajdúk e fent említett társadalmi rétege az Erdélyi Fejedelemség Habsburg ellenes küzdelmeiben fontos szerepet játszik. A 17. század folyamán kiteljesedő erdélyi-Habsburg háborúk geográfiai jellemzői egyedi katonaföldrajzi képletet mutatnak. Miközben a fegyveres küzdelmek, igazodva a magyar hadtörténelem általános Kárpát-medencei jellegéhez, alapvetően megmaradnak a hegykoszorún belül, aközben az államtér és a hadszíntér elkülönülésével el is térnek attól. Az önálló erdélyi állam fennállásának egy és negyed évszázada alatt oly módon folytat háborúkat Bécs ellen, hogy – általános tendenciáját tekintve – a főhadszíntér, vagyis a katonai erők összecsapásának elsődleges színtere a Felvidék lesz, miközben erdélyi hadak járnak lengyel területeken is, és miközben a fejedelemség területére is betörnek idegen erők. Vagyis a hadszíntér és az államtér elkülönülése nem teljes mértékű, és részben ennek tulajdonítjuk, hogy a Thököly Imre nevéhez kötődő, rövid idejű államtér – mintegy ütközőállamként – kialakulhatott Erdély és a királyi Magyarország között.³¹

A Rákóczi-szabadságharc időszakában az akkor független állami státuszát már részben elveszített Erdély egyértelműen mellékhadszíntér volt. Jóllehet a kuruc hadak területének nagy részét – hosszabb-rövidebb ideig – képesek voltak ellenőrzésük alatt tartani, de a Vajdahunyad-Nagyszeben-Fogarás-Brassó vonal és a történelmi, déli államhatár közötti terület mindvégig megmaradt császári kézben.³² A szabadságharc közel egy évtizedig elhúzódó szakaszában Erdélyben a politikai és katonai küzdelem váltakozó eredménnyel folyt, de ez mit sem változtatott azon, hogy hadszíntérként elsősorban csak annyiban játszhatott szere-

pet, amennyiben korábbi független államisága maradékával diplomáciai faktor lehetett a kor nagy, európai konfliktusában, a spanyol örökösödési háborúban. Részben ez a megfontolás is jelentős szerepet játszott II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választásában.³³ A Rákóczi-szabadságharc legfőbb hadtörténeti földrajzi jellemzője a nagy geográfiai térben mozgó kis katonai erők viszonya, ami geográfiailag az egész háborúnak a területi foltszerűség jellegét kölcsönözte. Ez leginkább abban fejeződött ki, hogy kis méretű katonai kötelékek sikerével egész országrészek kerültek hol az egyik, hol a másik fél kezébe.³⁴ Amennyiben Erdélyt mint történelmi régiót a Rákóczi-szabadságharc időszakában kell elhelyeznünk a magyar hadtörténelemben, akkor azt kell mondanunk, a korabeli nagyhatalmi konfliktus földrajzi perifériája volt. Ekkoriban kontinensünkön két jelentős háború zajlik, a spanyol örökösödési háború (1701-1714), valamint a nagy északi háború (1700-1721). Jóllehet a kor bonyolult nemzetközi viszonyrendszere miatt a kettő közötti kapcsolat egyértelműen kimutatható, de a Kárpát-medencei háborús térség katonai eseményei elsősorban a spanyol örökösödési háborúval állnak szoros összeköttetésben. Ebben a viszonyrendszerben a Kárpát-medencében zajló Rákóczi-szabadságharc térsége csak mellékhadszintér volt, s ennek egy alárendelt mellékhadszintere lehetett Erdély: a katonaföldrajzi periféria perifériája.

Kissé más képet mutat Erdély az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc alatt. A magyar társadalomban napjainkig kevésbé tudatosult, hogy ekkor a Kárpát-medencében – 1848 márciusa és 1849 augusztusa között – egy térben és időben fokozatosan kiteljesedő, a medencerendszer egészére kiterjedő, 14 hónapig tartó, nagy emberáldozattal járó háború zajlott. Ebben a fegyveres konfliktusban a magyar társadalom egyedül vívta harcát, jóllehet a Habsburg-fél katonai erejének egy részét az itáliai hadszíntér foglalta le. Miként már említettük, ebben a függetlenségi háborúban a Kárpát-medencében több hadszíntér különült el egymástól, s az alkalmazott erők tekintetében Erdélyben viszonylag gyenge katonai erők csaptak össze. A már említett hadszínterek tekintetében jellemző adat, hogy míg a Központi-nagymedencében, valamint a Felvidéken harcoló Feldunai hadsereg és az Észak-magyarországi hadsereg együttes létszáma mintegy 68 ezer főt, addig az Erdélyi hadsereg csak 38 ezer főt tett ki.³⁵ Ez utóbbiak jelentős részét Bemnek meg kellett osztania, s a román felkelők is jelentős erőket kötöttek le.

Amikor megindult hazánk ellen az orosz intervenció is, annak vezetői Erdéllyel eleve gyorsan meghódítható mellékhadszintérként számoltak, mint ahogyan a magyar katonai irányítás is. Ekkor domborodott ki igazán, hogy a fő hadszíntérhez képest az erdélyi erők csak a biztosítás feladatát láthatták el, jóllehet ezt a központi hadszíntér érdekében. A magyar politikai és katonai vezetés a déli, Szeged környéki összpontosításban látta a háború folytatásának lehetőségét, így minden törekvése arra irányult, hogy az összes rendelkezésre álló erőt ide vonultassa. S ezen a ponton kell utalnunk az e fejezet elején a fő- és mellékhadszintér kapcsolatáról írottakra, hiszen a Feldunai sereget éppen Szeged felé vezető Görgey írja memoárjában: „...A kétségkívül ingatag helyzet jobbra fordulása nézetem szerint csakis Temesvár elestével kezdődhetett meg, hogy ezután meg lehessen erősíteni az alsó-tiszai hadsereget... De hogy Temesvárt meg lehessen hódítani, ennek az volt a szükséges előfeltétele, hogy a Tisza középső és alsó folyása, valamint Erdély – legalább a délnyugati része – megmaradjon birtokunkban; ez pedig csak akkor volt egyáltalán lehetséges, ha az orosz főhadsereg lehetőleg távol van tartva a Maros-vonaltól, egyszerűen azért, mert az orosz hadsereg a Maroshoz érve, azonnal hátba támadhatja erdélyi és szegedi seregeinket...”³⁶

Az erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes küzdelmei, majd a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-1849. évi forradalom és szabadságharc időszakában Erdély és a Partium hadtörténeti földrajzi tájhasználatában fokozatos módosulás figyelhető meg. Miközben mindhárom

periódusban egyértelműen kimutatható a katonai perifériára jellemző védelmi vonal, aközben ennek különböző fajtáinak lehetünk tanúi. A Habsburg-ellenes küzdelmek időszakában Erdély mint államter politikai földrajzi szempontból magterület is, és ez feltételezi egy rövid történelmi szakaszra a Partium felértékelődését. A Rákóczi-szabadságharc évtizedében a küzdelem magterülete kívülre kerül Erdély természetes határain, és nagyjából a korábbi időszakban a fejedelemséghez csatolt hét vármegye – Abaúj, Borsod, Zemplén, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Bereg –, valamint Ung vármegye térségére kerül át. Erdély mint önálló fejedelemség főleg a háború diplomáciai játszmájában tölt be szerepet, s a török kiűzésével a Partium mint védelmi térelem már elveszíti katonai jelentőségét. A Rákóczi-szabadságharc során mindennek eredményeként Erdély politikai földrajzi szerepéből még valamennyit megőrzött mellékhadszíntér lesz. A tájhasználat tekintetében 1848-1849-ben Erdély már pusztán csak a Központi-nagymedencét kitöltő fő hadszíntérrel szoros földrajzi kapcsolatban lévő mellékhadszíntér, s tájhasználati elsődlegesen katonai jellegű.

A Bach-korszak, majd a dualizmus évtizedei alatt Erdély katonai tájhasználati teljesen megegyezik a Kárpát-medence egészével: a tömeghadseregek kiépülésére jellemző, az állami térszervezés által irányított elemek (kaszárnyák, gyakorlóterek) sűrű egyenletes elosztást mutató térbeli textúrájú hadtörténeti földrajzi tájképet ölt. A magyar Szent Korona országaival együtt az Osztrák-Magyar Monarchia állam- és gazdasági terébe jól szervezett Erdély a magyar hadtörténelemben az első világháború éveiben jut ismét szerephez. 1916 késő nyarán Románia hadba lépésével a központi hatalmaknak új – mint később kiderült – ideiglenes hadszínteret kellett nyitniuk Erdélyben, amelynek főleg keleti területeire – Barcaság, Háromszék, Csík, Gyergyó – román csapatok törtek be. Jóllehet a román támadás bizonyos fokú sokkot okozott a magyar társadalomban, sőt Erdélyben valóságos menekülthullámmot indított el, mégis azt kell mondanunk: az Erdélyi-medence ekkor ismét csak mellékhadszíntér, katonaföldrajzi periféria maradt. Ennek kevésbé az az oka, hogy a román csapatokat a német és az osztrák-magyar erők gyorsan kiszorították a Monarchia államteréből, mint inkább az: az erdélyi események csak alárendelt szerepet játszottak mind a Nagy Háború teljes egészében, mind pedig az 1916. hadjáratok évében. Az első világháború fő hadszínterei addig ismeretlen nagyságúak voltak. A keleti hadszíntér frontvonala 1916 őszén a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódott. Ebben a léptékben Erdély csekély méretűnek számított, ám a román hadbalépéskor mégis felértékelődött, amennyiben román megszállása lehetőséget nyújtott volna az Osztrák-Magyar Monarchia térdre kényszerítéséhez.³⁷ Egy sikeres román betörés esetén Erdély csak rövid ideig maradt volna mintegy ideiglenes főhadszíntér, mert a medencébe vezető kapuk átlépése után ez átkerült volna a Központi-nagymedencébe.³⁸

A fentiekben leírtakhoz hasonló politikai és hadtörténeti földrajzi képlet jellemzi Erdélyt a második világháborúban is, ám azzal a fontos kitételrel, hogy az egész Erdélyi-medence ekkor nem tartozik a magyar államterhez. Az 1940-ben történt határmódosítás eredményeként Magyarországhoz visszakerült Észak-Erdély kedvezőtlen katonaföldrajzi helyzetet teremtett. A politikai földrajzi kuriózumként megvont néprajzi határ – Fodor Ferenc megfogalmazásában –, „...a nem osztható Erdélyt osztja...”.³⁹ Ráadásul oly módon, hogy a Déli-Kárpátok román kézben maradtak, s az új határ kettészelte az Erdélyi-medencét. Ennek Románia háborúból történő kiugrásakor magától értetődő következménye volt, hogy a Déli-Kárpátok hágoinak birtokbavételére – megakadályozandó az orosz erők kijutását a Központi-nagymedencébe – a magyar és német csapatoknak támadást kellett indítaniuk.⁴⁰ Az orosz túlerő hatására ez nem járhatott sikerrel, és így a német és magyar vezetésnek – az ott harcoló csapatok bekerítését elkerülendő – fokozatosan ki kellett ürítenie Erdély túlnyomó részét. Az itt folytatott küzdelem azonban nem volt hiábavaló. Friessner tábornok, a Kárpát-medencében küzdő német Dél Hadseregcsoport (a korábbi

Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz) parancsnoka azt írja emlékiratában: „...Az erdélyi harcok eredménye lényegében az volt, hogy egyelőre sikerült megghiúsítani az ellenség akadálytalan behatolását Közép-Európába; kifáradtak az ellenséges erők és a német hadvezetés időt nyert csapatainak rendezésére, megerősítésére. Mindezzel azonban még nem szűnt meg a hadseregcsoporthoz fenyegető veszély...”⁴¹ Friessner itt idézett sorai geográfiai megközelítésben magukban rejtik az Erdélyi-medence mint hadszíntér szerepét a közép- és kelet-európai háborús térségben. Erdély ismét olyan mellékhadszíntér volt, mint az első világháborúban. Egy rövid időre felértékelődött, de ettől még valódi hadtörténeti földrajzi szerepe, katonaföldrajzi tájhasználatát sem változott. Legfőbb térbeli funkciója az volt, hogy megakadályozza a medencerendszer meghatározó területére, a főhadszíntérre, a Központi-nagymedencébe való ellenséges kijutást. Amikor Friessner arról beszél, hogy az Erdélyi-medencéért vívott küzdelem tulajdonképpen már Közép-Európáért folyt, akkor ezzel nagyon találóan – de jöllehet csak közvetetten – elhelyezi egész Erdély hadtörténeti földrajzát is a kontinens történetében. Ez pedig összegzésként nem lehet más: a Közép-Európa szélén elhelyezkedő Kárpát-medence – medence csoportként és háborús térségként – mindig is jelentős szerepet játszott a tőle nyugatra elterülő vidékek védelmében, és e védelmi rendszernek van egy – olykor nagyon fontossá váló – katonaföldrajzi perifériája, amelyet úgy hívnak, Erdély.

JEGYZETEK

1. Markó Árpád (1943): Magyarország hadtörténete. Országos Közoktatási Tanács. Budapest. 88. old.
2. Markó Árpád (1943): 88-89. old.
3. Köpeczi Béla (főszerk.) (1986): Erdély története három kötetben I-III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
4. A közös, Kárpát-medencei megközelítést is figyelembe véve tanulmányunk írásakor az alábbi főbb történeti és hadtörténeti szakirodalmat használtuk. Az erdélyi állam határviszonyainak tekintetében elsősorban Lukinich Imre két művére támaszkodtunk, – egyrészt az 1918-ban – a Magyar Tudományos Akadémia gondozásában kiadott Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711 című monográfiájára, másrészt Az erdélyi hódoltság és végvárai című tanulmányára (Különlenyomat a Hadtörténelmi Közlemények 1912. évi 2., 3. és 4. füzetéből). Budapest. 1913. Az Erdélyi Fejedelemség háborúiról lásd: Nagy László (1961): A Bocskai-szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó. Budapest. Uő. (1972). Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Akadémiai Kiadó Budapest. Uő. (1981): Bocskai István a hadak élén. Zrínyi Kiadó. Budapest. Uő. (1983): „Kuruc életünket megállván csináljuk...”, Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Akadémiai Kiadó. Budapest. Uő. (1985): „Megint fölszánt magyar világ van...”, Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Zrínyi Kiadó. Budapest. Uő. (2001). Székelyek a hadak útján (1541-1711). Zrínyi Kiadó. Budapest. Az összefoglaló magyar hadtörténelmi művek közül a témával kapcsolatban megkerülhetetlen: Bánlaky József (1940-1941): A magyar nemzet hadtörténelme 15-17. kötet. Grill Károly könyvkiadóvállalata. Budapest. Liptai Ervin (főszerk.) (1984): Magyarország hadtörténete két kötetben. I. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 228-336. old.
5. Teleki Pál (1940): Erdély helyzete Magyarországon és Európában. In: Deér József (szerk.): Erdély. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 12. old.
6. Hajdú Zoltán (2000): Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam? In: Boros László (szerk.): Észak- és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv 8., Erdély természeti és történeti földrajza, A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai (Nyíregyháza, 1999. október 20-22.). Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 323-337. old., Suba János (2010): Erdély mint útközoállam a XVI-XVII. században. In: M. Császár Zsuzsanna – Szalai Gábor (szerk.): Kálvin-Magyarország-Európa, Nemzetközi multidisz-

- ciplináris konferencia, 2009. november 6-7. IDResearch Kft/Publikon Kiadó. Pécs. 131-138. old., Nagy Miklós Mihály (2010): Az Erdélyi Fejedelemség önállóságának földrajzi alapjai. *Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok*. 2010/1-2. szám 208-213. old., Beluszky Pál (2011). Miért nem volt Erdélynek fő városa? In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): *Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek, Földrajzi tanulmányok*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete - szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza - Szerencs. 29-46. old.
7. Mendöl Tibor (1947): Erdély. In: Uő. – Bulla Béla: *A Kárpát-medence földrajza*. Egyetemi Nyomda. Budapest. 464-465. old.
 8. Prinz Gyula (1938): *Magyar föld, magyar faj* III. kötet, *Az államföldrajzi kép*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 341. old. A filológiai hűség kedvéért idézzük Prinz Gyula itt található sorait: „...Az erdőben keleten Erdély hegységekkel jól körülhatárolt medencéje van. Ez önálló államföldrajzi egység, mely kisebb önálló államnak igen jó természetes kereteket nyújthat. Egészében egyetlen, egységes, hatalmas vár, mely meredek falakkal emelkedik a Szármát-síkság fölé. Erdély nem szerves része az Alföld államának, de nincs terület, mellyel szorosabban kapcsolódnék domborzatával, mint ehhez. Külső havas gerincei között csak szűk sziklakapuk vannak, míg belül enyhébb hajlású hegyek között tág völgysek nyílnak a Tisza felé, különösen a Szamos tájékán. A Szármát-síkság természete a nagyterjedelmű államalakulásnak előidézője, s innen erős támadás éri az Alföld elé beékelt természetes erődöt. A Szármát-síkság állama Erdély birtokában az egész Duna-vonalon hatalmi tényezővé válik. Ezért az Alföld állama számára Erdély nélkülözhetetlen védőbástya. Igen természetes tehát, hogy az Alföld állama Erdélyt maga számára megszerezni törekszik. A magyar állam Erdélyt igen korán, valószínűleg a honfoglalással egyidejűleg csatolta magához. Az Alföld-körüli erdővi medencék között Erdély a legerjedelmesebb, vele a magyar állam nagyszerű kiegészülést nyert...”
 9. Prinz Gyula (1938): 353. old.
 10. Karczag Ákos – Szabó Tibor (2012): *Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei, Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig* [Második, bővített kiadás]. Semmelweis Kiadó. Budapest.
 11. Fodor Ferenc (1941): Erdélyi államhatárok. In: Temesy Győző (szerk.): *Földrajzi zsebkönyv 1941*. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 27-35. old. Erdély határállandósági térképét Rónai András munkájaként közli Teleki Pál (1940) 15. old.
 12. Az erdélyi és partiumi hadtörténelmi eseményeket is jól ábrázoló mű: Bereznay András (2011): *Erdély történetének atlasza*. Méry Ratio. s. 1.
 13. Szabó József (szerk.) (1995): *Hadtudományi lexikon* II. kötet, A-L. Magyar Hadtudományi Társaság. Budapest. 472. old., Szántó Imre (1964): *Az európai hadszínterek katonaföldrajza*. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 28. old.
 14. Szántó Imre (1964): 29. old.
 15. Clausewitz, Carl von (1962): *A háborúról* II. kötet. Zrínyi Kiadó. Budapest. 8. old. [Réczey Ferenc fordítása]
 16. Szabó József (szerk.) (1995): 432. old.
 17. Ennek térképi megjelenítését lásd: Dudar Tibor (főszerk.) (1991): *Történelmi világatlasz*. Kartográfiai Vállalat. Budapest. 125. old. Az erők hadszíntéri elosztását közli: Bona Gábor (1984): *Szabadságharc 1848-49-ben*. In: Liptai Ervin (főszerk.): id. m. 527. old.
 18. Clausewitz, Carl von (1962): 288. old.
 19. „...Csak tagolatlan határú kis államoknál lehetséges és valószínű a haderő olyan egyesítése, hogy annak legyőzésétől függ minden. Nagy területű, velünk nagy kiterjedésben határos államoknál, vagy azoknak ellenünk irányuló, bennünket több oldalról körülvevő szövetségeknél, az erők ilyen egyesítése gyakorlatilag lehetetlen. Az erők ilyenkor szükségképpen megoszlanak és velük együtt a hadszínterek is...” Clausewitz, Carl von (1962): uo. Az itt idézett Clausewitz-i szövegrészek látszólagos ellentmondásainak geográfiai szempontú feloldása még a jövő kutatómunkájára vár. E feladat megoldását nagyban nehezíti, hogy az egykori porosz katonai gondolkodó nagyhatású életművének földrajzi értelmezésével – ismereteink szerint – még adós mind az egyetemes, mint a magyar had- és földrajztudomány.

20. Kristó Gyula (2003): Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged., Uő. (1988): A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Könyvkiadó. Budapest., Csüllög Gábor (2004): A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában. In: Frisnyák Sándor – Csihák György (szerk.): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920), A Nyíregyházán 2004. november 26-27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza - Zürich. 47-54. old.
21. A székelyek áttelepítéséről és a Székelyföld kialakulásáról lásd Bereznay András (2011): Erdély történetének atlasza. Méry Ratio. Somorja. 48-49. és 52-53. old. A Német Lovagrend magyarországi szerepléséről jó összefoglalást közöl Pósnán László (1996): A Német Lovagrend története a 13. században. Multiplex Media – Debrecen University Press. Debrecen. 21-43. old. Az utóbbiak által megszállt erdélyi területek kis méretű térképét közli: Engel, Josef (szerk.) (1970): Grosser historischer Weltatlas II. Teil, Mittelalter. Bayerischer Schulbuch-Verlag. München. 99. old. A bizánci-magyar és egyéb déli ellenfelekkel vívott háborúk történetéről lásd: Kristó Gyula (1986): Az Árpád-kor háborúi. Zrínyi Kiadó. Budapest. 67-155. old., valamint B. Szabó János – Somogyi Győző (1999): Elfeledett háborúk, Magyar-bizánci harcok a X-XIII. században. Zrínyi Kiadó. Budapest.
22. Pósnán László (1996): uo., Kristó Gyula (főszerk.) (1994): Korai magyar történeti lexikon (9-14. század). Akadémiai Kiadó. Budapest. 485-486. old.
23. Hajdú Zoltán (1999): 328-329. old.
24. Bereznay András (2011): 98-99. old., Berta Gábor (1986): Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526-1606). In: Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története három kötetben I. 409-541. old., Lukinich Imre (1913): Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának történetéhez I-II. Századok 1913/2. szám 95-109. old. és 1913/3. szám 176-188. old.
25. Fodor Ferenc (1941): Erdélyi államhatárok. 29. old.
26. Fodor Ferenc (1942): A magyar államterület változásai a honfoglalástól napjainkig. In: Temeszy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1942. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 39-47. old.
27. Rácz István (1969): A hajdúk a XVII. században, Magyar történeti tanulmányok II. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen. 7-44. old.
28. Nagy László (1986): Hajdúvitézek 1541-1699 [Második kiadás]. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 21. old.
29. Perjés Géza (1969): A hajdú kutatás jelentősége. In: Mády György (szerk.): Hajdúk a magyar történelemben (Tudományos emlékülés – Déry Múzeum, 1966. dec. 10.). Déry Múzeum. Debrecen. 38-46. old.
30. A térképvázlatot közli Rácz István (1969): 120-121. oldal közötti táblán.
31. Bereznay András (2011): 109-125. old.
32. Bereznay András (2011): 132-139. old.
33. R. Várkonyi Ágnes (1986): Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711). In: Köpeczi Béla (főszerk.): Erdély története II. kötet. 784-971. old.
34. A Rákóczi-szabadságharc térbeli foltszerűségét jól szemlélteti Bánkúti Imrének A Rákóczi-szabadságharc fontosabb csatái 1703-1711 címmel publikált térképe. Közlési helye: uő. (1976). Rákóczi hadserege 1703-1711. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest. 2. tábla.
35. Bona Gábor (1984): ugyanott.
36. Görgey Artúr (1988): Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben, Második kötet. Európa Könyvkiadó. Budapest. 313-314. old. [Görgey István és Katona Tamás fordítása]
37. A román támadásban rejlő hadművelleti és hadászati veszély részletes kifejtésére tanulmányunk szűkös keretei miatt nem térhetünk ki, így meg kell elégednünk egykori szakírónk, Julier Ferenc lényegre törő, rövid értelmezésével: „...Ez a támadás nem volt a román haderő elszigetelt hadművelete. Ez csak egyik részét tette ki az augusztus végén újra kezdett általános nagy ántánt-támadásnak, amely a központi hatalmak védelmi rendszerét kelet és dél felől akarta összeropantani. A románokkal nagyban egyidejűleg támadt Bruszilov keletről, Sarraill délről és Cadorna délnyugatról. A támadások közül a leghatásosabbnak a román ígérkezett. Kétségtelen volt, hogy a nagy és friss román haderő megjelenése a központi hatalmak fedetlen oldalában a

- világháború sorsát a legrövidebb idő alatt eldönthette volna, ha a román seregek a betörés után megállás nélkül haladhatnak, hogy gyorsan elérjék a Maros, a Körös és a Szamos völgyét: a kapukat Magyarország belseje felé. Erre megvolt a lehetőség. Erdély és ezzel együtt a magyar Alföld védtelenül állt, mert Falkenhayn a román támadást Conraddal ellentétben csak szeptember második felére várta és azért a védelemről még nem gondoskodott.” Julier Ferenc (1933): 1914-1918, A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság. Budapest. 187-188. old.
38. A kudarccal végződő román támadás következményeiről lásd Gulyás László (2012): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagymagyarország. 2012/4. szám. 41-51. old.
39. Fodor Ferenc (1941): Erdélyi államhatárok. 34. old.
40. A második világháborúban Erdély területén folytatott küzdelem teljes körű feldolgozását lásd: Ravasz István (1997): Erdély mint hadszíntér 1944. PETIT REAL Könyvkiadó. Budapest. Az itt említett hadművelleti kényszer memoárszintű ismertetése megtalálható: Friessner, Hans (1992): Árulások, vesztett csaták. CO-NEXUS Print-teR. Budapest. 105-139. old.
41. Friessner, Hans (1992): 123. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bánlaky József, doberdói (1940a): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizenötödik rész, Bocskay István, Báthory Gábor és Bethlen Gábor időszaka 1604-1626. Grill Károly könyvkiadóvállalata. Budapest.
- Bánlaky József, doberdói (1940b): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizenhatodik rész, A Rákóczyak, Zrínyiek és Thököly Imre első küzdelmeinek korszaka 1630-1682. Grill Károly könyvkiadóvállalata. Budapest.
- Bánlaky József, doberdói (1941): A magyar nemzet hadtörténelme, Tizenhetedik rész, Magyarország felszabadítása a török uralom alól 1683-1699. Grill Károly könyvkiadóvállalata. Budapest.
- Beluszky Pál (2011): Miért nem volt Erdélynek fő városa? In: Frisnyák Sándor – Gál András (szerk.): Kárpát-medence: tájak, népek, tevékenységek, Földrajzi tanulmányok. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – szerencsi Bocskai István Gimnázium. Nyíregyháza - Szerencs. 29-46. old.
- Benda Kálmán (1993): Bocskai István [Második kiadás]. Századvég. Budapest.
- Bereznay András (2011): Erdély történetének atlasza. Méry Ratio. Somorja.
- Bulla Béla – Mendöl Tibor (1947): A Kárpát-medence földrajza. Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Csüllög Gábor (2004): A várak földrajzi elhelyezkedésének sajátosságai Magyarország középkori településhálózatában. In: Frisnyák Sándor – Csihák György (szerk.): Gyepük, várak, erődítmények és egyéb honvédelmi létesítmények a Kárpát-medencében (895-1920), A Nyíregyházán 2004. november 26-27-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza - Zürich 47-54. old.
- Dudar Tibor (főszerk.) (1991): Történelmi világtatlasz. Kartográfiai Vállalat. Budapest.
- Engel, Josef (szerk.) (1970): Grosser historischer Weltatlas II. Teil. Mittelalter. Bayerischer Schulbuch-Verlag. München.
- Fodor Ferenc (1941): Erdélyi államhatárok. In: Temesy Győző (szerk.): Földrajzi zsebkönyv 1941. Magyar Földrajzi Társaság. Budapest. 27-35. old.
- Gulyás László (2012): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke 1918. Nagymagyarország. 2012/4. szám. 41-51. old.
- Hajdú Zoltán (2000): Erdély történetileg változó államföldrajzi problematikája: közigazgatási régió, részállam, önálló állam? In: Boros László (szerk.): Észak- és Kelet-Magyarországi Évkönyv 8., Erdély természeti és történeti földrajza, A Nyírségi Földrajzi Napok előadásai (Nyíregyháza, 1999. október 20-22.). Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 323-337. old.
- Karczag Ákos – Szabó Tibor (2012): Erdély, Partium és a Bánság erődített helyei, Várak, várkastélyok, városfalak, templomvárak, barlangvárak, sáncok és erődítmények a honfoglalástól a 19. század végéig [Második, bővített kiadás]. Semmelweis Kiadó. Budapest.
- Kristó Gyula (2003): Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon. Szegedi Középkorász Műhely. Szeged.

- Köpeczi Béla (főszerk.) (1986): Erdély története három kötetben I-III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Liptai Ervin (főszerk.) (1984-1985): Magyarország hadtörténete két kötetben. Zrínyi Katonai Kiadó. Budapest.
- Lukinich Imre (1913): Az erdélyi hódoltság és végvárai, Különlenyomat a Hadtörténelmi Közlemények 1912. évi 2., 3. és 4. füzetéből. Kiadó nélkül. Budapest.
- Lukinich Imre (1918): Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541-1711. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- Markó Árpád (1943): Magyarország hadtörténete. Országos Közoktatási Tanács. Budapest.
- Nagy László (1961): A Bocskai-szabadságharc katonai története. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nagy László (1972): Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nagy László (1981): Bocskai István a hadak élén. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy László (1983): „Kuruc életünket megállván csináljuk...”, Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nagy László (1985): „Megint fölszánt magyar világ van...”, Társadalom és hadsereg a XVII. század első felének Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy László (2001): Székelyek a hadak útján (1541-1711). Zrínyi Kiadó. Budapest.
- Nagy Miklós Mihály (2010): Az Erdélyi Fejedelemség önállóságának földrajzi alapjai. Jelenkori Társadalmi és Gazdasági Folyamatok. 2010/1-2. szám 208-213. old.
- Perjés Géza (1969): A hajdú kutatás jelentősége. In: Mády György (szerk.): Hajdúk a magyar történelemben (Tudományos emlékülés – Déry Múzeum, 1966. dec. 10.). Déry Múzeum. Debrecen. 38-46. old.
- Pósán László (1996): A Német Lovagrend története a 13. században. Multiplex Media-Debrecen University Press. Debrecen.
- Suba János (2010): Erdély mint ütköző állam a XVI-XVII. században. In: M. Császár Zsuzsa – Szalai Gábor (szerk.): Kálvin – Magyarság – Európa, Nemzetközi Multidiszciplináris konferencia 2009. november 6-7. IDResearch Kft/Publikon Kiadó. Pécs. 131-138. old.
- Teleki Pál (1940): Erdély helyzete Magyarországon és Európában. In: Deér József (szerk.): Erdély. Magyar Történelmi Társulat. Budapest. 9-20. old.

GERGELY ÉVA*–NAGY RICHÁRD**

GAZDASÁGI SZAKOS HALLGATÓK TANULÁSI MOTIVÁCIÓJÁNAK ÉS SZEMÉLYES KOMPETENCIÁINAK VIZSGÁLATA

EXAMINATION OF STUDYING MOTIVATION AND PERSONAL COMPETENCE OF STUDENTS SPECIALIZED IN ECONOMY

ABSTRACT

The research deals with revealing studying motivations and personal competences of university students. The sample includes students specialized in certain economic fields at the University of Debrecen. A survey was carried out, the number of the elements of the sample was 121. The students were asked to evaluate certain personal competences in one part of the survey. The evaluation of students relating to willingness for innovation, motivation for managerial function, problem solving capacity, sturdiness, tendentiousness and work schedule were investigated. The willingness for innovation got the lowest value, while commitment and result and target orientation got the highest values. When revealing the studying motivations, influences by the family and friends, the tendentiousness, realizing the would-be financial independence, experiencing university memories and improving moral existence were examined.

1. Bevezetés

„A fiatalokat már nem vonzza semmilyen kollektív szolidaritástudat, nem lelkesednek a közösség ügyeiért. Igazi esélyük a változni tudás, és a túlpörgés élvezete. Ebben a rizikó generációban csak az érvényesül, aki gyorsan tud kapcsolni, és dönteni! A munka és magánélet teljesen összemosódott. Ez az új csoport legfőbb örömét önmagában találja, legfeljebb barátai szűk körében. Csak önmagukban bíznak. Jelszavuk? Pénz, hatalom, mienk a világ!”¹ Ezt a gondolatot olvasva joggal felmerülhet a kérdés, hogy valóban így működnek a fiatalok, valóban ezek a dolgok motiválják őket? A felsőoktatási intézmények hallgatói a mai magyar társadalom sikerre ítélt csoportjait jelentik. Érdemes lenne feltárni, mi motiválja a fiatalokat a továbbtanulásra, és hogy látják magukat, milyen képességekkel rendelkeznek. A kutatás témája a Debreceni Egyetem gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki alapképzést és gazdasági agrármérnök mesterképzést hallgató diákok általános motiváció és képességfelmérése, illetve specifikusan a tanulási motivációjuk vizsgálata. A vizsgálat egyik részében bizonyos személyes kompetenciák értékelését kértük a hallgatóktól. A mintába került hallgatók innovációra való hajlandósággal, vezetői szerep iránti motiváltsággal, problémamegoldó készségükkel, határozottsággal, céltudatossággal, munkarenddel kapcsolatos értékelésüket vizsgáltuk.

A tanulási motiváció feltárása során vizsgáltuk a család illetve a baráti kör általi befolyásoltságot, a céltudatosságot, későbbi anyagi függetlenség megteremtését, egyetemi élmények átélését, morális egzisztencia növelését.

* Dr. PhD Gergely Éva adjunktus, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar Vezetés- és Szervezéstudományi Intézet.

** Nagy Richárd egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar.

Super² integrált életpálya modelljében összefoglalja az életpálya építéssel kapcsolatos egyéni és társadalmi tényezők meghatározó elemeit. A Super által megfogalmazott tanuló szerep már 5-6 éves korban elkezdődik és gyakran a húszas évek közepéig is eltart. A későbbiekben a szerep időről-időre visszatérhet külső nyomás (krízis) vagy új képzési irány által. A nem formális tanulási folyamat pedig állandóan jelen van, élethosszig jellemzi az egyént.³ A gyermek- és serdülőkorban eljátszott szerepek előrevetítik azokat, amelyek megvalósítására törekedni fog felnőtt korában. A serdülőkori pályaválasztás folyamata azért különösen kockázatos, mert nincsen tudomásuk, tapasztalatuk arról, hogy sikeres lesz-e a választott foglalkozásában. Ideális esetben a pályaválasztás folyamata öt állomásból tevődik össze.⁴ Jelen kutatás szempontjából a 18-21. életév a legfontosabb szakasz, ami a hivatási program specifikálásáról szól. Az előző időszakban megfogalmazódott szakmai döntések most válnak specifikussá és a szükséges szaktudás megszerzéséért a fiatal lépéseket tesz. Kiss⁵ szerint a felsőoktatási hallgatók nehéz helyzetben vannak, mert gyakran nem tudnak reális tapasztalatot szerezni a szakmai tevékenységről. Ezért ellentétes gondolkodási stratégiát alakítanak ki: vagy szakterületük kiválóságai közé tartoznak, vagy nem foglalkoznak többen a tevékenységgel. A mester szakos hallgatók a harmadik szakaszban találhatók, a 21-24. életév között. Ezen szakasz feladata a szakmai preferenciák megvalósítása. Ekkorra feltehetőleg befejeződik a képzés kezdeti szakasza és a fiatal eljutott az állásvállalás kezdetéig. Czeglédi-Juhász⁶ vizsgálatai ugyanakkor rámutatnak arra, hogy az egyetemi és a főiskolai tanulmányok egy jó alapot és motivációs igényt nyújtanak ahhoz, hogy a fiatalok a későbbi munkájuk során törekedjenek a folyamatos ismeret- és tudásfejlesztésre.

Hall⁷ elméletéből a felfedezés stádiumát érdemes kiemelni. Jellemző a fiatalokra az ön-felfedezés és a szakmai útkeresés, sikerorientáltak, a cél érdekében pedig képesek fejlődni.

Az Y-generációra jellemző az ambíció, kreativitás és a folyamatos tanulás. Új motivációs rendszert igényelnek, illetve olyan munkakörnyezetet, ami motiválja őket. Az egyéniség elismerése, de emellett a csoportmunka, csoporthoz való tartozás érzése, a fejlődési lehetőségek és az immateriális értékek fontosak számukra.⁸

Mindezek alapján látható, hogy olyan csoport vesz részt a kutatásban, melynek nagy szüksége és igénye van arra, hogy megismerje saját képességeit, kompetenciáit.

Vaskovics⁹ elmélete alapján azt mondhatjuk, hogy a mintába került hallgatók a posztadoleszcens életszakaszban vannak. A posztadoleszcens életszakaszban lévő fiatal felnőttek még nem függetlenek teljes mértékben a szülői háztól. Ebben a szakaszban „a szexuális érettség, valamint az anyagi-szociális függetlenség közötti időtartam kitágult. A felnőttektől magatartásuk, értékeik eltérnek, viszont szociális, politikai és gazdasági státusuk mentén már felnőtteknek tekinthetők. Ezt a 30 éves kor alatti életszakasz-átstrukturálást, amikor egy önálló életszakasz keletkezik, posztadoleszcenciának nevezzük”.¹⁰

2. A vizsgálat anyaga és módszere

A kérdőív elkészítéséhez alapul szolgált Münnich¹¹ kérdőíve. A megszerkesztett kérdőív felsőoktatási intézmények hallgatói számára készült, a munkahely, egyetem választással kapcsolatos prioritásokat, személyes kompetenciákat méri illetve a képzéssel kapcsolatos tapasztalatokat összegzi. A kérdőív az azonosító adatokon kívül öt témakörben tett fel állításokat a hallgatóknak. Az öt témakör 51 kijelentést tartalmazott, amelyet egy 1-től 7-ig terjedő skálán kellett értékelniük a hallgatóknak. Az alacsony értékeket akkor kellett használniuk, ha nem értettek egyet az állítással vagy nem találták fontos tényezőnek, amíg abban az esetben kellett magas pontszámmal értékelniük a kijelentéseket, ha nagyon fontos tényezőnek találták vagy teljesen egyetértettek vele. A komplex kutatás kitér arra, hogy

milyen tényezőket tartanak fontosnak a hallgatók a munkahelyválasztás során, milyen személyes kompetenciákkal rendelkeznek a hallgatók, mi motiválja őket a továbbtanulással kapcsolatban. Mindezekon túlmenően a kutatás kitér arra is, hogy a hallgatók hogyan értékelik az egyetemmel kapcsolatos tapasztalataikat, az előadások és gyakorlatok hasznosságát, a képzés kimeneti céljának teljesülését. Jelen tanulmány a fentiekben összefoglalt célterületek közül kettőt ismertet részletesen: az egyetemisták tanulási motivációját és személyes kompetenciák feltérképezését.

A vizsgálati mintát a Debreceni Egyetem Gazdaság és Vidékfejlesztési Kar gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnöki képzés (továbbiakban GVAM) BSc. I. és III. éves hallgatói, illetve az elsőéves gazdasági agrármérnök (továbbiakban GAM) MSc. hallgatói adták. A vizsgálati félévben az elsőéves BSc. hallgatók teljes létszáma 128 fő, harmadéveseké 91 fő, az elsőéves mesterszakosoké pedig 13 fő volt.¹²

A minta nagysága szakok szerint:

- GVAM I. évfolyam: 62 fő, az évfolyam 48,43%-a töltötte ki a kérdőívet
- GVAM III. évfolyam: 46 fő, az évfolyam 50,54%-a töltötte ki a kérdőívet
- GAM: 13 fő, az évfolyamon mindenki kitöltötte a kérdőívet.

A minta nagysága 121 fő.

A kutatás legfontosabb kérdése az volt, hogy a jelen egyetemi hallgatója rendelkezik-e azokkal a képességekkel, készségekkel, amelyek egy jövőbeli vezetői pozíció betöltésére predesztinálják? Képes lehet-e elsajátítani és alkalmazni olyan innovatív megoldásokat, melyekkel az általa vezetett vállalat hatékonysága és ezáltal a profitja is növelhető?

A kutatás másik kérdésfelvetése a tanulási motivációra vonatkozik. Célunk feltárni, hogy a mintába került hallgatók milyen tanulási motivációval rendelkeznek.

3. Eredmények és azok értékelése

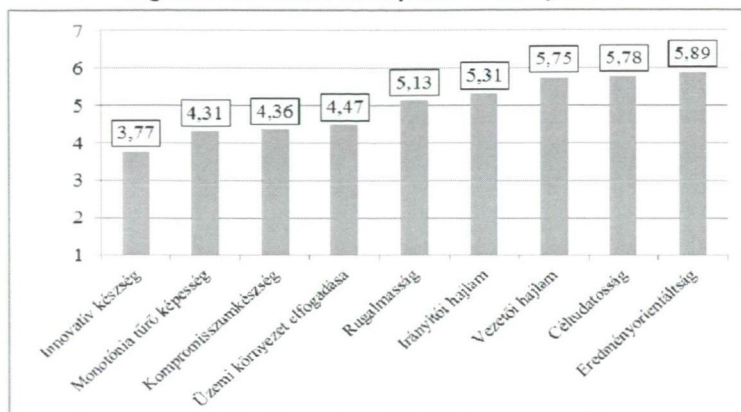
A hallgatóknak egy egytől hétig terjedő skálán kellett értékelniük a megadott állításokat. Az egyes pontszám jelentése: egyáltalán nem ért egyet, míg a hetesé: teljes mértékben egyet ért.

A megkérdezett hallgatók közül 70 nő, 47 férfi, 4 pedig nem válaszolt a kérdésre. A felmérés résztvevőinek 23%-a él Debrecenben vagy a 10 km-es vonzáskörzetében, 32% a megyeszékhelyüinktől 10-50 km-es, 45% pedig legalább 50 km-es távolságból utazik be a tanórákra. A vidékiek magas, 77%-os részaránya tökéletesen jellemzi a szakképzés orientáltságát: a mezőgazdasággal kapcsolatos gazdasági, gazdálkodási, jogi tudásanyag átadását.

3.1. Személyes kompetenciák

A személyes kompetenciák közül a következő tényezők kerültek vizsgálatra: innovatív készség, monoton munkavégzés elfogadottsága, kompromisszumkészség, üzemi környezethez való viszonyulás, rugalmasság, irányítói és vezetői hajlam, céltudatosság és eredményorientáltság (1. ábra). A kompetenciákra nem konkrétan kérdeztünk rá, hanem körbeírtunk minden tényezőt és azt kellett eldöntenie a hallgatónak, hogy adott állítást magára vonatkoztatva mennyire érez igaznak.

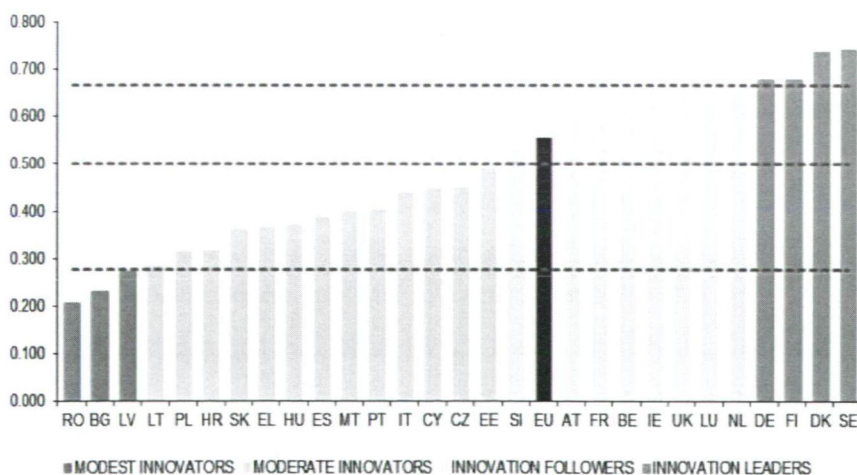
1. ábra. Személyes kompetenciák vizsgálata
Figure 1. Examination of personal competence

Forrás: saját adatgyűjtés

A legalacsonyabb pontszámot (3,77) az innovatív készségre („Gyakran gondolkodom forradalmian új feltevéseken és ezeket meg is próbálom megvalósítani.”) adták a hallgatók. A technológiai fejlődésnek és az ezáltal gazdasági hatékonyság növelésének az innováció megléte az egyik alapkőve. Az innovatív készségre adott alacsony pontszám mértéke hasonló problémát mutat az Európai Unió 2015. évi Innovatív Unió eredménytáblájával¹³ (2. ábra).

2. ábra. Az EU tagállamainak innovációs teljesítménye
Figure 2. The innovational performance of EU's member states

Forrás: Innovatív Unió 2015. évi eredménytábla

Magyarország a mérsékelt innovátorok csoportjába került besorolásra. A gazdasági válságból történő kilábalás után újra előtérbe kerülhetnek a kockázati-tőke-befektetések és a vállalkozások innovációs tevékenységet folytató részlegei is nagyobb forráshoz juthatnak, amelyek által több lehetőség nyílna meg a munkavállalók előtt az elhelyezkedéshez. Az innovatív szemlélet átadása és fejlesztése komoly kihívás lehet a felsőoktatásban. Kurzu-

sokon, gyakorlatokon célszerű lenne lehetőséget biztosítani a hallgatóknak arra, hogy innovativitásukat fejleszteni tudják. Ugyanakkor a fejlesztő munkához a másik oldalra is szükség van, fontos, hogy a hallgatók is belássák ennek a területnek, kompetenciának a fontosságát.

A monoton irodai, adminisztratív munka (4,31 monotonizmus hajlandóság) nem tartozik a preferált tevékenységek közé a megkérdezettek körében. Ez a jövőbeli munkahelyen motivációs problémát jelenthet, ha a megkérdezettnek a közsférában sikerül elhelyezkedni (pl. Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal).

A saját állásponttól eltérő nézeteket nehezen tolerálják, a további értékekhez képest alacsony a kompromisszumkészségre adott pontszám (4,36). Ez összefüggésben lehet az irányítói hajlamra (5,31) és a vezetői hajlamra (5,75) adott magas pontszámokkal. A megkérdezett hallgatók inkább vezetők, mint követők.

Az üzemi környezethez való viszonyulásra 4,47 pontot adtak átlagosan a megkérdezett hallgatók. Amennyiben figyelembe vesszük, hogy a végzett hallgatók nagy valószínűséggel a mezőgazdaságban vagy valamelyik, a szektort kiszolgáló egységében fognak elhelyezkedni, akkor már magasabb lenne az elvárt pontszám. Mivel termelő szektorról van szó, ezért gyakori az üzemi munkakörnyezet előfordulása. A nemenkénti értékeket vizsgálva, az üzemi környezetben történő munkavégzésnél látszik a legnagyobb eltérés. A nők 4,1 pontszámot adtak a „Nem idegenkedek az üzemi környezettől” állításra (Üzemi környezet elfogadása), míg a férfiak 5,04 pontot.

A rugalmasságra adott, közepesnél magasabb, 5,13-os pontszám jónak tekinthető, mert a mezőgazdaság szezonalitása miatt eltérő munkarendekhez történő alkalmazkodás fontos munkavállalói készség a termelői szektorban. A mezőgazdaság időjárással szembeni kitettsége és szezonalitása rugalmas napirendet kíván.

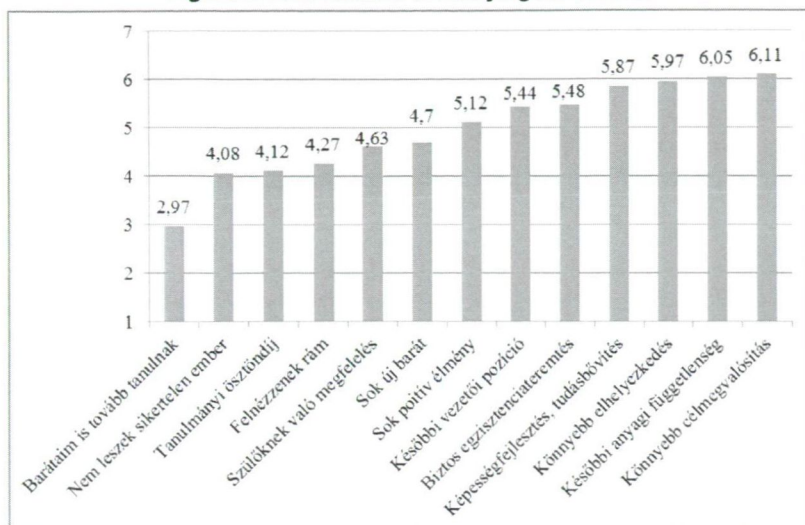
Vezető és irányító közt az a legfőbb különbség, hogy a vezető egy egész szervezetet irányít, míg az irányító egy magasabb szintű szervezeti egységből ad utasítást egy alárendelt egységnek. Az irányítói és vezetői hajlam vizsgálata során megállapítható, hogy a vizsgált tényezők magas pontszáma alátámasztja a 15/2006. (IV. 3.) OM rendeletbe foglalt képzési kimeneti célt, amely szerint „A képzés célja olyan gazdasági és vidékfejlesztési agrármérnökök képzése, akik képesek a termeléssel, szolgáltatással, szaktanácsadással összefüggő szervezési és irányítási feladatok ellátására.”¹⁴ A megkérdezett hallgatók által megadott magas átlagpontszám azt feltételezi, hogy ez a kimeneti követelmény teljesül. A legmagasabb értéket az eredményorientáltság (5,89) és a céltudatosság (5,78) elnevezésű tényezők kapták.

3.2. Az egyetemi tanulmányok folytatásának motivációja

A következő tárgykörben az egyetemi továbbtanulással kapcsolatban tettünk fel állításokat a hallgatók számára. Célunk volt feltárni, hogy a megkérdezett hallgatók miért járnak egyetemre, mi motiválta őket arra, hogy egyetemi tanulmányokat folytassanak. Téma volt a család illetve a baráti kör általi befolyásoltság, a céltudatos, későbbi anyagi függetlenség megteremtése, egyetemi élmények átélése, morális egzisztencia növelése. 13 állítást értékelték a megkérdezett egyetemisták egy 1-től 7-ig terjedő skála segítségével. Az állítások a 3. ábrán látható dimenziókat takarják, az egyes dimenziókra adott pontszámok átlagait szemlélteti az ábra.

3. ábra. Továbbtanulási motiváció

Figure 3. Examination of studying motivation

Forrás: saját adatgyűjtés

A baráti kör által történő, kívülről érkező motiváció nagyságára adták a megkérdezett hallgatók a blokk legalacsonyabb pontszámát (2,96). A baráti kapcsolatok további alakulása nem függ attól, hogy a társaságból ki melyik felsőoktatási intézményt választja. A szülőknek történő megfelelés fontossága közepes értéket ért el (4,63). A tanulmányi ösztöndíjat nem tartják különösen motiváló tényezőnek a hallgatók. Az ösztöndíj rendszer a jelenlegi formájában nem a legalkalmasabb ösztönzésre, motiválásra.

A megkérdezett hallgatók szerint, a diploma megszerzése nem egyenesen arányos azzal a gondolattal, miszerint a tanulmányaik eredményes befejezésével ők már nem lesznek sikertelen emberek (4,08). A diplomások dömpingszerű kibocsátásával bekövetkezett munkaerő-piaci változás eredményeképpen már nem érteődik magától az a munkavállalói elképzelés, miszerint a megszerzett diplomához kapcsolódó területen fog elhelyezkedni a frissen szerzett papírával. Összhangban áll az előző sorokkal az „azért járok egyetemre, hogy felnézzenek rám” állításra adott 4,27-es pontszám. A 4,27-es közepes pontszám további csökkenése esetén a diploma morális értéktelenedésének a kérdése is napirendre fog kerülni: az egyetemi képzés elvégzése önmagában nem jelent plusz megbecsülést.

Közepes motiváló erővel bír a megkérdezettek számára a továbbtanulással kapcsolatban, hogy sok pozitív élményre tehetnek szert a tanulmányaik ideje alatt (5,12 pont). A hallgatók számára sok lehetőség, program kínálkozik a képzési idejük alatt arra, hogy ezen részt vegyenek és jól érezzék magukat. A sok új barát szerzése sem kiemelkedő motiváló tényező a továbbtanulással kapcsolatban (4,69). A baráti kör általi befolyásoltság mértékét vizsgáló állításhoz hasonlóan itt sem elsődleges prioritás az egyetem választáskor a szociális életterünk alakulása.

A biztos egzisztencia megteremtése (5,48) és a későbbi elhelyezkedés lehetősége (5,97) az átlagosnál magas motiváló erővel bírnak a továbbtanulás esetén. A pontszámok alapján levonható az a következtetés, miszerint fontos a diploma a munkaerőpiacon történő helytálláshoz. A morális egzisztencia résznél vázolt értéktelenedés miatt fontos, beugró alapnak számít a diploma megléte ahhoz, hogy egy biztos alapot nyújtson az anyagi javak és egzisztencia növekedéshez. Konklúzióként megfogalmazható, hogy a megkérdezettek véle-

ménye alapján nem a diploma megszerzésétől függ az ember jövője, de kiinduló alapként szolgálhat.

Átlagosnál magasabb értéket kapott (5,44) az az állítás miszerint „azért járok egyetemre, mert így kerülhetek később vezetői pozícióba”. Az anyagi jólét dimenziójának másik vizsgált eleme az anyagi függetlenség megteremtése, amelyet magas pontszámra (6,05) értékelték a hallgatók. A versenyképes piaci fizetés által biztosított anyagi függetlenség fontossága az elvárt magas prioritású értékek közé tartozik a hallgatók értékítéletében is.

A céltudatosság témakörébe tartozó állításokra adták a legtöbb pontot (6,11) a megkérdezett hallgatók. Összefügg a magas pontszám a vezetői ambícióra (5,44) leadott hasonlóan kiemelkedő értékkel. Elsődleges szempont az egyetem kiválasztásakor, az egyetemre jelentkezéskor, hogy az intézményben elsajátítható tudással a jövőben könnyebben meg fogják tudni valósítani a céljaikat. Mind a három évfolyamon magas értéket adtak a hallgatók az „azért járok egyetemre, mert szeretném képességeimet fejleszteni, tudásomat bővíteni” állításra. Az elsőéves BSc-sek 5,7 pontot, a harmadéves végzősök 5,88 pontra értékelték az állítást. A mesterszakos hallgatók adták a kérdéskör legmagasabb átlagpontszámát (6,61) az előbbi állításra, ezzel verifikálva az MSc. képzés létjogosultságát. A diákok elismerik a karon meglévő tudásbázist és azt a lehetőségforrást, amit az egyetem nyújt számukra a céljaik megvalósításához.

Kíváncsiak voltunk, hogy a hallgatók hol helyezik el magukat a munkaerőpiacon a bérüket figyelembe véve. A válaszok képet adnának arról, hogy a megszerzett tudás és a főbb személyiségtényezők alapján milyen szintre sorolnák be magukat. A Diplomás Pályakövető Rendszer adatai alapján¹⁵ a gazdaság-, és vidékfejlesztési agrármérnök BSc. szakon végzett hallgatók nettó havi átlagkeresete 128 076 Ft. A hallgatók arra a kérdésre, hogy mekkora az a nettó havi kereset, amivel pályakezdőként a szakmájában elhelyezkedne átlagosan 152 560 forintot adtak meg. Ez egy 19%-os többletigényt jelent. A DPR-ben szereplő átlagkeresethez viszonyított 10%-os felső határon belül (140 883 Ft) az elsőéves hallgatók 27,4%-a adta meg a nettó bérigényét. A harmadéveseknél ez a részarány 50%. Ebből az következik, hogy a képzés végén járó hallgatók sokkal realisabban látják a lehetséges pályakezdő fizetésük nagyságát. Ők már közelebb állnak a végzéshez, nagyobb a rálátásuk erre a területre és természetese nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az érdeklődési körükben jobban megfigyelhető ez a téma, hiszen jelenlegi élethelyzetükben aktuális jelentőséggel bír.

4. Következtetés

A hallgatók önértékelésén alapuló kompetencia-felmérés eredményeképpen kiemelendő a hallgatók innovatív készségének alacsony szintje. A hallgatók számára az innovatív gondolkodás erőltetése és „engedélyezése” előnyös lenne a felsőoktatásban. A vezetői készség, a céltudatosság és az eredményorientáltság megítélése szintén önbevalláson alapult és magas értéket tulajdonítanak nekik a megkérdezettek. A jövőben érdemes lenne ezen kompetenciákat külön-külön, több itemből álló teszt segítségével mérni, melynek eredményeképpen összevethetővé válnának a hallgatók elképzelései önmagukról és a tényleges, teszt általi eredmények.

A továbbtanulást motiváló tényezők közül a legalacsonyabb értékkel a kívülről érkező ösztönzők rendelkeznek. A tanulmányi ösztöndíjrendszer, adott mintára vonatkoztatva, nem tölti be a tőle elvárt motiváló szerepet. Az ösztöndíjrendszerrel kapcsolatos vélemények mélyebb feltárása indokolt lehet egy jövőbeni kutatás során.

A továbbtanulással kapcsolatos motivációt vizsgálva összességében megállapítható, hogy a későbbi anyagi függetlenség lehetőségét és a céljaik megvalósítását remélik a megkérdezett hallgatók az egyetem elvégzésétől.

Ebben a gondolatmenetben egyértelműen felfedezhetjük a tehetségmodellek egyik mondanivalóját. Kiemelném Gyarmathy¹⁶ megállapítását, mely szerint a jó teljesítmény hátterében számos összetevő áll. Elengedhetetlen a kognitív képességek fejlettsége (általános értelmi képesség, kognitív képesség), fejlett kreatív személyiségtulajdonságok (problémaérzékenység, ötletgazdagság), jó személyiségjellemzők (motiváció), megfelelő külső feltételek megléte. Mindezek tekintetében megfogalmazhatjuk, hogy ahhoz, hogy valakiből sikeres diplomás munkavállaló legyen, szükséges, de nem elégséges a felsőoktatásban megszerzett tudás, hanem nagyon fontosak azok a személyes kompetenciák (pl. motiváció, kitartás), melyek a cél megvalósulásához hozzájárulnak. Előnyre tehet szert az a hallgató, aki tudatosan készül a munka világába és „edzi” azon kompetenciáit, melyek fejlesztésre szorulnak és megerősíti azon kompetenciákat, melyek saját céljaik eléréséhez elengedhetetlen fontosságúak.

JEGYZETEK

1. Kövesdi Éva (2006): Munka és optimizmus fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében. Diplomadolgozat, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet. 54. old.
2. Super, D. E. (1973): The career development inventory. British Journal of Guidance and Counselling.
3. Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola
4. Ritoók P. – Gillemontné T. M. (1994): Pályalélektan szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 462. old.
5. Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola
6. Czeglédi Csilla - Juhász Timea (2013): Role of Tertiary Education in Career and Life-long Learning Among Day-time Students (Based on Empirical Findings) megjelent: 2013. október 14-17. The Journal of Education Culture and Society ISSN 2081-1640 2013/01. 190-198. old. Wroslaw Lengyelország.
7. Hall D. T. (1976): Careers in organizations. Pacific Plaisades. California.
8. Szretkyó György (2012): Az Y generáció, a munkáltató vonzóvá tétele a munakerőpiacon és a HR stratégia, Humánpolitikai Szemle. 2012. július-augusztus. 3-12. old.
9. Vaskovics L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle, 10.
10. Máder M. P. (2009): A szülőktől való elszakadási dimenziók mentén létrejött alcsoportok. Új Ifjúsági Szemle, Ifjúság és Környezet, 2009/tél, 109-114. old.
11. Münnich Ákos (2002): A jövő vezetőinek jelene. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
12. Debreceni Egyetem Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Tanulmányi Osztály, A_GVN_1, A_GVN_2, M_GAN_1x munkalapok. https://portal.agr.unideb.hu/media/GVK_nevsor_nap_1314_2_terv_23087.xls, letöltés dátuma: 2014. október 16.
13. Az Innovatív Unió 2015. évi eredménytáblája. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native>, letöltés dátuma: 2015. július 16.
14. 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=102184.263634, letöltés dátuma: 2014. október 17
15. Diplomás Pályakövető Rendszer adata a gazdaság-, és vidékfejlesztési agrármérnök szakon végzett hallgatók nettó béréről. http://www.felvi.hu/diploman_tul/karriertervezes/alapszakok_karrierlehetosege/Szakleirasok/index.php/szakleirasok/szakleiras_konkret?szak_id=30&kpzt=1&kepzes=A&sz=tapasztalat, letöltés dátuma: 2015. október 12.
16. Gyarmathy Éva (2001): A tehetségekről. Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete. Miskolc.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az Innovatív Unió 2015. évi eredménytáblája. <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/9965/attachments/2/translations/hu/renditions/native>, letöltés dátuma: 2015. július 16.
- 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet. http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=102184.263634, letöltés dátuma: 2014. október 17.
- Czeplédi Csilla–Juhász Tímea (2013): Role of Tertiary Education in Career and Life-long Learning Among Day-time Students (Based on Empirical Findings) megjelent: 2013. október 14–17. The Journal of Education Culture and Society ISSN 2081-1640 2013/01. 190-198. old. Wroslaw Lengyelország.
- Debreceni Egyetem Mezőgazdasági-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar Tanulmányi Osztály, A_GVN_1, A_GVN_2, M_GAN_1x munkalapok. https://portal.agr.unideb.hu/media/GVK_nevsor_nap_1314_2_terv_23087.xls, letöltés dátuma: 2014. október 16.
- Diplomás Pályakövető Rendszer adata a gazdaság-, és vidékfejlesztési agrármérnök szakon végzett hallgatók nettó béréről. http://www.felvi.hu/diploman_tul/karriertervezes/alapszakok_karrierlehetosege!/Szakleirasok/index.php/szakleirasok/szakleiras_konkret?szak_id=30&kpzt=1&kepzes=A&sz=tapasztalat, letöltés dátuma: 2015. október 12.
- Gergely É. (2015): Karriertényezők feltárása egyetemisták körében. Diplomadolgozat. Debreceni Egyetem BTK Pszichológiai Intézet.
- Gyarmathy Éva (2001): A tehetségekről. Arany János Tehetséggondozó Program Intézményeinek Egyesülete. Miskolc.
- Hall D. T. (1976): Careers in organizations. Pacific Plaisades. California.
- Kiss I. (2009): Életvezetési kompetencia. Észlelt életvezetési én-hatékonyság mintázat elemzése tanácsadási szolgáltatásokat igénybe vevő felsőoktatási hallgatók mintáján. Doktori disszertáció, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Pszichológia Doktori Iskola
- Kövesdi Éva (2006): Munka és optimizmus fiatal felnőttek optimizmus-pesszimizmus szintjének vizsgálata az általuk választott pálya függvényében. Diplomadolgozat, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Pszichológiai Intézet. 54. old.
- Máder M. P. (2009): A szülőktől való elszakadási dimenziók mentén létrejött alcsoportok. Új Ifjúsági Szemle, Ifjúság és Környezet, 2009/tél, 109-114. old.
- Münnich Ákos (2002): A jövő vezetőinek jelene. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Ritoók P.–Gillemontné T. M. (1994): Pályalélektan szöveggyűjtemény. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 462. old.
- Super, D. E. (1973): The career development inventory. British Journal of Guidance and Counselling.
- Szretykó György (2012): Az Y generáció, a munkáltató vonzóna tétele a munakerőpiacon és a HR stratégia, Humánpolitikai Szemle. 2012. július-augusztus. 3-12. old.
- Vaskovics L. (2000): A posztadoleszcencia szociológiai elmélete. Szociológiai Szemle, 10.

KÁRÁSZ DÁVID SÁNDOR*

A MAGYAR LABDARÚGÁS ERŐTERE

THE FIELD OF FORCE OF THE HUNGARIAN FUTBALL

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the configuration of the Hungarian football based on the 2013-2014 season. The goal of this essay is to provide useful information to the innovation of the Hungarian football on a professional and recreational level. This research discovers the rate of the active footballers in relation to the male population in the Hungarian counties as much as in Budapest, and also figures out the rate of the active professional players among the active players. An analysis of the talent geography is also shown with the support of Ferenc Győri's indicators (2010). In this analysis we can get useful indicators about the talent launching and talent attracting quality of the regions according to the birthplace of the professional players and the seat of their teams. The talent establishment of the different areas are clearly shown by the difference of these indicators. The research reveals areal anomalies and on the base of these anomalies we can draw a conclusion about the uneven spatial distribution of the several conditions which influence the quality of football. The demonstration of these areal inequalities can help us to discover their reasons and this knowledge can assist to develop football more effectively.

1. Bevezetés

A földrajztudósok már a XX. század 30-as éveitől foglalkoztak a sport területi és gazdasági vonatkozásainak vizsgálatával, ami később a sporttudomány és a földrajztudomány határán kifejlődött sportföldrajz megszületéséhez vezetett¹. Jelen tanulmány sportföldrajzi vonatkozásai mellett leginkább a tehetségföldrajz területén közöl új információkat. Az előző évszázad történelmi viharai, káros ideológiái a tehetség vizsgálatát érzékeny területté változtatták a térkutatásban is. A földrajz humanisztikus, illetve kulturális fordulata következtében azonban a geográfusok egyre nagyobb teret szenteltek a kulturális formák és gyakorlatok vizsgálatának². Így kerülhetett újra előtérbe a talentum, az emberi tehetség földrajzi megközelítései is^{3,4}. A sporttehetség manifesztálódásának kérdése a sportföldrajz és a tehetségföldrajz közös vizsgálati területe⁵. Habár hazánkban a tehetség földrajzi szempontú kutatásának voltak előzményei, a tehetségföldrajz elméleti és módszertani kereteit elsőként Győri Ferenc dolgozta ki alapozó munkájában⁶.

A témaválasztást aktualizálja, hogy a magyar sport történetének egyik legnagyobb fejlesztési időszakát éljük. A pályázati úton elérhető állami támogatások volumene messze meghaladja az eddigieket. A támogatások jelentős része infrastrukturális és utánpótlás nevelés célú fejlesztésekben ölt testet, ami bizonyos sportágakban csökkentheti lemaradásunkat Európa tehetősebb országaitól. Európa élvonalához csatlakozni tartósan a sportszakmai előrelépés mellett, csak megfelelő szervezeti struktúrával és szervezeti kultúrával⁷, infrastruktúrával, kiterjedt tömegbázissal, valamint a sport gazdasági erejének felismerésével lehet. Van még mit tennünk, hiszen az Európai Unió tagállamaiban a sportgaz-

* Kárász Dávid Sándor PhD-hallgató, Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar Földtudományi Doktori Iskola.

daság részaránya a GDP-n belül 3% körül mozog, míg Magyarországon nem éri el az 1%-ot⁸.

Európában és így Magyarországon is egyértelműen a labdarúgás a legnépszerűbb sportág, akár az igazolt sportolók száma, akár a sportágak nézettsége alapján rangsorolunk. Azzal együtt is így van ez, hogy a sportsikerekhez szokott igényes magyar közönség évtizedek óta sokkal többet várna a hazai labdarúgástól. Nem is csoda, hiszen 1986 óta egyetlen világversenyen sem vett részt válogatottunk és klubjaink sem tartoznak Európa élvonalába. Furcsa módon mégis kijelenthető, hogy a labdarúgás az egyik legeredményesebb csapatsportunk két világbajnoki ezüstérmével (1938, 1954), egy Európa bajnoki bronzérmével (1964) és három olimpiai bajnoki címével (1952, 1964, 1968), valamint számos klubsikerrel a múltból. A magyar sport hagyományosan a világ élvonalába tartozik napjainkban is, ezért joggal feltételezhető, hogy labdarúgásunk jelenlegi eredménytelensége nem az ország lakóinak tehetségén múlik. Az eredménytelenség oka, sokkal inkább a tömegesítés, kiválasztás, tehetséggondozás és versenyeztetés feltételrendszerének egyenlőtlenségeiben rejlik, ami gátját képezi a sportág fejlődésének.

A kutatás arra keresi a választ, hogy megyéink, valamint Budapest aktív és hivatásos labdarúgói milyen mennyiségi és minőségi viszonyban állnak egymással. A vizsgálatok feltárják a labdarúgás népszerűségét és a sportág minőségi színvonalát az egyes téregységekben azok játékosállománya alapján. A tanulmány célja területi egyenlőtlenségek feltárása a hazai labdarúgás feltételrendszerének további hatékony fejlesztése érdekében.

2. A kutatás módszertana

A magyar labdarúgás versenyrendszerét a 2013-2014-es szezontól átszervezték, a professzionális csapatok létszámát csökkentették. Ettől a szezontól az egycsoportos első osztály mellett a másod osztály is egycsoportos lett. Jelen tanulmányban az átszervezést követő első szezon játékosállomány adatainak feldolgozásával szeretnék képet adni a magyar labdarúgás belső szerkezetéről, kizárólag a férfi labdarúgó szakágat vizsgálva.

A kutatás első körében legyűjtöttem az említett szezonban aktív hivatásos, a tanulmány szempontjából labdarúgó tehetségként felfogható labdarúgókat. Ők a magyar első és másod osztályban pályára lépő játékosok, akiknek a kutatás szempontjából fontos adatait az MLSZ adatbankjából importáltam⁹, valamint ide tartoznak a külföldön hivatásosként hasonló erősségű bajnokságban sportoló magyar labdarúgók is, akiknek adatait a transfermarkt adatbankjából¹⁰ gyűjtöttem ki. A külföldi bajnokságok erősségét, a 2015-ös év eleji UEFA-együtthatók alapján állapítottam meg. Eszerint az 54 UEFA tagállamot 3 azonos létszámú csoportba osztottam 2014-2015-ös élő pontjaik alapján¹¹. A 18 legerősebb bajnokságból az első 3 osztályban játszó, a magyarral együtt a középső 18 bajnokságból az első két osztályban játszó, míg a leggyengébb 18 bajnokságból csak az első osztályban játszó magyarokat vettem figyelembe. A nem európai bajnokságok magyarjainál csak az első osztályban játszókat vettem volna figyelembe, de ilyen játékos a vizsgált szezonban nem volt.

A játékosok téradatiból származtatva hoztam létre megyéink és Budapest adattábláját, mely a téregységben született játékosok és az ott hivatásosként sportolók számát tartalmazza. Az adattábla információi között szerepelnek a téregységek népességadatai melyeket a KSH adatbázisából gyűjtöttem¹² ki, valamint a 2013-2014-es szezonban játékedéllyel rendelkező aktív labdarúgók téregységenkénti mennyiségi adatai melyeket az MLSZ adatbankjából importáltam. Az adattábla segítségével olyan egyszerűen értelmezhető fogalmakat, mutatókat hoztam létre, melyek a magyar labdarúgás bizonyos területi anomáliáit képesek kimutatni.

Az aktív játékosok területi eloszlását potenciál térnek tekintem, míg a téregységek teljes férfi népességének területi eloszlását rejtett potenciáltérként értelmezem. Minőség-térnek az ország hivatásos labdarúgóinak foglalkoztató helyük szerinti területi eloszlását tekintem. Tehetségföldrajzi szempontból a hivatásos játékosok születési helyük szerinti területi eloszlását az ország labdarúgó tehetség-tereként fogom fel. Az eddig definiált fogalmak a téregységek abszolút téradatai, melyek a népességi arányok befolyásoló hatásával terheltek.

A téregységek minőségi összehasonlításához érdemes az abszolút téradatokat a népességkülönbségekből fakadó alapvető különbözőségektől megtisztítani. Azt a mutatót mely megmutatja a téregységek aktív, az adott szezonban játékedéllyel rendelkező játékosainak, valamint férfi népességüknek százalékos arányát, tömegesítési mutatónak nevezem. Azt, hogy az aktív játékosok között mennyi a hivatásos labdarúgók százalékos aránya az adott területen, a minőségi mutatóval szemléltetem.

A kutatás tehetségföldrajzi perspektíváját a tehetségháztartási mutatók¹³ alkalmazása adja. A hivatásos játékosok születési hely adataiból számolt, tízezer 14-49 éves férfi lakosra jutó fajlagos mutató a vizsgált téregységek tehetség-kibocsátási, a 2013-2014-es szezon I. és II. osztályában, az adott téregységben játszó hivatásos játékosok tízezer, 14-49 éves férfi lakosra jutó fajlagos értékeit – Győri Ferenc metódusától szükségszerűen eltérve – tehetség-vonzási mutatóknak tekintetem. Az elemzés természetesen azzal a kikötéssel értelmezendő, hogy a magyar első és másodosztályban, valamint külföldön, hasonló erősségűnek ítélt bajnokságban pályára lépő játékosok – mivel a labdarúgás szakértői köre tehetségüket elismerte azzal, hogy kiválasztotta őket – valamennyien tehetségesnek tekinthetők.

3. A magyar labdarúgás térszerkezete az aktív és a hivatásos játékosok alapján

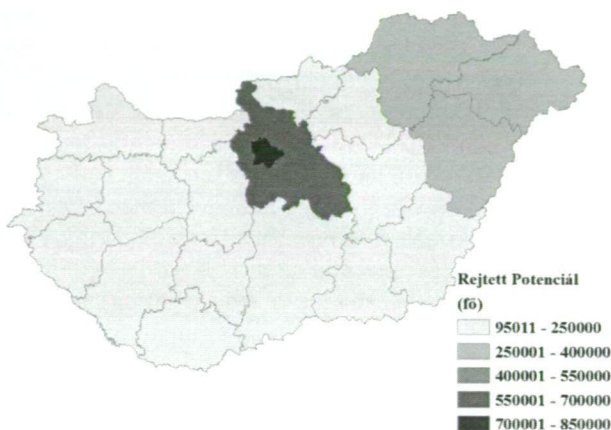
Kutatásom a játékosállomány mennyiségi és minőségi mutatóinak elemzésével igyekszik hozzájárulni a labdarúgás belső térszerkezetének feltárásához. Mennyiségi aspektusból nyilvánvalónak tűnik, hogy egy ország népességének területi eloszlása alapvetően befolyásolja a vizsgált téregységeiben sportolók számát. Ha ugyanis feltételezzük, hogy a labdarúgásban aktívan résztvevő, vagy abban kiemelkedő tehetséget mutató játékosok népességarányosan oszlanak el, akkor területi arányuknak meg kellene egyeznie a népesség területi arányával. Ha ezt a tételt elfogadjuk, akkor a népesség területi arányaitól való eltéréseket csak az aktív és hivatásos labdarúgók számát befolyásoló feltételrendszer területi különbségeiből eredeztethetjük. A labdarúgás fejlődéséhez pontosan ezeket a természeti, társadalmi, gazdasági, infrastrukturális, sportszakmai és kulturális, esetleg politikai feltételekből adódó különbségeket kell optimalizálni.

3.1. A téregységek ereje az abszolút számok tükrében

A magyar férfi labdarúgás területi minőségkülönbségeinek egyik alapvető oka a férfi népesség vagy, ahogy korábban bevezettem rejtett potenciál (1. ábra) területi eloszlásában keresendő. Hasonló feltételek mellett minden abszolút mutatóban, nagyobb értékkel kell rendelkeznie egy népesebb téregységnek. Természetesen nem azonosak a feltételek, amit a téradatok ábrázolásával igazolni tudok. A legszorosabb összefüggést a férfi népességszámmal az aktív labdarúgók területi eloszlásától várhatjuk.

1. ábra. A férfi népesség, vagy rejtett potenciál területi eloszlása Magyarországon megyénként (2014)

Figure 1. The spatial distribution of male population in Hungary by counties (2014)

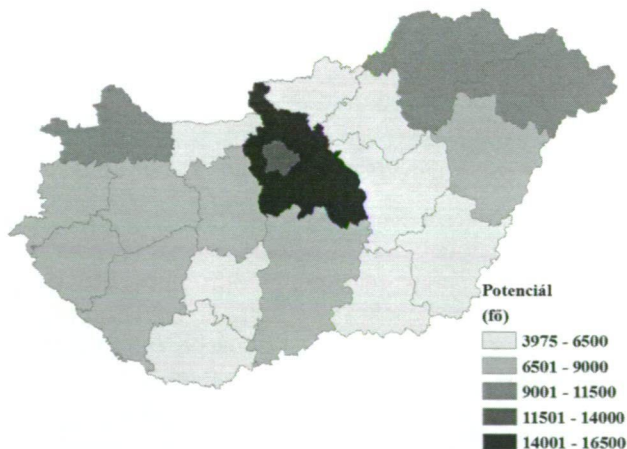

Adatok forrása: KSH 2014. A szerző szerkesztése

Az aktív játékosok területi eloszlása, vagy potenciáltér (2. ábra) azonban jelentős különbségeket mutat a férfi népesség területi eloszlásától. Főleg a dunántúli megyék erősebbek aktív labdarúgók számában, mint azt férfi népességük indokolná. Kivételt képez Komárom-Esztergom, Baranya és Tolna megye. Érdekes eredmény, hogy bár Budapest a legnépesebb téregység, mégsem itt futballoznak legtöbben. Győr-Moson-Sopron megyét érdemes kiemelni, ugyanis az aktív labdarúgók számában két kategóriával jobb értékekkel rendelkezik, mint férfi népesség terén. Szintén jobb helyzetben van aktív labdarúgók terén Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest megye, mint férfi népességszámuk indokolná.

2. ábra. Az aktív labdarúgók, vagy potenciál területi eloszlása a 2013-2014-es szezonban Magyarországon megyénként

Figure 2. The spatial distribution of active football players in the season of 2013-2014 in Hungary by counties

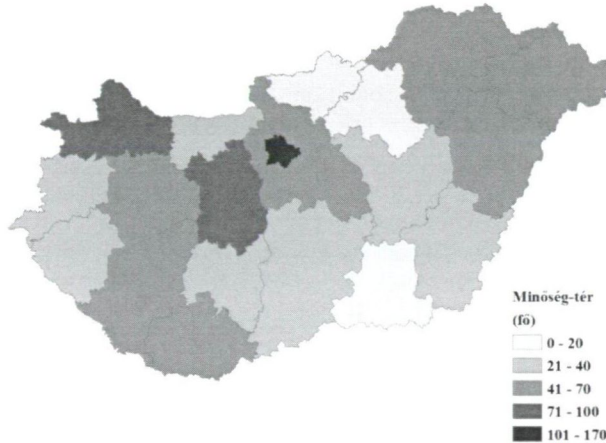

Adatok forrása: MLSZ 2013-2014. A szerző szerkesztése

A hivatásos labdarúgók foglalkoztató hely szerinti területi eloszlása, vagy minőség-tér (3. ábra) vizsgálatánál érdemes megjegyezni, hogy ez a téradat szezonról szezonra a többi mutatónál nagyobb mértékben változik a kieső, esetleg kizárt és a feljutó csapatok miatt. Éppen ezért ez a téradat függ össze legkevésbé a népességi viszonyokkal.

3. ábra. A hivatásos labdarúgók foglalkoztató hely szerinti területi eloszlása, vagy minőség-tér a 2013-2014-es szezon alapján Magyarországon megyénként.

Figure 3. The spatial distribution of the professional football players by the seat of their employer club in the season of 2013-2014 in Hungary by counties

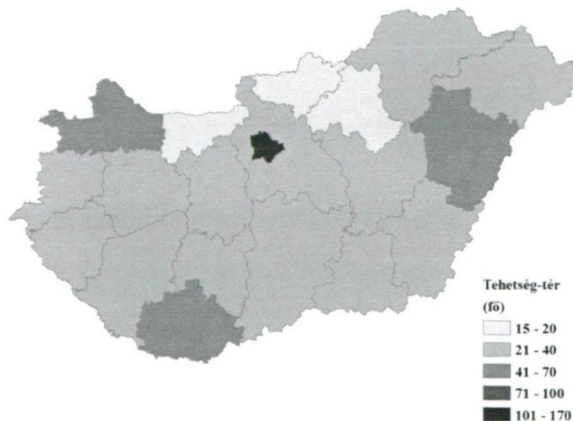

Adatok forrása: MLSZ 2013-2014. A szerző szerkesztése

A tehetség-térnél, vagyis a hivatásos játékosok születési hely szerinti eloszlásánál (4. ábra) a kiesés-feljutás problémája kevésbé érződik, mert a kiesett csapatok játékosai gyakran maradnak a hivatásos osztályokban, más csapatokat erősítve.

4. ábra. A hivatásos labdarúgók területi eloszlása születési helyük alapján, vagy tehetség-tér a 2013-2014-es szezon alapján Magyarországon megyénként

Figure 4. The spatial distribution of the professional football players by their place of birth in the season of 2013-2014 in Hungary by counties

Adatok forrása: MLSZ 2013-2014. A szerző szerkesztése

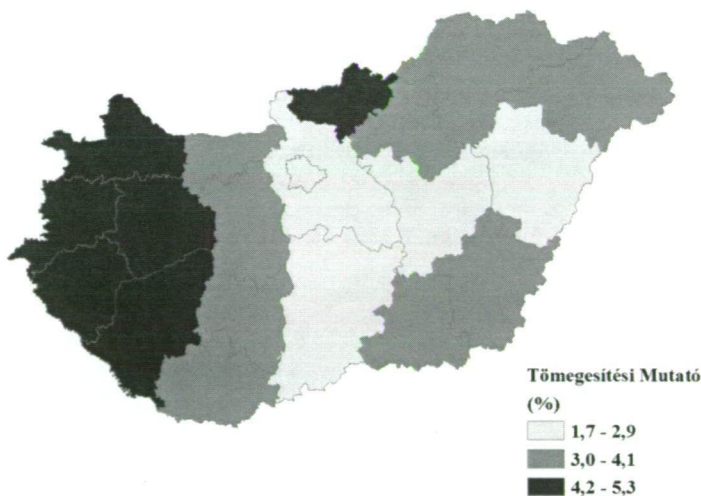
Ha minden labdarúgó születési helyén lenne hivatásos státuszban és csak magyar játékosok szerepelnének a profi osztályainkban, a minőség-tér és a tehetség-tér megegyezne. Mint látjuk, ez koránt sincs így. A tehetség-tér 750 Magyarországon született labdarúgó születési helyének területi eloszlását mutatja, míg a minőség-tér 968 hivatásos játékos fentebb említett téradatait tartalmazza. A többletet a Magyarországon alkalmazott hivatásos külföldi játékosok okozzák, akik jóval többen vannak, mint a külföldön játszó hivatásos magyar labdarúgók. Jól látszik, hogy a minőség-térhez képest a tehetség-tér sokkal egyenletesebb eloszlást mutat. A legtöbb tehetséget Budapest után Győr-Moson-Sopron, Baranya és Hajdú-Bihar megyék adták az országnak.

3.2. Népeségsszámhoz viszonyított téradatok

A labdarúgás területi képét a népességekülönbségekből fakadó egyenlőtlenségek eltüntetésével is érdemes megvizsgálni. Az így kapott eredmények kifejezetten a gazdasági, sportszakmai, infrastrukturális, kulturális, politikai és egyéb, a labdarúgást befolyásoló feltételrendszerek közötti eltéréseket világítják meg, melyek területenként különböző súlyllyal befolyásolják a labdarúgás tömegesítetttségi és minőségi szintjét. Alapvető jellemzője a magyar labdarúgásnak, az aktív labdarúgók száma az egyes téregységekben, melyet az aktív labdarúgók férfi népességhez viszonyított százalékos arányával, vagyis a tömegesítési mutatóval (5. ábra) szemléltethetünk.

5. ábra. Az aktív labdarúgók százalékos aránya, a 2014 január 1.-re számított férfi népességhez viszonyítva, vagy tömegesítési mutató a 2013-2014-es szezonban Magyarországon megyénként

Figure 5. The percentage of the active football players in the season of 2013-2014 according to the male population on 1 January 2014 by counties

Forrás: A szerző saját számításai alapján szerkesztette

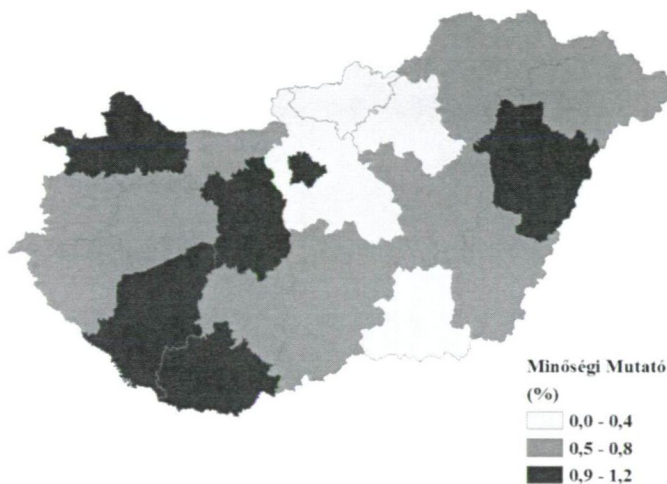
A labdarúgás fejlődésének egyik alapvető feltétele az aktív labdarúgók számának növekedése. Az 5. ábra alapján látható, hogy a vizsgált szezonban Dunántúlon futballoztak a legtöbben a népességhez viszonyítva. Vas, Zala, Somogy, Veszprém és Győr-Moson-Sopron megyék rendelkeznek a legjobb mutatókkal. Az alföldi megyék sokkal gyengébb értékeket mutatnak, Budapest magasan a leggyengébb adatokkal rendelkezik, Pest, Hajdú-

Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Bács-Kiskun megyék szintén a gyenge kategóriába esnek. A Dunától keletre egyedül Nógrád megye rendelkezik jó tömegesítési mutatóval.

A minőségi mutató újabb szempontot kínál megyéink összehasonlítására (6. ábra).

6. ábra. A hivatásos labdarúgók százalékos aránya az aktív játékosokhoz képest a foglalkoztató helyük szerint, vagy minőségi mutató a 2013-2014-es szezonban Magyarországon megyénként

Figure 6. The percentage of the professional football players according to the active football players by the seat of their employer club in the season of 2013-2014 in Hungary by caounties

Forrás: A szerző saját számításai alapján szerkesztette

A minőség-tér ábrázolásánál már említett változékonyság - a hivatásos játékosokat foglalkoztató csapatok cserélődése miatt - a minőségi mutató értékeit is befolyásolja szezononként. A vizsgált szezonban jó minőségi mutatóval Győr-Moson-Sopron, Fejér, Somogy, Baranya, Budapest és Hajdú-Bihar megye rendelkezett, ami jelentős dunántúli főlényt jelez. Ezt erősíti meg, hogy rossz mutatóval csak a Dunától keletre fekvő Nógrád, Heves, Pest és Csongrád megyék rendelkeztek a hivatásos labdarúgás hiánya miatt.

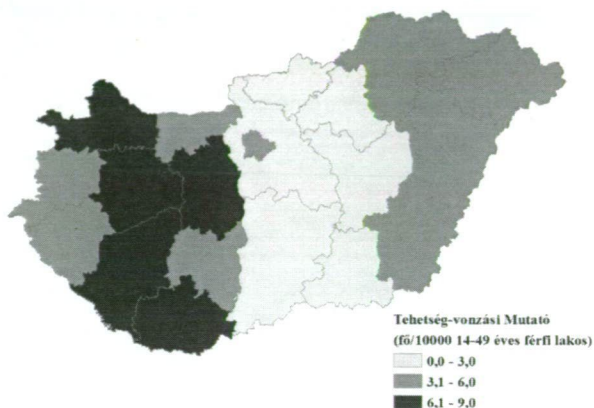
A két térképet együtt elemezve érdekes eredmény Budapest és Hajdú-Bihar megye jó minőségi mutatója a rossz tömegesítettségükkel szemben. Az eredmény azt sugallja, hogy a feltételrendszer állapota kiváló, mégsem elég népszerű a labdarúgás. Nógrád megyére ennek ellenkezője igaz. Feltehetően a labdarúgás népszerűsége miatt a tömegesítési mutatója jó, míg valószínűleg a feltételrendszer gyengeségének köszönhetően a minőségi mutatója gyenge.

3.3. Tehetségföldrajzi mutatók

Az előző alfejezetekben kirajzolódott mintázatokat tovább árnyalja, ha a korábban említett tehetségföldrajzi mutatók segítségével is megvizsgáljuk a magyar futballteret. A térségekben sportoló hivatásos labdarúgók tízezer, 14-49 év közötti férfi lakosra jutó fajlagos mutatóját a tehetség-vonzás fontos indikátorának tekinthetjük (7. ábra).

7. ábra. A téregységekben sportoló hivatásos labdarúgók tízezer, 14-49 éves férfi lakosra jutó fajlagos mutatója, vagy tehetség-vonzási mutató a 2013-2014-es szezonban Magyarországon megyénként

Figure 7. The per unit indicator of the professional footballers in the areas among ten thousand, 14-49 years old male in Hungary by counties

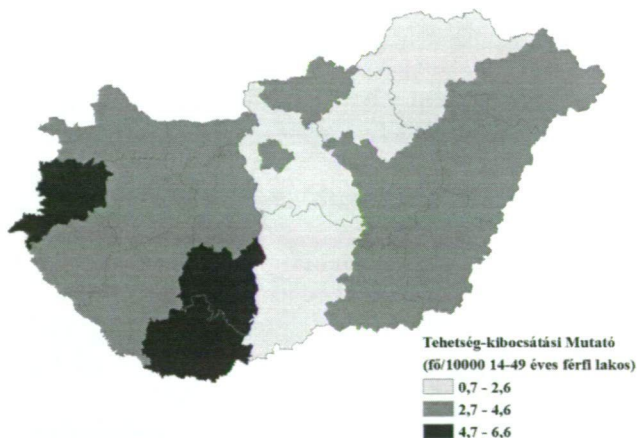

Forrás: A szerző saját számításai alapján szerkesztette

A tehetség-vonzás is, hasonlóan a minőség-térhez és a minőségi mutatóhoz jelentősen változhat szezononként a korábban említett okok miatt. A 2013-2014-es szezon alapján Baranya, Somogy, Fejér, Veszprém, Győr-Moson-Sopron rendelkezik jó értékekkel. A dunántúli megyék tehát tehetség-vonzó képességben is előrébb járnak az ország többi területénél. Bács-Kiskun, Csongrád, Pest, Szolnok, Heves és Nógrád rendelkezik rossz értékekkel. A tehetség-kibocsátás a téregységben született hivatásos labdarúgók tízezer, 14-49 éves férfi lakosra jutó fajlagos mutatója (8. ábra).

8. ábra. A téregységekben született hivatásos labdarúgók tízezer, 14-49 éves férfi lakosra jutó fajlagos mutatója, vagy tehetség-kibocsátási mutató a 2013-2014-es szezonban Magyarországon megyénként

Figure 8. The per unit indicator of the professional footballers born in the areas among ten thousand, 14-49 years old in Hungary by counties

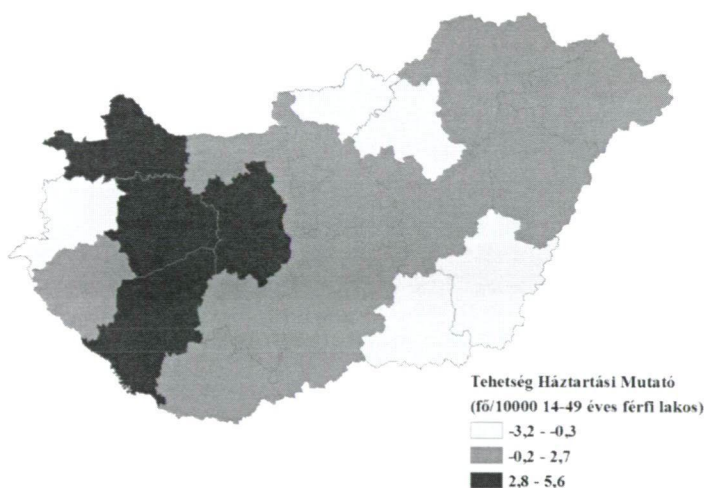

Forrás: A szerző saját számításai alapján szerkesztette

A tehetség-kibocsátás értékei között kisebbek a különbségek, mint a vonzás terén. Ezt részben a tehetségek születési hely szerinti egyenletesebb eloszlása, részben pedig a vonzás értékeknél jelentkező, de a kibocsátásnál nem szereplő külföldön született játékosok adataiból fakad. Jó értékekkel ebben a mutatóban is csak dunántúli megyék, Baranya, Tolna és Vas rendelkeznek. A tehetség-kibocsátás a vonzáshoz képest sokkal kevésbé változik szezonról szezonra, hiszen a kieső csapatok játékosai gyakran új csapatban, de ugyanabban az osztályban folytatják pályafutásukat. A tehetségháztartási mutató segítségével láthatóvá válik a téregységek tehetség-vonzás és tehetség-kibocsátás értékeiből számított tehetség mérlege (9. ábra).

9. ábra. A téregységek tehetség-vonzás értékeinek és tehetség-kibocsátás értékeinek különbsége, vagy tehetség háztartási mutató a 2013-2014-es szezon alapján Magyarországon megyénként

Picture 9. The difference between talent-attraction datas and talent-launch datas in the season of 2013-2014 in Hungary by counties

Forrás: A szerző saját számításai alapján szerkesztette

A dunántúli megyék a tehetségháztartási adataikkal is kiemelkednek, közülük csak Vas megye rendelkezik gyenge értékkel. Ez azt jelenti, hogy Csongrád, Békés, Heves és Nógrád megyékhez hasonlóan több tehetséget ad a magyar profi labdarúgásnak, mint amennyit foglalkoztat. Csongrád, Heves és Nógrád megyék gyenge háztartása a professzionális labdarúgás hiányából adódik. Vas és Békés megye gyenge háztartása az utánpótlásképzés erősségét mutathatja, mert közepes vonzás mellett érik el mindezt. Győr-Moson-Sopron, Veszprém, Fejér, és Somogy megyék inkább foglalkoztatók, pozitív háztartásuk a labdarúgó tehetséggondozás és foglalkoztatás feltételrendszerének erősségére utal.

4. Összegzés

Az eredmények részletes elemzése túlmutat a dolgozat keretein, a területi egyenlőtlenségeket okozó faktorok részletes vizsgálata a kutatás következő állomása lesz. Jelen munka teljesített célja a vizsgált téregységek közötti alapvető különbségek feltárása volt, további kutathatóságuk érdekében.

A hazai labdarúgás fejlődésének alapvető feltétele a sportág népszerűsítése, az aktív labdarúgók számának megemlése legalább a dunántúli szintre az ország más térségeiben is. A labdarúgásunk hatékony fejlesztésének fontos kérdése lehet, milyen feltételek okozzák a dunántúli megyék kimagasló 5% körüli tömegesítési értékeit, valamint a szinte minden mutatóban jelentkező fölényüket az ország többi területével szemben. Érdemes lenne külföldi példákkal is összehasonlítani az adatokat.

A minőségi labdarúgás feltételeinek megteremtése leginkább gazdasági tényezőktől függ. Az olyan népességi gócpontokon ahol nincs profi labdarúgás, de jó a tömegesítettség és a tehetség kibocsátás, kedvezőek a feltételek a profi labdarúgás gazdaságos működtetésére.

Az infrastruktúra-fejlesztéseknek első sorban népességi centrumokhoz kellene kötődnie, mert itt lehet jelentős létszámnövekedést elérni a labdarúgásban.

A jövőbeni kutatásnak meg kell válaszolnia milyen társadalmi, természeti, gazdasági, infrastrukturális, sportszakmai, kulturális és politikai, esetleg egyéb vonatkozásai vannak a területek közötti minőségi eltéréseknek. Fontos a kutatás szempontjából, hogy ezen feltételek közül melyek javíthatóak, kinek a feladata a javításuk, és milyen hozadéka lehet a területen a fejlesztésnek.

A legnépszerűbb sportágunk hatékony fejlesztése az ország gazdasági fejlődéséhez is hozzájárulhat. A támogatási pénzek hatékony elosztása alapvető feltétele a labdarúgás fejlődésének és hosszú távú fenntartható működtetésének.

JEGYZETEK

1. Bánhidi Miklós (2011): Sportföldrajz. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs
2. Boros Lajos (2013): Földrajz és társadalomelméletek. In: Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 146-161. old.
3. Tóth József (2000): A talentumföldrajz néhány kérdése. In: Szukk Olivér-Tóth József (szerk.): Globalitás, regionalitás, lokalitás, PTE TTK Földrajzi Intézet. 257-262. old.
4. Györi Ferenc (2006): A tehetség földrajzának elméleti megközelítése. Földrajzi Közlemények: 130. évf. (54.), 1-2. szám. 15-27. old.
5. Györi Ferenc (2014): Szempontok az olimpiai eredményesség tehetség-és sportföldrajzi vizsgálataihoz. In: Balogh László-Molnár Andor-Györi Ferenc-Alattyányi István (szerk.): Tehetségek a sportban: Sportszakmai tanulmány- és szakkikk gyűjtemény. Dél-alföldi Ifjúsági Életmód és Szabadidő Alapítvány. László Ferenc Sporttudományi Kutatóműhely. I. kötet. Szeged. 91-101. old.
6. Györi Ferenc (2011): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged
7. Balogh László (2014): A sportszervezetek működésének szervezetpszichológiai és kulturális kérdései a globalizálódó sportban, mint új kutatási terület a sporttudományban. In: Balogh László-Molnár Andor-Györi Ferenc-Alattyányi István (szerk.): Tehetségek a sportban: Sportszakmai tanulmány- és szakkikk gyűjtemény. Dél-alföldi Ifjúsági Életmód és Szabadidő Alapítvány. László Ferenc Sporttudományi Kutatóműhely. I. kötet. Szeged. 79-90 old.
8. Szabó Ágnes (2009): A (szabadidő)sport alapfogalmai és kutatott területei. 115. sz. Műhelytanulmány. Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet.
9. <http://www.mlsz.hu/dblanding>. A honlapról letölthetőek az MLSZ versenyrendszerében megrendezett hivatalos mérkőzések jegyzőkönyv összefoglalói, a pályára lépett játékosok, klubok adatai.
10. http://www.transfermarkt.com/spieler-statistik/wertvollstespieler/marktwertetop/plus/0?ausrichtung=alle&spielerposition_id=alle&altersklasse=alle&land_id=178&yt0>Show. A honlap tartalmazza többek között a hivatásos magyar labdarúgók adatait.

11. <http://www.uefa.com/memberassociations/uefarankings/country/index.html>. A honlap tartalmazza az európai ligák aktuális erőssorrendjét az elmúlt 5 szezonban a ligák klubcsapatai által gyűjtött pontok alapján. A 2014-2015-ös pontok jelzik a tanulmányban használt erőssorrendet.
12. <http://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haDetails.jsp?query=kshquery&lang=hu>. A honlap tartalmazza Magyarország részletes népességeit.
13. Győri Ferenc (2011): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged. 14-18. old. Győri Ferenc tehetségföldrajzi mutatói alapján, azoktól némileg eltérve hoztam létre az ábrázolt mutatókat.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh László (2014): A sportszervezetek működésének szervezetszociológiai és kulturális kérdései a globalizálódó sportban, mint új kutatási terület a sporttudományban. In. Balogh László-Molnár Andor-Győri Ferenc-Alattyányi István (szerk.): Tehetségek a sportban: Sportszakmai tanulmány- és szakcikk gyűjtemény. Dél-alföldi Ifjúsági Életmód és Szabadidő Alapítvány. László Ferenc Sporttudományi Kutatóműhely. I. kötet. Szeged. 79-90 old.
- Bánhidi Miklós (2011): Sportföldrajz. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs
- Boros Lajos (2013): Földrajz és társadalomelméletek. In. Pál Viktor (szerk.): A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései. SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 146-161. old.
- Dlusztus Imre (1997): Barcs Sándor. Délmagyarország Kft. Szeged
- Dlusztus Imre (1999): Futballizmus. Délmagyarország Kft. Szeged
- Dlusztus Imre (2009): Futballizmus II. KÉSZ Labdarúgó Akadémia Alapítvány. Szeged
- Győri Ferenc (2006): A tehetség földrajzának elméleti megközelítése. Földrajzi Közlemények: 130. évf. (54.), 1-2. szám. 15-27. old.
- Győri Ferenc (2011): Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged
- Győri Ferenc (2014): Szempontok az olimpiai eredményesség tehetség-és sportföldrajzi vizsgálataihoz. In. Balogh László-Molnár Andor-Győri Ferenc-Alattyányi István (szerk.): Tehetségek a sportban. László Ferenc Sporttudományi Kutatóműhely. I. kötet. 91-101. old.
- Schiller János (1978): A sportszociológia néhány kérdése. Sylvester János Nyomda. Szombathely
- Szabó Ágnes (2009): A (szabadidő)sport alapfogalmai és kutatott területei. 115. sz. Műhelytanulmány. Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet. Budapest.
- Tóth József (2000): A talentumföldrajz néhány kérdése. In. Szukk Olivér-Tóth József (szerk.): Globalitás, regionalitás, lokalitás. PTE TTK Földrajzi Intézet. 257-262. old.

KATONA NORBERT*

MINDENKI MÁSKÉPP EGYFORMA? STRATÉGIAI FÓKUSZPONTOK MINTÁZATA A PIACI SZERKEZET TÜKRÉBEN

EVERYONE IS DIFFERENTLY SAME-SHAPED? PATTERN OF STRATEGIC FOCUS POINTS IN THE LIGHT OF MARKET STRUCTURES

ABSTRACT

In my doctoral research I examine the specific characteristic features of strategic management in case of domestic monopoly entities. While scientific interest has been primarily focused on small and medium-sized competitive or even globalized, crossing-boundaries giant companies and enterprises, there are only a few results known for the special regularity of strategic management of market-leader companies operating under monopoly or oligopoly market structure. Research described in this paper assumes the confirmed, already scientific proven link between strategy and marketing activities of organizations. Due to secondary statistically analyses of recent survey for the Hungarian Association for Marketing, specific strategic key points has been outlined, based on data came from more than 150 domestic enterprises of different size and operating in different market position and structure. As a result, this paper has confirmed for the market-leader monopolies and oligopolies the phenomenon of "turning inwards" as a strategic key-pattern, secondly weak links to the external, professional environment and thirdly detected the impact of absence of compulsion for the future; witch symptom is firmly linked to the phenomenon of "monopoly consciousness", as well.

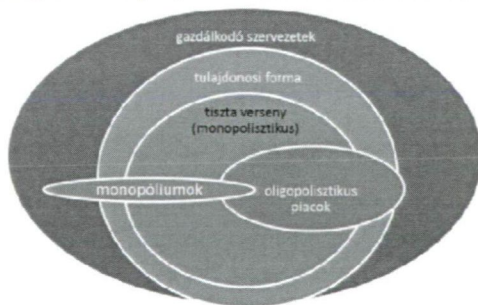
1. Bevezetés, a tanulmány megközelítése

A kutatási program célja annak feltárása, hogy a monopol piacon működő szervezetek stratégiai menedzsment gyakorlata milyen dimenziók mentén és mennyiben tért el a „main stream” szakirodalmi megközelítésekben leírt, versenypiaci stratégia menedzsment gyakorlattól. A jelenlegi tervezési környezet turbulenciája és komplexitása is ismert, ugyanakkor közel sem megoldott kérdéseket vet fel: az üzleti élet számára évtizedek óta kiindulási pontként aposztrofált „fenntarthatóság” összetett környezeti, politikai, illetve szabályozási vonatkozásai különösképpen az utóbbi, elsősorban pénzügyi gyökerekre visszavezethető globális válság kapcsán került előtérbe, amely – nem utolsósorban – a hagyományos kapitalista berendezkedés megítélését is árnyalja¹. Ismert, hogy amennyiben a stratégiát, mint a vállalatvezetés, a menedzsment tevékenység rendezőelvét közelítjük meg, az a szervezeti szintek és folyamatok minden területén tetten érhető, tehát - hosszabb időtávot tekintve – a szervezet felépítése és jellemző működési formái, belső viszonyai hordozzák az adott piacon való hatékony működéshez szükséges vállalati jellemzőket². Összetettebb, és tudományosan kevésbé leírt terület a monopol piacokon működő gazdasági társaságok, ipar-, illetve üzletágak stratégia tervezésére illetve megvalósítására vonatkozó szempontok differenciált, rendszerszerű megközelítése. A szakirodalom, részben a kérdés üzleti súlya miatt, részben pedig a versenypiaci stratégiák, mint keretmodellek

* Katona Norbert doktorandusz-hallgató, Debreceni Egyetem Ihrig Károly Doktori Iskola.

adaptálhatóságára való feloldást kínáló hivatkozások okán nem ad diszkrét leírást a nem (tiszt) versenyiparokon működő szervezetek stratégia eszközszerére. Közös kiinduló pontnak tekinthető ugyanakkor az, hogy a tökéletes versenynek természetes, rendszerszerű korlátai vannak; ezek egyrészt az elosztás egyenatlenségére, a különböző komparatív és kompetitív előnyökre, illetve a rendelkezésre álló (részben kormányzati) piacbefolyásolás eszközökre vezethetőek vissza, azzal erős korrelációt mutatnak³. A szabályozott monopóliumok, de különképpen az állami tulajdonformában működő szervezetek ugyanakkor elsődlegesen a jogi szabályozás keretrendszerében, másrészt a tulajdonos állam elvárásainak viszonyrendszerében, attól függően működnek. A kutatási kérdés így egyrészt egyedi és izgalmas témákat vet fel, másrészt ugyanakkor kissé „titokzatos”, nehezen strukturálható és nehezen kutatható. A módszertanilag nehéz megközelíthetőséget a rendelkezésre álló, kiinduló statisztikai adatok rendszere adja. A KSH adatait figyelembe véve 2013. december 31-én a regisztrált gazdasági szervezetek száma megközelítette az 1 millió 828 ezret, ez 21 és fél ezerrel volt több, mint egy évvel korábban. A növekedés a bejegyzett vállalkozások számának közel 22 ezres, a nonprofit szervezetek számának másfél ezret meghaladó növekedéséből adódott össze, miközben a költségvetési, illetve a költségvetési rend szerint gazdálkodó szervek, valamint az egyéb szervezetek száma összességében 1749-cel csökkent⁴. A megközelítés szempontjából ugyanakkor jellemző az a tény, hogy egy-egy gazdálkodó szervezet egyszerre mozoghat verseny-, oligopolisztikus, illetve monopol piacon, attól függően, hogy az általa előállított termékek illetve nyújtott szolgáltatások milyen üzleti struktúrában, milyen – gyakran egymást átfedő – résziparcon cserének gazdát. Mindezek alapján az elérhető hivatalos statisztikákban nem tetten érhető – és részben változó - az, hogy egy adott piaci szereplő milyen piaci helyzetben, milyen piaci szerkezetben működik. A TOP 200 hazai vállalat adatait tekintve – szubjektív módon - meghatározható, hogy a vállalatok, gazdálkodó szervezetek megközelítőleg 5%-ka működik monopol piaci helyzetben. A 1. számú ábra azt szemlélteti, hogy a monopóliumok – kutatási téma szerinti - behatárolása egyrészt a klasszikus közgazdaságtanban gyökerező piacszerkezeti besorolás, másrészt pedig a tulajdonformák felől történő megközelítés oldaláról oldható fel.

1. ábra. A monopóliumok elhelyezése a statisztikai rendszerben
Figure 1. Placing of monopoly entities in the frame of statistical system

Forrás: saját szerkesztés, 2015

E statisztikai jellegű, ugyanakkor módszertanilag jelentős korlát feloldása – ahogyan e tanulmányban is történik – a kutatási fókusz tágításával érhető el. Ahogy – több később hivatkozott vizsgálat is tette – a szükséges elemszám, és a jellemző hasonlóságok okán a stratégiai menedzsment jellemzőinek vizsgálata a piacvezető, tehát természetes, illetve mesterséges monopóliumok csoportján tehető meg, amelyhez kontrollként használhatóak a versenyipari, monopolisztikus verseny keretein belül működő vállalatok csoportjánál tetten érhető azonosságok.

2. Releváns szakirodalmi kutatási eredmények ismertetése

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy milyen összefüggések vannak a vállalkozások által kifejtett marketingtevékenység és a vállalat által alkalmazott stratégia, valamint a vállalat piaci pozíciója között. A tanulmány alapjául magyar marketingszakemberek által kitöltött kérdőívek feldolgozása szolgál, amelyeket 2015-ben töltöttek ki a vállalati szakemberek és 2015 nyarán kerültek kiértékelésre. A tanulmány megalapozása, illetve keretbe foglalása céljából elsősorban a vállalatok által folytatott stratégiai menedzsment tevékenységekkel, másrészt pedig a marketing és a stratégia kapcsolatával összefüggésben végzett meghatározó kutatások eredményeit tekintem át. A kutatásra való felkészülés során kiemelt figyelmet fordítottam arra, hogy bemutassam a monopol piaci struktúrák fenti témakörök mentén történt vizsgálatainak eredményeit.

Bauer és Berács⁵ értelmezésében a marketingstratégia a vállalat vagy a stratégiai üzleti egység céljainak kijelölését és azoknak az eszközöknek a meghatározását jelenti, amelyek segítségével a marketing-funkció menedzselésével a fent említett célok elérhetőek. A tanulmány megközelítése szempontjából kiemelendő, hogy a marketinget a vállalatvezetők az egyik kulcsfontosságú területnek tartják a piaci siker elérésében. Mind a felsővezetők, mind maguk a marketingvezetők a piaci siker szempontjából kiemelt szerepet tulajdonítanak a vállalati értékesítési és marketing tevékenységének. A marketing szervezeti egység kapcsolata más vállalati részlegekkel inkább kölcsönösnek mondható, az egymástól való függést páronként mindkét irányban hasonlóan ítélték meg a vállalatok ugyanakkor a vezető társaságok esetében a marketing az átlagosnál nagyobb mértékben határozza meg a kutatás-fejlesztési tevékenységet. Értelemszerű következtetés, hogy a versenyben vezető vállalatok sokkal több ponton teszik vevőik számára elérhetővé termékeiket, szolgáltatásaikat, mint a versenyben lemaradó társaik⁶. A fenti megközelítések igazolják, hogy a marketinggel foglalkozó szakemberek mindennapi munkája és azok iránya híven visszatükrözi az adott cég stratégiai céljait, irányait. Némethné 2010-es tanulmánya a vállalati versenyképesség elemzési módszereinek bemutatása alapján a következő ismérvek alapján rendszerezi a kis- és középvállalatok versenyképességi tényezőit: makro- és mikrokörnyezeti, ex-ante és ex-post, külső és belső, valamint input- és outputoldali tényezők⁷. A munka struktúrált megközelítésben integrálja a vállalkozásoknál folytatott versenystratégiák eredményeit, de hangsúlyozza azt is, hogy a modellt különbözőképpen szükséges alkalmazni az egyes iparágakban, illetve az alkalmazás során figyelemmel kell lenni arra, hogy az egész szervezetre, vagy annak egy-egy üzletágára használjuk-e azt. Ez a megközelítés támogatja, igazolja az a korábban már említett feltételezést, hogy a stratégiák és a versenyhelyzet, illetve adott piaci szerkezet közötti összefüggést részpiacokként, üzletágaként szükségszerű értelmezni. Magyarországon a rendszerváltás előtt sok vállalat volt részleges vagy teljes monopolhelyzetben, és némelyek közülük ezt a pozíciót speciális okoknak, vagy egyszerűen a méretükből adódó dominanciának köszönhetően sokáig megtartották, függetlenül attól, hogy állami tulajdonban maradtak-e, vagy már átestek a privatizáción. Ide tartoznak például egyes természetes monopóliumok, közüzemek, közlekedési vállalatok, de a távközlési-szektor jelentős része is ide sorolható. Stratégiaalkotási szempontból e csoport helyzete rendkívül ellentmondásos: a megőrzött monopóliumok miatt sok berögzült gondolkodási és viselkedési minta (bürokrácia, termelés-centrikusság, biztonságérzet, piaci arrogancia, hierarchikus irányítás) él bennük. Tulajdonosaik és nem egyszer vezetőik gyakran tudják, hogy e helyzet ideig-óráig marad fenn, a cégnek tehát szüksége lesz megalapozott versenystratégiára, ugyanakkor a kivitelezés és a megvalósítás módjában mégis sok a bürokrácia és a „politikai” manőver. A szerzők megállapítják, hogy a magyarországi vállalatok stratégiaalkotási gyakorlatában a fejlett gazdaságokban megfigyelhető jelenségek és tendenciák

helyi sajátosságokkal keverednek. A stratégiaalkotáshoz való hozzáállás, a kapcsolódó attitűdök, a felhasznált módszerek, a stratégiák tartalma jól megfigyelhetően összefügg a cégek történeti sajátosságaival, tulajdonviszonyaival, versenypozíciójával valamint méretével is⁸. Kitágítva a vizsgálati fókusz, a globális stratégiákkal összefüggésben, nemzetközi kutatásra alapozva Bonardi⁹ megítélése szerint az aszimmetrikus stratégia ugyanakkor nem feltétlenül a korábbi monopolhelyzetből és a vállalati szándékból ered, hanem sokkal inkább a kormányzatok nemzetközi kapcsolatával áll összefüggésben. Katona¹⁰ kutatásai a vállalati stratégia és a marketingstratégiák közötti összefüggést vizsgálta. 100 elemű minta esetén Katona megfigyelte, hogy a vizsgált vállalatok mintegy 13% adott piacon piacvezető vagy monopolhelyzetben van. Az eredmények alátámasztották, hogy a marketingstratégia alapjait jelentő marketingcélok vonatkozásában a vállalkozások számára leginkább fontos célok az értékesítési volumen növelése, a profit növelése és a jelenlegi piaci pozíció fenntartása voltak. Az átgondoltabb és hosszabbtávú szemléletet tükröző marketingcélok, mint például a termékdifferenciálás, háttérbe szorultak. A vállalati stratégia és a marketingstratégia céljai közötti kapcsolat vizsgálata során különösen szembetűnő megfigyelés, hogy a növekedést preferáló vállalati célokat követő vállalkozások a marketingcélok tekintetében az értékesítés és a profit növelésére koncentrálnak. Chikán és társai¹¹, hazai versenyképességet értékelő legutóbbi, közel 300 vállalat megkérdezésén alapuló vizsgálatukban a következő lényegi kulcskérdések mentén tettek megállapításokat: környezeti tényezőkhöz, illetve a társadalmi változásokhoz való viszonyulás; az innováció és a K+F helyzete, súlya; a vállalatok stratégia alkalmazkodásának mintázata; vállalati funkciók súlyának változása és alakulása illetve a CSR (bele értve a gazdaságetikai kérdéseket is) szerepe és értelmezése az adott vállalatnál. Anélkül, hogy e cikkben részletesen ismertetném az eredményeket, jelzem, hogy ezeket a témaköröket a kutatás során hasznos viszonyulási pontnak és elemzési dimenzióknak tekintem. Az érintetek kezelése kapcsán (is) hangsúlyos CSR tevékenységgel kapcsolatban megjegyzem, hogy annak felosztása a szakirodalom szerint több féle lehet. Szakmai megközelítésem szerint Alves-Santos¹² csoportosítását osztom, amely szerint az oligopolisztikus vállalatok társadalmi felelősségvállalása alapvetően a következő 3 pillérré épülhet: kapcsolódhatnak egyrészt a tulajdonosok és az érintettek elvárásaihoz, másrészt irányíthatja azt a munkavállalók iránti felelősség és vállalati érdekek rendszere, harmadrészt pedig épülhet az adókkal és különböző juttatásokkal összefüggő menedzsment, illetve optimalizálási megközelítésekre is. E háromszintű megközelítés a CSR árnyaltabb, differenciáltabb, vállalati pozíciónak, tulajdonosi viszonyrendszernek és stratégiának megfelelő alkalmazási lehetőségére mutat rá. Alves-Santos összegző kutatásának eredménye oligopolisztikus piacokon működő piacvezető vállalatok esetén igazolta, hogy a vállalatok akkor folytatnak üzletileg is eredményes CSR tevékenységet, amikor termékük kiegészítőként vesz részt a piaci versenyben, ekkor ugyanis kimutatható a CSR és az eladott termékmennyiség, a magasabb ár és a profit-többség közötti összefüggés. A különböző tevékenységet folytató vállalatoknál ugyanakkor teljesen eltérő CSR-fókuszú akciókra van szükség. Belátható, hogy más és más hangsúlyokat kell figyelembe venni egy multinacionális vállalat környezeti elemzése kapcsán, míg a szempontok más súlyozása lesz érvényes például egy helyi piacon működő vállalkozás esetén¹³.

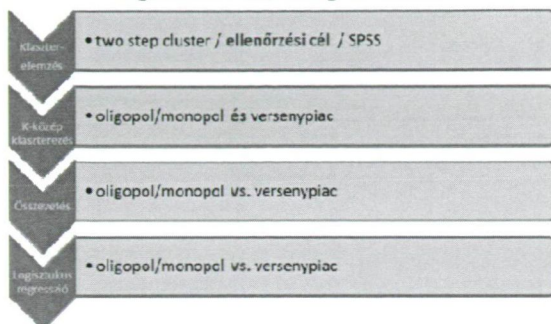
3. A kutatás módszertana, hipotézisei

Jelen tanulmányban azt vizsgálom, hogy milyen összefüggések vannak a vállalkozások által kifejtett marketingtevékenység és a vállalat által alkalmazott stratégia, valamint a vállalat piaci pozíciója, illetve működési környezetét biztosító piacszerkezet között. A ta-

nulmány alapjául magyar marketingszakemberek által kitöltött kérdőívek feldolgozása szolgál, amelyeket 2015-ben töltöttek ki a vállalati szakemberek és 2015 nyarán kerültek kiértékelésre. A kérdőívet a cikk szerzője szerkesztette, illetve állította össze és értékelte a Magyar Marketing Szövetség számára. A Szövetség minden év novemberében megrendezi az Országos Marketing Konferenciát, a szakma konferenciáját. Annak érdekében, hogy a marketing szakemberek valós igényeire építve tematizálja a konferenciát, a tagsághoz, tágabb értelemben a marketing szakmához fordult. A kérdőívet jelen cikk szerzője állította össze, úgy hogy – annak másodelemzése – alkalmas legyen a tanulmányban szereplő magasabb szintű stratégiai összefüggések áttekintő vizsgálatára is. A másodelemzés a Marketing Szövetség hozzájárulásával történt. Jelen tanulmány kizárólag a felmérés másodlagos kutatási céllal történt eredményeinek bemutatására szorítkozik. A kérdőív 19 kérdést tartalmazott és az alábbi fő kérdéscsoportból állt: (i) a cég stratégiai fókuszpontjai; (ii) elmúlt évek marketing, szervezeti és személyes eredményei a stratégia támogatása mentén, (iii) marketing tevékenység és annak terjedelme az adott szervezet esetén, (iv) a jövő kihívásainak megítélése a marketing tevékenység, az adott szervezet és a marketing szakma nézőpontja alapján. Ezt követte a záró kérdéssor (v), amely a szakmai szövetséggel és konferenciával kapcsolatos elvárások, irányvonalak megfogalmazására vonatkozott. A minta, illetve elemszám, valamint a tisztán monopol piacon működő vállalatok csekély, statisztikai szempontból (reprezentatív módon) elégtelen száma miatt a kutatás során a piacvezető (monopol és oligopolisztikus piacon tevékenykedő) és versenyző csoportok közötti összefüggések feltárására vállalkoztam. A kutatást jellemző fő hipotéziseket (amelyeket H1-H4-ig jelölök) a tanulmány elején hivatkozott és vázlatosan ismertetett szakirodalmi áttekintések illetve korábbi vizsgálataim alapján fogalmaztam meg, az alábbiak szerint.

1. Stratégia fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H1): A piacvezető (oligopolisztikus illetve monopol piacon működő) szervezetek elsősorban saját szervezeti, szervezési kérdéseikkel foglalkoznak, ezek kötik le energiájukat. Ezt a dimenziót a kutatás során a „befelé fordulás” jelenségének nevezem.
2. Környezeti fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H2): A biztos/meghatározó piaci pozícióban lévő szervezetek kevésbé tartják fontosnak a kapcsolattartást a környezettel, az ott tevékenykedőkkel. Ezt a dimenziót a kutatás során a „sziget-effektus” jelenségének neveztem el.
3. Üzleti fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H3): A versenypiaci szereplők sokkal diverzifikáltabb módon közelítenek a marketinghez, fókuszukban a tevékenységük üzleti eredménye és annak hatékony támogatása áll. Ezt a jelenséget – a kutatás fókuszában álló monopóliumok és oligopolisztikus szervezetek szempontjából nézve „hatékonysági dilemma”-ként jellemzem.
4. A jövő orientáció kapcsán megfogalmazott hipotézis (H4): A (maga)biztos piaci résszel rendelkező gazdálkodó szervezetek kevésbé fordulnak konkrét elképzelésekkel, elvárásokkal a jövő felé. Ezt a jelenséget a „kényszer hiánya”-ként követem a kutatás során. E jelenség ugyanakkor párhuzamba állítható korábbi, monopol piacon működő gazdálkodó szervezetről írt tanulmányomban már ismertetett és megnevezett jelenséggel, amelyet „monopoltudat”-ként hivatkozok a későbbiekben is¹⁴.

A kutatás kvantitatív eredményeit SPSS statisztikai elemző program segítségével dolgoztam fel. A végső következtetések levonására a hipotézisek mentén adott válaszok feldolgozása illetve összevonása teremtett lehetőséget. Az elemzés egymásra épülő folyamatlépéseit a 2. számú ábrán mutatom be.

2. ábra. A kutatási eredmények feldolgozása**Figure 2. Processing of results**

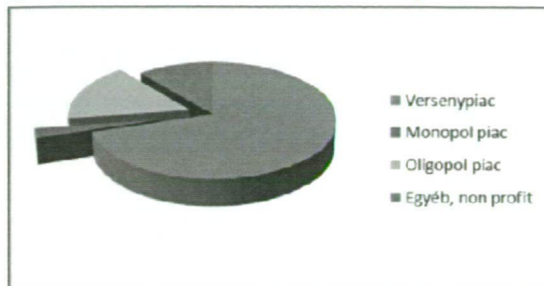
Forrás: saját szerkesztés, 2015

A monopol/oligopolisztikus piacszerkezeten működő és a versenypiacon működő vállalatok válaszstruktúrái közötti eltérés feltárását kétfajta klaszteranalízis segítségével tettem meg. Az innovatívnak tekinthető módszertan alapja az volt, hogy feltérképezsem az adott válaszok mentén a két piacszerkezet jellemzőit és az ezek közötti eltéréseket vizsgáljam. Ehhez a teljes populáció két almintára bontására volt szükség; ezeken a mintákon külön-külön futtatva a klaszteranalíziseket, majd összevetve az eredményeket vontam le konklúziót. A két almintán egyaránt először Two Step Cluster eljárással néztem meg, hogy érdemben alkalmazható-e a klaszterstruktúrák statisztikai alapon történő kiszámítása (ez minden bemutatott esetben az alkalmas tartományba, tehát legalább a Fair tartományba tartozott). Miután bebizonyosodott, hogy alkalmazható a klaszterezési eljárás, a Two Step Cluster módszer által javasolt klaszterszám képezte az alapját a K-means Cluster alkalmazásának. A K-means Cluster eljárás során, előre meghatározott mennyiségű csoport létrehozását teszi meg a statisztikai elemzőprogram. A korábban meghatározott számú klaszterek létrehozása után kialakult mind a két almintán a válaszstruktúrák mintázata. Ezeket a mintázatokat lehetett ezt követően összevetni és az esetleges hasonlóságokat, valamint az eltéréseket elemezni, ismerve és elfogadva az alacsony elemszám miatt fennálló korlátokat. Miután megvizsgáltam, hogy a különböző piacszerkezeten tevékenykedő vállalatok milyen válaszmintázatokat adtak a különböző kérdésekre, megnéztem, hogy egyenként mennyiben határozza meg a válaszokat az, hogy adott cég milyen piacszerkezet mentén működik; ebben segítségemre a logisztikus regresszió módszere volt. Itt a függő változó minden esetben az adott részterület volt, tehát, hogy említette-e az adott választ a megkérdezett. A független változó pedig egy dichotóm, kétértékű változó volt, amely azt mutatta meg, hogy monopol/oligopolisztikus piacon tevékenykedik-e a cég, vagy versenypiacon (0-s érték, ha nem, 1-es pedig, ha igen), ezáltal a két piacszerkezet összehasonlítására nyílt lehetőség. A logisztikus regresszió pedig abban is segítségemre volt, hogy valószínűségekkkel kiegészítve is meg tudjam állapítani, hogy mennyivel jellemzőbb a vizsgált válasz az adott piacszerkezet mentén működő válaszdóra.

4. Eredmények ismertetése

Több mint 150 vállalat képviselője töltötte ki az internetes linkkel ellátott kérdőívet. Valamennyi vállalatnál a Marketing Szövetség képviselőjének címeztük kérdéseinket, akikől azonos kérdésekre vártunk választ. A kérdőíves felmérést 2015. június-július hónapban végeztük, a kérdőívek végső feldolgozása 2015 nyarán történt. A 3. számú ábra mutatja a visszaérkezett kérdőívek megoszlási arányát, piacszerkezeti szempontból.

3. ábra. Visszaérkezett kérdőívek megoszlási aránya
Figure 3. Distribution ratio of returned questionnaires

Forrás: saját szerkesztés, 2015

A visszaérkezett 154 kérdőívből, 4 szervezet monopol piacon, 29 vállalat oligopolisztikus, tehát néhány szereplős piacon, 108 szervezet versenypiacon, míg 17 szervezet, egyéb, illetve non-profit környezetben tevékenykedik. A négy, monopol piacon tevékenykedő szereplő nem minden szempontból hasonlít egymásra, az egyik ráadásul elég kevés adatot is adott meg magáról. Kettő e szereplők közül termék gyártásával és előállításával foglalkozik, egy kreatív, marketing, PR ügynökség, egy pedig egyéb kategóriába sorolható. Bár működési idejükben megegyeznek, ez mindegyik esetben 5-10 év, azonban a cégek mérete is eltérő. A minta alapjellemezői ugyan nem tesznek eleget a statisztikai reprezentativitás szigorú követelményeinek, de jól szolgálták a kutatás célját, amennyiben a vizsgálatot és elemzést a 137 versenypiaci illetve oligopolisztikus és monopol szereplőre folytatjuk el. Ennek alapján a továbbiakban e két nagy csoportot képezve vizsgáltam a piaci szerkezetek és stratégiai irányok, hipotézisek között különbségeket, illetve összefüggéseket. Az egyik csoport a piacvezetők csoportja volt, amely összesen 29 elemből állt és a monopol és oligopolisztikus piacokon működő vállalatokat fogta össze (ez volt a vizsgálat tárgyát képező vizsgálati csoport), míg a kontroll csoportot a versenypiacon tevékenykedő 108 vállalatból álló sokaság képezte. A következőkben a négy, ismertetett hipotézis mentén, a jelzett módszertani rendezés és elemzés elvégzését követően kapott eredményeket ismertetem.

4.1. Eredmények a „befelé-fordulás” jelenségével összefüggésben

A stratégiai fókuszpontok mentén azt vizsgáltam, hogy a szervezetek milyen kulcs tevékenységeket tartanak fontosnak a stratégia menedzsmentet jellemző fő területek közül. A „menedzsment” kulcsterület a belső, szervezési és szervezeti kérdések fontosságára utal, míg a „marketing” a fogyasztó, illetve fogyasztói orientáció jelentőségét emeli ki, a „pénzügyi” és „innovációs” tevékenységek említése pedig a versenyelőnyök kiaknázásának hangsúlyát emeli ki. A 4. számú ábra a két csoport esetén tapasztalt klaszterek számát és arányát mutatja. A bal oldali tábla a vizsgált, piacvezető csoport eredményeit, míg a jobb tábla a kontrollcsoport jellemző klasztereit mutatja be.

Lényeges eredmény, hogy a monopol vagy oligopolisztikus piacon tevékenykedők jellemző része jegyezte meg kulcstervezőként a menedzsmentet. Volt egy nagyobb csoport, amely a marketinget, a K+F-et, valamint az információ rendszerek működtetését, egy kisebb pedig ezeket és a menedzsmentet együtt. A negyedik csoport a termelés, szolgáltatás, valamint a K+F területeket emelte ki. A versenypiacon szereplők között ezzel szemben három domináns és egy kisebb csoport van. Egy részének főként a marketingkérdések a fontosak, másik részének a marketing mellett az információs rendszerek működtetése is, a harmadik nagyobb csoportnak pedig a menedzsment és a pénzügy. A negyedik csoport

ezek kombinációjából áll: szinte mindent említettek kulcstényezőként az ebbe a csoportba eső vállalatok.

4. ábra. A stratégia fókuszai kapcsán kapott klaszterek

Figure 4.: Clusters resulted based on strategic focuses

Vizsgált csoport				Kontrollcsoport			
menedzsment		15 db	52%	marketingkérdések		41db	36%
marketing, K+F, információs rendszerek működtetése		9 db	31%	marketing, információs rendszerek működtetése		38db	35%
menedzsment, marketing, K+F, információs rendszerek működtetése		2 db	7%	menedzsment, pénzügy		25db	23%
termelés, szolgáltatás, K+F		3 db	10%	menedzsment, marketing, pénzügy, információs rendszerek működtetése		4db	4%

Forrás: saját szerkesztés, 2015

4.2. Eredmények a „sziget-effektus” jelenségével összefüggésben

A környezeti fókuszpontok mentén azt vizsgáltam, hogy a szervezetek milyen – a marketing tevékenység szempontjából értelmezhető - kulcs partnerekkel tartanak kapcsolatot. Azt feltételeztem, hogy minél összetettebb egy ilyen kapcsolati háló, annál színesebb az üzleti megfontolásból fenntartott és működtetett szakmai kapcsolati rendszer. A 5. számú ábra a két csoport esetén tapasztalt klaszterek számát és arányát mutatja. A bal oldali tábla a vizsgált, piacvezető csoport eredményeit, míg a jobb tábla a kontrollcsoport jellemző klasztereit mutatja be.

5. ábra. A környezeti fókusz kapcsán kapott klaszterek.

Figure 5. Clusters resulted based on environmental focuses

Vizsgált csoport				Kontrollcsoport			
nyomdák, informatikai beszállítók		11 db	34%	kereskedelmi cégek		61 db	57%
kereskedelem, promóció, kreatív, valamint média tervező és vásárló ügynökségek, marketing, CSR		8 db	36%	kreatív, média tervezés és gyártás, marketing CSR		25 db	23%
Egyik sem jellemző		10 db	28%	kereskedelem, promóció, kreatív, valamint média tervező és vásárló ügynökségek, nyomdák, csomagolástechnika		10 db	9%
				nyomdák, informatikai beszállítók		12 db	11%

Forrás: saját szerkesztés, 2015

Az ábrán is jól látható, hogy a monopol/oligopolisztikus piacok esetében 3 jól elkülöníthető csoport alakult ki, amelyek méretben nem különböznek jelentősen. Az egyik csoport főként nyomdákkal és informatikai beszállítókkal tartja a kapcsolatot, a másik kifejezetten sok területtel áll kapcsolatban, a harmadikra pedig az jellemző – és ez a kutatás hipotézise kapcsán jelentős eredmény - hogy jelentős azoknak a szervezeteknek a száma, akik különösképpen senkivel sem tartanak kapcsolatot. A versenypiac ettől markánsan eltérő szerkezeti képet mutat. Első és talán legfontosabb, hogy több mint a felük főként kereskedelmi cégekkel áll kapcsolatban. Kisebb mértékben, mint a másik csoport, de kö-

zöttük is vannak, akik nyomdákval illetve, informatikai beszállítókkal. Nincsen viszont olyan domináns csoport közöttük, amelyik ne lenne kapcsolatban valakivel a szervezeten kívül. A versenypiacon szereplők közel egynegyede kreatív, médiatervezés és gyártás, valamint CSR területen is kapcsolatot tart a szervezeten kívül, egy kisebb részük pedig igen széles körben tart fent kapcsolatot partnereivel.

4.3. Eredmények a „hatékonysági-dilemma” vonatkozásában

Az üzleti fókusz vonatkozásában azokat a jellemző – marketing és kommunikációs feladatok esetén értelmezhető és egyértelműen azonosítható – aktivitásokat vizsgáltam, amelyek az üzleti illetve értékesítési stratégiai célokra releváns választ tudnak adni. Mindez arra az alapvető, üzleti és hatékonysági logikára épít, hogy az eszközöknek, technikáknak és aktivitásoknak alapvetően az üzleti igényekre kell válaszolniuk. Minél szélesebb az eszközök és tevékenységek tárháza, feltételezhetően annál összetettebb, élesebb versenyben kell megtalálnia az adott piaci szereplőnek a megfelelő, hatékony eszközöket. A 6. számú ábra a két csoport esetén tapasztalt klaszterek számát és arányát mutatja. A bal oldali tábla ebben az esetben is a vizsgált, piacvezető csoport eredményeit, míg a jobb tábla a kontrollcsoport jellemző klasztereit ismerteti.

6. ábra. Az üzleti fókusz kapcsán kapott klaszterek

Figure 6. Clusters resulted based on business-related focuses

Vizsgált csoport		
online kommunikáció	10 db	35%
Marketing-kommunikáció, akciók, promóciók, médiatervezés, vásárlás	5 db	17%
marketing és kommunikációs stratégia, folyamatok irányítása, kreatív tervezés, médiatervezés, online, kreatív média	5 db	17%
marketing és kommunikációs stratégia, folyamatok irányítása, CSR, online	9 db	31%

Kontrollcsoport			
marketingkommunikáció, kommunikáció	online	28 db	26%
marketingkommunikáció, kommunikáció, akciók promóciók	online	13 db	12%
marketing és kommunikációs stratégia, folyamatok irányítása, akciók, promóciók, kreatív tervezés, médiatervezés, online, kreatív média		22 db	20%
CSR, médiatervezés		5 db	5%
marketing és kommunikációs stratégia, folyamatok irányítása, CSR, kreatív tervezés, online kommunikáció		8 db	7%
semmi sem jellemző		32 db	30%

Forrás: saját szerkesztés, 2015

A monopol illetve oligopolisztikus piacokon tevékenykedő cégeknél 4 részre oszlottak a válaszadók az alapján, hogy milyen marketingtevékenységet folytatnak. Egy jól elkülöníthető rész csak online kommunikációval foglalkozik. Két csoportra is jellemző, hogy marketing és kommunikációs stratégia, valamint ezek irányítása is feladatuk, azonban a nagyobb csoport emellett online kommunikációval és CSR-ral, a kisebb pedig kreatív tervezéssel, médiatervezéssel, online kommunikációval és kreatív médiával foglalkozik. Az utolsó, sorrendben negyedik csoport jellemzően marketingkommunikációt, akciókat, promóciókat, valamint médiatervezést, vásárlást végez. A versenyszférában tevékenykedők ezzel szemben több csoportra oszthatóak marketing fókuszú tevékenységi körük szerint. Egy fontos különbség a vizsgált csoporttal való összevetésben, hogy közel harmadukra egyik tevékenység sem jellemző: közel egynegyedükre a marketingkommunikáció, valamint az online kommunikáció, egy további kis csoportra pedig ezek mellett az akciók, promóciók szervezése is jellemzőek. Egy kis csoportra jellemző az, hogy csupán CSR-ral és online kommunikációval foglalkoznának, és létrejött egy nagyjából ugyanekkora cso-

port, amely az előbbieket mellett még kommunikációs stratégiával, valamint e folyamatok irányításával és kreatív tervezéssel is foglalkozik. Egy relatív nagy, 20 százalékos csoport kifejezetten széles körű, sok mindenre kiterjedő, igen heterogén feladatokat végez.

4.4. Eredmények a „kényszer-hiánya” jelenséggel összefüggésben

A jövő orientáció kérdése azt vizsgálta, hogy az adott szervezet milyen kihívásokat lát két éven belül, amelyekre a marketing és kommunikáció eszköztárával, vagy annak fejlesztésével, illetve adaptációjával kíván válaszolni. Ebben a kérdéskörben kapott, sokat mondó adatokat a 7. számú ábrában foglalom össze, ahol – az eddigiekhez hasonlóan a bal oldali tábla a vizsgált, piacvezető csoport eredményeit, míg a jobb tábla a kontrollcsoport jellemző klasztereit tartalmazza.

7. ábra. A jövő orientáció kapcsán kapott klaszterek
Figure 7. Clusters resulted based on future-orientation

Vizsgált csoport			Kontrollcsoport		
jelölt/többjelölt	15 db	52%	kereskedelmi és sales eredmények	44 db	41%
nem jelölt/keveset jelölt	14 db	48%	marketingeszközök és üzenetek megújítása	23 db	21%
			kereskedelmi és sales eredmények, marketingstratégia és márkagondozás	21 db	19%
			kereskedelmi, sales eredmények, marketingüzenetek megújítása, termékek szolgáltatások előállítása	20 db	19%

Forrás: saját szerkesztés, 2015

A jövőre vonatkozó tervek esetén a korábbiaknál is nagyobb eltéréseket kaptunk a két piacszerkezetű csoport tükrében. A legnagyobb eltérést az mutatta, hogy (bár természetesen voltak eltérő mintázatok) a monopol, illetve oligopolisztikus piacon tevékenykedők között az volt a jellemző törésvonal, hogy vagy gondolkoztak a továbbiakban fejlesztésekben, vagy sem. A versenypiacon tevékenykedők között azonban már jobban lehetett differenciálni a válaszstruktúrát: a legtöbb versenypiaci szereplő a kereskedelmi és sales eredmények területén tervez előre lépést. Van egy olyan (kisebb) csoport is, amely ugyanakkor a marketingeszközök és üzenetek megújítását tervezi jellemzően. Egy harmadik csoport e kettő mellett a termékek és szolgáltatások megújítását, a negyedik pedig marketingstratégiát és márkagondozást is tervez, a kereskedelmi és sales eredményekre ható tevékenységek felül.

4.5. Függvényszerű összefüggések az érintettek kezelése kapcsán

Miután megvizsgáltam, hogy a különböző piacszerkezet alatt tevékenykedő vállalatok milyen válaszmintázatokat adtak a különböző kérdésekre, megnéztem, hogy egyenként mennyiben határozza meg a válaszokat az, hogy az adott cég milyen piacszerkezet mentén működik; ebben segítségemre a logisztikus regresszió módszere volt. A vizsgálat során a függő változó minden esetben az adott (vizsgált) részterület volt, tehát, hogy említette-e az adott választ a megkérdezett, míg a független változó egy dichotóm, kétértékű változó volt, amely azt mutatta meg, hogy monopol/oligopolisztikus piacon tevékenykedik-e a cég, vagy versenypiacon, így a két jellemző piacszerkezet további összehasonlítására nyílt lehetőség. A logisztikus regresszió pedig abban is segítségemre volt, hogy valószínűségekkkel kiegészítve is meg tudjam mondani, hogy mennyivel jellemzőbb az adott válasz az adott piacszerkezet mentén tevékenykedő résztvevőre. A lefuttatott regressziós modellek alapján

bizonyítható, hogy egy területen van kifejezetten erős eltérés a monopol/oligopolisztikus valamint a versenypiacon tevékenykedő cégek között, ez pedig az, hogy a versenypiacon tevékenykedők jóval kevésbé említették azt, hogy külső és belső érintettek bevonása és elérése foglalkoztatná mostanában őket. A monopol vagy oligopolisztikus piacon tevékenykedők között viszont pont ellenkezőleg, sokkal valószínűbb volt az, hogy őket foglalkoztatják ilyen kérdések: a monopol/oligopolisztikus piacokon jelen lévő cégek esetén 2,6-szer valószínűbb, hogy külső és belső érintettek bevonása és elérése foglalkoztatná mostanában, mint amelyik cég nem ilyen piacon működik, míg a versenypiacon tevékenykedők között viszont csak egyötöd az aránya a többiekhez képest annak, hogy ilyen tevékenységet terveznek. Ezek mellett voltak olyan jellegzetességek is, amelyek ugyan nem ellenkező irányban hatottak a két vizsgált piacszerkezeten, azonban adott piacszerkezet mentén erősen jellemzőek voltak. Ilyen például az, hogy a versenypiaci szereplők nem csak a jövőben nem kívánnak foglalkoztatni külső és belső érintettek bevonásával, de az elmúlt két évben is szignifikánsan kevesebb cég is említette ebből a körből, hogy fejlődést ért volna el ezen a területen: egynegyed az esélye annak, hogy egy versenypiaci szereplő az érintettek bevonása területén előrelépést tett volna.

5. Összefoglaló következtetések

A következtetéseket a módszertani szakaszban már ismertetett, H1-H4-ig jelölt hipotézisek mentén osztom meg a következőkben. A stratégia fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H1), mely szerint a piacvezető szervezetek elsősorban saját szervezeti, szervezési kérdésekkel foglalkoznak, ezek kötik le energiájukat – igaznak bizonyult a vizsgálat alapján. Így az általam használt „befelé-fordulás” jelensége jellemző a mintában megtalálható piacvezető, oligopolisztikus illetve monopol piacon működő szervezetekre. A környezeti fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H2), mely szerint a biztos, illetve meghatározó, vagy stabil piaci pozícióban lévő szervezetek kevésbé tartják fontosnak a kapcsolat-tartást a környezettel – részben szintén igaznak bizonyult, olyan megköttessel, hogy a kutatás során a szokásos marketing és kommunikációs tevékenységekkel összefüggésben felmerülő kapcsolatokat, illetve azok jellemző mintázatát mértem fel. A jelzett „sziget-effektus” jelenség általános kutatása további vizsgálati lehetőséget rejt, különösképpen akkor, ha úgy ármalyjuk a jelenség értelmezését, hogy ezen szervezetek fogyasztói motivációja alacsony, míg azon környezeti tényezőkkel való kapcsolódásuk intenzitása magas, amely a piacvezető szerepük megőrzésért felelős. Ezzel a témakörrel hozom összefüggésbe a vizsgálat számszerűsített, függvényyszerű eredményeként feltárt jelenséget, amely szerint a piacvezető gazdálkodó szervezetek mind a múltban, mind pedig a jövőben markánsan hangsúlyosabban foglalkoznak az érintettekkel összefüggő feladatokkal, illetve tevékenységekkel, egyúttal ezt a megállapítást a vizsgálat kimagasló eredményének tekintem. Mindezen kérdések tanulmányozása továbbviszi a kutatási téma vezérfonalát az érintett menedzsment és a CSR tevékenységek strukturált vizsgálata irányába, amely végül módszertanilag is igazolt választ adhat arra, az első pillanatra nyersnek tűnő kérdésre, hogy a piacvezető vállalatok erőforrásait a fogyasztókkal vagy inkább egyéb érintettjeikkel való foglalkozás köti-e le. Az üzleti fókuszú megközelítésre vonatkozó hipotézis (H3), amelyben azt állítottam, hogy a versenypiaci szereplők sokkal diverzifikáltabb módon közelítenek a marketinghez, hiszen fókuszukban a tevékenységük üzleti eredménye és annak hatékony támogatása áll – részben volt igazolható a kutatással; a kapott klaszterek száma, és az azokat létrehozó ismérvek – mindkét vizsgált csoport esetén észlelhető – heterogén volta további, specifikus kutatásokat indikálnak. Mind e mellett a hipotézist tömören lefedő „haté-

konysági-dilemma” létezése részben beigazolódott, így magát a hipotézist nem vetem el. A jövő orientáció kapcsán megfogalmazott hipotézis (H4), amely azt állította, hogy a (magabiztos piaci résszel rendelkező) gazdálkodó szervezetek kevésbé fordulnak konkrét elképzelésekkel, elvárásokkal a jövő felé – teljes mértékben, és igen markánsan beigazolódott. Ezt az eredményt a vizsgálat másik jelentős eredményének tekintem: a „kényszer hiánya” jelenség valóban jól leírja a monopol és oligopolisztikus piacokon tevékenykedő vállalatok jövő-orientációját, illetve jövőbe mutató aktivitásait, azok relatív hiányát. Összességében elmondható, hogy a vizsgálat során kulcs tényezőként kezelt, a fent hivatkozott hipotézisek vázát is adó megközelítések mentén szétválaszthatóvá váltak a monopol és oligopolisztikus illetve a (tiszt) versenypiacon tevékenykedő gazdálkodó szervezetek stratégiai menedzsment jellemzői, így jól látható, hogy a szervezetek azonos menedzsment eszközkészletből építkezve, ugyanakkor más és más módon hozzák létre a szervezet vélt vagy valós céljainak leginkább megfelelő stratégia eszköz-mixet.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetemet fejezem ki a Magyar Marketing Szövetség felé a kutatás támogatásáért, annak lebonyolításában való aktív közreműködéséért és az eredmények közzétételéhez való hozzájárulásáért.

JEGYZETEK

1. Szentes, T. (2013): Global crises: Is the Keynesian recipe relevant if applied under a global governance? *Society and Economy*, 35. évf., 3. szám, 273–297. old.
2. Chikán (1997): *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest.
3. Carlton, D., Perloff, J. (2003): *Modern piacelmélet*. Budapest: Panem Kiadó.
4. KSH (2015): A regisztrált gazdasági szervezet száma, 2013. Letöltve: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz21312.pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
5. Bauer András–Berács József (1992) *Marketing*. Budapest: Aula Kiadó.
6. Kenesei-Gyulavári (2013): A marketing szerepe a vállalati versenyképességben, http://real.mtak.hu/22519/1/Kenesei_Gyulavari_2013_A_marketing_szerepe_a_vallalati_versenykepessegeben_MM_u_184613.455486.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21
7. Némethné (2010): A kis- és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer, letöltve: http://www.epa.hu/00000/00017/00167/pdf/5_nemethne.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
8. Bögel, Salamonné (2008): *Vállalati stratégiaalkotás: Jelenségek és kérdőjelek*. Letöltve: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/109208/file_up_BogelGy-Sne-VallalatiStrategiaalkotas.pdf?sequence=1&isAllowed, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
9. Bonardi (2004): Global and political strategies in deregulated industries. Letöltve: http://www.readcube.com/articles/10.1002%2Fsmj.367?r3_referer=wol&tracking_action=previ ew_click&show_checkout=1&purchase_referrer=onlinelibrary.wiley.com&purchase_site_license=LICENSE_DENIED_NO_CUSTOMER, letöltés dátuma: 2016. 06. 21.
10. Katona (2010): A marketingaktivitás és a vállalati stratégia összefüggéseinek vizsgálata a magyar vállalatok körében. Letöltve: <http://core.ac.uk/download/pdf/6359697.pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
11. Cickán és társai, (2014): Kilábalás göröngyös talajon – Gyorsjelentés a 2013. évi kérdőíves felmérés eredményeiről. Letöltve: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1528/1/BCE%20VKK%20GYORSJELENTESE%202014_2.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
12. Alves-Santos: A Theory of Corporate Social Responsibility in Oligopolistic Markets. Letöltve: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.463.9279&rep=rep1&type=pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.

13. Katona és Tessényi (2015): A CSR és a stratégiai menedzsment kapcsolatának vizsgálata hazai, monopol piacon működő nagyvállalat példáján keresztül. *Marketing és Menedzsment*. XLIX. évf. 2. szám/2015., 19–33. old.
14. Katona (2015): Így készül a szerencse. *Taylor Folyóirat*. VII. évf. 2015/1–2. szám, No. 18–19., 127–135. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Alves-Santos: A Theory of Corporate Social Responsibility in Oligopolistic Markets. Letöltve: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.463.9279&rep=rep1&type=pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Bauer András–Berács József (1992) *Marketing*. Budapest: Aula Kiadó.
- Bonardi (2004): Global and political strategies in deregulated industries. Letöltve: http://www.readcube.com/articles/10.1002%2Fsmj.367?r3_referer=wol&tracking_action=previe w_click&show_checkout=1&purchase_referrer=onlinelibrary.wiley.com&purchase_site_license=LICENSE_DENIED_NO_CUSTOMER, letöltés dátuma: 2016. 06. 21.
- Bögel, Salamonné (2008): Vállalati stratégiaalkotás: Jelenségek és kérdőjelek. Letöltve: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/109208/file_up_BogelGy-Sne-VallalatiStrategiaalkotas.pdf?sequence=1&isAllowed, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Carlton, D., Perloff, J. (2003): *Modern piacelmélet*. Budapest: Panem Kiadó.
- Chikán (1997): *Vállalatgazdaságtan*. Aula Kiadó, Budapest.
- Cickán és társai, (2014): Kilábalás göröngyös talajon – Gyorsjelentés a 2013. évi kérdőíves felmérés eredményeiről. Letöltve: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/1528/1/BCE%20VKK%20GYORSJELENTES%202014_2.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Katona (2010): A marketingaktivitás és a vállalati stratégia összefüggéseinek vizsgálata a magyar vállalatok körében. Letöltve: <http://core.ac.uk/download/pdf/6359697.pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Katona (2015): Így készül a szerencse. *Taylor Folyóirat*. VII. évf. 2015/1–2. szám, No. 18–19., 127–135. old.
- Katona és Tessényi (2015): A CSR és a stratégiai menedzsment kapcsolatának vizsgálata hazai, monopol piacon működő nagyvállalat példáján keresztül. *Marketing és Menedzsment*. XLIX. évf. 2. szám/2015., 19–33. old.
- Kenesei-Gyulavári (2013): A marketing szerepe a vállalati versenyképességben, http://real.mtak.hu/22519/1/Kenesei_Gyulavari_2013_A_marketing_szerepe_a_vallalati_versenykepessegben_MM_u_184613.455486.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- KSH (2015): A regisztrált gazdasági szervezet száma, 2013. Letöltve: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/gaz/gaz21312.pdf>, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Némethné (2010): A kis- és középvállalatok versenyképessége – egy lehetséges elemzési keretrendszer, letöltve: http://www.epa.hu/00000/00017/00167/pdf/5_nemethne.pdf, letöltés dátuma: 2015. 06. 21.
- Szentes, T. (2013): Global crises: Is the Keynesian recipe relevant if applied under a global governance? *Society and Economy*, 35. évf., 3. szám, 273–297. old.

KECZER GABRIELLA*

FELSŐOKTATÁS KÍNÁBAN 2.: DECENTRALIZÁCIÓ, PIACOSÍTÁS, PRIVATIZÁCIÓ ÉS NEMZETKÖZI NYITÁS

HIGHER EDUCATION IN CHINA 2.: DECENTRALIZATION, MARKETIZATION, PRIVATIZATION AND INTERNATIONALIZATION

ABSTRACT

In a series of studies I analyze the past and present of Chinese higher education. The topic may be justified by the fact that up to now no comprehensive study has been published in Hungary about the long way China went along from the darkest years of communism to nowadays' education. In this second paper I summarize the four main phenomena of the reforms after the Mao-era: decentralization, marketization, privatization and internationalization. In the frame of decentralization, the external and internal governance of the universities changed resulting in a power shift from the central level to regional and institutional level. Marketization brought about significant change in the funding of higher education: instead of the state private actors pay for education. Privatization let private actors in the higher education arena, while internationalization means opening up China for foreign institutions and students and letting Chinese students to study abroad. I build my analysis on international literature and statistical data.

1. Bevezetés

Három részből álló tanulmány-sorozatomban a kínai felsőoktatás múltját és jelenét mutatom be. A témaválasztást indokolja, hogy Magyarországon eddig nem jelent meg átfogó tanulmány arról a rendkívül hosszú útról, amelyet Kína járt be a kommunizmus legsötétebb éveitől a jelenlegi felsőoktatásig. A sorozat első részében¹ a felsőoktatás-politika irányváltásait mutattam be a kezdetektől a 21. század elejéig. Jelen második tanulmányban a kínai felsőoktatás Mao-éra utáni átalakulásának négy legfontosabb elemét, a decentralizációt, a piacosítást, a privatizációt és a nemzetközi nyitást mutatom be. Elemzésemet nemzetközi szakirodalom és statisztikai adatok alapján végeztem el.

A felsőoktatás újjászervezése a Mao Ce-tung korszak után az 1970-es évek végén kezdődött az ország modernizációjának keretében. Deng Xiaoping (1976-1989) tudásalapú felvételi vizsgarendszert (*gaokao*) vezetett be. 1983-ban a piacgazdaságra való gyorsabb áttérés érdekében meghirdették az oktatás reformját „Az oktatás átalakítása és fejlesztése” címmel, melynek célja „az oktatást a modernizáció, a külvilág és a jövő felé fordítani”.² Fontos lépés volt az egyetemi diploma- és tudományos fokozatszerzésről szóló rendelkezés, amely rögzítette a bachelor és mester diplomából és doktori fokozatból álló rendszert.^{3,4} Zhu Rongji (1998-2002) kiterjesztette az oktatási reformot. Szakértők szerint az 1998-ban meghirdetett „Cselekvési terv az oktatás megerősítésére a 21. századra” és az azt kiegészítő „Határozat az oktatási reform elmélyítéséről és minőség-orientált oktatási rendszer kialakításáról” című 1999-es párhatározat indukálta az első alapvető változást a Mao

* Dr. habil. Keczer Gabriella egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar.

idejében kialakított felsőoktatási rendszerben. A dokumentumok és az események elemzésével megállapíthatjuk, hogy az átalakulás legfontosabb elemei a *decentralizáció*, a *piacosság*, a *privatizáció* és a *nemzetközi nyitás* voltak – kínai sajátosságokkal.

1. Decentralizáció: az egyetemirányítás átalakítása

1.1. Az egyetemek külső irányítása

A piacgazdaság felé való elmozdulással együtt az egyetemek külső irányításának átalakítását is meghirdették Kínában. Ennek első lépése egy 1985-ös dokumentum volt; a Kínai Kommunista Párt Központi Bizottságának határozata az oktatási rendszer reformjáról. Ebben *háromszintű egyetemirányítást* vázoltak fel: *központi*, *tartományi* és *helyi* szintet. Elhatározták a döntési hatáskörök egy részének átadását a felsőoktatási intézményeknek. Ez kiterjedt az oktatás tartalmára és módszerére, új, akár posztgraduális képzési programok kidolgozására. Az intézmények lehetőséget kaptak arra, hogy az állam által meghatározott kvótán felül is felvegyenek hallgatókat, ha képzésüket vállalatok vagy maguk a diákok finanszírozzák. Helyi oktatási intézmények alapítását is lehetővé tették rövid ciklusú, diplomát nem adó képzésekre és felnőttképzésre.⁵

Fontos mérföldkő volt az 1998-as, első és jelenleg is hatályos felsőoktatási törvény, mely 7 pontban rögzítette az intézmények szabadságát.

1. A felsőoktatási intézmények jogi személyiségek, melyek a rektor (elnök) irányítása alatt állnak (30. cikkely)
2. A rektor felelős az intézményi politika és a hosszú távú fejlesztési tervek kialakításáért (31. cikkely)⁶
3. A felsőoktatási intézmények javaslatot tehetnek a felvételi létszámra (32. cikkely)
4. A felsőoktatási intézmények kialakíthatják képzési kínálatukat, módosíthatják képzési programjaikat és speciális tantárgyaikat (33. cikkely)
5. A felsőoktatási intézmények készítik el oktatási programjukat (34. cikkely)
6. A felsőoktatási intézmények maguk szervezik a kutatási tevékenységüket (35. cikkely)
7. A felsőoktatási intézmények döntenek a belső struktúrájukról, értékelik az oktatók teljesítményét, nevezik ki oktatóikat és módosítják a javadalmazást (37. cikkely), használják és kezelik a támogatók által biztosított vagyont és adományokat, az állami támogatást (38. cikkely).⁷

Az egyetemi autonómia a következőképpen alakult:

- az elnök és a menedzsment hatalma megnőtt;
- az intézmények nagyobb szabadságot kaptak:
 - a szervezeti struktúra kialakításában,
 - az emberi erőforrás politikában,
 - az infrastruktúrájuk kezelésében,
 - oktatási és kutatási programjuk kialakításában a minisztérium által jóváhagyott képzési területeken belül,
 - a beiskolázásban: a tandíjas hallgatók számát a teljes hallgatói létszám 25%-án belül maguk határozhatták meg,
 - a külföldi kapcsolatok alakításában, a külföldi utazásokban,
- az oktatók egyetemi alkalmazottak lettek;
- az állami támogatás formája megváltozott, lehetővé vált a sajátbevételek-szerzés (lásd a finanszírozásról szóló alfejezetet);

- az államilag finanszírozott hallgatói létszámot továbbra is a kormányzat írta elő;
- az új szakokat továbbra is a kormányzat hagyta jóvá;
- nem nőtt az intézmények szabadsága az egyetemi vezetők kiválasztásában -- az elnököket és az alelnököket továbbra is a kormányzat nevezte ki, és a helyhatóságok beleszólási joga is megmaradt a dékánok és tanszékvezetők kinevezésébe.⁸

Az egyetemek irányítási és akadémiai autonómiája tehát a korábbiakhoz képest jelentősen megnőtt.⁹ Az állam „ellenőrzés (*control*) helyett felügyeletet (*supervising*) kezdett gyakorolni”,¹⁰ a kormányzat hátrébb lépett az egyetemek adminisztratív és akadémiai irányításából.¹¹ Makroszinten fenntartotta az ellenőrzést, miközben az egyetemek mikromenedzsmentjét illetően a decentralizáció érvényesült.¹²

A háromszintű külső irányítási rendszerben az oktatás egészét az Államtanács felügyeli. Ez a testület felelős az oktatási rendszerben a tervezésért, a koordinációért és az oktatási tevékenységek irányításáért. Az Államtanács alá tartozó Oktatási Minisztérium a főhatóság, mely felel a felsőoktatási jogszabályok és kezdeményezések megvalósításáért. A háromszintű irányításnak megfelelően a központi kormányzatot reprezentáló minisztérium a tartományi és városi oktatási irodákkal együttesen felügyeli a felsőoktatást.¹³ Az egyetemek működtetésével kapcsolatos hatáskörök tehát megoszlanak a központi és helyi kormányzat, valamint az intézmények között.¹⁴

A 2010-ben meghirdetett „Közép- és Hosszú távú Oktatási Reform és Fejlesztés” rögzíti, hogy az állam tovább szándékozik csökkenteni a felsőoktatás közvetlen felügyeletét, bővíti az intézmények autonómiáját és önkormányzását azzal, hogy nagyobb rugalmasságot biztosít az oktatásban, a kutatásban, a technológia-hasznosításban, az emberi erőforrás menedzsmentben. A demokratikus felügyeletet és közösségi részvételt szintén támogatja a hatékonyabb intézményirányítás érdekében. Arra hívja fel a felsőoktatási intézményeket, hogy nyissanak a világra, hozzanak be nemzetközi erőforrásokat, kössenek együttműködéseket külföldi szervezetekkel. „Összességében tehát bővíteni kívánják a felsőoktatásban részt vevő szereplők körét anélkül, hogy a kormányzat alapvető hatáskörei csorbulnának.”¹⁵

1.2. Az intézmények belső irányítása

Az intézmények belső irányításában 3 testület játszik szerepet. Az *egyetemi tanács* elsősorban stratégiai, valamint adminisztratív és a külső kapcsolatokkal összefüggő kérdésekkel foglalkozik. Az *akadémiai és diploma bizottság* oktatási kérdésekben illetékes (képzés, oktatók minősítése),¹⁶ az *oktatók egyesülete* pedig az egyetemi dolgozók jólétével kapcsolatos ügyekben. Az egyetemek vezető tisztségviselője a *rektor*, akit általában az oktatási minisztérium nevez ki. Korábban a kinevezések nyilvános meghallgatás, interjú vagy a jelöltek egymással szembeni megmérettetése nélkül történtek; ezek bevezetése kedvező hatással bír. A rektorok magasabb kvalifikációval és több külföldi tapasztalattal rendelkeznek, mint korábban. Több egyetem *irányító testületet* (*board of trustees*) hozott létre annak érdekében, hogy erősítsék kapcsolatukat a társadalommal és az üzleti szférával. Ezek szerepe egyetemenként nagyon eltérő. Némely testület a vállalkozói kapcsolatokat és forrásokat hozza be az egyetemre, mások a helyi vagy tartományi hatóságokat vonják be az egyetem ügyeibe, megint mások aktív szerepet vállalnak az egyetem belső irányításában. A National Academy of Education Administration elindította az egyetemi vezetők és személyzet menedzsment oktatását. Néhány tartomány hasonló képzéseket szervezett, és arra ösztönözte a felsőoktatási intézményeit, hogy belső tanfolyamokat indítsanak.¹⁷

Meg kell jegyezni, hogy a felsőoktatási intézmények külső és belső irányítására is jellemzők azok az ellentmondások, amelyek az ország és az oktatási rendszer egészére. A dokumentumok

az intézmények autonómiájának jelentős növekedését tükrözik, ugyanakkor az egyetemek napi működésében tapasztaltak erősen árnyalják ezt a képet. Ilyen körülmény például az, hogy az egyetemeken a kommunista pártnak is van helyi bizottsága, így a párt befolyása nem szűnt meg, csak a központi szintről intézményi szintre került.¹⁸ Qingnian szerint az egyetemirányítás egyik legnagyobb problémája, hogy a mai napig „nem tisztázott az egyetem vezetése és a párt viszonya”.¹⁹ A Világbank országjelentése is rögzíti esettanulmányok alapján, hogy a rektorok ki vannak téve a párttitkár irányításának, bár az akadémiai autonómiát fenn tudják tartani. Egy magyar egyetemi oktató, aki a 2013/2014-es tanévben egy kínai felsőoktatási intézményben dolgozott arról számolt be, hogy nem a kar vagy az egység vezetése dönt arról, hogy mit és hogyan tanítsanak, hanem „egyszer csak jön egy utasítás”. A központosítás jelenleg is erős: az egész országban minden angol szakos hallgató ugyanabból a – kínaiak által írt – angol nyelv-könyvből tanul, és ugyanazt az országos, egységes tesztet írja meg a fővizsgán a 4. és a 7. félév végén. A hallgatóknak a nulladik órában hangosan kell olvasniuk egy szintén központi kiadású angol nyelvű kínai újságot, és ezt szigorúan ellenőrzik.^{20,21}

2. Piacosítás: a felsőoktatás finanszírozásának megváltozása

A kínai kormányzat belátta, hogy nem képes az egyre növekvő továbbtanulási igénynek megfelelő kapacitású felsőoktatási intézményrendszer finanszírozására, ezért állást foglalt a magán-források bevonása mellett. Az 1993-as reform-koncepció arra bátorította a helyhatóságokat, hogy nem-állami forrásokat kutassanak fel a helyi oktatás működtetéséhez.²² A felsőoktatási intézmények megváltozott, diverzifikált finanszírozását az 1998-as törvény rögzítette. Ennek megfelelően az állami finanszírozás mellett a saját bevételek is megjelennek az intézmények költségvetésében:

- tandíj (részletesen lásd később);
- volt hallgatók adományai;
- szerződéses kutatómunkák bevételei;
- vállalati tőkebefektetések;
- vállalati képzések és más szolgáltatások – például tanácsadás, szakértői munkák – bevételei; - az egyetem saját vállalkozásainak bevételei.²³

A magánforrások egyre nagyobb hányadot tesznek ki az intézmények költségvetésében (nagyobbat, mint jó néhány OECD-országban), miközben az állami források jelentősen csökkentek. 1996-ban még az egyetemek költségvetésének 75%-a származott állami forrásból, az ezredfordulóra ez 50%-ra csökkent.²⁴ A saját bevételek tekintetében azonban a kisebb, vidéki intézmények lehetőségei korlátozottak. Nem minden intézmény rendelkezik a szükséges vezetői kompetenciákkal saját vállalkozások működtetéséhez, a rurális térségekben jóval kevesebb lehetőség van vállalati képzéseket folytatni, kutatási megbízásokat szerezni. A kisebb vidéki főiskolák általában nem is rendelkeznek ehhez megfelelő tudományos kapacitással. Az elmaradottabb térségek intézményei vállalati és magán-adományokra is kevésbé számíthatnak.²⁵ A sajátbevételek-termelési képesség különbségeit jól mutatja, hogy még a vezető egyetemek körében is jelentős eltérés van e tekintetben. Az első számú intézmény, a Peking Egyetem vállalkozásai 26,76 milliárd yuan bevételt termeltek, a 13.-ként rangsorolt Zhongshan Egyetem vállalkozásai pedig csak 1,06 milliárd yuant (2005-ös adat).²⁶ Számos egyetem esetében a helyhatóság is jelentős forrásokat biztosít, míg más helyeken nem akar vagy nem tud a felsőoktatásra költeni.²⁷

Ebben az időszakban nagyszabású állami finanszírozási programok is indultak a világon is versenyképes elit-egyetemek kialakítására. Az úgynevezett „211-es program”

1996-ban indult, ebbe a 100 legjobb intézmény került. Ezek kiemelt támogatásban részesültek az intézményi kapacitás növelésére, a kampusz fejlesztésére, a kulcsfontosságú tudományterületeken történő előrelépésre, új képzési programok létesítésére, az intézményi hatékonyság növelésére, azaz előrelépésre az oktatás, a kutatás és a működés terén. Összesen 36,7 milliárd yuant (jelenlegi árfolyamon 1.358 milliárd forint) kaptak az egyetemek a program keretében.²⁸ A „985-ös program” 1998-ban indult. Jiang Zemin elnök bejelentette, hogy Kína világvezető felsőoktatási intézményeket kíván létrehozni a legígéretesebb kutatóegyetemek kiemelt támogatásával.²⁹ A program első fázisában a 10 legjobb egyetem összesen 30 milliárd yuan (jelenlegi árfolyamon 1.110 milliárd forint) támogatást kapott minőségfejlesztésre, a képzési paletta és a kutatási kapacitás bővítésére. Érdekes, hogy ezek az egyetemek a teljes hallgatói létszámnak csak az 1%-át oktatták, ugyanakkor a posztgraduális képzésben lévők 20%-a, a doktori képzésben részt vevők 30%-a ezekben tanult, és a teljes kutatási finanszírozás 20%-át is ezek az intézmények kapták.^{30,31} A Zhejiang Egyetemnek például a tartományi kormány és az Oktatási Minisztérium 1998 és 2002 között 170 millió dollárnyi támogatást folyósított. A program második fázisában a támogatott intézmények számát 30 fölé emelték.³²

A finanszírozási program részeként Jiang Zemin elnök ígéretet tett arra, hogy a kínai állam 5 éven keresztül évente 1%-kal növeli az oktatásra fordított hányadot a nemzeti költségvetésből.³³ 2009-ben ez a hányad 2,41% volt.³⁴ Az állam létrehozta az Oktatási és Tudományos Vagyonkezelő Befektetési Társaságot, amely az oktatási szektorra specializálódott kereskedelmi bankként rövidlejáratú hiteleket folyósított az intézményeknek.³⁵ Közben Kína jelentős oktatási segínyt kapott nemzetközi szervezetektől, például az UNESCO-tól és a Világbanktól (utóbbi a 2000-es évek elején 14,7 milliárd dolláros kölcsönt folyósított az oktatás fejlesztésére).³⁶

Az állami egyetemek finanszírozásának módja is megváltozott. Korábban az egyetemek költségvetését az állami büdzsé rögzítette, a támogatás alapja az előző évi összeg volt kisebb korrekciókkal (bázisfinanszírozás). Az állami támogatást az egyetemek feladathoz kötötten („címkézve”) kapták, az év végi esetleges pénzmaradványt a kormány elvonta. Ez a rendszer egyrészt nem ösztönözte az intézményeket a takarékosagra, másrészt rugalmatlansága miatt minden új kezdeményezés finanszírozását lehetetlenné tette. A reform keretében az egyetemek költségvetésének meghatározása az illetékes minisztériumokhoz és a helyhatóságokhoz került. A „címkézett” támogatás helyett áttértek a keretfinanszírozásra, ez megnövelte az intézmények szabadságát a rendelkezésre álló pénz felhasználásában. A bázis-finanszírozás helyett bevezették a hallgatói létszám alapján történő forrás-allokációt. Az esetleges év végi maradvány elvonásának gyakorlatát megszüntették. „Mindez átláthatóbbá tette a finanszírozást, de nem ösztönözte az intézményeket a hatékonyság vagy a minőség javítására.”³⁷ Ezért az utóbbi időben a mennyiségi szempontok mellett a minőségi aspektusokat is igyekeznek megjeleníteni az egyetemek támogatásában. Ilyen például a publikációk száma külföldi folyóiratokban, az idézettség, a világrangsorokban elfoglalt helyezés vagy a nemzetközi együttműködések száma.³⁸

A Kínai Népköztársaság megalakulása után évtizedekig nem volt tandíj a felsőoktatásban. Az 1980-as évek közepétől lehetővé vált, hogy a felsőoktatási intézmények az államilag finanszírozott hallgatók mellett tandíjas hallgatókat is felvegyenek – alacsonyabb felvételi vizsgapontszámmal. Ezek a hallgatók vagy maguk fizették a tandíjat, vagy vállalatok finanszírozták a tanulmányaikat. 1989-től néhány egyetem elkezdett azzal kísérletezni, hogy a képzés költségeinek egy részét áthárítja az államilag finanszírozott hallgatókra is, nekik azonban még jóval kevesebbet kellett fizetniük, mint a tandíjas hallgatóknak.³⁹ Az 1993-ban meghirdetett reform-program a költségek megosztásának elve mellett foglalt állást a tisztán állami finanszírozás helyett,⁴⁰ és ettől kezdve a tandíjmentes hallgatóknak is

különböző díjakat kellett fizetniük.⁴¹ 1994-től néhány intézmény kísérletképpen eltörölte a megkülönböztetést a tandíjas és a díjfizetős hallgatók között, és mindenkinek azonos összeget kellett fizetnie.⁴² 1997-től pedig minden felsőoktatási intézményben tandíjat kell fizetni, amely vagy a teljes képzési költséget, vagy annak jelentős hányadát fedezi.^{43,44} Erre az intézkedésre annak érdekében volt szükség, hogy bővíteni tudják az igényekhez képest szűk felsőoktatási kapacitást, valamint, hogy az egyetemek saját bevételekhez juthassanak. A tandíj általános bevezetésével egyidőben a korábban az állam által rögzített, az ország szakemberszükségletéhez és az állam finanszírozási lehetőségeihez igazított hallgatói létszámkereteket eltörölték, „a hallgatói létszámokat ettől kezdve a fiatalok továbbtanulási igénye, a felsőoktatás iránti fizetőképes kereslet határozza meg”.^{45,46}

A tandíj, bár a fejlett nyugati országokhoz képest alacsony, komoly terhet jelent különösen a vidéki, szegény családoknak,⁴⁷ és a fizetendő összeg évről-évre növekszik. (1989-ben még csak 18 euró, 1997-ben 200 euró, 2000-ben 400 euró, 2007-ben pedig már közel 700 euró volt.)⁴⁸ Ezért ösztöndíj- és hallgatói támogatási rendszert, valamint diákhitelt vezettek be. Kezdetben minden hallgató azonos támogatást kapott, 1998-ban áttértek a teljesítmény-alapú ösztöndíjra és rászorultsági alapú hitelezésre. Ezekhez azonban, bár a rendszert többször finomították, a hallgatóknak csak egy szűk köre tud hozzáférfni, és az összeg is olyan alacsony, hogy nem jelent hathatós segítséget.⁴⁹ További probléma, hogy a kockázat miatt éppen a legrászorultabb, rossz anyagi háttérű hallgatóknak nem szívesen folyósítanak a bankok diákhitelt, és éppen az elmaradottabb térségekben korlátozott ez a lehetőség.⁵⁰ (A területi és társadalmi különbségekről lásd a 3.2. alfejezetet.) Az ingyenes felsőoktatás megszűnésével eltörölték az a gyakorlatot is, hogy a végzetek nem választhatják meg leendő munkahelyüket, hanem a kormányzat jelöli ki számukra.^{51,52}

A tandíj arányának növekedését az egyetemek költségvetésében az 1. táblázat mutatja. Megállapítható, hogy a felsőoktatás számára rendelkezésre álló források stabil növekedése Kínában a tandíj gyors és jelentős emelkedésének köszönhető.⁵³

1. táblázat. Az állami támogatás és a hallgatók által fizetett díjak arányának változása a felsőoktatás finanszírozásában

Table 1. Change in the rate of state funding and tuition in higher education

Év	Állami finanszírozás	Hallgatók által fizetett díjak
1996	80,3%	13,7%
2008	47,6%	33,7%

Forrás: Dong, Wan 2012 alapján saját szerkesztés

3. Privatizáció: a magánintézmények megjelenése

Fontos változás volt a magán felsőoktatási intézmények megjelenése Kínában. Az 1980-as évekig nem működhetett magánegyetem, attól kezdve azonban a kormányzat határozottan ösztönözte ezek alapítását a továbbtanulás iránti igény és az ehhez képest szűkös intézményi kapacitás közötti szakadékot csökkentése, valamint a fejlődő gazdaság újszerű munkaerő-szükségletének kielégítése érdekében. Az első magánintézmény, a China Social University 1982-ben jött létre, azóta a magán oktatási szektor gyorsan bővül.

A magánintézményeknek két típusa van, a *magániskola (minban)* és a *független főiskola (duli)*.⁵⁴ 2011-ben 698 magánintézmény működött a kínai felsőoktatásban, ebből 309 független főiskola. Ezekben több mint 5 millióan tanultak.⁵⁵ Az 1995-ös oktatási törvény lehetőséget adott vállalatoknak, társadalmi szervezeteknek, helyi közösségeknek és magán-személyeknek, hogy magániskolákat (a *minban* szó szerint: emberek által működtetett) hozzanak létre az állam által meghatározott keretek között. Ezeket szinte kizárólag nem-

állami forrásból finanszírozzák forprofit vagy nonprofit jelleggel.⁵⁶ 2011-ben a hallgatók 20%-a magániskolákba iratkozott be.⁵⁷

A független főiskolák finanszírozása hasonló, de ezeket egy – általában színvonalas oktatási és kutatási tevékenységet folytató – állami intézmény és egy nem állami partner közösen működteti. Az első ilyen típusú intézmény 1998-ban jött létre. A független főiskolák a hallgatói létszám kb. 40%-át iskolázták be 2010-ben. A független főiskoláknak 7 területen garantálnak autonómiát: létesítmény-üzemeltetés, beiskolázás, oklevél-kibocsájtás, gazdálkodás, társadalmi felelősségvállalás, jogi személyiség, valamint viszonylagos autonómiával rendelkeznek az emberi erőforrás menedzsmentben.⁵⁸ Mégis, ezeknek az intézményeknek az autonómiája az elnevezés ellenére kisebb, mint a magániskoláké,⁵⁹ mert a kormányzat az állami intézményen keresztül kontrollálja a független főiskolákat.⁶⁰ Az állam célja ezekkel ugyanis éppen az, hogy a megfelelő minőség biztosítása mellett bővítse a felsőoktatás kapacitását. A tisztán magán intézményekben ugyanis a színvonal alacsonyabb, hiszen ezek általában az oktatás alsóbb szintjeire fókuszálnak. Néhány magániskola bachelor diplomát is kibocsájt, de a legtöbb csak szakképzéssel vagy okleveles kurzusokkal foglalkozik.⁶¹ 1998-ban az 1274 magánintézmény közül csak 37 adott ki diplomát. „Az ilyen típusú intézményekben folyó képzés akár nemformálisnak is tekinthető.”⁶² Éppen ezért állami elismerésük nem teljes körű.⁶³ A magán felsőoktatási intézményekben az oktatói gárda is képzetlenebb: itt az oktatóknak csak 25%-a rendelkezik mester diplomával, miközben az állami intézményekben ez az arány 51%.⁶⁴

A független főiskolák tehát átmenetet képeznek a tisztán állami és a tisztán magán intézmények között. Létjogosultságukat az adja, hogy míg az állami intézmények a forráshiánytól szenvednek, addig a magán-intézményekben a megfelelően képzett oktatói gárda és adminisztratív személyzet hiányzik. A független főiskolák viszont az állami intézményekre jellemző erős humánerőforrás bázisán, a magánszektorból származó forrásokra építve működnek. Mára a szereposztás is kikristályosodott az állami egyetemek és a független főiskolák között: előbbiek kutatás-alapú oktatást folytatnak, míg utóbbiak az új gazdasági ágazatok gyakorlatias, tudásalkalmazásra épülő igényeit elégítik ki. Ezeket a kompetenciákat a magán-partner hozza a közösen működtetett intézménybe.⁶⁵

A független intézmények azonban néhány jellegzetes problémával is küzdenek. Az egyik az, hogy költség-takarékossági okokból szerződéses oktatókkal dolgoznak, akik az óraszám alapján kapják a fizetésüket (valamint kiváló minőségük alapján bónusz-juttatást kaphatnak). A fluktuáció ezért magas, ami rossz hatással van az oktatás minőségére. A másik probléma, hogy nem könnyű színvonalas állami intézményi partnert találni. A legjobb egyetemek kutatás-intenzívek, idegen tőlük oktatás-központú főiskola működtetése, és a fenntartó sem ösztönzi őket erre. Ez a tartományi állami intézményekre szűkíti le a lehetséges állami partner-intézmények körét, amelyek az oktatást és a kutatást egyaránt a feladatuknak tartják. A harmadik probléma, hogy egyetlen magán-partnerre építeni kockázatos: a finanszírozási forrás könnyen elapadhat. Végül: új, hagyományok nélküli intézmény-típusként nehéz elnyerni a potenciális hallgatók bizalmát.⁶⁶

4. Nemzetközi nyitás

Amikor Kína az 1970-es évek végén áttért a *Nyitott kapuk politikájára*, a felsőoktatás is közelebb került a fejlett nyugati világhoz. Az ország felsőoktatás-politikájában drámai fordulópont volt, amikor Kína hallgatókat és kutatókat küldött az USA-ba, 30 év ellenségeskedés után. A 2000-es évek elején már körülbelül 50 ezer kínai diák tanult az Egyesült Államokban,⁶⁷ és Kínának ma az USA a legfontosabb tudományos együttműködő partnere.⁶⁸ A kínai felsőoktatást gyors ütemben kapcsolják a nemzetközi színterekhez.

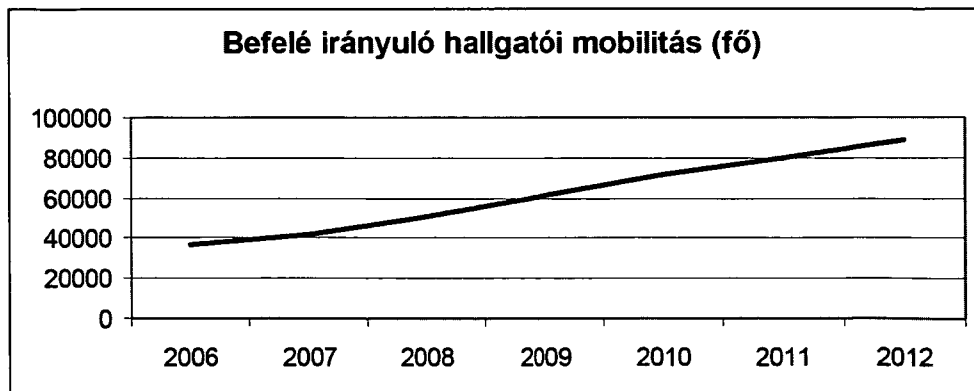
Kínából minden más országnál több hallgató utazik külföldre tanulni.⁶⁹ 2012-ben közel 700 ezer kínai hallgató ment külföldre tanulni, több, mint Észak-Amerikából és Nyugat-Európából összesen. Ezeknek több mint a fele Nyugat-Európában és Észak-Amerikában tanul.⁷⁰ Az USA-ba utazó kínai hallgatók számának növekedési üteme 2011-2012 között 43% volt, ami 17 ezres létszámnövekedést jelent. Ennek megfelelően Kína is szembesült az agyelszívás problémájával. A Kínai Tudományos Akadémia 2006-ban arra figyelmeztette a kormányt, hogy az 1978 óta külföldre utazott kínai hallgatók 70%-a 2006-ig nem tért vissza az országba, és 200 ezren tartós letelepedési és munkavállalási engedélyt szereztek külföldön.⁷¹

A kínai egyetemek is egyre nagyobb számban fogadnak külföldi hallgatókat. A Pekingi Egyetem és a shanghai Fudan Egyetem a külföldi hallgatók kedvenc célállomásai. Ezeknek az intézményeknek együttműködési megállapodásuk van az amerikai Yale-lel, a Harvarddal, a SUNY/Buffalo Egyetemmel közös MBA képzésre, a Columbia Egyetemmel közös közigazgatási és pénzügyi mesterképzésre. De általában jellemző a kínai egyetemekre, és egyre inkább a kisebb, vidéki intézményekre is, hogy külföldi együttműködések sokaságát kötik külföldi hallgatók és oktatók fogadására. A külföldi hallgatók elsősorban kínai nyelvet és kultúrát tanulnak, többségében rövidebb kurzusokon, de egyre nagyobb mértékben diplomát adó képzésekben is. 2011-ben a diplomaszerezés érdekében Kínában tanulók száma közel 80 ezer,⁷² holott az 1980-as évek közepén még csak 8 ezer külföldi hallgató tanult Kínában. A kínai felsőoktatás iránt nagyobb részben az ország szomszédjai érdeklődnek. Ugyanakkor a kínai egyetemek intenzíven keresik az amerikai és európai kapcsolatokat is, igyekeznek a képzéseket a nyugati hallgatók igényeihez igazítani, és ennek megfelelően a nyugati világból érkező hallgatói létszám is nő. Ez bevétel szempontjából is előnyös a kínai egyetemeknek; a Pekingi Egyetem például tízszer annyi tandíjat kér a külföldiektől, mint a kínaiaktól.⁷³

Az 1980-as évek közepéig tilos volt a transznacionális oktatás, 1999-ben azonban már 70 kínai felsőoktatási intézmény kínált képzési programokat külföldi partnerrel való együttműködésben.⁷⁴ Jelenleg (2011) 13 külföldi egyetem kihelyezett kampusza működik Kínában.⁷⁵ Kína számos országgal kötött megállapodást a diplomák kölcsönös elismeréséről. Az első egyezményt Sri Lankával született 1988-ban, Magyarországgal 1997-ben írták alá a megállapodást.⁷⁶

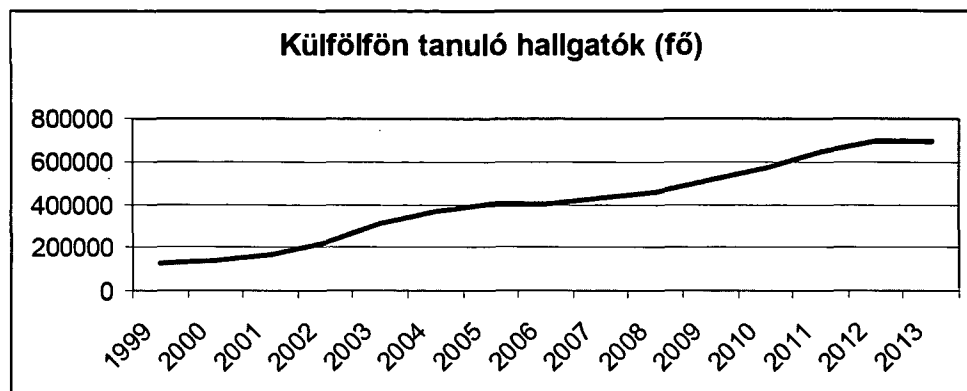
1. ábra. Kínába irányuló hallgatói mobilitás, diplomaszerezési céllal (fő)

Figure 1. Number of foreign students in China in graduation programs

Forrás: UNESCO statisztikai adatbázis alapján saját szerkesztés

2. ábra. Külföldön tanuló kínai hallgatók száma
Figure 2. Number of Chinese students studying abroad

Forrás: UNESCO statisztikai adatbázis alapján saját szerkesztés

JEGYZETEK

1. Keczer 2015
2. Zhang, Adamson 2011:252
3. A bachelor képzés Kínában 4, néhány tudományterületen – például orvosi, mérnöki -- 5 éves. A mesterképzés 2-3, a doktori 3-5 éves. (Kínai Oktatási Minisztérium)
4. Brandenburg, Zhu 2007
5. Világbank 1996
6. Qingnian kiegészítését fontosnak tartom, mely szerint az elnöki felelősségi rendszert a pártbizottság felügyelete alatt kellett kialakítani az egyetemeken a törvény szerint. (Qingnian et al. 2011)
7. Varghese, Martin 2013
8. Világbank 1996 alapján
9. Varghese, Martin 2013; Mok 2002
10. Világbank 1996:xvii
11. Varghese, Martin 2013
12. Világbank 1996
13. Xin-Ran 2003, Brandenburg, Zhu 2007
14. Varghese, Martin 2013
15. Mok 2012:236
16. Az oktatók értékelése és előléptetése meghatározott kritériumok szerint történik. A tanársegéd-től a docensi szintig az értékelést tanszéki szinten végzik, és a professzorok jelentős szerepet játszanak benne. A professzori kinevezés egyetemi szintű értékelés alapján történik, és egyetemi szinten határozzák meg az új munkaerő toborzásának politikáját is. (Varghese, Martin 2013)
17. Világbank 1996
18. Xin-Ran 2003
19. Qingnian et al. 2011:39
20. Világbank 1996
21. Az oktató Nanningban a Guangxi University International College-ban, az angol tanszéken alapképzésben oktatott.
22. Mok 2012
23. Varghese, Martin 2013
24. Mok 2012
25. Világbank 1996

26. Li Yao et al. 2008
27. Varghese, Martin 2013
28. Brandenburg, Zhu 2007
29. Kyna, Woodward 2005
30. A programban résztvevő egyetemek kiemelésének eredményességét mutatja, hogy ezek az arányok napjainkra a következőképpen alakultak: a doktoranduszok 4/5-e a „2011 program” intézményeiben tanul és a kutatási kiadások 70%-a náluk jelentkezik. (IBRD 2013)
31. Li Yao et al. 2008
32. Xin-Ran 2003, Wu 2007
33. Xin-Ran 2003
34. Mok 2012
35. Világbank 1996
36. Xin-Ran 2003
37. Világbank 1966:44-45
38. Li Yao et al. 2008
39. Xiaohao 2004
40. A költségek megosztásának elvét, amely abból indul ki, hogy az oktatás kvázi-közjóság, amerikai közgazdászok javasolták a 70-es évek elején, azóta a világ legtöbb országa magáévá tette és ennek megfelelően alakította át a felsőoktatás finanszírozását. (Dong, Wan 2012)
41. Dong, Wan 2012
42. Xiaohao 2004
43. A kommunista Kína a tandíj bevezetésével tehát egy évtizeddel megelőzött olyan országokat, mint például Németország. (Brandenburg, Zhu 2007)
44. Dong, Wan 2012
45. Világbank 1996:48
46. Ennek következtében a felsőoktatás kibocsájtása elszakadt a munkaerő-piaci kereslettől, amely túlkínálathoz, diplomás munkanélküliséghez vezetett – lásd később.
47. Xin-Ran 2003
48. Brandenburg, Zhu 2007
49. Világbank 1996, Dong, Wan 2012
50. Xiaohao 2004
51. Xin-Ran 2003
52. Korábban minden pályakezdő azonos fizetést kapott függetlenül a végzettségtől és a munkakörtől. Ma már a fizetés a munkakörtől, a munkahely földrajzi elhelyezkedésétől és a munkáltató döntésétől függ. (Xin-Ran 2003)
53. Dong, Wan 2012
54. A magánosítás további sajátos formája, hogy az állam kivonul egy állami egyetem finanszírozásából és menedzsmentjéből, az intézményt önfenntartó módon üzemeltetik, miközben az állam marad a tulajdonos. Ezeket átalakított egyetemeknek (*zhuanzhi*) nevezik. (Mok 2012)
55. Kínai Oktatási Minisztérium 2011
56. Mok 2012
57. Varghese, Martin 2013
58. Zhang, Adamson 2011:253-255
59. Mok 2012
60. Zhang, Adamson 2011
61. Mok 2012
62. Dahlman, Aubert 2011:103
63. Mok 2012
64. UNESCO 2014
65. Zhang, Adamson 2011
66. Zhang, Adamson 2011
67. Xin-Ran 2003
68. UNESCO 2014
69. Xin-Ran 2003

70. UNESCO statisztikai adatbázis
71. Brandenburg, Zhu 2007
72. UNESCO 2014
73. Kyna, Woodward 2005
74. Mok 2012
75. UNESCO 2014
76. Brandenburg, Zhu 2007

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Brandenburg, U., Zhu, J. (2007): Higher education in China in the light of massification and demographic change: Lessons to be learned for Germany. CHE Centrum für Hochschulentwicklung.
- Dahlman, C. J., Aubert J. (2001): China and the Knowledge Economy. World Bank, Washington.
- Dong, H., Wan, X. (2012): Higher Education Tuition and Fees in China. In: Current Issues in Education Vol. 15, No. 1. pp. 1-10.
- IBRD (2013): China 2030. International Bank for Reconstruction and Development, Washington.
- Keczer G. (2015): Felsőoktatás Kínában 1.: Irányváltások és reformok Konfuciusztól a tömegoktatásig. In: Közép-Európai Közlemények 2015/3. VIII. évf. 3. szám, No. 30. pp.157-164.
- Kínai Oktatási Minisztérium (2011): Statistical Communiqué on National Educational Development in 2011. http://www.moe.edu.cn/publicfiles/business/htmlfiles/moe/moe_2832_201210/143793.html. Letöltve: 2014. július 21.
- Li Yao, Whalley, J., Zhang, S., Zhao, X. (2008): China's Higher Education Transformation and its Global Implications. In: The World Economy vol. 34 No. 4. pp. 516-545.
- Mok, K. (2002): Policy of Decentralization and Changing Governance of Higher Education in post-Mao China. In: Public Administration and Development No. 22. pp. 261-273.
- Mok, K. (2012): Bringing the State back in Restoring the Role of the State in Chinese Higher Education. In: European Journal of Education, Vol. 47, No. 2. pp. 228-241.
- Qingnian, X., Duanhong, Z., Hong, L. (2011): Governance Reforms at China's „985 Project” Universities. in: Chinese Education and Society Vol. 44, No. 5. pp. 31-40.
- Kyna, R. Woodward, D. B. (2005): Beyond the Great Wall. In: International Educator. Vol. 14. Issue: 5.
- UNESCO (2014): Higher Education in Asia. UNESCO Institute for Statistics, Montreal.
- Varghese, N.V., Martin, M. (2013): Governance reforms and university autonomy in Asia. International Institute for Educational Planning (IIEP), Paris, France. pp. 24-27.
- Világbank (1996): China: Higher Education Reform. A World Bank Country Report. Washington DC.
- Wu, W. (2007): Building Research Universities for Knowledge Transfer. In: Yusuf, S., Nabeshima, K.: How Universities Promote Economic Growth. World Bank, Washington.
- Xiaohao, D. (2004): China's Higher Education Market. Worldbank DIFID-WB Collaboration on Knowledge and Skills in the New Economy. http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/2782001126210664195/16369711126210694253/China_Higher_Education.pdf. Letöltve 2014. június 20.
- Xin-Ran, D. (2003): Chinese Higher Education Enters a New Era. In: Academe, Vol. 89. Issue: 6.
- Zhang, L., Adamson, B. (2011): The new independent higher education institutions in China: Dilemmas and challenges. Higher Education Quarterly, 65(3), 251-266.

GULYÁS LÁSZLÓ*–CSÜLLÖG GÁBOR**

A ROMÁN ÁLLAM TERÜLETI KIALAKULÁSÁNAK TÖRTÉNETE IV. NAGY-ROMÁNIA SZÜLETÉSE A TEREPEEN

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE ROMANIAN STATE IV.

ABSTRACT

European states are of various ages. The formation of the statehood of some of them took place in the Middle-Ages, and they have existed in dynastic relations, though in different ways, ever since. Others are young states which have become independent statehoods in the 19th and 20th centuries, either by breaking away from earlier states or by transforming their dependent and partial statehood in opposition to power politics. Such areas in Europe are the Balkan and Eastern-Europe, among whose young states Romania stands out because of the special historical development of its statehood and its territorial changes. The Romanian state became an independent European state over several historical periods, by building from several territorial bases, and through various kinds of political dependence, at the end of the 19th century. Later on, it grew its territory several times as a result of its peculiar 20th century politics.

In the fourth section of our six part series we present the detailed history of the Romanian state from the peace treaty of Bucharest (May of 1918) till the start of peace conference of Versailles (January of 1919).

1. Bevezetés

Hat részből álló tanulmánysorozatunk¹ első részében a román állam területi kialakulásának történetét öt szakaszra osztottuk. Az első négy szakaszt az első részben,² míg az ötödik szakasz (1878/81-1918) túlnyomó részét (az 1914-ig terjedő időszakot) a második részben,³ az ötödik szakasz utolsó éveinek (1914-1918) történetét pedig a harmadik részben⁴ mutattuk be. Jelen negyedik részben az ötödik szakasz lezárulása (1918 május hónap) utáni néhány hónap (egy bő félév) történéseit vázoljuk fel. Pontosabban azt nézzük meg, hogy 1918-ban hogyan született meg Nagy-Románia a terepen.

A román irredenta mozgalom végső célja az összes román egy államban történő egyesítése volt.⁵ Moldva és Havasalföld egyesülése (1859-1862) után Alexandru Papiu Ilarian – román jogász, történész és politikus – egy általa kidolgozott geopolitikai koncepció keretében konkretizálta, hogy mely területekre kell kiterjednie az összes román egyesülésével megszülető Nagy-Romániának. Ezek a területek az alábbiak: Havasalföld, Moldva, Beszszarabia, Bukovina, Erdély, Bánság, Bihar, Máramaros és Dobrudzsa.⁶ A későbbi román földrajztudósok ehhez még azt is hozzáfűzték, hogy az ezen területekből megszülető Nagy Romániának az alábbi természetes határokkal kell rendelkeznie: keleten a Dnyeszter, nyugaton a Tisza, míg délen a Duna.⁷ Azaz a román elképzelések szerint államuk a Tisztától a Dnyeszterig, illetve a Fekete-tengerig terjed.

Az alcímben szereplő „terepen” kifejezéssel arra kívántunk utalni, hogy tanulmánysorozatunk jelen részében azt vizsgáljuk meg, hogy a román kormány és hadserege 1918-ban hogyan próbálta a fentebb megnevezett területeket fennhatósága alá vonni.

* Prof. Dr. Gulyás László egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem.

** Dr. PhD Csüllög Gábor egyetemi adjunktus, ELTE TTK Környezet- és Tájföldrajzi Tanszék.

2. Vereségből győzelem

2.1. Besszarábia megszerzése

A Központi Hatalmak által katonailag megvert Románia 1918. május 8-án aláírta a számára súlyos feltételeket tartalmazó bukaresti békét.⁸ Ebben az időpontban a román állam gyakorlatilag Moldva egy részére terjedt ki. A román királyi család és a román kormány Iasi-ból (Jászvásár) kormányozta a maradék román államot.

A román miniszterelnök, Alexandru Marghiloman⁹ annak ellenére írta alá a békét, hogy román politikusok egy csoportja – Take Ionescu és Mária királyné – arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem szabad aláírni a bukaresti békét. Ehelyett a román hadsereg megmaradt részével vissza kell vonulni a szövetséges Oroszországba és onnan kell folytatni a küzdelmet a Központi Hatalmakkal.¹⁰

A román-orosz viszonyról tudnunk kell, hogy a román irredenta mozgalom területi célkitűzései között Besszarábia megszerzése is szerepelt. Csakhogy 1916-ban az első világháborúba Románia az antant oldalán lépett be. Azon antant oldalán, melynek fontos tagja volt Oroszország, így a román politikai elitnek a Besszarábiára vonatkozó igényeit egy darabig el kellett felejtenie. Oroszország súlya az antanton belül kizárta ilyen tartalmú román követelésnek még a felvetését is.¹¹ Ráadásul 1917-ben a román hadsereg az orosz hadsereg támogatásával állította meg a Focsani-Namoloasa-Galac arcvonalon a németek támadását.

Ezzel párhuzamosan Oroszországon belül felgyorsultak az események: Az 1917 november 7-i bolsevik puccs – a szocialista történetírás ezt Nagy Októberi Szocialista Forradalomnak nevezte – két fontos következménnyel járt. Egyrészt 1918 elején megindult a vörösök és a fehérek polgárháborúja. Másrészt a bolsevik kormány 1918. március 3-án Breszt-Litovszkban különbékét kötött a Központi Hatalmakkal.¹²

Ebben a helyzetben a román kormány elérkezett látta az időt Besszarábia megszerzésére. 1918 márciusában a román csapatok megtámadták a széthullás állapotában lévő Oroszországot. 1918. március 13-án a román haderő elérte a Dnyeszter folyó vonalát.¹³ Ezután Besszarábia fővárosában, Kisinyovban egy bábkormányt szerveztek meg – ezt nevezeték Országtanácsnak –, amely 1918. április 9-én kimondta Besszarábia „örökös időkre” történő csatlakozását Romániához.¹⁴

Itt kell megjegyeznünk, hogy mind az antant, mind a Központi Hatalmak hallgatólagosan tudomásul vették Besszarábia elfoglalását. Valószínűsíthetjük, hogy a Központi Hatalmak háborús leterheltségük miatt nem akarták kiélezni a román állammal ezt a konfliktust. Míg az antantnak kifejezetten jól jött, hogy Besszarábia megszállása után Szovjet-Oroszország és Románia ellenséges viszonyba került. Hiszen az Oroszország ellen katonai intervenciót tervező antant román csapatokat is be akart vonni a bolsevikok ellen tervezett hadműveletekbe.¹⁵

Gondoljuk végig ezt az elképesztő szituációt: Románia és a Központi Hatalmak között 1918 tavaszán érvényben van egy fegyverszüneti szerződés, ennek lezárásaképpen éppen arra készülnek, hogy megkössék a bukaresti békét. Ezzel párhuzamosan Románia kihasználva Központi Hatalmak nyugati és az olasz fronton lévő leterheltségét egyszerűen megszállta annak az Oroszországnak egy részét (azaz Besszarábiát), amelynek csapatai néhány hónappal korábban megvédték a maradék román államot a német-osztrák-magyar támadással szemben. Azaz a román politikai elit gondolkodásába bőven belefért az, hogy korábbi szövetségését megtámadja.

Ennek következtében egy rendkívül furcsa mérleget vonhatunk meg 1918 májusára vonatkozóan: Románia elvesztette a Központi Hatalmak ellen indított háborúját, majd megkötötte az ezt szankcionáló kemény bukaresti békét. Ezzel párhuzamosan jelentős területet (Besszarábia területe 45 632 km²) szakított el a polgárháborúba süllyedő Oroszországtól.

2.2. Bukovina megszerzése

A román irredenta mozgalom területi célkitűzései között Bukovina megszerzése is szerepelt. Ez a terület az Osztrák-Magyar Monarchia osztrák felének azon tartományai között foglalt helyett, amelyek egyértelműen többnemzetiségűek voltak. Az 1880 évi hivatalos statisztika szerint az 570 ezer lakosú Bukovina tartományban a lakosság 42%-a ukrán, 38%-a román és 20%-a német volt.¹⁶

Amikor 1917-1918-ban az orosz állam polgárháború süllyedt az addig az orosz állam keretei között élő ukránok megpróbálták egy önálló ukrán államot létrehozni. 1917. november 20-án ukrán politikusok egy csoportja Kijevben kikiáltotta a demokratikus Ukrajna megalapítását.¹⁷ Természetesen ez az ukrán állam igényt tartott Bukovinára is. Igényét azonban nem tudta érvényesíteni, mivel véres polgárháborúba keveredett a bolsevikok által 1918. december 25-én Harkovban kikiáltott másik ukrán állammal.¹⁸ Ez zavaros szituációt kedvező alkalmat teremtett a Román Királyság számára.

A Bukovina déli részén élő románok 1918. október 27-re román nemzetgyűlést hívtak össze Czernowitzban. Ez a gyűlés – melyen román nemzetiségű birodalmi és tartományi képviselők, bukovinai román városok és települések polgármesterei, továbbá közeleti személyiségek vettek részt – Bukovina területi sérthetlenségét hangsúlyozta és amellet foglalt állást, hogy a tartomány egyesüljön Romániával. Természetesen az Ukrán Nemzeti Tanács hallani sem akart erről a megoldásról, Bukovinát a születőfélben lévő ukrán állam részének tekintették. A tartomány utolsó osztrák kormányzója, Josef Graf von Etzdorf, úgy döntött, hogy ki vonja az osztrák adminisztrációt a tartományból, ezért a hatalmat átadta mind az ukrán, mind a román nemzet képviselőinek.

Az osztrák adminisztráció távozása után kibontakozó ukrán-román vitát a román hadsereg döntötte el. A román alakulatok 1918. november 6-án lépték át Bukovina határát, november 11-én pedig bevonultak Czernowitzba.¹⁹ Fegyvereik árnyékában 1918. november 28-án a tartományban élő románok kimondták az egyesülést a Román Királysággal. Bár Bukovina északi részét egy rövid időszakra a Lemberg központú Nyugat-Ukrán Állam elfoglalta, végül az 1919. évi Saint Germain-i békeszerződés a tartományt teljes egészében Romániának adta.

2.3. Erdély megszerzése

2.3.1. Politikai események

Érdekes módon, amikor 1918 őszén megkezdődött az Osztrák-Magyar Monarchia (és a benne a Szent István-i Magyarország) felbomlasztása a magyarországi és erdélyi románok az Erdély megszerzéséért folytatandó harcukat Magyarország fővárosában indították meg. Ugyanis a Román Nemzeti Tanács 1918. október 31-én alakult meg Budapesten a Vadász-kürt Szállóban,²⁰ majd november első napjaiban székhelyüket áttették Aradra.

A Román Nemzeti Tanács 1918. november 9.-én levelet küldött a magyar kormánynak. Ebben „a közrend, a vagyon és a személybiztonság megóvása céljából a románok lakta vidékek felett...a teljes kormányzói hatalom átadását követelte.” A levél a magyar válaszára záros határidőt adott – november 12.-e délután 6 óra – és kéréseik visszautasítása esetére a magyar kormánnyal történő együttműködés megszakítását helyezte kilátásba.

Jogosan merül fel a kérdés: Mit értettek a levél írói „a románok lakta vidék” meghatározás alatt? A válasz 26 vármegye átadását kérték. Gyakorlatilag a románok egész Erdélyt továbbá Kelet-Magyarország egy jelentős részét tekintették „románok lakta vidéknek.”

A magyar kormány és a Magyar Nemzeti Tanács előbb haladékot kért a levél megválaszolására, majd Jászi Oszkár vezetésével küldöttséget indított Aradra.²¹ Ahol 1918. no-

vember 13-én és 14-én két napos tárgyalásra került sor a román küldöttséggel. Román oldalról az alábbi politikusok ültek le a tárgyalóasztalhoz: Vasile Goldis, Stefan Pop Cicio, Aurel Vlad, Aurel Lazar, Ion Ardelean, Ion Flueraș, illetve a küldöttséghez később csatlakozott Iuliu Maniu.

A két nap alatt Jászi két javaslatot terjesztett elő. Az első javaslat november 13-án hangzott el. Ennek bemutatását Jászi azzal kezdte, hogy statisztikailag kimutatta, hogy a románok által kért 26 vármegye lakossága közel 6 millió 800 ezer fő, melyből csak 2 millió 900 ezer román, míg a „nem románok” (magyarok, szászok, egyebek) 3 millióan 900 ezren vannak. Azaz a terület lakosságának csak 43%-a román. Ezért azt javasolta, hogy Erdélyben a megyék helyett nemzetileg homogén kantonokat állítsanak fel, melyek kulturális és közigazgatási autonómiával fognak rendelkezni a magyar állam keretei között.²² A második nap elején megérkezett Julius Maniu, aki nyíltan kimondta, hogy a magyarországi és erdélyi románok az önrendelkezést a magyar államtól elszakadva, önálló államiság keretei között akarják megvalósítani. Ezzel elutasította Jászi első javaslatát.

Ekkor terjesztette elő második 11 pontból álló javaslatát Jászi. Ennek lényege, hogy a Román Nemzeti Tanács mindazon járáásokban és városokban, ahol a többség román vegye át a közigazgatást és megbízottja útján képviseltesse magát a magyar kormányban. De – próbálta kikötni Jászi –, a szóban forgó területeken a régi hivatalnoki kar (a kormánybiztosok és a főispánok kivételével) megmarad, és a Román Nemzeti Tanács garantálja a személyi és vagyonbiztonságot, továbbá az is garantálja, hogy nem veszi igénybe a Román Királyság katonai erejét. Gyakorlatilag Jászi ismét egy széleskörű területi, közigazgatási és kulturális autonómiát ajánlott fel a románoknak. Némi szünet után, este 9 óra környékén a román küldöttség ezt a második javaslatot is elutasította. A tárgyalások hivatalos lezárása utáni beszélgetés során Maniu kifejtette Jászinak, hogy az erdélyi románok programja a teljes állami önállóság.²³

Raffai Ernő mutat rá arra, hogy Aradon tárgyaló román politikusok titkos kapcsolatban álltak a Román Királyság kormányával. Tudtak Ferdinánd király lépéseiről (lásd a következő alfejezetet) és számítottak arra, hogy a román állam katonasága hamarosan megjelenik Erdélyben.²⁴ Sőt a román kormány arra kérte őket, hogy valamilyen népgyűlési határozattal mondassák ki Erdély és Kelet-Magyarország csatlakozását Romániához.²⁵

Ezért kerül sor 1918. december 1-jén a gyulafehérvári román nemzetgyűlésre. Melyre 133 választókerületből 600 küldött érkezett, ezt még kiegészítették az egyházak, a szociáldemokraták, a román hadsereg, továbbá a besszarábiai és a bukovinai nemzeti tanácsok képviselőivel. Így összesen 1228 hivatalos küldött vett részt a gyűlésen. Amely elfogadta az előző éjszaka összeállított 9 pontból álló rezolúciót. Ennek első pontja így hangzott: *„Erdély, Bánát és Magyarország összes románjainak meghatalmazott képviselői 1918 december 1-jén nemzetgyűlésbe gyűlve Gyulafehérvárt, kimondják a románoknak s az általuk lakott területeknek egyesülését Romániával.”*²⁶

A gyűlés hódoló táviratot és delegációt küldött Bukarestbe az uniót kimondó rezolúció ünnepélyes átadására, illetve megválasztotta a 200 tagból álló ún. Nagy Nemzeti Tanácsot, amely 1918. december 2-án saját soraiból kijelölte a 15 főből álló Kormányzótanácsot (Consiliul Dirigent). Ez a testület, melynek élére Iuliu Maniu került, Nagyszebenben kezdte meg működését. Az erdélyi román politikusokat tömörítő Kormányzótanács azonban hamarosan konfliktusba került Bukaresttel, ennek oka a fővárosból kiinduló centralizációs törekvések voltak.²⁷

Néhány héttel később, 1918. december 24-én Bukarestben törvénybe iktatták, hogy „az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári gyűlés határozatába foglalt területek egyszer s mindenkorra egyesülnek a Román Királysággal.”²⁸

A magyar kormány, hogy ellensúlyozza a román Kormányzótanács megszületését 1918. december 6-án felállította Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságot, melynek élére Apáthy István nevezte ki.²⁹ A kormánybiztos Kolozsvár központtal kezdte meg működését.

Ezzel párhuzamosan a kormány kiadott egy hadiparancsot is, az öt legfiatalabb korosztály (1896-1900-as évfolyamok) bevonultatásáról. Ennek a hadiparancsnak a végrehajtása során született meg a Székely Hadosztály.³⁰

2.3.2. *A katonai események*

A Besszarábiával kapcsolatos román magatartás ismeretében nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a bukaresti béke igen rövid életű volt. 1918 szeptember 14.-én a balkáni antant csapatok – francia, brit, olasz görög és szerb hadosztályok – Franchet d' Esperey tábornok vezetésével egy nagy északi irányú támadásba kezdtek.³¹ A cél az volt, hogy Szerbia érintésével megszállják Budapestet, majd onnan Németországba törjenek. A balkáni haderőn belül felállították az ún. Dunai Hadsereget, amelynek Romániába kellett behatolnia. Ezen haderő parancsnoka az a Berthelot tábornok volt, aki 2017 tavaszán és nyarán a román hadsereg újjászervezését vezette Moldvában.³²

A Központi Hatalmak balkáni szövetségese Bulgária, nem tudott ellenállni az antant offenzívájának, 1918. szeptember 29-én fegyverszünet kötött.³³ Az antant haderő előtt szabaddá vált az út Ausztria-Magyarország, illetve Románia felé. Ráadásul a románok számára igen kedvező diplomácia esemény is történt, 1918. november 5-én, az USA külügyminisztere kijelentette, hogy országa támogatja a román nemzeti aspirációkat.³⁴

Ferdinánd király azonnal reagált az antant balkáni hadisikereire, 1918. november 8-án lemondatta a németbarát Marghiloman-kormányt és Constantin Coanda tábornokot nevezte ki miniszterelnöknek. Azaz a román belpolitika németbarát szárnyát felváltotta a franciabarát szárny. Másnap – november 9-én – Románia ultimátumot intézett a Romániát megszállva tartó német hadsereg főparancsnokához, Mackensen tábornokhoz. Ebben az követelték, hogy csapataival együtt hagyja el az országot.³⁵ Mackensen eleget tett az ultimátumnak és megkezdte csapatai kivonását.

A következő napon – november 10-én – Ferdinánd király kiadta hadiparancsát, melyben elrendelte, hogy a román hadsereg támadja meg a Központi Hatalmakat. A román hadsereg két hadosztálya (a 7. gyalogos és az 1. vadászadosztály) 1918. november 12-én megkezdte az átkelést a Kárpátokon.³⁶ 1918. november 13 és november 20 között a román hadsereg a Felső-Moldvából Erdélybe vezető négy szorost (Tölgyesi, Gyimes, Úz, Ojtoz) elfoglalta és azokon keresztül megkezdte az Erdélybe történő benyomulást. Néhány nappal később a Beszterce völgyben és a Szamos völgyben is megjelentek a román csapatok.

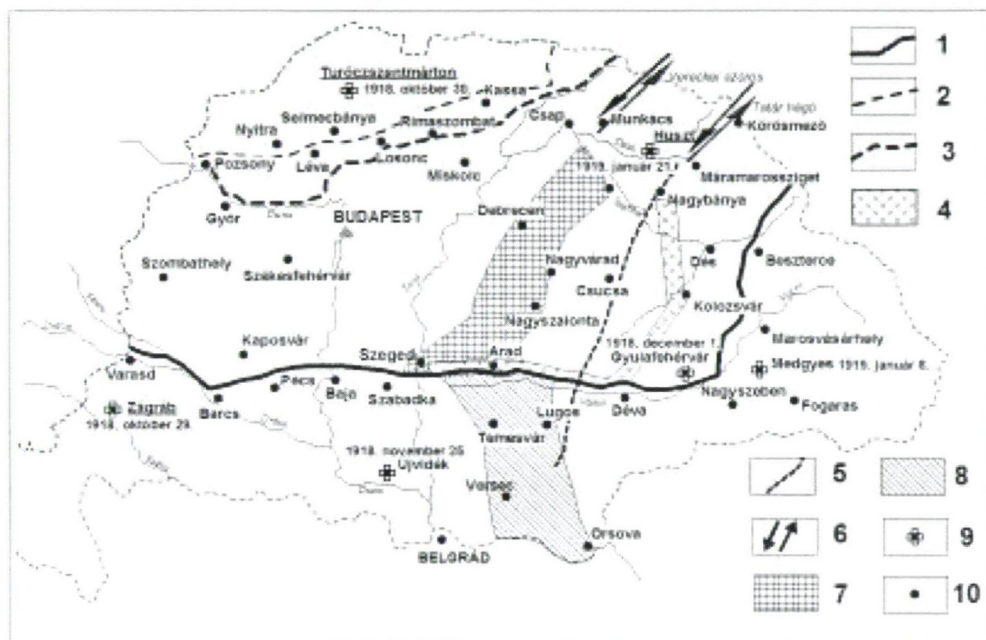
Ezen eseményekhez kettő megjegyzést kell fűznünk: Egyrészt Ferdinánd akkor adta ki hadiparancsát, amikor a Berthelot által vezetett ún. Dunai Hadsereg megkezdte a Dunán történő átkelést, azaz Bulgária felől behatolt Romániába. Másrészt a Központi Hatalmak megtámadása nemzetközi jogi szempontból is erősen vitatható, hiszen Románia azután üzent hadat, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia 1918. november 3-án, illetve Németország 11-én letette a fegyvert az antant előtt.

Visszatérve a román csapatok erdélyi behatolásához: Mint azt láthattuk a román behatolás Erdélybe még november 12-én (azaz a belgrádi katonai konvenció aláírása előtt egy nappal) megindult, azaz mindenféle jogalap nélküli volt. Miután az új magyar miniszterelnök Károlyi Mihály 1918. november 13-án megkötötte a belgrádi katonai konvenciót – mely demarkációs vonalat jelölt ki Magyarország déli és keleti részére vonatkozóan – a románok már arra hivatkoztak, hogy csupán a konvencióban előírt demarkációs vonalat kívánják elfoglalni. Ezen vonal román szakaszának elfoglalása 1918. december 2 és december 12 között történt meg.³⁷

1918. december 12-én a románok számára még egy további kedvező eseményt történt, Berthelot tábornok ezen a napon engedélyezte a román csapatok számára, hogy átlépjenek a

belgrádi katonai konvenció demarkációs vonalát. Berthelot távirata értelmében a románok megszállhatták Máramarosszigetet, Nagybányát, Szatmárnémetit, Nagykárolyt, Dést, Kolozsvárt, Nagyváradot és Aradot.³⁸ A magyar kormány azonnal tiltakozást jelentett be, Vix alezredesnél a Budapesten állomásozó antant misszió vezetőjénél. Vix a panaszt továbbította Párizsba, és jelezte, hogy véleménye szerint a magyar kormány panaszai a román megszállással kapcsolatban jogosak és megalapozottak.³⁹

1. térkép. Román előrenyomulás Erdélyben 1918 november-1919 január

Jelkulcs:

- 1) A Belgrádi Katonai Egyezményben megállapított demarkációs vonal, 1918. XI. 13.
- 2) Bartha és Hodza december 6-i megállapodásában kijelölt ideiglenes vonal
- 3) Az 1918. december 23-i antant jegyzékben megállapított demarkációs vonal (a Felvidéken)
- 4) A 1918. december 31-i Berthelot-Apáthy féle megállapodásban tervezett semleges övezet
- 5) A román hadsereg által elért vonal 1919. január végén
- 6) A Nyugat-Ukrán Köztársaság csapatainak előrenyomulása és visszavonulása 1919. I. 23.
- 7) A 1919. március 20-i un. Vix jegyzékben kijelölt semleges övezet
- 8) A jugoszláv és a román hadsereg elválasztására kijelölt semleges övezet
- 9) Helységek ahol a nemzetiségek kimondták a Magyarországtól való elszakadást
- 10) Települések

Forrás: A szerző saját szerkesztése Siklós András (1987) 269. old alapján

A Berthelot által engedélyezett előrenyomulást Párizs utasítására Franchet' D Esperey 1918. december 24-én leállította. De a december 12 és december 24 között eltelt idő elegendő volt a románok számára arra, hogy messze a belgrádi katonai konvenció vonala mögé hatoljanak. Ennek során december 24-én elfoglalták Kolozsvárt. A Kratochvil Károly ezredes parancsnoksága alatt ott szerveződő magyar haderő még a románok beérkezése előtt kivonult a városból.⁴⁰

Ha a 1. térképre pillantunk azt rögzíthetjük, hogy 1918. december 24-én a román előrenyomulás a Nagybánya-Kolozsvár vonalon állt meg. Ezek után Berthelot tábornok 1918.

december 31-én megállapodást kötött Apáthy Istvánnal – ő állt Kelet-Magyarországi Fő-kormánybiztosság élén – egy a román és a magyar csapatokat elválasztó ún. semleges zóna felállításáról. Ez a zóna 15 km széles volt, és a Déva-Kolozsvár-Nagybánya vonaltól nyugatra helyezkedett el. Itt jegyezzük meg, hogy ez a vonal kedvezőtlen volt a magyarok számára, hiszen az addig csak felerészben megszállt Hunyad, Torda-Aranyos és Kolozs vármegyék, illetve az addig meg nem szállt Szolnok-Doboka vármegye román megszállás alá került.⁴¹

A románok 1919. januárjának elején elfoglalták a Berthelot-Apáthy-vonalig terjedő területet. Majd felrúgva a megállapodást hamarosan ismét támadásba lendültek, s mintegy mellékesen 1919. január 14-én letartóztatták Apáthy Istvánt, aki Kolozsváron megpróbálta megakadályozni, hogy a románok átvegyék a közigazgatást.⁴²

Az előre nyomuló román hadsereget ismét Franchet d' Esperey tábornok parancsa állította meg. Mivel ez az esemény másodjára történt meg, ezen a ponton egy pillanatra meg kell állnunk és el kell mutatnunk, hogy a francia katonák oldaláról három főtiszt egy-egy mászt gyakran keresztező cselekedeteiről van itt valójában szó:

- ✓ A főhadiszállását Belgrádban felütő Franchet d' Esperey tábornok a teljes balkáni haderő főparancsnoka volt. Párizs szándékai szerint a térségben beleértve Romániát is ő lett volna a legfontosabb döntéshozó.
- ✓ A főhadiszállását Bukarestben felütő Berthelot tábornok a Dunai Hadsereg főparancsnoka (aki elméletileg Franchet d' Esperey beosztotta volt), románbarátsága miatt számos esetben szembe ment belgrádi főnökével. Így fordulhatott elő, hogy Berthelot engedélyezte a román csapatok előrenyomulását, míg Franchet d' Esperey megtiltotta azt.
- ✓ A francia tábornokok közötti játszmát még tovább bonyolította, hogy a Budapestre kiküldött Vix alezredes több esetben a magyar kormány álláspontját tette magáévá. Ráadásul Párizs, hol az egyik, hol a másik, hol a harmadik francia katona álláspontja mellé állt.

Visszatérve az események menetére Franchet d' Esperey 1919. január 21-i parancsában megtiltotta a román hadseregnek a további előrenyomulást, külön kihangsúlyozva, hogy nem engedi meg Nagyvárad és Szatmárnémeti elfoglalását. A román hadsereg engedelmeskedett Franchet d' Esperey parancsának. A román csapatok 1919. január 28-án a Máramarosziget-Nagybánya-Zilah-Csucsá-Zámoly vonalon álltak meg és néztek farkasszemet a Székely Hadosztállal. A magyar-román front ezután több hónapra megmerevedett, bár kisebb összecsapások történtek.

2.4. Kísérlet a Bánság megszerzésére

A Szent István-i Magyarország déli területeinek megszállását a szerb hadsereg még a belgrádi konvenció aláírása előtt megkezdte.⁴³ Furcsa ez a mondat, de nézzük meg a dátumokat: Károlyi és küldöttsége 1918. november 7-én tárgyalt Belgrádban, magára a konvenció aláírására november 13-án került sor. Ehhez képest a szerb hadsereg már 1918. november 5-én elfoglalta Zimonyt és Pancsovát – ezek a települések a történelmi magyar határon belül feküdtek –, illetve november 6-án bevonult Fehértemplomba. November 8-án és 9-én a szerb csapatok az alábbi helyeket foglalták el: Ópazovár, Mitrovica, Újvidék. November 13-án – tehát azon a napon, amikor aláírták a belgrádi konvenciót – a szerbek bevonultak Szabadkára és Bajára. A konvenció aláírása után a szerbek november 15-én megszállták Barcsot, Szigetvárt és Pécsét, illetve december elején Pécsváradot. Ez a megszállás teljesen zökkenőmentesen zajlott le, sehol az ellenállásnak a legcsekélyebb nyoma

sem volt. Gyakorlatilag a szerb hadsereg 1918 novemberének első heteiben elfoglalta a Délvidék (Bácska, Baranya és Bánság) túlnyomó részét.

Ez szerb hódítás a Bánság esetében az alábbi városnevekkel írható le: Versecz, Resicabánya, Nagybecskerek, Nagykikinda, Lugos, és Bánság fővárosa Temesvár. Ezeket a bányási településeket a szerb hadsereg november hónap folyamán megszállta. 1918. november 20-án a szerb hadsereg az Arad-Nagyszentmiklós-Szőreg vonalon állt, illetve egy szerb járőr már elérte Lippát is.⁴⁴ Gyakorlatilag a szerbek északon elérték a Maros folyó vonalát.

Ez felbátorította a területen élő délszlávok politikai szervezkedését is. Október és főképpen november hónap folyamán a Délvidéken a nagyobb városokban különböző elnevezéssel szerb, bunyevác – és természetesen magyar – nemzeti tanácsok alakultak. Az idő előre haladtával az Újvidéki Szerb Nemzeti Tanács egyre nagyobb súlyra tett szert.⁴⁵ Jól mutatja ezt, hogy levélben utasította a kisebb települések délszláv nemzeti tanácsait, hogy ne engedelmeskedjenek a Károlyi-kormány utasításainak, és kizárólag az Újvidéki Nemzeti Tanács utasításait fogadják el. A következő lépésben az Újvidéki Szerb Nemzeti Tanács körlevelet küldött szét Bácska, Bánát és Baranya helységeibe, amelyben felszólította a szerbeket, a bunyevácokat és a „többi szlávokat”, hogy 1918. november 25-én küldjék el delegátusaikat Újvidékre. A körlevél úgy fogalmazott, hogy ennek a népgyűlésnek kell eldöntenie, hogy melyik államhoz akarnak tartozni.⁴⁶

Ilyen előzmények után ült össze 1918. november 25-én Újvidéken a Nagy Nemzetgyűlés, amely kimondta Bánság (Bánát), Bácska és Baranya elszakadását Magyarországtól és csatlakozását a Szerb Királysághoz. Továbbá felkérték a Szerb Királyság kormányát, hogy képviselje érdekeiket a párizsi béketárgyalásokon.⁴⁷

A fenti katonai és politikai eseményeket Bukarest egy idegesebben figyelte. Az antant az 1916. évi bukaresti titkos szerződésben az Osztrák-Magyar Monarchia elleni hadba lépés fejében a Bánság teljes területét a román államnak ígérte. Csakhogy Románia hadba lépése után gyorsan vereséget szenvedett és békét kötött a Monarchiával (lásd bukaresti béke 1918). Emiatt az antant vezető ereje, Franciaország 1918 őszén arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem kívánja teljes egészében végrehajtani a bukaresti titkos egyezményt. Ami a Bánság esetében azt jelentette, hogy teljes területet nem adják oda Romániának – mint ahogy azt a bukaresti szerződés ígérte –, hanem megosztják azt a román és a szerb állam között. A francia vezérkar illetve francia külügyminisztérium ennek megfelelően egy olyan fegyverszüneti vonalat húzott meg 1918. október 15-i előterjesztésében, mely a Bánságot felosztotta Románia és a szerb állam között.⁴⁸

Ezen a ponton egy pillanatra meg kell állnunk és néhány mondatban ismertetnünk kell egy rövid életű „mini államalakulat” a Bánsági Köztársaság történetét.⁴⁹ 1918. október 31-én Temesvárott etnikai alapon katonatanácsok – román, szerb, magyar és német⁵⁰ – alakultak.⁵¹ Annak, hogy a Temesvárott élő nemzetek külön-külön hozták létre katonatanácsaikat az oka egyszerű volt: 1918 őszén a Bánság sorsa – melyik államhoz fog tartozni – több még esélyes volt. Három állam jöhetett szóba Románia, Szerbia, és Magyarország.⁵²

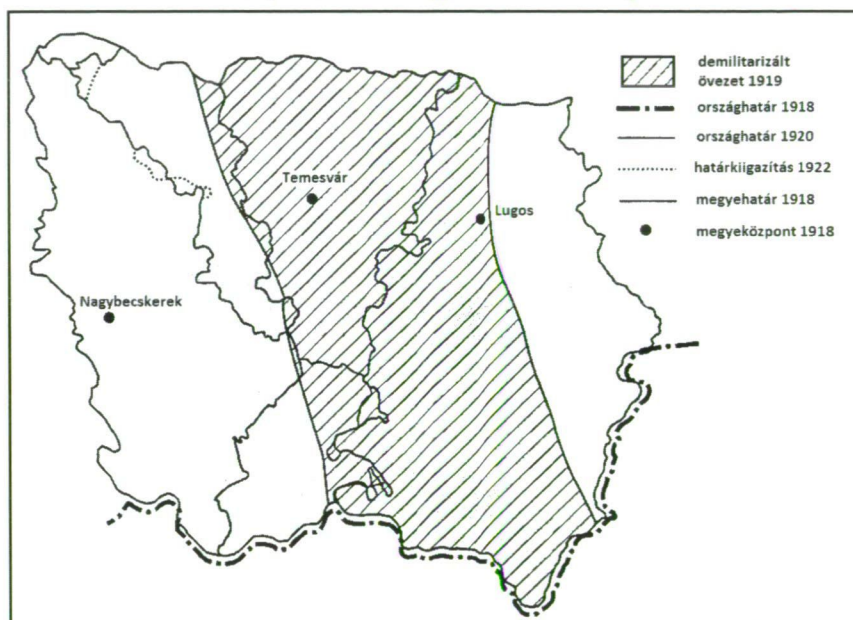
A temesvári polgárok egy része, különösen a svábok azonban kitaláltak egy negyedik megoldást. Róth Ottó ügyvéd és pártja – a szociáldemokrata párt – köré tömörülve megalkotották a Bánsági Nemzeti Tanácsot (melyben a bánsági románok nem vettek részt), majd 1918 november 1-jén a polgármesteri hivatal erkélyéről kikiáltották a Bánsági Köztársaságot. A Bánsági Nemzeti Tanács igyekezett ellenőrzése alá venni a Bánság területét, hozzáfogott intézményrendszere kiépítéséhez.

A Károlyi-kormány azonnal elismerte a független Bánsági Köztársaságot. Emögött az a távlati cél húzódott, hogy átmentsék a Bánságot – azaz megóvják a szerb és a román állam közötti felosztástól –, és ezzel lehetőséget teremtsenek arra, hogy majd egyszer a jövőben valamikor csatlakozni tudjon a magyar anyaországhoz. A Bánsági Köztársaság azonban a győztes antanttól nem kapott arra lehetőséget, hogy bizonyítsa életképességét.⁵³ Antant

jóváhagyással a szerb hadsereg 1918. november 20-án bevonult Temesvárra. Ezzel a Bánsági Köztársaság gyakorlatilag elbukott, bár a szerbek hivatalosan csak 1919. február 20-án tudták megszüntetni a Bánsági Köztársaságot.

Visszatérve a szerb-román ellentét kiéleződésére: A szerb hadsereg előrenyomulása a Bánságban kiváltotta a bánsági románok és magának a román államnak a tiltakozását. Reálisnak látszott egy szerb-román katonai konfliktus kirobbanása a Bánság területén. Több kisebb incidensre is sor került a két fél között, például Orsovánál a szerbek lezárták a határt és megtiltották a román hadsereg tisztjeinek a belépést a Bánság területére. A konfliktus elmélyülésének elkerülése érdekében 1918. december 3-án egy 15 ezer katonából álló francia hadtest vonult be Temesvárra. Válaszképpen a szerbek december 17-én Temesvárron egy ünnepséget tartottak, ahol kijelentették, hogy a párizsi békekonferencia végleges döntéséig a Bánságban maradnak és fokozni fogják annexió propagandájukat.

2. térkép. Az ún. semleges zóna a Bánságban

Forrás: Kókai Sándor (2010) 316. old.

Az antant a szerb-román fegyveres konfliktus megelőzése érdekében 1919. január 10-én egy demilitarizált zónát jelölt ki, ahol a francia csapatok tartották fent a rendet. A román zónában – ez gyakorlatilag Krassó-Szörény vármegyét jelentette – a románok megpróbálták felszámolni a magyar közigazgatást. Ennek mikéntjére említsünk meg két konkrét esetet: Ómoldova községben a román lakosság a fekvőbeteg Kugel Samu körjegyzőt ágyából kihúzta, az utcára dobta és ott agyon verte. Szörénybuzásban Högel Henrik körjegyzőt és feleségét megverték, majd menekülésre kényszerítették.⁵⁴

Összegezve Bánságban történeteket: A románok 1918 őszen megkísérelték a Bánságot is megszerezni. De a szerbek Franciaország támogatásának köszönhetően megelőzték őket, jelentős területeket szálltak meg. Ezért a román hadsereg csak a Bánság egy részét tudta elfoglalni. Így annak eldöntése, hogy a Bánság Romániához avagy a szerb államhoz tartozzon-e, illetve, hogy hogyan osszák meg a területet a két állam között a versailles-i békekonferenciára maradt.

3. Konklúziók

Ha végig gondoljuk a fentebb bemutatott eseménysorokat – ezek főképpen hadiesemények voltak – kijelenthetjük, hogy a Román Királyság annak ellenére, hogy 1916-1917-ben súlyos vereséget szenvedett a Központi Hatalmaktól, melynek nyomán 1918 májusában aláírta a bukaresti békét az 1918-as év nagy győztesének tekinthető!

A polgárháborúba sodródó Oroszországtól 1918 tavaszán megszerezte Besszarábiát. A felbomlasztott/felbomló Osztrák-Magyar Monarchia osztrák részéből az osztrák adminisztráció kivonulása után szinte az ölébe hullott Bukovina. Ezzel párhuzamosan 1918 novemberében és decemberében, illetve 1919 januárjában végrehajtott katonai lépéseit következőben 1919 januárjának végére megszerezte Erdély és Kelet-Magyarország jelentős részét, és még a Bánságban is sikerült komoly pozíciókra szert tenni.

Mindezek következtében Románia kedvező helyzetből indulhatott, akkor amikor 1919 januárjában Versaillesben megkezdte tevékenységét a békekonferencia. Bár ez a általunk festett pozitív képre komoly árnyat vetett az a körülmény, hogy számos antant vezető politikusainak egy része arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az 1916-os bukaresti szerződés azzal, hogy Románia 1918-ban megkötötte a bukaresti békét, érvényét veszítette. Így az abban megfogalmazott román területi aspirációkat nem kell teljes egészében kielégíteni.

JEGYZETEK

1. Tanulmányosorozatunkat eredetileg három részre terveztük, de szerkesztési okok miatt végül a sorozat hat részes lesz. Az első rész a Közép-Európai Közlemények No18-19-es számában, a második rész a Közép-Európai Közlemények No20-21-es számában, a harmadik rész Közép-Európai Közlemények No22-es számában jelent meg. Míg jelen folyóiratszámunkban közöljük a negyedik részt. Terveink szerint az ötödik részt a Közép-Európai Közlemények No34-es számában fogjuk publikálni. Míg a befejező részt, azaz a hatodik részt 2017-ban fogjuk megjeleníteni.
2. Gulyás László-Csüllög-Gábor (2012/a): A román állam területi kialakulásának története. I. rész. Közép-Európai Közlemények 2012/3-4.szám (No18-19) 113-126. old.
3. Gulyás László-Csüllög-Gábor (2013/a): A román állam területi kialakulásának története. II. rész. Közép-Európai Közlemények 2013/1-2.szám (No20-21) 138-139. old.
4. Gulyás László-Csüllög-Gábor (2013/b): A román állam területi kialakulásának története. III. rész. Közép-Európai Közlemények 2013/3.szám (No22) 177-185. old.
5. Jancsó Benedek (2004): A román irredenta mozgalmak története. Máriabesnyő-Gödöllő. Attaktor
6. A román geopolitika gondolkodás fejlődéséről lásd Tóth Sándor (2013): A román földrajzi gondolat. Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás. Zrínyi Kiadó. Budapest.
7. Tóth Sándor (2013) 44. old.
8. Gulyás László (2012/b): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke. NagyMagyarország 2012 (IV. évfolyam) 4. szám. 42-50. old.
9. Alexandru Marghiloman 1854. január 27-1925. május 10. Konzervatív román politikus. 1884-től képviselő. 1914 előtt több ízben tölt be miniszteri pozíciókat (1900-1901 külügyminiszter, 1912-1914 pénzügyminiszter). 1914-től a Konzervatív Párt vezére. Az első világháború kitörésekor a semlegesség mellett foglalt állást. 1918. március 18.-án mint németbarát politikust nevezik ki miniszterelnökké, de 1918. december 8.-án, a román belpolitika újabb fordulata után (a franciabarát irányzat előretörése) Ferdinánd király menesztett.
10. Djuvara, Neagu (2010): A románok rövid története. Koinónia Könyvkiadó. Kolozsvár. 275. old.
11. Balogh László (2001): Románia története. Aula Kiadó. Budapest. 39. old.
12. Ormos Mária-Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest. 240-241. old.

13. A megszállt területeket lásd Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény. Osiris-Századvég. 402-403. old.
14. Raffay Ernő (2010): Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866-1920. Nagy-Magyarország könyvek. Budapest. 185. old.
15. Ormos Mária-Majoros István (1998) 241. old.
16. A statisztikát ismerteti Galántai József (1985): A Habsburg Monarchia alkonya. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 206-207. old.
17. Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó. Budapest. 168. old.
18. A részleteket lásd Szerhij Jekelcsik (2014): Ukrajna története. Egy modern nemzet születése. Kairosz Kiadó. 93-113. old.
19. Siklós András (1987): A Habsburg Birodalom felbomlása 1918. Kossuth Könyvkiadó. 129-130. old.
20. Siklós András (1987) 253. old.
21. A magyar küldöttség összetételét lásd Litván György (2003): Jászi Oszkár. Osiris Kiadó. Budapest. 146-147. old.
22. Az első javaslatról lásd Litván György (2003) 148-149. old.
23. A második javaslatról és azt követő Jászi-Maniu beszélgetésről lásd Litván György (2003) 149-150. old.
24. Raffay Ernő (2010) 190. old.
25. Uo.
26. Fráter Olivér (2003): Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.
27. A különböző területekből megszülető Nagy-Románia belső ellentéteiről lásd Durandin, Catherine (1998): A román nép története. Maecenas Kiadó. Budapest. 220-231. old.
28. Köpeczi Béla főszerk. (1989): Erdély rövid története. Akadémiai Kiadó. Budapest. 569-570. old.
29. A részleteket lásd Fráter Olivér (2003) 141-142. old.
30. A Székely Hadosztályról Gottfried Barna-Nagy Szabolcs (2011): A Székely Hadosztály története. Tortoma Kiadó, továbbá Domokos László (2009): Az elárult hadosztály – Erdély, Felvidék, Mura-vidék 1919. Masszi Kiadó. Budapest.
31. A részleteket lásd Hajdú Tibor-Pollman Ferenc (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. Osiris Kiadó. Budapest. 335-3338. old.
32. Gulyás László-Csüllög-Gábor (2013/b) 179. old.
33. A részleteket lásd Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Kiadó. Budapest. 472-474. old.
34. Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó. Budapest. 72. old.
35. Raffay Ernő (2010) 187. old.
36. Fráter Olivér (2003): Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.
37. Fráter Olivér (2003) 117. old.
38. Berthelot döntésének motivációiról lásd Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Könyvkiadó. 112-115. old.
39. Raffay Ernő (2010) 189. old.
40. A részleteket lásd Domokos László (2010): Az elfelejtett parancsnok – Kratochvil Károly élete. Masszi Kiadó. Budapest.
41. Fráter Olivér (2003) 155. old.
42. Ormos Mária (1984) 127. old.
43. Az eseménytörténetet lásd. Gulyás László (2011): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? Nagymagyarország. 2011/1. szám (III. évfolyam 1. szám. 4–9. old.
44. Fráter Olivér (2003) 122-123. old.
45. Ennek részleteiről lásd Gulyás László (2011): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? Nagymagyarország. 2011/1. szám (III. évfolyam 1. szám. 4–9. old.
46. Fogarassy László (1986): A magyar-délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás. Pécs. 540. old.
47. Az Újvidéki Nagy Nemzetgyűlés határozatainak szövegét közli Kővágó László (1964): A magyarországi délszlávok. Budapest.

48. Ormos Mária (1984) 36-37. old.
49. A magyar történetírás ezt a témát elhanyagolta, a mini állam történetét összefüggően első ízben Kókai Sándor írta meg Bánság monográfiájában, lásd Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza. Nyíregyháza. 312-318. old.
50. A Bánság népességéről lásd Kókai Sándor (2002): A Bánát népesség földrajzi jellemzői és etnikai térszerkezeti sajátosságai a XX. század elején (1910). In. Természettudományi Közlemények 2. kötet 169-180. old; Kókai Sándor (2004): A Bánát néhány népességföldrajzi jellemzője és sajátossága 1870-1910 között. In. Hanusz Árpád szerk. (2004): Földrajzi környezeti-történeti folyamatok Nyíregyháza. 193-224. old.
51. Szász Zoltán (1993): A románok története. Budapest. 174. old.
52. Csüllög G. (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 29-37.
53. Kókai Sándor (2010) 310. old.
54. Mindkét esetet, illetve további eseteket lásd Jakabffy Elemér (1940): A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husvéth és Hoffer nyomdája. Lugos. 40-46. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh László (2001): Románia története. Aula Kiadó. Budapest. 39. old.
- Csüllög G. (2010): A Bánság változó szerepe Magyarország történeti térszerkezetében. In: Közép-Európai Közlemények III. évfolyam 2. szám (No. 9.) 2010. pp. 29-37.
- Djuvara, Neagu (2010): A románok rövid története. Koinónia Könyvkiadó. Kolozsvár.
- Domokos László (2009): Az elárult hadosztály – Erdély, Felvidék, Mura-vidék 1919. Masszi Kiadó. Budapest.
- Domokos László (2010): Az elfelejtett parancsnok – Kratochvil Károly élete. Masszi Kiadó. Budapest.
- Durandin, Catherine (1998): A román nép története. Maecenas Kiadó. Budapest.
- Fogarassy László (1986): A magyar-délszláv kapcsolatok katonai története 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás. Pécs.
- Fráter Olivér (2003): Erdélyi magyar helyzetkép 1916-1919-ben. Hamvas Intézet. Budapest.
- Galántai József (1985): A Habsburg Monarchia alkonya. Kossuth Könyvkiadó. Budapest.
- Gulyás László (2011): Hogyan lett a szerbeké a Délvidék? Nagymagyarország. 2011/1. szám (III. évfolyam 1. szám. 4–9. old.
- Gulyás László (2012/a): A térdre kényszerített Románia. A bukaresti béke. NagyMagyarország 2012 (IV. évfolyam) 4. szám. 42-50. old.
- Gulyás László-Csüllög-Gábor (2012/b): A román állam területi kialakulásának története. I. rész. Közép-Európai Közlemények 2012/3-4. szám (No18-19) 113-126. old.
- Gulyás László (2012/c): Egy régió kettészakítása: A Bánság kérdése a versaillesi békekonferencián. Közép-Európai Közlemények. 2012/2. szám (No 17) 88-99. old.
- Gulyás László-Csüllög-Gábor (2013/a): A román állam területi kialakulásának története. II. rész. Közép-Európai Közlemények 2013/1-2. szám (No20-21) 138-139. old.
- Gulyás László-Csüllög-Gábor (2013/b): A román állam területi kialakulásának története. III. rész. Közép-Európai Közlemények 2013/3. szám (No22) 177-185. old.
- Gottfried Barna-Nagy Szabolcs (2011): A Székely Hadosztály története. Tortoma Kiadó.
- Hajdú Tibor-Pollman Ferenc (2014): A régi Magyarország utolsó háborúja. Osiris Kiadó. Budapest.
- Jakabffy Elemér (1940): A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében. Husvéth és Hoffer nyomdája. Lugos.
- Jancsó Benedek (2004): A román irredenta mozgalmak története. Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor
- Köpeczi Béla főszerk. (1989): Erdély rövid története. Akadémiai Kiadó. Budapest. 569-570. old.
- Kókai Sándor (2002): A Bánát népesség földrajzi jellemzői és etnikai térszerkezeti sajátosságai a XX. század elején (1910). In. Természettudományi Közlemények 2. kötet 169-180. old.
- Kókai Sándor (2004): A Bánát néhány népességföldrajzi jellemzője és sajátossága 1870-1910 között. In. Hanusz Árpád szerk. (2004): Földrajzi környezeti-történeti folyamatok Nyíregyháza. 193-224. old.

- Kókai Sándor (2010): A Bánság történeti földrajza. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza.
- Kövágó László (1964): A magyarországi délszlávok. Budapest.
- Litván György (2003): Jászi Oszkár. Osiris Kiadó. Budapest. 146-147. old.
- Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Kiadó. Budapest.
- Ormos Mária-Majoros István (1998): Európa a nemzetközi küzdőtéren. Osiris Kiadó. Budapest.
- Pándi Lajos (1995): Köztes-Európa 1763-1993. Térképgyűjtemény. Osiris-Századvég. 402-403. old.
- Raffay Ernő (2010): Balkáni birodalom. Nagy-Románia megteremtése 1866-1920. NagyMagyarország könyvek. Budapest.
- Romsics Ignác (1998): Nemzet, nemzetiség és állam. Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században. Napvilág Kiadó. Budapest
- Szász Zoltán (1993): A románok története. Budapest. 174. old.
- Szerhij Jekelcsik (2014): Ukrajna története. Egy modern nemzet születése. Kairosz Kiadó.
- Tóth Sándor (2013): A román földrajzi gondolat. Geopolitika, biztonság, földrajzoktatás. Zrínyi Kiadó. Budapest.

MIKLÓS PÉTER:

„A nemzet érdekeit tartva szem előtt”.

Mindszenty József koalíciós évekbeli tevékenységéről

Barankovics István Alapítvány–Bálint Sándor Szellemi Örökségéért Alapítvány, Budapest, 2014. 110 old.

Az 1945–47 közötti „koalíciós éveket” – még egyes történészi értékelések szerint is – szokás rövid életű magyar demokráciának, egyfajta polgári demokratikus rendszernek nevezni. Ez a felfogás már a kádári puha diktatúrában teret nyert, hiszen jól beleillett a marxista történelemszemléletbe: a félfedális, fasisztoid Horthy-rezsimet egyfajta polgári demokratikus forradalom váltja fel, majd az osztályharcok történeteként megjelenő történelem legfelsőbb lépcsőfokaként létrejött a proletárdiktatúra (vagyis annak abszurduma), amit időnként népi demokráciának is becéztek.

Noha a kulisszák erre utalnak, 1945 és 47 között valójában nem volt – nyugati típusú – polgári demokrácia Magyarországon (másmilyen típusú polgári demokráciát meg nem nagyon ismerünk). Mert több százezer ember szavazati jogtól megfosztása, ártatlanok tíz-meg százazezreinek kitelepítése vagy kényszermunkára hurcolása, a B-listázások, parlamenti képviselő következmények nélküli elrablása vagy épp a legitim miniszterelnök zsarolással történő lemondatása és száműzése az egyik kormánypárt (kommunisták) „megrendelésére” nem éppen a polgári demokráciák klasszikus eszköztárai közé tartoznak. Hiába működött többpárti parlament, hiába zajlottak választások, hiába volt gyülekezési szabadság vagy épp viszonylag színes sajtó – a hatalom kérdése nem itt, hanem ezen kulisszák mögött dőlt el: a kommunista dominanciájú pártközi értekezleteken, a szovjet vezetésű Szövetséges Ellenőrző Bizottságban vagy épp az Andrássy út 60-ban. A polgári demokratikus pártok „kompromisszumkészsége” a szovjetek és a kommunisták felé tehát teljesen eredménytelen és haszontalan volt – még ha a végeredmény (Magyarország szovjetizálása) szempontjából nincs is jelentősége annak, ki volt engedékeny és ki állt keményen ellen az emberieség és demokrácia elleni törekvéseknek. De egyes emberek, csoportok, rétegek (például a hazai német kisebbség) szempontjából mégis lehetett volna jelentősége egy bátor, határozott kiállásnak akkor, amikor a demokratikus pártok képviselői még rendelkeztek valós hatalommal és befolyással az ország sorsát illetően.

Sokan éppen Mindszenty József (1892–1975) bíborost, hercegprímást, esztergomi érseket vádolták azzal, hogy „kompromisszumképtelensége”, keménysége – olykor még a koalíciós idők demokratikus pártjai felé is tanúsított hajlíthatatlansága – a kommunisták malmára hajtotta a vizet, hiszen állítólag sokakra riasztólag hatott és a kommunistaellenes erők között is feszültséget keltett. Lehet, hogy feszültséget keltett, de épp a jószándékú, „kompromisszumkereső” kisgazda, szocdem és parasztpárti (hangsúlyozom: nem kriptokommunista!) politikusok tevékenységének kudarcra igazolja Mindszenty politikájának elvi helyességét: az igazságból nem szabad engedni.

Miklós Péter 2014-es tanulmánygyűjteménye – megfelelő történészi távolságtartás és objektivitás mellett – akarva-akaratlanul ezt igazolja. Mindszenty József bíborosi kinevezésének 70. évfordulója most újabb apropót teremt a magyar katolikus egyház mártírsorsú vezetője alakjának megidézésére.

A Közép-európai Közlemények egyik szerkesztőbizottsági tagjának 2014-ben megjelent munkájából nem a kommunisták és utódaik által évtizedeken át sulykolt vagy sugallt kemény, a realitásoktól elszakadt, arisztokratikus allűrökkel ellátott főpap alakja bontakozik ki, mely jegyekkel sokan még manapság is felruházzák hazánk utolsó hercegprímását. Számára nem a Habsburg- vagy Horthy-restauráció, a klerikális előjogok körömszakadtáig történő védelmezése vagy saját személyének előtérbe helyezése jelentették a célt. Tevé-

kenységének középpontjában az ember állt: a katolikus egyház híveink védelme vagy épp a magyarság érdekeinek képviselője. A főpásztor hivatását szolgálatnak tekintette, erre számos bizonyítékot rejt a tanulmányok füzéréként e kis kötet, melynek olvastakor mintegy mozaikkockákból áll össze és jelenik meg előttünk hiteles keresztény emberként Mindszenty alakja. A hazája sorsáért a demokratikus választás előtt körlevélben aggódó, a kitalált felvidéki magyarokért szót emelő és hitüket személyes látogatásával is erősítő vagy épp az emigrációban haldokló református asszonynak lelki vigaszt nyújtó főpásztornál hitelesebben aligha lehet megélni a papi hivatást. Egy erkölcsös, igaz, hiteles, a nyilasokkal is szembeszálló katolikus főpap persze szükségszerűen vált ellenségévé az erkölcstelen, hazug, hiteltelen, a nyilasok módszereit és keretlegényeit átvevő ateista kommunista rezsimnek, amely nem érte be Mindszenty válogatott kínzásával, megalázásával és bebörtönzésével, hanem – mint a kötet zárótanulmányából is kivüláglik – a sajtóban, az utcán és a munkahelyeken is példátlan hecckampányt indított a hercegprímás ellen. Jól tudták ugyanis, hogy a bíboros testi megnyomorítása vagy akár kivégzése után is olyan morális példamutatás szimbóluma lesz több millió hívő számára, melyben ők, a magyar népre hivatkozó rendszer kiépítői sohasem kelhetnek versenyre vele.

A Semjén Zsolt miniszterelnök-helyettes és Márfi Gyula veszprémi érsek (e székben Mindszenty utóda) előszavával megjelent, magyarázó jegyzetekkel ellátott kötet korabeli dokumentumokat is közöl, ezáltal nemcsak látszatát kelti a hitelességnek, de közel hozza az olvasóhoz Mindszentyt, az embert és főpapot, valamint a korszak szereplőit a totális diktatúra érdekében tevékenykedő, majd azt vezető Rákositól az örök ingadozó koalíciós miniszterelnök-köztársasági elnök Tildy Zoltánig.

Talán annyi önzés megengedhető egy szegedi folyóirat különszámának recenziójában, hogy további pozitívumként megemlítsük: az ugyancsak szegedi szerző valamennyi Mindszenty-tanulmány tárgyalásakor igazolja lokálpatriotizmusát azzal, hogy kitér egy-egy érdekes szegedi vagy környékbeli vonatkozásra.

Miklós Péter kötetének nem célja egy átfogó Mindszenty-kép megrajzolása. De aki rendelkezik alapvető ismeretekkel Mindszenty József életére, szakmai pályafutására vonatkozóan, annak e kötet kiváló lehetőség ismeretei bővítésére. Annak pedig, aki még csak felületes tudással bír a nyilasok és kommunisták által egyaránt üldözött, majd élete végén – az igazsághoz való konok, de következetes ragaszkodása miatt – már az amerikai kormány és egyes vezető egyházi körök számára is kínossá váló főpásztorról, ez a kötet biztosan felkelti érdeklődését az izgalmas korszak, illetve Mindszenty József hiteles személye és nem mindennapi életútja iránt.

Haág Zalán István

GULYÁS LÁSZLÓ:

Beszámoló

a

IX. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl Nemzetközi tudományos konferenciáról

Az Egyesület Közép-Európa Kutatására a Kaposvári Egyetemmel közösen **2015. október 17-én** rendezte meg Kaposvárott ezt a konferenciát. A délelőtti plenáris ülésen az alábbi plenáris előadások hangzottak el:

Megnyitó: **Prof. Dr. Kerekes Sándor** (Kaposvár Egyetem), mint levezető elnök

Prof. Dr. Gazdag Ferenc (Nemzeti Közszolgálati Egyetem): A migráció mint biztonsági kockázat

Prof. Dr. Dövényi Zoltán (Pécsi Tudományegyetem): Migránsok, menekülők, szerencsét próbálók és társaik

Prof. Dr. Botos Katalin (Szegedi Tudományegyetem): A demográfiai helyzet hatása a hosszú távú pénzügyekre. A közép-európai periféria sajátosságai

Prof. Dr. Gulyás László (Szegedi Tudományegyetem)–**Prof. Dr. Szávai Ferenc** (Kaposvári Egyetem) ~~Huxley~~ Huntington szép új világa

Prof. Dr. Süli-Zakar István (Debreceni Egyetem): Fontos nemzeti ügyünk: a cigányság integrációja

A délután során az alábbi **SZEKCIÓELŐADÁSOK**-ra került sor

1. szekció:	
Gazdaságtörténet és politikai földrajz	
Szekcióelnökök: Prof. Dr. Kaposi Zoltán és Dr. PhD Csüllög Gábor	
Helyszín: 170-es terem	
Politikai földrajz alszekció	
14.00–14.20	Dr. PhD Csüllög Gábor: Kárpát-Balkán migrációs zóna – a múlt és jelen összefüggései
14.20–14.40	Dr. PhD Suba János: A magyar–jugoszláv–román hármashatárpont kijelölése 1922–1925
14.40–15.00	Dr. PhD Nagy Miklós Mihály: Az Osztrák–Magyar Monarchia politikai földrajzi helyzete a Nagy Háború előestéjén
Gazdaságtörténet alszekció	
15.00–15.20	Szabó Richárd PhD-hallgató: Pénzügyi szolgáltatók a dualista Magyar Birodalomban
15.20–15.40	Prof. Dr. Kaposi Zoltán: A kaszópusztai vadászatok
15.40–16.00	Dr. CSc Barancsik János: A kapitalizmus, mint akarat és képzet
16.00–16.20	Kávészünet
16.20–16.40	Pelles Márton: Üzleti és nemzeti érdekek harca a dualizmus idején. Az Osztrák Lloyd Társaság tengeri kereskedelme Fiumében (1871-1913)
16.40–17.00	Dr. CSc Halász Imre: Elhaló apró faluból dinamikus fejlődő fürdőváros
17.00–17.20	Haffner Tamás PhD-hallgató: A megújuló energiaforrásokon alapuló magyar energiapolitika (2014–2020) 1. rész
17.20–17.40	Schaub Anita PhD-hallgató: A megújuló energiaforrásokon alapuló magyar energiapolitika (2014–2020) 2. rész

2. szekció:	
Agrárgazdálkodás, élelmiszergazdaság és logisztika	
Szekcióelnök: Dr. PhD. Csonka Arnold	
Helyszín: 165-ös terem	
Logisztika alszekció	
14.00–14.20	Szabó Lajos: A mellékvonali probléma. Van kiút?
14.20–14.40	Horváth Adrienn PhD-hallgató: A zöld logisztika, ezen belül is a zöld beszerzés szerepe és jelentősége a termelő vállalatok életében
Élelmiszergazdaság alszekció	
14.40–15.00	Tömöri Gergő, PhD-hallgató: Az élelmiszerfogyasztás és az egészségügyi kiadások kapcsolatának regionális összehasonlítása
15.00–15.20	Dr. CSc Kuti István: Az élelmiszerfogyasztás közvetlen anyagárainak szerepe a visegrádi négyek társadalmi metabolizmusában
15.20–15.40	Dr. PhD Borbély Csaba: Élelmiszerpazarlás Magyarországon
15.40–16.00	Dr. PhD Csonka Arnold: A vállalati méret gazdasági szerepének regionális különbségei az EU élelmiszeriparában
16.00–16.20	Kávészünet
Agrárgazdaság alszekció	
16.20–16.40	Privóczi Zoltán PhD hallgató–Dr. PhD Borbély Csaba–Dr. habil. Bodnár Károly Lajos: Fialtal gazdák magyarországi megítélésének összehasonlító elemzése
16.40–17.00	Dr. PhD Karcagi Kovács Andrea: A gazdasági válság lehetséges környezeti ajándékhatásai a visegrádi négyek országaiban
17.00–17.20	Dr. PhD Darabos Éva: Szálláshely-vendéglátás regionális sajátosságai
17.20–17.40	Szombathy Zoltán, PhD-hallgató: Vajdaság agrárgazdaságának helyzete és jövőbeli kilátásai

3. szekció:	
Sportgazdaság és sportmenedzsment	
Szekcióelnök: Dr. PhD Győri Ferenc	
Helyszín: 164-es terem	
14.00–14.20	Dr. PhD Győri Ferenc: Az olimpiai eredményesség társadalomföldrajzi aspektusai
14.20–14.40	Pfau Christa, PhD-hallgató: Szabadidősport szervezése és jellemzői a felsőoktatásban
14.40–15.00	Domokos Szilárd, PhD-hallgató: A sportszervezetek vezetési sajátosságainak kutatása Magyarországon
15.00–15.20	Dr. PhD Ráthonyi–Ódor Kinga: NBA a környezetvédelem szolgálatában
15.20–15.40	Madarász Tamás, PhD-hallgató: Stratégiai lehetőségek a birkózás versenyképességének fenntartására Magyarországon
15.40–16.00	Kávészünet
16.00–16.20	Bartha Éva Judit, PhD-hallgató: A szakmai kompetenciák szerepe az edzői munka hatékonyságában
16.20–16.40	Dr. PhD. Herczeg Adrienn–Szőke Réka PhD-hallgató: Adózási specialitások Magyarországon a sportszervezetek versenyképessége tükrében
16.40–17.00	Lenténé Puskás Andrea, PhD-hallgató: Az oktatók véleménye a sportolói párhuzamos karrierépítést támogató intézményi szabályozásokról
17.00–17.20	Kárász Dávid PhD-hallgató: A magyar labdarúgás erőtere

4. szekció:	
A szakoktatástól a felsőoktatásig	
Szekcióelnökök: Dr. habil. Lácay Magdolna és Prof. Dr. Gulyás László	
Helyszín: 43-as terem	
14.00–14.20	Dr. PhD András Dorottya: Egyetemi tantárgyi reformok és magyar hatások a horvát jogi oktatásban a 19–20. század fordulóján
14.20–14.40	Dr. PhD Takács Zsuzsanna Mária: A pécsi tanítónőképzés regionális jelentősége a századfordulótól a II. világháborúig.
14.40–15.00	Pilishegyi Péter PhD-hallgató: A két világháború közötti felsőoktatás fejlesztések hatása a gazdasági fejlődésre
15.00–15.20	Bálint Brigitta, PhD-hallgató: A Z-generáció karriertervezése a PTE KTK-án
15.20–15.40	Dr. habil. Lácay Magdolna: A szakoktatás reformjának menedzsment szempontú megközelítése
15.40–16.00	Lábas István PhD-hallgató–Dr. PhD Darabos Éva: Felsőoktatás finanszírozásának regionális sajátosságai
16.00–16.20	Kávészünet
16.20–16.40	Duong Van Thinh: A társas támogatás szerepe az egyetemi hallgatók tanulási hatékonyságának növelésében
16.40–17.00	Szikora Péter PhD-hallgató: Tehetséggondozás a felsőoktatásban
17.00–17.20	Dr. Kömives Péter Miklós PhD-hallgató: Élethosszig tartó tanulás: híd a munkaerőpiac és a felsőoktatás között
17.20–17.40	Erdei Norbert PhD-hallgató: Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók kohéziós index vizsgálata egy általános iskolában
17.40–18.00	Katona-Kiss Viktória: Elméleti és gyakorlati oktatók tanári minőségének megítélése
18.00–18.20	Dr. PhD Turcsányi Enikő: Sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók továbbtanulási lehetőségei. Hátrány vagy előny?

5. szekció:	
Marketing, település marketing és településmenedzsment	
Szekcióelnökök: Dr. PhD. Pierog Anita	
Helyszín: 44-es terem	
14.00–14.20	Dr. PhD Pierog Anita: Civil szervezetek menedzsmentje – feladatvégrehajtás és státusz vizsgálatok
14.20–14.40	Tatárné Varga Ivett PhD-hallgató: Dr. habil. Szabó Zoltán: A fővárosi stratégiai modell bővítésének, illetve településmarketing területén történő felhasználásának lehetőségei
14.40–15.00	Katona Norbert PhD-hallgató: Mindenki másképp egyforma? Stratégiai fókuszpontok a marketing szakma tükrében
15.00–15.20	Katona Ferenc PhD-jelölt: A marketing-controlling szerepe a vállalati termékpolitikában
15.20–15.40	Dr. Lányi Beatrix: Szabadalmak szerepe a stakeholderekre
15.40–16.00	Kávészünet
16.00–16.20	Papp Júlia PhD-hallgató: Turisztikai mobilalkalmazások szerepe a desztináció marketingben, hazai példák alapján
16.20–16.40	Szűcs Imre PhD-hallgató: A közvetlen tejautomata értékesítés és a közösségi agrármarketing lehetőségei a tejkvóta kivezetését követően kisvállalkozóknál
16.40–17.00	Köbli Ádám PhD-hallgató: A sportberuházások szerepe a fürdővárosok fejlesztésében
17.00–17.20	Kiss Alida PhD-hallgató: A 2001-es árvízzel sújtott beregi térség fejlettségének vizsgálata a kárenyhítéssel összefüggésben

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A KÖZÉP-EURÓPA KÖZLEMÉNYEK eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2008):** No1; No2;
- II. évfolyam (2009):** No3; No4-5; No6-7;
- III. évfolyam (2010):** No8; No9; No10; No11;
- IV. évfolyam (2011):** No12; No13; No14-15;
- V. évfolyam (2012):** No16; No17; No18-19;
- VI. évfolyam (2013):** No20-21; No22, No23;
- VII. évfolyam (2014):** No24, No25; No26-27;
- VIII. évfolyam (2015):** No28; No29; No30; No31
- IX. évfolyam (2016):** No32

A VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSRA KÖZLEMÉNYEI eddig megjelent számai

- I. évfolyam (2009):** No1;
- II. évfolyam (2010):** No2; No3-4;
- III. évfolyam (2011):** No5-6;
- IV. évfolyam (2012):** No7; No8 (A-sorozat1.); No9 (B-sorozat 1.); No10 (A-sorozat 2.)
No11 (A-sorozat 3.);
- V. évfolyam (2013):** No12 (A-sorozat 4.) No13 (B-sorozat 2.)

**A 2014-es évben a folyóirat kettévált,
ennek megfelelően az alábbi számok jelentek meg eddig:**

KÖZTES-EURÓPA. Társadalomtudományi folyóirat.

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

VI. évfolyam (2014): No14, No15-16; **VII. évfolyam (2015):** No17-18

TAYLOR. Gazdálkodás és szervezéstudományi folyóirat. A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei

VI. évfolyam (2014): No14-15; No16-17; **VII. évfolyam (2015):** No18-19; No20-21

A KÖZÉP-EURÓPAI MONOGRÁFIÁK eddig megjelent kötetei

- No1.: Keczer Gabriella: Egyetemirányítás: Lehetőségek és korlátok. Szeged. 2010.
- No2.: M. Császár Zsuzsa: Kisebbség-oktatás-politika a Balkánon. Szeged. 2011.
- No3.: Györi Ferenc: Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Szeged. 2012.
- No4.: Gulyás László-Keczer Gabriella: Projektmenedzsment 1.0. Szeged. 2012.
- No5.: Györi Ferenc (szerk.): A tudás szolgáltatában. Szeged. 2012.
- No6.: Gulyás László: A Délvidék története 2. Szeged. 2012.
- No7.: Veres Lajos (szerk.): Regionális földrajzi tanulmányok. Abonyiné Palotás Jolán 70. születésnapja tiszteletére. Szeged. 2013.
- No8.: Gulyás László: A Délvidék története 3. Szeged, 2013.
- No9.: Bali Lóránt (szerk.): Muramenti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás és szomszéd településeinek, valamint Muraköz megye opcinak társadalmi-gazdasági tényezőinek elemző bemutatása. Szeged. 2014.
- No10.: Lóránt Bali (ed.): Predstavljajte drusvenogospodarstvenich címbenika... Szeged. 2014.
- No11.: Keczer Gabriella: Egyetemek szerepe, irányítása és működése a 21. század elején. Szeged. 2014.
- No12.: Dajnoki Krisztina: Helyet mindenkinek! Fogyatékos, illetve megváltozott munkaképességű munkavállalók HR sajátosságainak feltárása az Észak-Alföldi régióban. 2014.
- No13.: Döbör András-Zeman Ferenc: Tanulmányok a magyar történelemből a kora újkortól a legújabb korig. 2014